

ISSN 2411-5215 (Print)
ISSN 2519-4828 (Online)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

***ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ***

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3(27)

Чернігів 2021

УДК 330(066)

П78

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)

Друкується за рішенням вченої ради Національного університету «Чернігівська політехніка» (протокол № 9 від 27.09.2021). Науковий журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління» внесено до переліку наукових фахових видань України, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.05.2019 р. № 612, відповідно до якого журналу надано категорію «Б».

Журнал розміщено у таких базах даних: НБУ ім. Вернадського, eLIBRARY.RU, українська науково-освітня мережа «УРАН», реферативна база даних «Україніка наукова», USJ (Ukrainian scientific journals), Google scholar; Index Copernicus; BASE (Bielefeld Academic Search Engine).

Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Національний університет «Чернігівська політехніка». – Чернігів : Національний університет «Чернігівська політехніка», 2021. – № 3(27). – 242 с.

У цьому випуску журналу «Проблеми і перспективи економіки та управління» вміщено статті, присвячені теоретичним проблемам розвитку національної економіки; галузевим аспектам розвитку національного господарства; проблемам менеджменту та розвитку продуктивних сил регіону, фінансовим ресурсам.

Журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління» буде корисним для науковців, аспірантів, магістрів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 330(066)

Головний редактор:

М. В. Дубина, доктор економічних наук, професор.

Члени редакційної колегії:

М. П. Бутко, доктор економічних наук, професор;

Н. М. Вдовенко, доктор економічних наук, професор;

Т. А. Гоголь, доктор економічних наук, професор;

О. І. Гонга, доктор економічних наук, професор;

Ж. В. Дерій, доктор економічних наук, професор;

А. В. Жаворонок, кандидат економічних наук, доцент;

М. М. Забаштанський, доктор економічних наук, професор;

В. П. Ільчук, доктор економічних наук, професор;

В. Г. Маргасова, доктор економічних наук, професор;

Є. А. Поліщук, доктор економічних наук, професор;

О. В. Попело, доктор економічних наук, доцент;

М. П. Сагайдак, доктор економічних наук, професор;

Н. В. Ткаленко, доктор економічних наук, професор;

Н. І. Холявко, доктор економічних наук, доцент;

К. С. Шапошников, доктор економічних наук, професор;

І. Г. Брітченко, доктор економічних наук, професор, Державний вищий навчальний заклад імені професора Станіслава Тарновського (м. Тарнобжег, Польща);

Гросу Вероніка, доктор економічних наук, професор, Сучавський університет ім. Штефана чел Маре (м. Сучава, Румунія);

Солонюк Маріан, кандидат економічних наук, Сучавський університет ім. Штефана чел Маре (м. Сучава, Румунія);

К. Г. Космулес, кандидат економічних наук, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (м. Сучава, Румунія);

Густво Барресі, професор Мессінського університету (м. Мессіна, Італія);

Стефано Аццалі, Університет Парми (м. Парма, Італія).

Відповідальний секретар:

Дубина Максим Вікторович

мобільний телефон: +38 (099) 376-32-87

e-mail: maksim-32@ukr.net

Заснований у 1996 році. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24603-14543 ПР від 07.09.2020.

© НУ «Чернігівська політехніка», 2021

ISSN 2411-5215 (Print)
ISSN 2519-4828 (Online)

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
CHERNIHIV POLYTECHNIC NATIONAL UNIVERSITY**

**PROBLEMS AND PROSPECTS
OF ECONOMICS
AND MANAGEMENT**

SCIENTIFIC JOURNAL

ISSUE № 3(27)

Chernihiv 2021

UDC 330(066)

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)

Published by the decision of the Academic Council of the Chernihiv Polytechnic National University (protocol № 9 від 27.09.2021). Scientific journal «Problems and prospects of economics and management» is included into the list of scientific specialized editions of Ukraine, approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated May 07, 2019 № 612, according to which magazine is assigned a category «B».

Journal has been included in the international scientometric database eLIBRARY.RU, “URAN”, abstract database “Ukraine Science”, USJ (Ukrainian scientific journals), Google scholar; Index Copernicus; BASE (Bielefeld Academic Search Engine).

Problems and prospects of economics and management : scientific journal / Chernihiv Polytechnic National University. – Chernihiv : Chernihiv Polytechnic National University, 2021. – № 3(27). – 242 p.

The articles on theoretical problems of the national economy development, sectorial aspect development of the national economy, the problems of management and development of the productive forces of the region have been published in this issue of the scientific journal “Problems and prospects of economics and management”.

«Problems and prospects of economics and management» will be helpful for researchers, postgraduate and undergraduate students and students of higher educational institutions.

UDC 330(066)

Chief Editor:

Dubyna M. V., Doctor of Economics, Associate Professor.

Members of the Editorial Board:

Butko M. P., Doctor of Economics, Professor;

Vdovenko S. M., Doctor of Economics, Professor;

Hohol T. A., Doctor of Economics, Professor;

Honta O. I., Doctor of Economics, Professor;

Derii Zh. V., Doctor of Economics, Professor;

Zhavoronok A. V., PhD in Economics, Associate Professor;

Zabashtanskyi M. M., Doctor of Economics, Professor;

Ilchuk V. P., Doctor of Economics, Professor;

Marhasova V. G., Doctor of Economics, Professor;

Polishchuk Ye. A., Doctor of Economics, Professor;

Popelo O. V., Doctor of Economics, Associate Professor;

Sahaidak M. P., Doctor of Economics, Professor;

Tkalenko N. V., Doctor of Economics, Professor;

Kholiavko N. I., Doctor of Economics, Professor;

Shaposhnykov K. S., Doctor of Economics, Associate Professor;

Britchenko I. G., Doctor of Economics, Professor, State Higher Educational Institution named prof. Stanislaus Tarnowski (Tarnobrzeg, Poland);

Grosu Veronica, Doctor of Economics, Professor; Stefan cel Mare University (Suceava, Romania);

Socoliuc Marian, PhD in Economics, Stefan cel Mare University (Suceava, Romania);

Cosmulese Cristina Gabriela, PhD in Economics, Stefan cel Mare University (Suceava, Romania);

Gustavo Barresi, Professor, Università degli Studi di Messina (Messina, Italia);

Stefano Azzali, Università degli Studi di Parma (Parma PR, Italia).

Responsible Secretary:

Dubyna Maksym

cellphone: +38 (099) 376-32-87

e-mail: maksim-32@ukr.net

Founded in 1996. Certificate of State registration
KV № 24603-14543 PR of 07.09.2020.

© Chernihiv Polytechnic National University, 2021

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

<i>Дерій Ж., Дерій О.</i> Управління муніципальними відходами в контексті імплементації угоди «Україна – ЄС» та орієнтирах сталого розвитку	7
<i>Кичко І., Панченко М.</i> Теоретико-економічні підходи до визначення змісту та перспектив реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу в Україні	19
<i>Попело О., Іванова Н.</i> Формування та реалізація антикорупційної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави	29
<i>Самійленко Г.</i> Забезпечення економічної безпеки країни на основі реалізації світових антикорупційних моделей та детермінант їх функціонування	37
<i>Сивицька І., Синиченко А.</i> Управління організаційними змінами в процесі впровадження інформаційних технологій в умовах цифровізації економіки	46
<i>Вербівська Л.</i> Теоретико-методологічні положення функціонування і розвитку системи електронного бізнесу	54
<i>Мекшун Л., Волкова А.</i> Особливості сучасного етапу розвитку соціальної відповідальності бізнесу	64
<i>Мініна О., Шадура-Никипорець Н.</i> Генезис наукової думки щодо сутності ринку праці	72

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

<i>Островська Н., Чуб А.</i> Дослідження впливу зовнішньої торгівлі в агропромисловому комплексі України на забезпеченість продовольчими ресурсами	84
<i>Безверхий К., Поліщук Є.</i> Оцінка ефективності реалізації програм міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу за допомогою розробленої методики	91
<i>Пілевич Д.</i> Державна підтримка розвитку малого бізнесу в Україні	110
<i>Повна С., Шабардіна Ю.</i> Стратегічні напрями конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору та харчової промисловості в контексті забезпечення сталого розвитку країни в умовах глобалізації	123
<i>Турчин Л.</i> Особливості комплексу експортного маркетингу аграрних підприємств	132
<i>Холодницька А., Костюк І.</i> Креативність як драйвер розвитку ресторанного бізнесу в умовах невизначеності бізнес-середовища	140

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

<i>Зеленська О., Алєшугіна Н., Зеленський В.</i> SWOT-аналіз туристичної інфраструктури Чернігівщини та фінансове забезпечення її розвитку за рахунок місцевих бюджетів	149
<i>Харченко</i> Сучасний стан рівня соціальної стратифікації як компоненти забезпечення продуктивних сил регіонів України	158

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

<i>Дубина М., Кравченко А.</i> Сутність ринку незабезпеченого споживчого кредитування, його структура та особливості функціонування	165
<i>Ільчук В., Шпомер Т.</i> Проблеми розвитку інституційної складової інфраструктурного забезпечення функціонування кредитного ринку України	176
<i>Коваленко Ю., Леценко М.</i> Недержавні пенсійні фонди як професійні учасники інвестиційного ринку України	190
<i>Садчикова І., Хоменко І., Онопрієнко А., Корицька А.</i> Детермінанти розбудови кредитного ринку в Україні	200
<i>Колобердянко І., Золотова Х.</i> Заощадження домогосподарств як чинник стійкості економіки держави	211
<i>Hnedina K., Shelest A.</i> System of internal quality control of audit services: features of formation and directions of improvement in audit firms	218

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ	229
---	-----

CONTENT

THEORETICAL PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

<i>Derii Zh., Derii O.</i> Municipal waste management in the context of the implementation of the Ukraine – EU agreement and sustainable development guidelines.....	7
<i>Kychko I., Panchenko M.</i> Theoretical and economic approaches to determination of content and prospects of realization of innovation and investment potential in Ukraine.....	19
<i>Popelo O., Ivanova N.</i> Formation and implementation of anti-corruption policy in the context of ensuring the economic security of the state	29
<i>Samiilenko H.</i> Ensuring economic security of the country on the basis of implementation of world anti-corruption models and determinants of their functioning	37
<i>Syvytska I., Synychenko A.</i> Management of organizational changes in the process of implementation of information technologies in the conditions of digitalization of the economy	46
<i>Verbivska L.</i> Theoretical-methodological provisions of the functioning and development of the e-business system.....	54
<i>Mekshun L., Volkova A.</i> Features of the current stage of development of social responsibility of business.....	64
<i>Minina O., Shadura-Nykyporets N.</i> The genesis of scientific thought about the essence of the labor market	72

SECTORAL ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

<i>Ostrowska N., Chub A.</i> The influence of foreign trade in the agricultural complex of Ukraine on the security of food resources	84
<i>Bezverkhyi K., Polischuk Ye.</i> Evaluation of the effectiveness of the implementation of international technical assistance programs for small and medium-sized businesses using the developed methodology	91
<i>Pilevyich D.</i> State support for small business development in Ukraine.....	110
<i>Povna S., Shabardina Yu.</i> Strategic directions of competitive development of agricultural sector and food industry in the context of sustainable development in the conditions of globalization.....	123
<i>Turchyn L.</i> Features of the export marketing complex agricultural enterprises.....	132
<i>Kholodnytska A., Kostiyk I.</i> Creativity as a driver of restaurant business development in the conditions of uncertainty of business environment	140

PROBLEMS OF MANAGEMENT AND DEVELOPMENT OF THE PRODUCTIVE FORCES OF THE REGION

<i>Zelenska O., Aleshugina N., Zelenskyi V.</i> Swot-analysis of the tourist infrastructure of Chernihiv region and financial support of its development at the expense of local budgets	149
<i>Kharchenko Yu.</i> The current state of the level of social stratification as components of ensuring the productive forces of the regions of Ukraine.....	158

FINANCIAL RESOURCES: THE PROBLEMS OF FORMATION AND USAGE

<i>Dubyna M., Kravchenko A.</i> The essence of the unsecured consumer lending market, its structure and main subjects	165
<i>Ilchuk V., Shpomer T.</i> Problems of institutional component's development of infrastructure support of credit market functioning of Ukraine.....	176
<i>Kovalenko Yu., Leschenko M.</i> Non-government pension funds as professional participants in the investment market of Ukraine.....	190
<i>Sadchykova I., Khomenko I., Onoprienko A., Korytska A.</i> Determinants of credit market development in Ukraine.....	200
<i>Koloberdyanko I., Zolotova Kh.</i> Household savings as an element of a sustainable state economy.....	211
<i>Hnedina K., Shelest A.</i> System of internal quality control of audit services: features of formation and directions of improvement in audit firms	218

BASIC REQUIREMENTS FOR EXECUTION AND SUBMISSION OF MANUSCRIPTS OF SCIENTIFIC ARTICLES.....	229
---	------------

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-7-18

УДК 332.142.4

JEL Classification: O13

Жанна Дерій

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: jannet_d@ukr.net. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0003-3695-7202>

Ольга Дерій

аспірантка

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: Olchia@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-0227-6815>

**УПРАВЛІННЯ МУНІЦИПАЛЬНИМИ ВІДХОДАМИ
В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ УГОДИ «УКРАЇНА – ЄС»
ТА ОРІЄНТИРАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Орієнтири сталості та циркулярної економіки, виконання зобов'язань Угоди Україна – ЄС актуалізують функціонування моделей економічного розвитку, за яких відбувається відновлення та раціональне споживання природних ресурсів, використовуються еколого-економічні підходи, які мінімізують вплив на довкілля та стимулюють розвиток безвідходних виробництв. Україна залишається державою зі значними обсягами утворення та накопичення відходів, а існуюча система управління відходами є вкрай застарілою, що не відповідає положенням концепції екологізації виробництва та споживання. Це вимагає підвищеної уваги до вирішення проблем у сфері поводження з відходами на мікро-, мезо- та макрорівнях. Особливий акцент потрібно перенести на регіональний рівень, адже процес децентралізації владних повноважень та вимоги щодо розробки регіональних планів поводження з відходами створюють передумови та можливості формування комплексного підходу до вирішення завдань поводження з муніципальними відходами.

Ключові слова: муніципальні відходи; побутові відходи; сталий розвиток; Угода про Асоціацію; циркулярна економіка; екологічна політика.

Рис: 3. Бібл.: 21.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується модернізаційним поступом та розбудовою постіндустріального суспільства, впровадженням концепції циркулярної економіки, активними зусиллями щодо інтеграції в європейський простір із досягненням цілей сталого розвитку. Орієнтири сталості та циркулярної економіки, виконання зобов'язань Угоди Україна – ЄС, актуалізують функціонування таких моделей економічного розвитку, за яких відбувається відновлення та раціональне споживання природних ресурсів, використовуються еколого-економічні підходи, які мінімізують вплив на довкілля та стимулюють розвиток безвідходних виробництв.

На жаль, сьогодні Україна залишається державою зі значними обсягами утворення та накопичення відходів, а існуюча система управління відходами є дуже застарілою, що не відповідає положенням концепції екологізації виробництва та споживання та, відповідно, не сприяє орієнтації на досягнення цілей сталого розвитку суспільства. Вказане актуалізує науковий дискурс щодо вирішення проблем у сфері поводження з відходами на мікро-, мезо- та макрорівнях. Процес децентралізації владних повноважень та вимоги щодо розробки регіональних планів поводження з відходами створюють передумови та можливості формування комплексного підходу до вирішення завдань поводження з муніципальними відходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема сталого розвитку та екологічної, економічної та соціальної його компонент є сферою наукових інтересів багатьох вітчизняних та світових дослідників. Так, М. Газуда вивчає питання ефективного ресурсокористування з дотриманням еколого-економічних засад відтворення відновлювальних ресурсів при їх невиснажливому використанні в екологічних мережах та об'єктах природно-заповідного фонду [1, с. 110-111]. Концепцію сталого розвитку соціально-економічних систем з погляду методологічного забезпечення, структуризації систем і розробки механізмів управління розвитком в умовах глобальних викликів досліджує Г. Соколюк [2, с. 282-284].

Підписання Угоди Україна – ЄС актуалізувало науковий дискурс питань щодо імплементації положень Угоди, які є сферою багатьох науковців. Зокрема, Л. Газуда ґрунтовно досліджує проблему реалізації спільних проєктів транскордонного співробітництва [3, с. 180-183], розвитку транскордонного співробітництва сільських територій у контексті процесів інтеграції та можливостей адаптації закордонної практики управління сталим сільським розвитком [4, с. 78-81], що є особливо актуальним саме в частині поводження з відходами на рівні територіальних громад.

Сталий розвиток передбачає досягнення такої компоненти, як екологічна безпека, адже стан довкілля є загрозливим як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь, що суперечить принципам сталості. Тому актуальним є дослідження багатьох авторів, що пов'язані з розробкою заходів зі скорочення обсягів відходів та удосконалення нормативно-правового забезпечення процесу поводження з відходами [5, с. 98-99].

Акцент на питаннях імплементації сталого розвитку як ключового принципу галузевого співробітництва Україна-ЄС та впровадження положень Угоди про асоціацію в українські екологічні практики, роблять у своїх дослідженнях Т. Зосименко [6, с. 10-14].

Особливий сегмент розробок формують праці та наукові розвідки щодо управління відходами з погляду сталого розвитку та моделі циркулярної економіки, що є предметом наукового інтересу багатьох як вітчизняних, так і закордонних науковців. Так, А. Андрейченко розглядає результативність безвідходного виробництва з погляду зростання конкурентоспроможності суб'єктів господарювання у сфері АПК [7, с. 90-95].

О. Мініна та Н. Шадура-Никипорець акцентують увагу у своїх дослідженнях на галузевій специфіці накопичення відходів за видами економічної діяльності та з урахуванням регіональних особливостей: відходів промисловості [8, с. 33-35], відходів упаковки [9, с. 116-117], відходів сільськогосподарського виробництва [10, с. 115-123].

Питання управління муніципальними відходами у своїх наукових працях здійснюють Т. Сафранов та інші, якими було запропоновано класифікацію муніципальних відходів [11, с. 36]. Також цікавими та своєчасними є наукові пошуки В. Бабаєва, М. Офранової та інших авторів щодо розробки напрямів комплексного управління муніципальними відходами, залучення побутових відходів до процесу глибокої переробки, розробки стратегій управління побутовими відходами у контексті сталого розвитку [12, с. 4-6; 13, с. 130].

Своєчасними є дослідження Р. Білоскурського щодо можливостей систематизації напрямів еколого-економічного розвитку України на основі закордонного досвіду в частині утилізації відходів та зростання ризиків несанкціонованого ввезення побутових відходів із-за кордону в Україну [14, с. 176].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на широкий пласт досліджень у цій сфері, актуальними залишаються питання щодо імплементації принципів управління та поводження з муніципальними відходами, впровадження нової концепції управління відходами з орієнтиром на розвиток регіональних господарських систем.

Мета статті полягає у визначенні управлінських аспектів щодо поводження з муніципальними відходами регіональної економіки в орієнтирах сталого розвитку та імплементації положень Угоди Україна – ЄС.

Виклад основного матеріалу. Підписання Угоди з Європейським Союзом передбачає співпрацю у сферах, які мають вагоме значення для країни з огляду на вплив на економіку, довкілля та суспільство взагалі. Основою екологічної складової Угоди про асоціацію є глава 6 «Навколишнє природне середовище» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» [15]. Один із напрямів співпраці стосується управління відходами та ресурсами, що передбачає зокрема поступове наближення національного законодавства в екологічній сфері до законодавства ЄС та імплементацію таких директив: Директива 2008/98/ЄС про відходи (рамкова директива); Директива 1999/31/ЄС про за-

хоронення відходів та ін. Екологічна політика ЄС орієнтується на запобігання утворення відходів, сприяння їх повторному використанню, вторинній переробці та відновленню відходів з метою зменшення їхнього впливу на довкілля.

Зокрема, Директива 2008/98/ЄС [16, с. 5] передбачає, що реформування системи поводження та управління відходами насамперед повинна базуватись на засадничих принципах, основними з яких є:

1. Відповідність концепції економіки замкненого циклу, моделі, яка будується на економічних підходах щодо відновлення та раціонального споживання ресурсів, мінімізації негативного впливу на довкілля та виконання цілей сталого розвитку. Досягнення цього можливе шляхом повторного використання відходів у якості сировини для наступних циклів виробництва, глибока переробка відходів, заміщення використання природних ресурсів вторинними, впровадження заходів щодо ресурсозбереження.

2. Європейська п'ятиступенева ієрархія управління відходами. На жаль, в Україні у структурі поводження з відходами найбільша їх частка, близько 95-98 %, утилізуються шляхом захоронення на полігонах та інших місцях видалення відходів. Це є неприпустимим, оскільки такий спосіб поводження з відходами має негативний вплив на довкілля через забруднення атмосфери, ґрунтів та підземних вод. Також це має негативний кумулятивний ефект на здоров'я населення, втрачаються значні обсяги цінних ресурсів та фінансових коштів. Пріоритетність п'ятиступеневої ієрархії управління відходами полягає в запобіганні утворенню відходів; підготовці до повторного використання; рециклінгу; операції з відновлення енергії чи переробки на матеріали, які можуть бути використані як паливо або вторинна сировина. Кінцева стадія – це видалення відходів через їх захоронення та знищення на спеціальних установках.

3. Процес ефективного управління відходами на всіх рівнях владних повноважень, починаючи з державного й закінчуючи рівнем конкретної громади, не може здійснюватися без якісної інформаційної системи, яка є доступною та відкритою для користувачів та всіх зацікавлених. На таких ресурсах повинна розміщуватись інформація щодо дозволів, ліцензій, розміщення місць видалення відходів, актуальної інформації щодо потужностей із переробки відходів, забруднювачів довкілля, процедур проходження стратегічної екологічної оцінки (СЕО) та оцінки впливу на довкілля (ОВД).

4. Управління відходами повинно здійснюватися на принципах системності та плановості, які покладені в основу Національної стратегії управління відходами, Національного плану управління відходами та Регіональні плани управління відходами, які розроблені на єдиних методичних підходах усіма областями та проходять процедуру узгодження у центральних органах виконавчої влади.

5. Запровадження принципу розширеної відповідальності виробника (РВВ) є основоположним принципом у сучасній моделі управління відходами. РВВ являє собою організаційно-фінансовий механізм, мета якого – розробка та випуск споживчих товарів, що повністю враховують та орієнтують на ефективне використання ресурсів протягом усіх стадій життєвого циклу товару та збільшити рівень відновлення товару з мінімальним негативним впливом відходів на довкілля. І якщо в європейських країнах запровадження принципу РВВ запроваджено понад 30 років тому, що сприяло зростанню темпів переробки відходів, то в Україні такого досвіду немає, тобто навіть на законодавчому рівні не прийнято програмні документи щодо запровадження РВВ у практики господарювання.

6. Україна підписавши Угоду взяла на себе ряд зобов'язань, зокрема щодо відходів. Одним із принципів, який покладається в систему управління відходами, є інтеграція в європейську систему управління відходами та європейський ринок відходів. Саме тому реформування цієї сфери повинно враховувати не тільки імплементацію європейського законодавства з питань управління відходами (класифікація відходів, вимоги до учасни-

ків системи управління та ін.), а й реалії української практики господарювання та особливостей ринку. Дотримання названого принципу дозволить організувати співпрацю української сторони та європейських партнерів на одній площині.

Імплементация європейських директив здійснюється з паралельною зміною та удосконаленням системи законодавства у сфері сталого розвитку, зокрема управління відходами. Так на сьогодні Верховною Радою України прийнято у першому читанні законопроект «Про управління відходами» № 2207-1д. Це є вагомим кроком у формуванні сучасної інфраструктури управління відходами.

Процеси децентралізації владних повноважень актуалізували певні проблеми, перед якими постали утворені громади, з-поміж яких управління та поводження з муніципальними відходами. Відповідно до Методичних рекомендацій з розроблення регіональних планів управління відходами до муніципальних відходів належать:

1. Побутові відходи: відходи від домогосподарств, включаючи папір, картон, скло, метали, пластик, біовідходи, деревину, текстиль, упаковку, відходи електричного та електронного обладнання, відпрацьовані батарейки, батареї та акумулятори, а також великогабаритні відходи; відходи з інших джерел, якщо ці відходи подібні за своїм складом до відходів з домогосподарств.

2. Відходи інфраструктури населеного пункту: відходи об'єктів благоустрою населених пунктів (включаючи відходи від зелених насаджень); вуличний змет [17].

Тверді побутові відходи (ТПВ) утворюються у процесі життєдіяльності людини і накопичуються у домогосподарствах, суб'єктах підприємницького та громадського секторів, така група відходів відноситься до IV класу небезпеки. Крім того, у сфері поводження з побутовими відходами виділяють такі сегменти як ТПВ, великогабаритні відходи, ремонтні побутові відходи. Окремими групами утворювачів відходів є багатоповерхові будинки, міський приватний сектор, сільський приватний сектор, організації та приватні підприємці. Відповідно склад відходів окремих утворювачів залежить від типу житла, місця його розташування, типу підприємства, сезонності.

Для обліку в системі статистичних даних щодо відходів використовується категорія побутові та подібні відходи (ППВ) – відходи, що утворюються в процесі життя і діяльності людини в житлових та нежитлових будинках і не використовуються за місцем їх накопичення. За Європейською статистичною класифікацією відходів (EWC-Stat) ППВ належать до категорії відходів домашніх господарств. Проте сучасні дані щодо утворення ТПВ по окремих населених пунктах мають фрагментарний характер, по деяких – таких даних взагалі немає, що унеможливує прийняття якісних рішень щодо процесу управління муніципальними відходами.

Щорічно в Україні зростають обсяги накопичення ТПВ. В Україні за 2020 рік утворилось понад 54 млн м³ побутових відходів, або понад 10 млн тонн, які захоронюються на 6 тис. сміттєзвалищ і полігонів загальною площею майже 9 тис. га [18].

Тенденції щодо муніципальних відходів по регіонах, зокрема в Чернігівській області, кардинально не відрізняються від загальноукраїнських. На сьогодні склалася критична ситуація довкола ТПВ, що спричинено постійним зростанням їх утворення та накопичення, недосконалими практиками поводження з ними, а також зміною морфологічного складу відходів, яка відбулася впродовж останніх кількох десятиліть.

Найбільшим утворювачем ТПВ є населення, відповідно обсяги продукування ТПВ знаходяться залежно від чисельності жителів тієї чи іншої території. Чернігівська область серед регіонів України має чи не найгіршу демографічну ситуацію, але попри зменшення чисельності населення, обсяг ТПВ, що утворюється, поступово збільшується, зокрема зростає величина ТПВ, що продукують домашні господарства (рис. 1).

Рис. 1. Утворено ТПВ домашніми господарствами, тис. т

Джерело: [19].

З 2011 по 2019 р. обсяги продукування ТПВ сектором домашніх господарств області зросли в 4 рази. Таке зростання спричинене зокрема і зростанням частки споживання товарів. Також досягнення в технології виробництва синтетичної тари й упаковки та продукції побутового вжитку, яка не підлягає поверненню для повторного вживання і не збирається для переробки, значною мірою вплинуло на збільшення накопичення ТПВ [19, с. 33].

Тенденції розвитку та зміна структури споживання та споживацьких настроїв у різних секторах національної економіки призводить до постійного зростання частки товарів, які є високовідходними. Саме тому при розробці схем поводження з ТПВ на муніципальному рівні вирішальним для прийняття управлінських рішень є інформація щодо їхньої структури та морфологічного складу. І навіть попри незначну частку ТПВ у складі всіх відходів, які продукуються економічною системою, ефективне управління ТПВ на рівні конкретного муніципалітету має важливе значення, оскільки безпосередньо справляє свій вплив на сталий розвиток території, зокрема на стан довкілля населених пунктів, крім того, відходи є потенційним додатковим ресурсом та джерелом енергії, сировини в системі циркулярної економіки [20, с. 58].

Збір побутових відходів в області – це діяльність, яка пов'язана зі збиранням, розміщенням відходів у спеціальних місцях чи об'єктах, включаючи сортування відходів з метою подальшої переробки й утилізації чи видалення. За даними Міністерства розвитку громад та територій, у середньому по Україні 79 % населення охоплено послугами з вивезення побутових відходів, і якщо в Кіровоградській області цей показник є найгіршим та становить 64,8 %, то в Чернігівській області – 75 %.

Європейська ієрархія поводження з відходами, яка повинна стати орієнтиром реформування сфери управління відходами в Україні, базується на пріоритетності запобігання утворенню відходів. Наступними шаблями є повторне використання, рециклінг, утилізація, видалення. Повторне використання та рециклінг відходів можливі за наявності роздільного їх збирання та сортування. Так в Україні роздільний збір ТПВ запроваджено у 1725 населених пунктах, організовано роботу 34 сміттесортувальних ліній та 1 сміттєспалювального заводу (який є доволі застарілим та з вичерпаними потужностями), 3 сміттєспалювальних установок. Ці доволі низькі показники щодо інфраструктури поводження з відходами ілюструють реальний стан галузі – лише 6,3 % було перероблено та утилізовано.

Поводження з муніципальними відходами включає ряд функцій, які виконуються спеціалізованими підприємствами, зокрема, це операції зі збирання, перевезення, вивезення, захоронення.

Зміна обсягів збирання та перевезення ТПВ знаходиться у прямій залежності від масштабів охоплення населення послугами з їх збирання та ілюструє тенденцію щодо зростання обсягів утворення ТПВ домашніми господарствами та господарюючими суб'єктами (рис. 2). Однак із загального обсягу зібраних ТПВ лише незначна частка направляється на переробку для подальшого використання як вихідної сировини в основному це макулатура, метал, пластик.

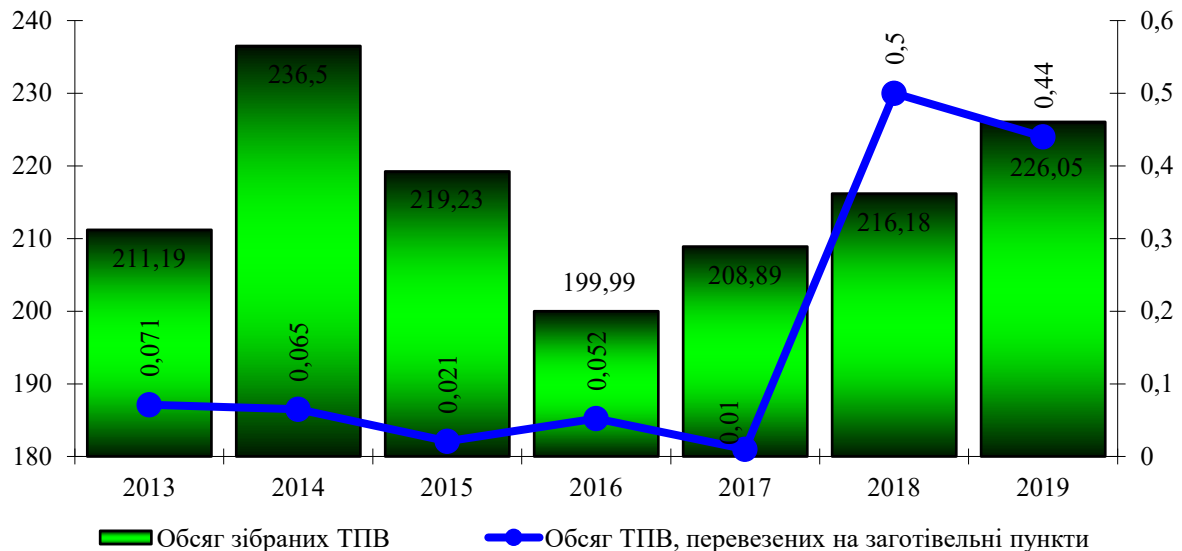

Рис. 2. Кількість зібраних та перевезених ТПВ Чернігівської області, у тому числі на заготпункти, тис. т

Джерело: [19].

Розробка дієвого механізму управління відходами передбачає використання сучасного ринкового інструментарію та стимулювання розвитку конкурентного середовища. Проте сфера поводження з відходами сьогодні є прикладом монопольної ринкової структури. У 2020 р. послуги із санітарного очищення надавали 1190 організацій, з них 22 % – суб'єкти приватної власності, чисельність працюючих у сфері поводження з відходами становить 18,4 тис. осіб. Ефективна робота у сфері поводження з відходами залежить від наявних сучасних засобів праці, проте показник зношеності спецавтотранспорту в середньому становить 62 %, що говорить про необхідність першочергових робіт з оновлення автопарку підприємств.

Європейська ієрархія поводження з відходами розглядає захоронення останнім пріоритетом у сфері поводження з ними, але українські реалії свідчать про дві негативні тенденції. Тенденція до зростання обсягів накопичених ТПВ автоматично призводить до зростання обсягів їх захоронення у місцях видалення відходів (МВВ), зокрема на полігонах і водночас майже 5 % сміттєзвалищ є перевантаженими, а 14 % не відповідають нормами екологічної безпеки та становлять значну загрозу для довкілля та здоров'я населення. Неналежна система поводження з відходами у населених пунктах, зокрема у приватному секторі, призводить до виникнення несанкціонованих звалищ, яких було виявлено 22,6 тис. од. За даними Міністерства розвитку громад та територій 1542 сміттєзвалища потребують паспортизації, у 2020 р. фактично паспортизовано лише 93 об'єкти [18].

У Чернігівській області також прослідковується тенденція до зростання обсягів захоронень ТПВ (рис. 3), при цьому регіон налічує значну кількість МВВ, які потребують

інвентаризації – 132 одиниці. Крім того, існує потреба у зміні підходів щодо функціонування полігонів, що закладено в Національній стратегії поводження з відходами, а саме: зменшення кількості місць для видалення побутових відходів; зменшення загального обсягу відходів, що захоронюються; зменшення обсягу захоронення побутових відходів; створення мережі регіональних полігонів побутових відходів (відповідно до Директиви 1999/31/ЄС). Регіональним планом управління відходами Чернігівської області передбачено функціонування 4 регіональних полігонів відходів [19, с. 148].

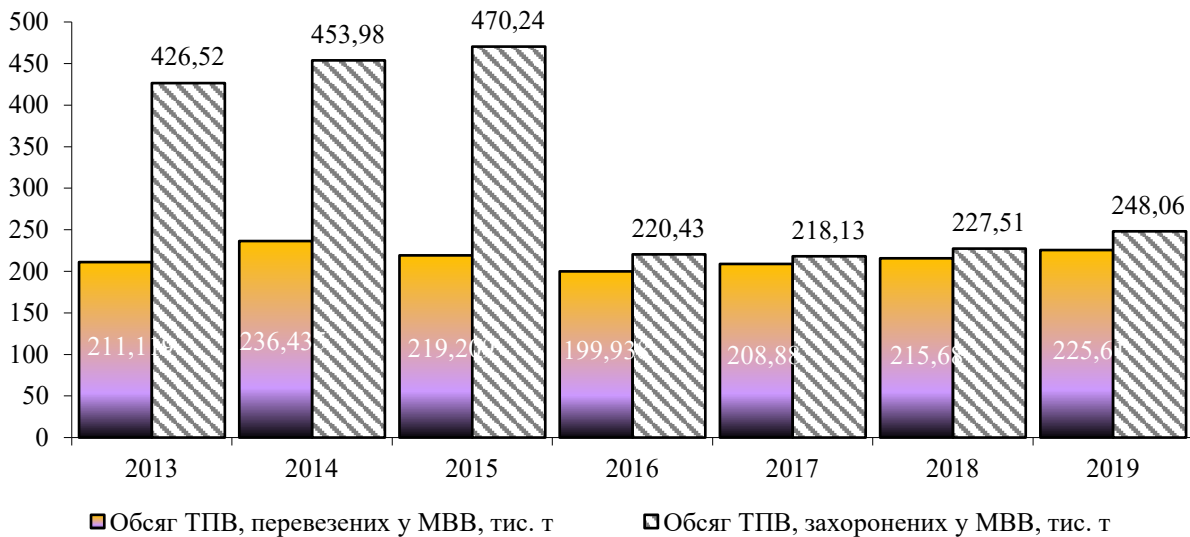

Рис. 3. Обсяги ТПВ, перевезених та захоронених у МВВ Чернігівської області, тис. т
Джерело: [19].

Одним із чинників, що стримує впровадження сучасних методів поводження з відходами та створення якісної системи управління є недостатнє фінансування цієї сфери, яке здійснюється за рахунок споживачів послуг та витрат місцевих бюджетів. І якщо обсяг послуг із вивезення відходів по країні у 2020 р. становив понад 5 млрд грн, на додаткове фінансування сфери санітарного очищення було виділено 1 млрд грн.

На основі проведеного аналізу поточного стану системи управління відходами в Чернігівській області, який було покладено в основу при розробці Регіонального плану [19] було виявлено ключові проблеми та загрози екологічнобезпечного розвитку території на засадах сталості, що потребують підвищеної уваги та постійного моніторингу з метою надання інформаційно-аналітичного забезпечення для прийняття обґрунтованих управлінських рішень у сфері поводження з відходами у рамках Угоди «Україна-ЄС».

Основними проблемами у сфері поводження з муніципальними відходами, які мають правовий, інституційний та економічний характер вважаємо: відтермінування прийняття рамкового закону про відходи; неефективність державної та регіональної політик у сфері управління відходами; постійне зростання обсягів ТПВ; зміна морфологічного складу ТПВ; низька інвестиційна активність у сфері поводження з відходами; недосконалість системи санітарного очищення населених пунктів; високий рівень зношеності об'єктів інфраструктури; значний лаг між накопиченням відходів і заходами, спрямованими на запобігання їх утворенню, розширення утилізації, знешкодження та видалення; недостатнє впровадження потужностей із перероблення ТПВ, роздільного збирання, сортування та вилучення ресурсоцінної сировини; тривалі терміни експлуатації МВВ, відсутність проектно-технічної документації, невідповідність чинним санітарно-гігієнічним нормам та вимогам екологічної безпеки; не повне охоплення сільської місцевості системою збирання і вивезення ТПВ; низька екологічна свідомість та культура населення; слабка інформаційна компонента.

Основними засадами вирішення зазначених проблем є можливості, які мають регіони при розробці політик, програм та планів захисту довкілля в частині поводження з відходами. Так, для Чернігівської області варто використовувати та орієнтуватись на такі чинники, як порівняно низький рівень утворення та накопичення ТПВ у порівнянні з іншими видами відходів; високий відсоток охоплення міського населення збором ТПВ; наявність наукового потенціалу, орієнтованого на еколого-інноваційну дослідницьку діяльність (насамперед, у сфері поводження з відходами); налагоджена комунікація влади, представників бізнесу і громадськості з метою вирішення проблемних питань щодо поводження та управління відходами; функціонування системи підготовки фахівців у сфері екології та економіки довкілля.

Гармонізація українського законодавства з європейським у сфері поводження з відходами, співпраця з Європейськими країнами щодо обміну досвідом створюють підвалини щодо залучення інвестицій у сфері енергозбереження та ресурсозбереження, ефективної співпраці територіальних громад, можливостей спільних проєктів міжмуніципального та транскордонного співробітництва. Як наслідок, виникає необхідність моніторингу та оцінювання прогресу реформ в Україні у контексті процесів європейської інтеграції з метою виявлення сильних та слабких сторін, обґрунтування пріоритетів та засобів їх досягнення, а також можливості їх своєчасного коригування для підвищення здатності рухатись за вектором європейської інтеграції. Орієнтуючись на національні стратегії та програми, Угода про асоціацію стає драйвером проведення реформ у екологічній сфері та досягненні цілей сталого розвитку [21, с. 223].

Управління муніципальними відходами на основі кластерного підходу є найбільш ефективним інструментом розв'язання територіальних проблем. Завдяки інструменту кластеризації посилюється роль економічних факторів та послаблюється роль адміністративних важелів впливу, що є універсальним підходом в умовах децентралізації владних повноважень. Національною стратегією управління відходами в Україні до 2030 р. визначено критерії для формування територіальних кластерів: населення не менше 150 тис. осіб, що відповідає еквіваленту нормативного утворення ТПВ в обсязі 50 тис. т на рік; створення в кластері регіонального полігону, який відповідатиме технічним та екологічним нормам; мінімізація логістичних витрат на транспортування ТПВ та мінімізація витрат на їх захоронення; зменшення обсягів захоронення ТПВ. Саме ці критерії використано розробниками Регіонального плану управління відходами Чернігівської області [16, с. 150].

Досягнення цілей сталого розвитку у процесі управління муніципальними відходами окремих територій передбачає орієнтир на економічні, екологічні та соціальні цілі. Тому вважаємо, що управлінська діяльність повинна будуватись на таких принципах: економічної ефективності; соціальної стабільності; максимального обмеження впливу відходів на довкілля.

Реалізація названих принципів формує певні пріоритети у сфері поводження з відходами, зокрема: розумне споживання; максимальне використання вторинних ресурсів; роздільне збирання та сортування відходів; зменшення обсягів захоронення твердих побутових і негабаритних відходів шляхом їх сортування та відправлення на подальшу переробку; підвищення якості збору та вивезення побутових відходів шляхом придбання сучасного спеціалізованого транспорту; ефективна міжмуніципальна комунікація; мінімізація забруднення довкілля від несанкціонованих звалищ; створення нових полігонів сучасного рівня з приведенням у відповідність до чинних природоохоронних та санітарних вимог; ефективне тарифоутворення; поліпшення якості життя населення.

Висновки і пропозиції. Цивілізаційний поступ України з орієнтацією на європейський курс, окреслення цілей сталого розвитку як засадничих основ руху країни вимагає перебудови системи управління в усіх сферах життєдіяльності суспільства і зокрема у частині поводження з муніципальними відходами. Неefективна та неeкологічна сис-

тема поводження з відходами, невідповідність чинним санітарно-гігієнічним нормам та вимогам екологічної безпеки більшості сміттєзвалищ та полігонів, низький рівень охоплення переробкою ТПВ, неефективність тарифів у сфері ТПВ актуалізували питання щодо розробки механізмів управління муніципальними відходами. Першим кроком є розробка регіональних планів управління відходами, які мають на меті досягнення цілей, які корелюють із Національною стратегією управління відходами та концепцією циркулярної економіки, що своєю чергою забезпечує сталий розвиток територій як одного з базових принципів регіональної політики Євросоюзу.

Список використаних джерел

1. Газуда М. В. Природоохоронний аспект ресурсокористування в екологічній мережі та природно-заповідному фонді гірського регіону / М. В. Газуда // Науковий вісник Прикарпатського університету. Серія „Економіка”. – 2011. – Вип. 8. – С. 109-112.
2. Соколюк Г. О. Методологічні особливості концепції сталого розвитку соціально-економічних систем / Г. О. Соколюк // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління, 2020. – Т. 19, вип. 3 (46). – С. 277-290.
3. Газуда Л. М. Реалізація спільних проєктів транскордонного співробітництва: монографія / Л. М. Газуда, М. А. Рубіш. – Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А. М., 2015. – 276 с.
4. Газуда Л. М. Активізація транскордонного співробітництва сільських територій у контексті процесів інтеграції [Електронний ресурс] / Л. М. Газуда // Економіка АПК. – 2015. – № 12. – С. 77–87. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2015_12_14_
5. Трушкіна Н. В. Нормативно-правове регулювання розвитку сфери управління відходами в Україні [Електронний ресурс] / Н. В. Трушкіна, І. М. Кочешкова // Вісник економічної науки України. – 2017. – Вип. 2. – С. 97–102. – Режим доступу: [http://www.venu-journal.org/download/2017/2\(33\)/pdf/20-Trushkina.pdf](http://www.venu-journal.org/download/2017/2(33)/pdf/20-Trushkina.pdf).
6. Дерій Ж. Імплементация сталого розвитку як ключовий принцип галузевого співробітництва Україна – ЄС / Ж. Дерій, Т. Зосименко, Н. Шадура-Никипорець // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2019. – № 4 (20). – С. 9-18.
7. Андрейченко А. В. Конкурентоспроможність суб'єктів господарювання безвідходного агровиробництва України: аналіз та перспективи / А. В. Андрейченко // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. – 2020. – Т. 19, вип. 2(45). – С. 87-98.
8. Мініна О. Дослідження регіональної специфіки процесів утворення і поводження з промисловими відходами / О. Мініна, Н. Шадура-Никипорець // Галицький економічний вісник. – 2020. – Т. 64, № 3. – С. 32-43.
9. Мініна О. В. Дослідження поточного стану системи управління відходами упаковки в Чернігівській області / О. В. Мініна, Н. Т. Шадура-Никипорець, О. Ю. Дерій // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2020. – № 4(24). – С. 57-63.
10. Шадура-Никипорець Н. Т., Мініна О. В. Управління відходами сільського господарства в Чернігівській області: дослідження поточного стану // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2020. – № 1(21). – С. 115-123.
11. Сафранов Т. А. Класифікація твердих муніципальних відходів – передумова формування ефективної системи поводження з їх потоками / Т. А. Сафранов, О. Р. Губанова, В. Ю. Приходько // Вісник Одеського державного екологічного університету. – 2014. – № 18. – С. 30-36.
12. Комплексна система управління у сфері поводження з твердими побутовими відходами / В. М. Бабаєв, В. В. Панов, Я. М. Хайло, М. П. Горох // Комунальне господарство міст. – 2017. – Вип. 139. – С. 2-9.
13. Орфанова М. М. Удосконалення системи поводження з твердими побутовими відходами в місті Івано-Франківськ / М. М. Орфанова, О. І. Іваник // Людина та довкілля. Проблеми неоекології. – 2016. – № 3-4 (26). – С. 126-131.

14. Білоскурський Р. Р. Зарубіжний досвід та національні особливості забезпечення інноваційного еколого-економічного розвитку / Р. Р. Білоскурський // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2017. – Вип. 24, ч. 1. – С. 175-179.
15. Угода про асоціацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciu>.
16. Директива Європейського Парламенту та Ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року про відходи та скасування деяких Директив [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mepr.gov.ua/files/docs/2008%2098%20%D0%84%D0%A1.pdf>.
17. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення регіональних планів управління відходами [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 12.04.2019 № 142. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0142737-19#Text>.
18. Благоустрій територій [Електронний ресурс] / Міністерство розвитку громад та територій України. – Режим доступу: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/terretory>.
19. Регіональний план управління відходами / Ж. В. Дерій, Н. Т. Шадура-Никипорець, О. В. Мініна та ін. – Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2020. – 203 с.
20. Дерій Ж. Впровадження концепції циркулярної економіки: проблеми та перспективи / Ж. Дерій, Н. Бутенко, Т. Зосименко // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2021. – № 1 (25). – С. 54-62.
21. Дерій Ж. В. Імплементация положень Угоди про асоціацію в українські екологічні практики / Ж. В. Дерій // Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, аналізу, аудиту, звітності і оподаткування в умовах євроінтеграції: тези доповідей II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Ужгород, 16 квітня 2020 р.). – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. – С. 222-223.

References

1. Hazuda, M.V. (2011). Pryrodookhoronnyi aspekt resursokorystuvannia v ekolohichnii merezhi ta pryrodno-zapovidnomu fondi hirskoho rehionu [Nature protection aspect of resource use in the ecological network and nature reserve fund of the mountain region]. *Naukovyi visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriya „Ekonomika” – Scientific herald of the Prykarpattia University. Economics series*, 8, 109-112.
2. Sokoliuk, H.O. (2020). Metodolohichni osoblyvosti kontseptsii staloho rozvytku sotsialno-ekonomichnykh system [Methodological features of the socio-economic systems sustainable development concept]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia – Market Economics: Modern Theory and Practice of Management*, 19(3(46)), 277-290.
3. Hazuda, L.M., & Rubish, M.A. (2015). *Realizatsiia spilnykh proektiv transkordonnoho spivrobitnytstva [Realization of joint projects of cross-border cooperation]*. Vydavnytstvo FOP Sabov A.M.
4. Hazuda, L.M. (2015). Aktyvizatsiia transkordonnoho spivrobitnytstva silskykh terytorii u konteksti protsesiv intehratsii [Activation of cross-border cooperation of rural areas in the context of integration processes]. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, 12, 77–87. http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2015_12_14.
5. Trushkina, N. V., & Kocheshkova, I. M. (2017). Normatyvno-pravove rehuliuвання rozvytku sfery upravlinnia vidkhodamy v Ukraini [Regulatory regulation of waste management in Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2, 97-102. [http://www.venu-journal.org/download/2017/2\(33\)/pdf/20-Trushkina.pdf](http://www.venu-journal.org/download/2017/2(33)/pdf/20-Trushkina.pdf).
6. Derii, Zh., Zosymenko, T., & Shadura-Nykyporets, N. (2019). Implementatsiia staloho rozvytku yak kliuchovy pryncyp haluzevoho spivrobitnytstva Ukraina – YeS [The implementation of sustainable development as a core principle of the EU – Ukraine sectoral cooperation]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (4(20)), 9-18.
7. Andreichenko, A.V. (2020). Konkurentospromozhnist subiektiv hospodariuvannia bezvidkhdnoho ahrovyrobnnytstva Ukrainy: analiz ta perspektyvy [Competitiveness of agricultural production subjects in Ukraine: analysis and prospects]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia – Market economy: modern theory and practice of management*, 19(2(45)), 87-98.
8. Minina, O., & Shadura-Nykyporets, N. (2020). Doslidzhennia rehionalnoi spetsyfyky protsesiv utvorennia i povodzhennia z promyslovymy vidkhdamy [The investigation of regional peculiarities of industrial waste generation and management processes]. *Halyskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, 64(3), 32-43.

9. Minina, O.V., Shadura-Nykyropets, N.T., & Derii, O.Iu. (2020). Doslidzhennia potочноho stanu systemy upravlinnia vidkhodamy upakovky v Chernihivskii oblasti [Study of the current state of the packaging waste management system in the Chernihiv region]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (4(24)), 57-63.

10. Shadura-Nykyropets, N.T., & Minina, O.V. (2020). Upravlinnia vidkhodamy silskoho hospodarstva v Chernihivskii oblasti: doslidzhennia potочноho stanu [Agricultural waste management in the Chernihiv region: study of current situation]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (1(21)), 115-123.

11. Safranov, T.A., Hubanova, O.R., & Prykhodko, V.Iu. (2014). Klasyfikatsiia tverdykh munitsypalnykh vidkhodiv – peredumova formuvannia efektyvnoi systemy povodzhennia z yikh potokam [Classification of municipal solid waste - a prerequisite forming an effective treatment with their streams]. *Visnyk Odeskoho derzhavnogo ekolohichnoho universytetu – Bulletin of the Odessa State Ecological University*, (18), 30–36.

12. Babaiev, V.M., Panov, V.V., Khailo, Ya.M., & Horokh, M.P. (2017). Kompleksna systema upravlinnia u sferi povodzhennia z tverdymy pobutovymy vidkhodamy [Integrated solid municipal waste management system]. *Komunalne hospodarstvo mist – Municipal Economy*, 139, 2-9.

13. Orfanova, M. M., & Ivanyk, O. I. (2016). Udoshkonalennia systemy povodzhennia z tverdymy pobutovymy vidkhodamy v misti Ivano-Frankivsk [Improvement of the municipal solid waste management system in ivanofrankivsk city]. *Liudyna ta dovkillia. Problemy neoekolohii – Man and environment. Issues of neoecology*, (3-4(26)), 126-131.

14. Biloskurskyi, R.R. (2017). Zarubizhnyi dosvid ta natsionalni osoblyvosti zabezpechennia innovatsiinoho ekoloho-ekonomichnoho rozvytku [Foreign experience and national features of providing innovative ecological and economic development]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 24(1), 175-179.

15. Uhoda pro asotsiatsiiu [Association Agreement]. <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>.

16. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady 2008/98/JeS vid 19 lystopada 2008 roku pro vidkhody ta skasuvannia deiakykh Dyrektyv [Directive 2008/98 / EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 On Waste and Repealing Certain Directives]. <https://mepr.gov.ua/files/docs/2008%2098%20%D0%84%D0%A1.pdf>.

17. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii z rozroblennia rehionalnykh planiv upravlinnia vidkhodamy [On approval of Methodical recommendations for the development of regional waste management plans], Order of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine № 142 (on 12.04.2019). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0142737-19#Text>.

18. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy [Ministry of Community Development and Territories of Ukraine] (n.d.). *Blahoustriy terytorii [Landscaping]*. <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/terretory>.

19. Derii, Zh.V., Shadura-Nykyropets, N.T., Minina, O.V., Kupchuk, O.Iu., Zosymenko, T.I., & Derii, O.Iu. (2020). *Rehionalnyi plan upravlinnia vidkhodamy [Regional waste management plan]*. NU «Chernihivska politehnika».

20. Derii, Zh., Butenko, N., & Zosymenko, T. (2021). Vprovadzhennia kontseptsii tsyrkuliarnoi ekonomiky: problemy ta perspektyvy [Implementation of the concept of circular economy: problems and prospects]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economy and management*, (1(25)), 54-62.

21. Derii, Zh.V. (2020). Implementatsiia polozhen Uhody pro asotsiatsiiu v ukrainski ekolohichni praktyky [Implementation of the provisions of the Association Agreement in Ukrainian environmental practices]. Proceeding from *Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku obliku, analizu, audytu, zvitnosti i opodatkuvannia v umovakh yevrointehratsii: II Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsiia – Current state and prospects of the development of accounting, analysis, audit, reporting and taxation in terms of European integration: abstracts of the II International scientific-practical Internet –conferences* (pp. 222-223). Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla».

Отримано 08.08.2021

UDC 332.142.4

Zhanna Derii

Doctor of Economics, Professor, Head of Department of Theoretical and Applied Economics
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: jannet_d@ukr.net. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0003-3695-7202>

Olha Derii

PhD Student, Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: Olchia@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-0227-6815>

**MUNICIPAL WASTE MANAGEMENT IN THE CONTEXT
OF THE IMPLEMENTATION OF THE UKRAINE – EU AGREEMENT
AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT GUIDELINES**

Today, Ukraine remains a country with significant volumes of waste generation and accumulation, and the existing waste management system is extremely outdated, which does not meet the provisions of the concept of cleaner production and consumption, and therefore does not contribute to achieving sustainable development. Sustainable development implies the achievement of such a component as environmental security, because the condition of the environment is threatening for both current and future generations, which is contrary to the principles of sustainability. The implementation of European directives is carried out with a parallel change and improvement of the system of legislation in the field of sustainable development, in particular waste management. The current main key points in the field of municipal waste management are the postponement of the adoption of the framework law on waste; inefficiency of state and regional policies in the field of waste management; constant growth of municipal solid waste; change of morphological composition of municipal solid waste; low investment activity in the field of waste management, etc. Achieving the goals of sustainable development in the process of municipal waste management of individual territories provides a focus on economic, environmental and social goals. This development of waste management forms certain priorities, in particular: reasonable consumption; maximum use of secondary resources; separate collection and sorting of waste; reducing the volume of municipal solid waste disposal; processing of oversized waste; high-quality collection and timely removal of household waste; effective inter-municipal communication; effective inter-municipal communication; minimization of environmental pollution from unauthorized landfills; creation of new landfills of modern level with bringing in line with current environmental and sanitary requirements; effective tariff formation; improving the quality of life of the population. Municipal waste management based on a cluster approach is the most effective tool for solving territorial problems. Thanks to the clustering tool, the role of economic factors is strengthened and the role of administrative levers of influence is weakened, which is a universal approach in the conditions of decentralization of power.

Keywords: municipal waste; household waste; sustainable development; Association Agreement; circular economy; environmental policy.

Fig. 3. References: 21.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-19-28

УДК 330.332

JEL Classification: J24; J28; J48; J88; L91; M51

Ірина Кичко

доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління персоналом та економіки праці
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: ira41215@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-1110-4177>

ResearcherID: [H-1753-2015](https://orcid.org/0000-0002-1110-4177)

Марина Панченко

аспірантка

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

ТЕОРЕТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УКРАЇНІ

У статті виявлено сучасні проблеми в інноваційній та інвестиційній сфері в Україні. Розглянуто економічний зміст інноваційно-інвестиційного потенціалу як економічної категорії. Досліджено різноманіття наукових поглядів та запропоновано власне визначення інноваційно-інвестиційного потенціалу. Аргументовано, що в умовах інтеграції України до європейського співтовариства пріоритетним завданням є диверсифікація джерел надходження інвестицій для підвищення конкурентоспроможності національної економіки шляхом масштабного впровадження у виробництво новітніх технологій та інновацій. Запропоновано й обґрунтовано напрями реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу України.

Ключові слова: інвестиції; інновації; інноваційно-інвестиційний потенціал; структурні зміни національної економіки; ресурси.

Табл.: 3. Рис.: 1. Бібл.: 27.

Постановка проблеми. Інновації в поєднанні з вагомими інвестиційними потоками дають мультиплікативний ефект, сприяючи позитивним економічним і соціальним змінам у частині формування передумов для структурних змін в економіці, збільшення кількості робочих місць, нарощування обсягів продукції з високим вмістом доданої вартості, зниження собівартості виготовленої продукції за рахунок підвищення продуктивності праці. Продумана інвестиційно-інноваційна політика сприяє розміщенню інвестицій у пріоритетні, системоутворюючі галузі економіки країни (машинобудування, транспорт, будівництво), акцентуючи увагу на їх інноваційній спрямованості. Постає завдання розробки теоретичних, методичних засад ефективної інноваційно-інвестиційної політики та її реалізації в Україні, що й підвищує актуальність визначення змісту інноваційно-інвестиційного потенціалу. У зв'язку з цим набуває особливої актуальності питання реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу України, а отже, деталізація його змісту як економічної категорії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зміст інноваційно-інвестиційного потенціалу вивчали закордонні та вітчизняні вчені, а саме: Н. Дем'янчук, П. Друкер, М. Дубина [8], С. Захарін, М. Забаштанський [9], Дж. Кейнс, А. Косич, С. Кумакова, Ф. Лист, Ф. Ніксон, І. Погоріла, А. Роговий [9], Є. Фішер, Р. Шмалензі, Й. Шумпетер, К. Хаустова, А. Холодницька [22], І. Хоменко [23; 24] та інші. При цьому варто звернути увагу на відсутність єдиного підходу в трактуванні і поняття «інноваційно-інвестиційний потенціал» і його структуруванні, що і визначає необхідність подальших досліджень у цьому напрямі. У багатьох наукових роботах автори зосереджуються на вивченні окремих аспектів інноваційно-інвестиційного потенціалу. В економічній літературі, крім інноваційно-інвестиційного потенціалу, досить ґрунтовно досліджено окремо поняття «інвестиції» та «інновації». У цьому контексті варто зазначити, що термін «інновація» походить від латинського слова «novation» («оновлення») і приставки «in», яка переводиться з латинського як «у напрямі», якщо перекладати дослівно «Innovatio» - «у напрямку змін». Поняття «інновація» вперше з'явилося в економічній науці на по-

чатку ХХ століття в роботах Йозефа Шумпетера, який стверджував, що інновації – це втілення наукового відкриття, технічного винаходу в новій технології чи в новому виді виробу. Фрідріх Лист про інновації писав як про відкриття, винаходи, успіхи в науці, що є головним багатством нації. Ф. Ніксон розглядав «інновації» як сукупність виробничих, технічних і комерційних заходів, які ведуть до появи на ринку нових і вдосконалених промислових процесів і обладнання. П. Друкер зазначав про «інновації», як про процес створення, розвитку і поширення нових видів продукції, методів, технологій у різноманітних сферах діяльності [14].

Що стосується другої складової поняття інноваційно-інвестиційного потенціалу – «інвестиції», то воно походить від латинського слова «invest», що означає «вкладати, одягати». Дж. Кейнс під сукупними інвестиціями розумів витрати на послуги щодо збільшення вартості наявного у фірмі майна, з метою виробництва кінцевого продукту. Більшість розбіжностей щодо визначення інвестицій науковцями саме й полягають у тому, що відносити до наявного у фірми майна [10]. Американські економісти С. Фішер, Р. Шмалензі, Р. Дорнбуш розглядають інвестиції як витрати на фінансування виробництва, оновлення наявних виробничих потужностей, а також оборотних коштів [20]. У. Шарп трактує процес «інвестування» у широкому розумінні, зазначаючи, що вкладати кошти сьогодні необхідно для того, щоб отримати більшу їх суму через певний час [25]. Л. Гітман та М. Джонк трактують інвестиції як засіб розміщення капіталу, який має забезпечити збереження зростання вкладених коштів у перспективі [4]. Т. Шульц стверджував, що інвестування в освіту є одним із вкладених ресурсів у фактори виробництва, створюючи доданий продукт, забезпечуючи економічне зростання [27].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на численний науковий спадок щодо інноваційно-інвестиційного потенціалу України, нині залишається дискусійним питання змісту самого поняття інноваційно-інвестиційного потенціалу, а також шляхів його нарощування в Україні.

Мета статті полягає в систематизації поглядів учених щодо поняття інноваційно-інвестиційного потенціалу, розкритті змісту інноваційно-інвестиційного потенціалу та визначенні пріоритетних шляхів його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Україна нині володіє: ресурсною базою для галузей промисловості, як основи для побудови вертикально інтегрованих виробничих ланцюгів зі створенням максимальної доданої вартості – титан, марганець, залізна руда, літій, уран та інші рідкоземельні елементи; ресурсна база для реалізації потенціалу агросфери – українські чорноземи; потенційними можливостями для забезпечення транспортних транзитних перевезень; людським капіталом, як основою творчого потенціалу головним джерелом зростання. Питанням економічної безпеки є пошук ефективних методів управління наявними ресурсами, наявним потенціалом. Одним зі шляхів підвищення ефективності управління є перехід на інноваційний шлях розвитку, який, у свою чергу, потребує значного обсягу інвестування.

В умовах інтеграції України до європейського співтовариства пріоритетним завданням є підвищення конкурентоспроможності національної економіки шляхом масштабного впровадження у виробництво новітніх технологій та інновацій, як основного засобу структурних зрушень в економіці України [13]. Активізація інноваційної діяльності на державному та регіональному рівнях, у контексті техніко-технологічної модернізації та стимулювання розвитку інноваційного підприємництва обумовлює необхідність формування ефективної системи її інвестиційного забезпечення, узгодження інтересів держави, регіону, фінансових установ і суб'єктів економічних відносин щодо напрямів та механізмів трансформації інвестиційних ресурсів [17].

На основі поєднання результатів аналізу минулого досвіду, поточного стану об'єкта та прогнозу на майбутнє, потенціал як економічна категорія дає можливість визначити можливості фірми, регіону, країни, при використанні яких можливо змінити їхні кількісні та якісні характеристики [2, с. 32].

Інноваційно-інвестиційні процеси, їхнє значення в економічному розвитку привертають увагу науковців. Провівши аналіз наявного в науковій літературі трактування вченими терміна «інноваційно-інвестиційний потенціал», можна зауважити, що переважна більшість визначень відображають об'єктивно існуючу можливість соціально-економічного розвитку країни, де інновації – це основні чинники розвитку економіки, а інвестиції виступають у ролі коштів, за допомогою яких здійснюється впровадження інновацій у виробничий процес для надання інноваційних послуг та виготовлення інноваційної продукції (табл. 1).

Таблиця 1

*Характеристика системоутворюючого фактору
при визначенні вченими інноваційно-інвестиційного потенціалу*

Автор	Визначення «Інноваційно-інвестиційний потенціал»	Системоутворюючий фактор
К. М. Хаустова [21]	сукупність певних чинників (науково-технічних, кадрових, фінансових), рівень розвитку яких визначає ступінь готовності організації до залучення інвестиційних коштів у перспективні інноваційні проекти, у межах обраної стратегії	рівень розвитку організації, що показує її ступінь готовності до залучення інвестиційних коштів у інноваційні проекти
Н. П. Мешко [17]	максимальна сукупність інвестиційних ресурсів, спрямованих в інноваційний процес, які перебувають у взаємозв'язку з чинниками, що зумовлюють необхідні умови для досягнення орієнтирів інноваційної діяльності та підвищення конкурентоспроможності	максимальна сукупність інвестиційних ресурсів для інноваційної діяльності
М. А. Дем'янчук [5]	сукупність внутрішніх і зовнішніх ресурсів, яка відображає рівень достатності цього потенціалу для інновацій	ресурсна база для інновацій
С. В. Кумакова [15]	здатність і готовність регіонального інституціонального середовища, інфраструктури, сприймати нововведення, адекватно реагувати на державну політику, здатність забезпечити реалізацію інноваційного процесу, розширене відтворення на своїй території і досягненні стратегічних цілей засобами інноваційної економіки	здатність інституційного, інфраструктурного середовища для забезпечення реалізації інноваційного процесу
І. І. Погоріла [19]	система інноваційно-інвестиційних ресурсів, факторів та умов, що створюють можливості для здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності, акумуляції та освоєння інвестиційних коштів з метою забезпечення інноваційного розвитку та досягнення конкурентних переваг	наявність ресурсів та умов здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності
О. С. Білоусова [1]	можливість генерувати інновації на державному, регіональному рівні, створювати та модернізувати основні виробничі фонди, нематеріальні активи з метою примноження національного багатства	генерування інновацій шляхом модернізації основних виробничих фондів

Джерело: складено авторами.

На основі аналізу поглядів учених щодо змісту поняття інноваційно-інвестиційного потенціалу можна стверджувати, що більшість із них (О. Білоусова, М. Дем'янчук, І. Погоріла) дають визначення «інноваційно-інвестиційного потенціалу» з урахуванням ресурсної складової, хоча слід зазначити, що оскільки склад та вагомість ресурсів суттєво змінюються з часом, видом діяльності, складові потенціалу необхідно визначати з прив'язкою до сфери економічної діяльності. Достатньо широко поняття «інноваційно-інвестиційного потенціалу» висвітлено у працях С. Кумакової, де, крім ресурсної складової, враховується і інституційне, інфраструктурне середовища реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу.

При цьому поняття «інноваційно-інвестиційний потенціал» має враховувати розширення часово-просторової характеристики вкладання коштів у конкретну сферу економічної діяльності з метою стимулювання інноваційних процесів за рахунок включення при-

хованих можливостей національної економіки, що залежить від взаємозумовлених технологічних укладів і професійно-кваліфікаційного рівня персоналу організацій з метою забезпечення високої якості продуктів інноваційно-інвестиційної діяльності.

На основі узагальнення глумачень науковців пропонується визначення інноваційно-інвестиційного потенціалу як сукупності об'єктивних характеристик країни, які сприяють залученню інвестицій в інноваційний процес та роблять можливим їх примноження з метою розвитку наукоємних виробництв, збільшення обсягів виробництва товарів з високим вмістом доданої вартості та в кінцевому підсумку – підвищення добробуту, зменшення рівня смертності та природного скорочення населення України.

Функціонування інноваційно-інвестиційного потенціалу відбувається на певних етапах його відтворювального циклу – формування, реалізації, використання, збереження та розвитку, які є взаємопов'язаними та взаємообумовленими. Розвиток інноваційно-інвестиційного потенціалу є ознакою кожного етапу відтворювального циклу.

При формуванні поняття «інноваційно-інвестиційний потенціал» необхідно врахувати такі основні компоненти, як природні і трудові ресурси, сукупність інвестиційних ресурсів, інформаційні та організаційні компоненти, інноваційна та інвестиційна політика державна політика, матеріальні умови, пошук стратегічних активів, здатність до залучення прямих іноземних інвестицій, нові ринки збуту (рис. 1).

Рис. 1. Компоненти інноваційно-інвестиційного потенціалу

Джерело: розроблено автором з урахуванням [3; 8].

Кожний компонент інноваційно-інвестиційного потенціалу має важливе значення при нарощуванні інноваційно-інвестиційного потенціалу, стабілізації економічного розвитку та покращенні рівня життя населення України, збільшенні кількості робочих місць. Людські ресурси – одна з найбільш вагомих складових інноваційної сфери, що характеризується кількістю випускників докторантури, заявок на патенти та винаходи.

Матеріальні умови – компонент інноваційної діяльності. Інноваційна та інвестиційна політика держави, спрямована на стимулювання впровадження інноваційних технологій з метою виробництва продукції з високим вмістом доданої вартості, створення додаткових робочих місць, зменшення диференціації в доходах на рівні країни, збільшення тривалості та якості життя населення. Крім податкових пільг, напрямами економічного стимулювання інноваційної діяльності є матеріальна, фінансова допомога (компенсація) на створення робочих місць, співфінансування навчальних програм для працівників щодо підвищення компетентностей дослідників у підготовці інноваційних проєктів. Здатність до залучення прямих іноземних інвестицій визначається домінантними мотивами інвесторів, зокрема такими як: наявність ресурсів, нових ринків збуту, збільшення ефективності та пошук стратегічних активів.

Компонентна складова природних ресурсів означає, що підприємство здійснює інвестування з метою отримання доступу до сировини або трудових ресурсів країни реципієнта інвестицій. Країни з високими темпами зростання економіки та чисельності населення є пріоритетними об'єктами інвестування з метою завоювання нових ринків збуту. Інформаційні компоненти включають в себе консультаційні та навчальні послуги, правові роз'яснення, посередницькі ініціативи.

Зміст організаційних компонентів полягає у: перетворенні структури, наприклад, поєднання відділів інноваційної зміни організаційної структури, що проводяться шляхом впровадження посади менеджерів, впровадження інтегрованого процесу управління та комп'ютеризації тощо.

Відповідно до результатів дослідження Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), згідно з оприлюдненим щорічним звітом Global Innovation Index 2020, з 131 країни у 2020 році найбільш інноваційною країною визнано Швейцарію, за нею йдуть Швеція, США та Велика Британія. Україна в рейтингу Глобального інноваційного індексу 2020 року посідає 45-е місце, увійшовши до країн-лідерів економічної групи lower-middle income, що підвищує рівень актуальності дослідження теми інновацій та розробки заходів на державному, мезо- та мікрорівні щодо активізації інноваційної діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

Рейтинг країн світу за глобальним індексом інновацій

Місце в рейтингу глобального інноваційного індексу	Країна	Індекс (0-100)
1	Швейцарія	66,08
2	Швеція	62,47
3	США	60,56
4	Велика Британія	59,78
5	Нідерланди	58,76
6	Данія	57,53
7	Фінляндія	57,02
8	Сінгапур	56,61
....		
43	Греція	36,79
44	Таїланд	36,68
45	Україна	36,32
46	Румунія	35,95
47	Росія	35,63

Джерело: розроблено авторами на основі [26].

Що стосується інвестиційної привабливості, то Україна в рейтингу інвестиційної привабливості Doing business-2020 посідає 64-е місце серед 190 країн. Динаміка при цьому позитивна. Україна покращила свої позиції в зазначеному рейтингу в порівнянні з минулим роком на 7 пунктів.

Аналіз джерел фінансування капітальних інвестицій підтверджує факт нерівномірності зміни їх структури та динаміки. Так, сума інвестицій в абсолютному виразі з кожним роком збільшується. У загальній структурі найбільшу питому вагу займають власні кошти підприємств та організацій, найменшу – кошти інвесторів-нерезидентів. У той час як темпи їхнього зростання в 2019 році значно збільшилась у порівнянні з 2018 роком, а темп приросту власних коштів та коштів населення та будівництво житла у 2019 році порівняно з 2018 роком значно зменшився.

Таблиця 3

Темп приросту капітальних інвестицій за джерелами фінансування у (%)

Джерела фінансування	2016/2015	2017/2016	2018/2017	2019/2018
Кошти державного бюджету	133,88	165,16	149,16	135
Кошти місцевих бюджетів	188,06	155	121,15	112,16
Власні кошти підприємств та організацій	134,94	124,64	132,10	99,68
Кредити банків та інших позик	130,69	109,16	151,49	149,99
Кошти інвесторів – нерезидентів	120,11	63,13	28,93	259,75
Кошти населення та будівництво житла	93,58	109,59	105,62	93,58
Інші джерела фінансування	112,30	172,65	113,63	163,69

Джерело: розроблено авторами за [6].

Пріоритетні заходи для реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу в Україні можна згрупувати за адміністративними, економічними та організаційними напрямками.

До адміністративних заходів можна віднести: розробка та проведення єдиної державної політики; вибір пріоритетних державних програм і проєктів та реалізація зобов'язань за ними, встановлення пільг з метою стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності, деолігархація влади, перезавантаження судової системи, скорочення бюрократії, зниження адміністративного та податкового тиску на бізнес та боротьба з контрабандою на митниці.

До економічних заходів стимулювання нарощування інноваційно-інвестиційного потенціалу можна віднести регулювання ставок оподаткування, цільові програми розвитку, конверсії та розвиток експортного капіталу, приватизація державних підприємств із залученням іноземного капіталу, закупівля та реалізація зарубіжних ліцензій, розбудова ефективною та незалежною антикорупційною інфраструктури. Методом економічного регулювання є також зменшення відсотка за кредитами для фінансування інвестицій.

До організаційних заходів можна віднести посилення гнучкості організаційних структур, диверсифікація стилів управління, створення інноваційної інфраструктури тощо [16].

Реалізація інноваційно-інвестиційного потенціалу є важливою запорукою структурних змін економіки України. До того ж сучасна політика не враховує необхідності модернізації економічної системи, тому виникає потреба у зміні механізмів та інструментарію впливу на розвиток людського потенціалу як елементу інноваційного потенціалу країни [7].

Серед важливих напрямів реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу є фінансування інвестицій за рахунок венчурного капіталу. Ризиковий капітал при венчурному інвестуванні використовується тривалий проміжок часу без права вилучення коштів до закінчення встановленого терміну. При цьому інвестори погоджуються на втрату своїх коштів у випадку ймовірно збиткового проєкту. Компенсацією за високий ризик вкладення венчурного капіталу спеціалізованих фірм є високі прибутки [11].

Стратегічними орієнтирами реалізації інноваційно-інвестиційного потенціалу є розробка та реалізація програм інноваційного розвитку на різних рівнях, необхідність активізації диверсифікації джерел фінансування, сприяння на державному рівні поширенню інформації щодо вітчизняних інновацій на міжнародних ринках з метою розширення джерел поінформованості суб'єктів бізнесу стосовно переваг інноваційного розвитку [12].

Висновки і пропозиції. Інтенсифікація інноваційно-інвестиційних процесів нині в Україні має сприяти відновленню національної економіки на якісно новому рівні з урахуванням інноваційних та глобалізаційних тенденцій та стимулювати реалізацію інвестиційного потенціалу країни загалом, врахувати всі можливі джерела інвестиційних ресурсів, особливо внутрішні інвестиції.

Список використаних джерел

1. Білоусова О. С. Інвестиційний потенціал економіки України та ЄС [Електронний ресурс] / О. С. Білоусова // Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. – 2017. – № 1-2. – С. 60-67. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvhastat_2017_1-2_10.
2. Вдовічев А. А. Теоретико-методологічні та методичні основи оцінки інвестиційних параметрів регіонального розвитку / А. А. Вдовічев – Л. : Ін-т регіон. досліджень, 2005. – 285 с.
3. Гонта О. І. Формування комплементарної інвестиційної політики України: виклики глобалізації та вимоги економічної безпеки : монографія / О. І. Гонта, М. В. Дубина, Д. С. Пілевич. – Чернігів, 2013. – 184 с.
4. Гитман Л. Основы инвестирования : [пер. с англ.] / Л. Гитман, М. Джонк. – М. : Дело, 1999. – 1008 с.
5. Дем'янчук М. А. Удосконалення понятійного апарату визначення терміну «інноваційно-інвестиційний потенціал підприємства» / М. А. Дем'янчук // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2011. – Вип. 20(1). – С. 296-301.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html.
7. Дерій Ж. В. Вплив механізмів державного регулювання на процеси функціонування людського потенціалу / Ж. В. Дерій, С. А. Скиба // Проблеми і перспективи економіки та управління. 2016. № 1 (15). С. 18-30.
8. Дубина М. В. Проблеми активізації формування та залучення інвестицій у розвиток національної економіки / М. В. Дубина, Д. С. Пілевич // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2014. – № 1 (26). – С. 94–101.
9. Забаштанський М. М. Фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності промислових підприємств в контексті переходу національного господарства на модель сталого розвитку / М. М. Забаштанський, С. В. Захарин, А. В. Роговий // Збірник наукових праць «Економічний вісник університету». – 2020. – Випуск 45. – С. 184-195.
10. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег : [монографія] / Дж. Кейнс ; [пер. с англ.]. – М. : Гелиос, 2002. – 960 с.
11. Кичко І. І. Перспективи реалізації моделі венчурного інвестування в Україні / І. І. Кичко // Проблеми і перспективи економіки і управління. – 2016. – № 3(7). – С. 171-177.
12. Кичко І. І. Стратегічні орієнтири інвестиційно-інноваційного розвитку в Україні / І. І. Кичко, В. Ф. Савченко // Здобутки і проблеми євроінтеграційних зрушень в Україні на сучасному етапі: монографія / за заг. ред. В. Ф. Савченка, Л. М. Мекшун. – Чернігів : ЧНТУ, 2018. С. 8-29.
13. Кичко І. І. Перспективи використання інвестиційної політики держави як інструменту структурної перебудови економіки / І. І. Кичко, А. В. Холодницька // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. – 2017. – № 192. – С. 18-24.
14. Ковалев П. П. Структурные формы инновационного потенциала в промышленном развитии инноваций / П. П. Ковалев // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2018. – № 3А. – С. 50-64.
15. Кумакова С.В. Методология интегральных оценок инновационной деятельности и инновационных потенциалов регионов [Електронний ресурс] / С. В. Кумакова. – Режим доступу: http://innclub.info/wp-content/uploads/2011/02/kumakova_6_konk_reg_0.doc.
16. Лицур І.М., Лимич Ю.В. Чинники формування інноваційно-інвестиційної політики сталого розвитку / Лицур І.М., Лимич Ю.В. // Ефективна економіка. – 2013. – № 9. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_9_6.
17. Мешко Н. П. Інвестиційно-інноваційний потенціал регіону: критерії оцінки та проблеми формування / Н. П. Мешко // Економічний простір : збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. – №10. – С. 78-88.

18. Мушеник І. М. Проблеми інноваційного розвитку агропромислового комплексу України / І. М. Мушеник // Інноваційна економіка. – 2018. – № 3-4. – С. 23-28.
19. Погоріла І. І. Характеристика інноваційно-інвестиційного потенціалу промислових підприємств Чернівецької області / І. І. Погоріла, Н. О. Ковальчук // Ефективна економіка. – 2013. – № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_4_69.
20. Фишер С. Экономика : [пер. с англ.] / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : ДЕЛЮ Лтд, 1995. – 864 с.
21. Хаустова К. М. Теоретичні засади оцінки інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства у контексті стратегічного підходу / К. М. Хаустова // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.4. – С. 299-304.
22. Холодницька А. В. Інноваційний розвиток соціальної та гуманітарної інфраструктури сільських територій Чернігівської області / А. В. Холодницька // Науковий вісник Полісся. – 2015. – № 3(3). – С. 47-51.
23. Хоменко І. О. Особливості надходження прямих іноземних інвестицій та їхній вплив на економіку України / І. О. Хоменко, Л. М. Волинець, А. О. Шамкало // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2021. – № 1 (25). – С. 15-26.
24. Хоменко І. О. Інноваційно-логістичні та митні аспекти управління ланцюгами постачання швидкопсувної продукції / І. О. Хоменко, І. В. Садчикова, І. А. Костюченко // Сучасні питання економіки і права : зб. наук. праць. – 2020. – Вип. 1(11). – С. 69-78.
25. Шарп У. Инвестиции : [пер. с англ.] / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бейли. – М. : Инфра-М, 1999. 1035 с.
26. Global innovation index 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2020/.
27. Schulz T. Capital Formation bi Edukathion / T. Schulz // Journal of Politikal Economy. – 1960. – P. 25.

References

1. Bilousova, O.S. (2017). Ekonomika ta upravlinnya Investytsiynyyu potentsial ekonomiky Ukrayiny ta krayin ES [Economics and Management Investment potential of the economy of Ukraine and EU countries]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu – Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing*, (1-2), 60-67. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvhastat_2017_1-2_10.
2. Vdovichev, A.A. (2005). *Teoretiko-metodologicheskie i metodicheskie osnovy otsinki investitsiynikh parametrov regionalnogo rozvitu [Theoretical, methodological and methodological foundations of the assessment of investment parameters of regional development]*. In-t region doslidzhen.
3. Honta, O.I., Dubyna, M.V., & Pilevych, D.S. (2013). *Formuvannia komplementarnoi investytsiynoi polityky Ukrainy: vyklyky hlobalizatsii ta vymohy ekonomichnoi bezpeky [Formation of complementary investment policy of Ukraine: challenges of globalization and requirements of economic security]*.
4. Hitman, L., & Yonk, M. (1999). *Osnovy investytsii [Investment basics]*. Delo.
5. Demianchuk, M.A. (2011). Udoskonalennya ponyatiynoho aparatu vyznachennya terminu «inovatsiyno-investytsiynyy potentsial pidpryyemstva» [Improving the conceptual apparatus of defining the term "innovation and investment potential of the enterprise"]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnogo tekhnichnogo universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences*, 20(1), 296-301.
6. Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html.
7. Deriy, Zh.V., & Skiba, S.A. (2016). Vplyv mekhanizmiv derzhavnoho rehulyuvannya na protsesy funktsionuvannya lyuds'koho potentsialu [The influence of the mechanisms of the sovereign regulator on the processes of the functioning of human potential]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya – Problems and prospects of economics and management*, (1(15)), 18-30.
8. Dubina, M.V., & Pilevich, D.S. (2014). Problemy aktyvizatsiyi formuvannya ta zaluchennya investytsiy u rozvytok natsional'noyi ekonomiky [Problems of activating the formation and receiving of investments in the development of the national economy]. *Naukovyy visnyk: finansy, banky, investytsiyi – Scientific Bulletin: Finance, Banking, Investment*, (1(26)), 94-101.

9. Zabashtanskyi, M.M., Zakharyn, S.V., & Rohovyi, A.V. (2020). Finansuvannya investytsiynoyi ta innovatsiynoyi diyal'nosti promyslovykh pidpryyemstv v konteksti perekhodu natsional'noho hospodarstva na model' staloho rozvytku [Financing of investment and innovation activities of industrial enterprises in the context of the transition of the national economy to the model of sustainable development]. *Zbirnyk naukovykh prats «Economichnyy visnyk universytetu» – Collection of scientific works "Economic Bulletin of the University"*, 45, 184-195.

10. Keyns, Dzh. (2002). *Zahalna teoriia zainiatosti, vidsotkiv i groshei [General theory of employment, interest and money]*. Gelios.

11. Kychko, I.I. (2016). Perspektivy realizatsii modeli venchurnogo investirovaniya v Ukraine [Prospects for the implementation of the model of venture investment in Ukraine]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya – Problems and prospects of economics and management*, (3(7)), 171-177.

12. Kychko, I.I., & Savchenko, V.F. (2018). Stratehichni oryentyry investytsiyno-innovatsiynoho rozvytku v Ukrayini [Strategic guidelines for investment and innovation development in Ukraine]. In *V. F. Savchenka, L. M. Mekshun (Ed.), Zdobutky i problemy yevrointegratsiynykh zrushen v Ukrayini na suchasnomu etapi – Achievements and problems of European integration changes in Ukraine at the present stage* (pp. 8-29). CHNTU.

13. Kychko, I.I., & Kholodnitska, A.V. (2017). Perspektiviruyte ustanovku investitsionnoy politiki, podderzhivayushchuyu strukturnuyu perestroyku ekonomiki [Prospect the investment policy setting supporting the structural restructuring of the economy]. *Vestnik Kiyevskogo natsional'nogo universiteta im. T. G. Shevchenka – Bulletin of Kyiv National University T. G. Shevchenko*, (192), 18-24.

14. Kovalov, P.P. (2018). Strukturni formy innovatsiynoho potentsialu v promyslovomu rozvytku innovatsiy [Structural forms of innovation potential in industrial innovation development]. *Economics: Yesterday, Today and Tomorrow*, (3A), 50-64.

15. Kumakova, S.V. (2011). Metodologiya integral'nykh otsenok innovatsionnoy deyal'nosti i innovatsionnykh potentsialov regionov [Methodology of integral assessments of innovative activities and innovative potentials of regions(n.d.)]. http://innclub.info/wp-content/uploads/2011/02/kumakova_6_konk_reg_0.doc.

16. Lytsur, I.M., & Lymych, U.V. (2013). Chynnyky formuvannya innovatsiyno-investytsiynoyi polityky staloho rozvytku [Factors of formation of innovation and investment policy of sustainable development]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, (9). http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_9_6.

17. Meshko, N.P. (2008). Investitsiino-innovatsiiniy potentsial regionu: kriterii otsinki i problemy formuvannya [Investment and innovation potential of the region: assessment criteria and problems and formulation]. *Ekonomichniy prostir – Economic space*, (10), 78-88.

18. Mushenik, I.M., & Burlakov, O.S. (2018). Problemy innovatsionnogo razvitiia agropromyshlennogo kompleksa Ukrainy [Problems of innovation development of the agro-industrial complex of Ukraine]. *Innovatsionnaia ekonomika – Innovation Economy*, (3-4), 23-28.

19. Pohorila, I., & Kovalchuk, N. (2013). Kharakterystyka innovatsiyno-investytsiynoho potentsialu promyslovykh pidpryyemstv Chernivetskoï oblasti [Characteristics of innovation and investment potential of industrial enterprises of Chernivtsi region]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, (4). http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_4_69.

20. Fisher, S., Dornbush, R., & Shmalentsi, R. (1995). *Ekonomika [Economy]*. DELO Ltd.

21. Khaustova, K.M. (2009). Teoreticheskiye zasady otsenki investitsionnogo i innovatsionnogo potentsiala predpriyatiya v kontekste strategicheskogo podkhoda. [Theoretical ambushes of the assessment of the investment and innovation potential of the enterprise in the context of the strategic approach]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, 19.4, 299-304.

22. Kholodnytska, A.V. (2015). Innovatsiynyy rozvytok sotsial'noyi ta humanitarnoyi infrastruktury sil's'kykh terytoriy Chernihivs'koyi oblasti [Innovative development of social and humanitarian infrastructure of rural areas of Chernihiv region]. *Naukovyy visnyk Polissya – Scientific Bulletin of Polissya*, (3(3)), 47-51.

23. Khomenko, I.O., Volynets, L.M., & Shamkalo, A.O. (2021). Osoblyvosti nadkhodzhennya pryamykh inozemnykh investytsiy ta yikhniy vplyv na ekonomiku Ukrayiny [Features of foreign direct investment and their impact on the economy of Ukraine]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya – Problems and prospects of economics and management*, (1(25)), 15-26.

24. Khomenko, I.O., Sadchykova, I.V., & Kostyuchenko, I.A. (2020). Innovatsiyno-lohistychni ta mytni aspekty upravlinnya lantsyuhamy postachan' shvydkopsuvnoyi produktsiyi [Innovative-logistical and customs aspects of perishable supply chain management]. *Suchasni pytannya ekonomiky i prava – Modern issues of economics and law*, 1(11), 69-78.
25. Sharp, U., Aleksander, H., & Beili, Dzh. (1999). *Investitsii [Investments]*. Infra-M.
26. Global innovation index 2020. https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2020/.
27. Schulz, T. (1960). Capital Formation bi Edukathion. *Journal of Politikal Ekonomu*, 25.

Отримано 05.08.2021

UDC 330.332

Iryna Kychko

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Department of Personnel Management and Labour Economy
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: ira41215@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1110-4177>
Researcher ID: [H-1753-2015](https://orcid.org/H-1753-2015)

Maryna Panchenko

PhD Student
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

**THEORETICAL AND ECONOMIC APPROACHES TO DETERMINATION
OF CONTENT AND PROSPECTS OF REALIZATION OF INNOVATION
AND INVESTMENT POTENTIAL IN UKRAINE**

The article considers the economic content of innovation and investment potential as an economic category that includes three aspects of the relationship - the consequences of the past, the current state of the object of study and the forecast for the future.

The diversity of scientific views on the essence of innovation and investment potential has been studied. Based on the generalization of approaches, analysis of the system-forming factor, it is concluded that most scientists understand the innovation and investment potential as a set of investment resources directed to the innovation process. Based on the generalization of scientists' interpretations, it is proposed to define innovation and investment potential as a set of objective characteristics of the country that attract investment in the innovation process and make it possible to increase them to develop science-intensive industries, increase production of high value-added goods and finally - increasing welfare, reducing mortality and natural population decline in Ukraine.

Components of innovation and investment potential are analyzed, namely: natural and labor resources, set of investment resources, information and organizational components, innovation and investment policy, public policy, material conditions, search for strategic assets, ability to attract foreign direct investment, new markets. It is determined that the innovation and investment potential should take into account the expansion of the temporal and spatial characteristics of investment by including the hidden opportunities of the national economy.

It is investigated that the functioning of innovation and investment potential occurs at certain stages of its reproductive cycle - the formation, implementation, use, preservation and development, which are interconnected and interdependent. The development of innovation and investment potential is a feature of each stage of the reproduction cycle.

It is substantiated that the intensification of innovation and investment processes in Ukraine today should help restore the national economy to a qualitatively new level, taking into account innovation and globalization trends and stimulate the investment potential of the country as a whole, taking into account all possible sources of investment, especially domestic investment.

Keywords: *investments; innovations; innovation and investment potential; structural changes in the national economy; resource.*

Table: 3. Fig.: 1. References: 27.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-29-36

УДК 328.185

JEL Classification: O17;H12

Ольга Попело

доктор економічних наук, доцент кафедри менеджменту та державної служби
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: popelo.olha@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-4581-5129>

ResearcherID: [I-8572-2016](https://orcid.org/0000-0002-4581-5129). **Publons ID:** [AAC-1918-2019](https://publons.com/author/publons/19182019)

Наталія Іванова

доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри підприємництва і торгівлі
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: ivanova.nat.vlad@gmail.com. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0001-6622-7310>

ResearcherID: [I-3574-2016](https://orcid.org/0000-0001-6622-7310)

**ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

У статті проаналізовано сучасні тенденції антикорупційної політики України. Досліджено сутність поняття «корупція» з погляду соціального, політико-економічного, кримінально-правового та кримінологічного вимірів. Визначено, що залежно від методологічних підходів корупція у вузькому значенні означає можливість одержання власної вигоди у сфері управлінської діяльності, у широкому – загальний результат деформаційних проявів у сфері публічного управління. Виділено ряд заходів антикорупційного характеру в контексті забезпечення економічної безпеки держави, за такими напрямками: превентивний, правовий, соціально-економічний, організаційно управлінський, адаптаційний, напрям забезпечення прозорості та гласності. Проаналізовано тенденції зміни Індексу сприйняття корупції в Україні та рейтинг зарубіжних країн за цим індексом. Визначено пріоритети щодо боротьби з корупцією в Україні з метою забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова: корупція; антикорупційна політика; запобігання корупції; державне управління; економічна безпека.

Рис.: 3. Табл.: 1. Бібл.: 16.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства однією із загроз економічній безпеці держави виступають корупційні процеси, що присутні в усіх сферах суспільного життя. Корупція здійснює вплив на інтереси як держави загалом, так і її окремих громадян, призводить до зниження ефективності управлінських функцій державного апарату та несе пряму загрозу безпеці її громадян.

Нині корупція вийшла за межі кордонів держави і стала транснаціональним явищем. Тому зважаючи на масштаби негативного впливу корупції на розвиток економіки кожної країни світу актуальним є дослідження корупції та антикорупційної політики, пошук напрямів її вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен корупції з різних поглядів досліджувався у працях таких науковців, як В. Баштанник, О. Бусол, О. Костенко, І. Корюля, Н. Липовська, М. Мельник, А. Новак, М. Хавронюк та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Проте розширення меж проникнення корупційних процесів, підвищення рівня деформаційного впливу на розвиток національних економічних систем усіх держав дозволяють зробити висновок, що попри значний доробок дослідницьких робіт у цьому напрямі, оцінка рівня проникнення корупційних процесів у інститутів влади в контексті економічної безпеки потребує подальших досліджень.

Мета статті полягає в обґрунтуванні основних аспектів формування та реалізації антикорупційної політики в Україні в контексті забезпечення економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Корупція являє собою багатогранне явище, що виникло в період деформації владних відносин.

Сутність корупції розглядається вченими з різних поглядів: у соціальному ключі, у політико-економічному, у кримінально-правовому та кримінологічному напрямках (рис. 1).

Рис. 1. Підходи до визначення сутності корупції в різних вимірах

Джерело: складено авторами за даними [4].

Таким чином, залежно від методологічних підходів корупцію можна розглядати у вузькому значенні, що означає можливість одержання власної вигоди у сфері управлінської діяльності. У широкому значенні корупція є загальним результатом деформаційних проявів у сфері публічного управління.

Погоджуємось із Д. Мартиновим, Н. Обушною, які до основних характеристик корупції відносять таке [4]:

- здійснює деструктивний вплив на суспільне буття та має глобальний характер;
- корупцію можна розглядати як правове, політичне, соціокультурне, економічне психологічне явище;
- здійснює значний вплив на найважливіші суспільно-соціальні процеси та підсилюється за умов політичної та економічної нестабільності держави;
- набуває широкого поширення під впливом фінансово-економічних, нормативно-правових, політичних, управлінських факторів антисуспільного характеру;
- є складним, багатограним, системним явищем, що має еволюційний характер, адже здатна пристосовуватись до умов динамічності зовнішнього середовища.

До основних факторів, що спричиняють корупційні ризики, належать:

1. Політичні – пов'язані безпосередньо з владними повноваженнями, безініціативність та низьким рівнем ефективності діяльності громадських формувань, недосконалістю антикорупційної політики.
2. Економічні – корупційні прояви відображаються шляхом зловживання владних повноважень для використання державних коштів у напрямку отримання власної вигоди. Економічний бік корупційних діянь викликаний низьким рівнем суспільного добробуту та недостатнім рівнем прозорості більшості економічних процесів.
3. Соціальні – у цьому напрямі корупційні ризики спричинені низьким рівнем громадської активності, професійною та моральною деформацією представників публічного сектору управління.
4. Юридично-правові – спричинені недосконалістю антикорупційного законодавства.
5. Інституційно-управлінські заходи – виявляються в недосконалісті регулятивних важелів діяльності посадових осіб [10, с. 124-125; 11, с. 31].

У процесі оцінювання процесів формування та реалізації національної антикорупційної політики необхідно застосовувати відповідні методи [2, с. 12; 6, с. 3; 12; 14; 16]:

– системний підхід – для аналізу впливу корупційних ризиків на суспільні інститути загалом та систему органів державної влади.

– інституціональний метод – для визначення інституціональної структури органів публічного управління, до компетенції яких віднесено питання щодо запобігання та протидії корупції;

– морфологічний метод – для здійснення опису форми і прояву корупційних діянь в органах державної влади;

– феноменологічний метод – для дослідження соціальних, психологічних, культурних, національних передумов сприйняття корупції;

– порівняльно-історичний – для аналізу історичних форм корупції;

– компаративний – передбачає впровадження закордонного досвіду формування антикорупційної політики, врахування міжнародних підходів щодо застосування заходів протидії корупції;

– емпіричний – передбачає проведення опитувань, статистичний аналіз, експертна оцінка, моделювання і т. ін.

Реальні результати від проведення антикорупційної політики значно нижчі за очікувані, що викликано комплексом системних проблем, насамперед щодо недосконалості системи показників оцінки ефективності антикорупційних заходів. До основних характеристик цієї проблеми відносять:

– ефективність реалізації державної антикорупційної політики не може здійснюватись лише шляхом аналізу результатів діяльності суб'єктів її реалізації. При визначенні рівня ефективності необхідно враховувати кількісні і якісні показники, які показують реальний стан динамічності суспільних відносинах, опосередковано із застосуванням певних програмованих та інших антикорупційних заходів;

– одним із вирішальних чинників ефективності антикорупційної політики держави виступає нормативно-правове забезпечення, що є досить різноманітним. Відповідно, це досягнення функціонування загальноновизнаних державно-правових принципів верховенства права;

– ефективність державної антикорупційної політики, залежить не лише від політичної волі, а й від законодавчо-нормативного забезпечення, рівня ефективності діяльності дієвої системи органів державної влади, заходів щодо належної координації процесів формування та реалізації політики протидії корупційним ризикам, наявності превентивних заходів щодо запобігання та протидії корупції;

– багатоаспектність та недосконалість теоретико-методологічної бази у сфері антикорупційної політики утруднює оцінювання ефективності її реалізації. Це викликано непереконливістю сучасних антикорупційних ризиків, недосконалістю критеріїв оцінки ефективності антикорупційних заходів, недостатністю вивчення закордонного досвіду щодо здійснення заходів щодо боротьби з антикорупційними ризиками [8, с. 153-154].

Урахування факторів виникнення і поширення корупції дозволяє визначити риси явища корупції, які продовжують бути актуальними в сучасній Україні, зокрема це [1, с. 343]: залежність ступеня прояву корупції від загального стану становлення державних демократичних інститутів; несистематичність та недостатня наукова обґрунтованість і виваженість реформування основоположних інституцій деструктивні дії щодо боротьби із корупцією з політичної та управлінської сторони; недостатня активність інститутів громадянського суспільства; наявність стереотипів щодо толерантного ставлення до прояву корупції.

Зважаючи на вищезазначене, виділяють заходи антикорупційного характеру на державній службі, що поділяються на такі напрями: превентивний, правовий, соціально-економічний, організаційно управлінський, адаптаційний, напрям забезпечення прозорості і гласності (табл. 1).

Таблиця 1

Заходи щодо запобігання та протидії корупції на державній службі

Напрямок	Заходи
Правовий	Приведення законодавчо-нормативних актів у сфері державної служби до єдиного стандарту Вдосконалення підходів до проведення атестації держслужбовців. Розробка та прийняття Адміністративно-процедурного кодексу України, що регулював би адміністративні процедури
Превентивний	Усунення факторів, що спричинюють корупційні ризики, запобігання соціальним передумовам корупції
Соціально-економічний	Забезпечення створення передумов щодо розвитку суспільних відносин, за яких правомірна поведінка держслужбовців була б вигідною та соціально престижною. Забезпечення належної оплати праці держслужбовців з метою уникнення виникнення ризиків прояву «клановості» та «кумівства»
Каральний	Побудова ефективної системи протидії корупційним проявам, яка передбачала б невідворотну відповідальність осіб, які задіяні у вчиненні корупційних діянь та тягнула б за собою негативні соціальні та службові наслідки (введення обмежень щодо просування по кар'єрних сходах, щодо реалізації політичних амбіцій, втрата пенсійного забезпечення)
Забезпечення транспарентності та гласності	Забезпечення транспарентності в процесі прийняття рішень шляхом проведення тендерів, конкурсів. Прозора система прийому на роботу держслужбовців та просування їх по кар'єрних щаблях. Оприлюднення ряду інформації для дотримання принципів громадянського суспільства та утворення сучасного підприємницького середовища. Наявність розширеної системи громадського контролю за діяльністю органів публічної влади. Зведення до мінімуму контактів представників державного управління та громадян із використанням мережі Інтернет
Адаптаційний	Уніфікація структури держслужби України на рахунок відповідності її рекомендаціям та стандартам країн-членів ЄС
Організаційно-управлінський	Стандартизація процедур щодо прийняття управлінських рішень. Оптимізація функцій держслужби на рахунок уникнення найбільш «хабаромістких». Ліквідування функціональних конфліктів у функціонуванні органів виконавчої влади. Уникнення паралелізму в роботі органів державної влади. Посилення контролю за достовірністю декларування держслужбовцями власних доходів та витрат

Джерело: [7, с. 115; 11, с. 30; 13, с. 183].

Боротьба з корупцією є одним із важливих завдань, адже унеможливорює проведення структурних реформ. Антикоруційна політика повинна ґрунтуватися на філософії запобігання тіньових дій та економічних злочинів, що приведе до суттєвого зниження стимулювання економічних суб'єктів до здійснення корупційних дій [8, с. 8].

Інституційне забезпечення у сфері реалізації антикорупційної політики здійснюють спеціалізовані органи: Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Вищий антикорупційний суд (ВАКС), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА). Окремі функції щодо протидії корупції покладено на органи прокуратури та національної поліції.

Об'єктивна оцінка масштабів розповсюдженості корупції здійснюється за допомогою індексу сприйняття корупції, що являє собою комплексний індекс, які враховує дані експертних досліджень і опитувань щодо корупції, проведення яких здійснюється різними представницькими та незалежними організаціями. Оцінка рівня корумпованості в Україні за вказаним рейтинговим дослідженням за 2020 рік показано на рис. 2.

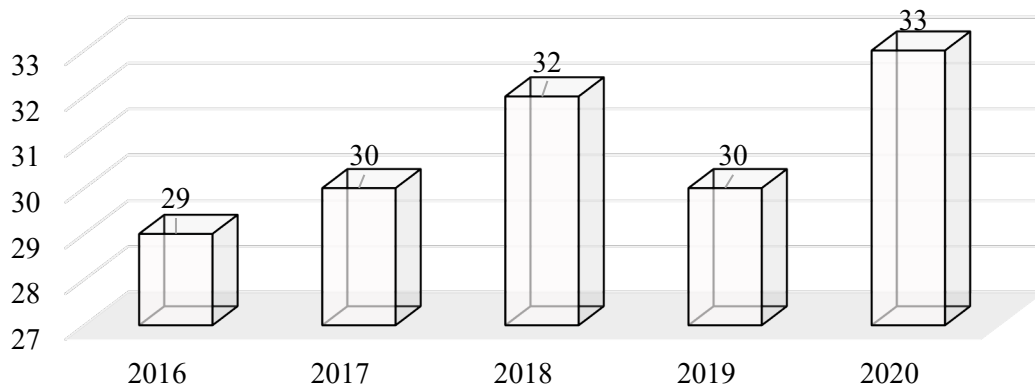

Рис. 2. Тенденції зміни Індексу сприйняття корупції в Україні за 2016-2020 рр., балів
Джерело: складено авторами за даними [3].

Динаміка Індексу сприйняття корупції показує, що рівень боротьби з корупцією за останні 5 років прогресує досить повільно й дещо нижчий навіть у порівнянні із середнім по світу, який становить 43 бали. Збільшення Індексу на 3 бали за 2020 рік у порівнянні з попереднім роком відбулось у результаті роботи Вищого антикорупційного суду, нових законодавчих норм щодо повноважень антикорупційних органів, запуску електронного реєстру звітності політичних партій, зміни в галузі публічних закупівель.

Україна серед країн світу знаходиться на 117-му місці зі 180 країн, що значно нижче провідних країн Європи (рис. 3).

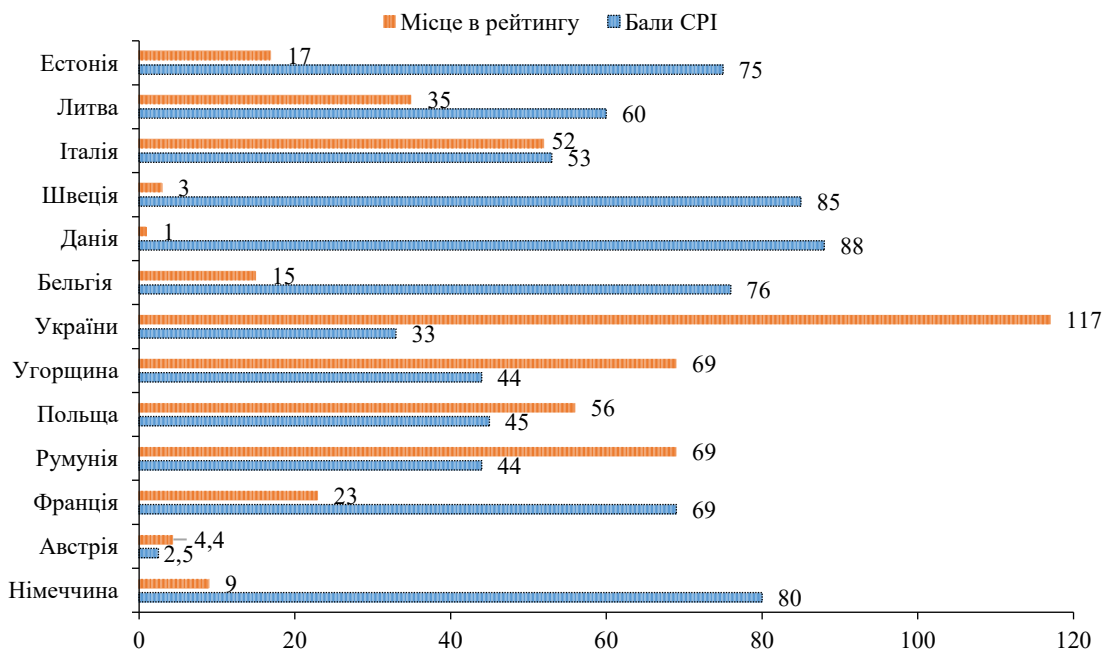

Рис. 3. Рейтинг зарубіжних країн за визначенням Індексу сприйняття корупції за 2020 рік

Джерело: складено авторами за даними [3].

Одним із ключових факторів впливу на рівень корупції як в Україні, так і в країнах світу стала пандемія COVID-19. Це пов'язано з поширенням корупційних діянь у сфері охорони здоров'я, зокрема щодо процедур закупівлі ліків та медичного обладнання, хабарництва навколо вакцинації, корупційних діянь у процесі забезпечення реалізації політики управління закладами охорони здоров'я.

Загалом, пріоритетами щодо боротьби з корупцією в Україні у контексті забезпечення економічної безпеки виступають [5, с. 33]:

– зростання ролі громадських організацій у сфері антикорупційної політики, зокрема шляхом їх безпосередньої участі у складі наглядових та дорадчих рад спеціалізованих антикорупційних органів та органів публічної влади;

– активізація просвітницької діяльності щодо вчинення антикорупційних дій і їх наслідків, популяризація суспільного сприйняття корупції як дуже негативного явища через реалізацію відповідних антикорупційних освітніх заходів, проєктів та програм;

– залучення можливостей інтернет-платформ для оперативного реагування на факти корупційних дій;

– значна увага превентивним та заохочувальним антикорупційним заходам на противагу репресивним.

Висновки і пропозиції. Феномен корупції досить багатогранне та багатоаспектне явище, яке поширюватиметься доти, поки у сфері суспільних відносин та владних повноважень матиме місце «людський фактор». Корупційні діяння є одним із факторів погіршення економічної ситуації будь-якої країни та зниження рівня її економічної безпеки. Корупція здійснює вплив на економічну стабільність громадян та їх усталені моральні принципи. Відповідно, одним із пріоритетних напрямів державної антикорупційної політики має бути пошук інструментів для зменшення масштабів поширення корупції з метою захисту суспільних інтересів громадян та держави загалом шляхом: запобігання виникненню корупційних діянь через застосування превентивних заходів, активізація діяльності інститутів громадського суспільства, функціонування дієвого правового механізму, безперервного моніторингу корупційних чинників для підвищення рівня ефективності державних заходів у сфері запобігання та протидії корупції, системне підвищення рівня антикорупційної суспільної свідомості.

Особливості реалізації основних принципів антикорупційної політики в зарубіжних країнах та визначення можливостей їх імплементації в Україні слугуватимуть напрямом для подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Антонова Л. В. Корупція як чинник загрози національній безпеці / Антонова Л. В., Абдуллаєв Вагіф Ахмед Огли // Публічне управління та регіональний розвиток. – 2021. – № 12. – С. 336-365.

2. Важелі активізації інноваційного розвитку економіки: досвід країн ЄС та вітчизняні реалії / М. П. Бутко, О. В. Попело, С. В. Повна, Г. М. Самійленко // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2019. – № 3 (19). – С. 9-20.

3. Індекс сприйняття корупції-2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cpi.ti-ukraine.org/#>.

4. Мартинов Д. Ю. Феномен корупції в системі публічного управління: теоретичні аспекти наукового дискурсу [Електронний ресурс] / Д. Ю. Мартинов, Н. І. Обушна // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2020. – № 8. – Режим доступу: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/8_2020/102.pdf.

5. Мельник О. Г. Міжнародний досвід запобігання та протидії корупції як вектор формування національної антикорупційної політики в Україні / О. Г. Мельник // Юридичний науковий електронний журнал. – 2021. – № 2. – С. 32-35.

6. Новак А. М. Тенденції розвитку національної антикорупційної політики: державно-управлінський аспект / А. М. Новак // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2016. – Вип. 2(16). – С. 1-10.

7. Окτισюк Ж. С. Запобігання корупції на державній службі: сучасний стан та проблеми / Ж. С. Окτισюк, Н. П. Крижина // Інвестиції: практика та досвід. – 2021. – № 8. – С. 113-119.

8. Пацкан В. В. Інституціональні основи антикорупційної політики як складової детінізації економіки / В. В. Пацкан // Економіка та держава. – 2021. – № 3. – С. 4-13.

9. Прокопів Б. Стан та шляхи вдосконалення реалізації антикорупційної політики України / Б. Прокопів // *Актуальні проблеми правознавства*. – 2019. – Вип. 1 (17). – С. 152-156.
10. Скобіна І. І. Організаційно-правові засади запобігання корупції в державному управлінні / І. І. Скобіна, К. В. Дубич // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2021. – № 8. – С. 120-126.
11. Тульчинська С. О. Місце України за міжнародними рейтингами конкурентоспроможності / С. О. Тульчинська // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2008. – Вип. 8 (87). – С. 30-34.
12. Тульчинська С. О. Стратегія інноваційного розвитку регіонів України [Електронний ресурс] / С. О. Тульчинська // *Ефективна економіка*. – 2011. – Вип. 11. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
13. Тульчинська С. О. Інвестування як елемент реалізації стратегії розвитку національної економіки / С. О. Тульчинська, М. О. Змієнко // *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. – 2011. – Вип. 29. – С. 182-186.
14. Popelo O. Framework for regional development regulation in EU integration context / O. Popelo // *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. – 2019. – № 1(7). – С. 41-50.
15. Popelo O. Institutional framework for regional development regulation / O. Popelo // *Problems and prospects of economics and management*. – 2019. – Vol. 4(20). – Pp. 298-311.
16. Ivanova N. The economic essence and importance of the infrastructure system as the dominant regional development / N. Ivanova // *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. – 2019. – Том 30 (69), № 3. – С. 108-115.

References

1. Antonova, L.V., Abdullaiev, & Vahif Akhmed Ohly (2021). Koruptsiia yak chynnyk zahrozy natsionalnii bezpetsi [Corruption as a threat to national security]. *Public administration and regional development – Public administration and regional development*, (12), 336-365.
2. Butko, M.P., Popelo, O.V., Povna, S.V., & Samiilenko, H.M. (2019). Vazheli aktyvizatsii innovatsiinoho rozvytku ekonomiky: dosvid krain YeS ta vitchyzniani realii [Levers of intensification of innovative economic development: the experience of EU countries and domestic realities]. *Problems and prospects of economics and management – Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, (3(19)), 9-20.
3. Indeks spryiniattia koruptsii-2020 [Corruption Perceptions Index 2020]. <http://cpi.ti-ukraine.org/#>.
4. Martynov, D.Yu., & Obushna, N.I. (2020). Fenomen koruptsii v systemi publichnoho upravlinnia: teoretychni aspekty naukovoho dyskursu [The phenomenon of corruption in the system of public administration: theoretical aspects of scientific discourse]. *Public administration and regional development – Public administration and regional development*, (8). http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/102.pdf.
5. Melnyk, O.H. (2021). Mizhnarodnyi dosvid zapobihannia ta protydii koruptsii yak vektor formuvannia natsionalnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini [International experience in preventing and combating corruption as a vector of formation of national anti-corruption policy in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, (2), 32-35.
6. Novak, A.M. (2016). Tendentsii rozvytku natsionalnoi antykoruptsiinoi polityky: derzhavno-upravlinskyi aspekt [Trends in the development of national anti-corruption policy: public administration aspect]. *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka – Public administration: theory and practice*, 2(16), 336-365.
7. Oktysiuk, Zh.S., & Kryzyna, N.P. (2021). Zapobihannia koruptsii na derzhavnii sluzhbi: suchasnyi stan ta problemy [Prevention of corruption in the civil service: current status and problems]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, (8), 113-119.
8. Patskan, V.V. (2021). Instytutsionalni osnovy antykoruptsiinoi polityky yak skladovoi detinizatsii ekonomiky [Institutional bases of anti-corruption policy as a component of de-shadowing of the economy]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, (3), 4-13.
9. Prokopiv, B. (2019). Stan ta shliakhy vdoskonalennia realizatsii antykoruptsiinoi polityky Ukrainy [Status and ways to improve the implementation of Ukraine's anti-corruption policy]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence*, 1(17), 152-156.
10. Skobina, I.I., & Dubych, K.V. (2021). Orhanizatsiino-pravovi zasady zapobihannia koruptsii v derzhavnomu upravlinni [Organizational and legal principles of preventing corruption in public administration]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, (8), 120-126.

11. Tulchynska, S.O. (2008). Mistse Ukrainy za mizhnarodnymy reitynhamy konkurentospromozhnosti [Strategy of innovative development of the regions of Ukraine]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukrainy – Formation of market relations in Ukraine*, (8(87)), 30-34.
12. Tulchynska, S.O. (2011) Stratehiia innovatsiinoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Ukraine's place in international competitiveness ratings]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 11. <http://www.economy.nayka.com.ua>.
13. Tulchynska, S.O., & Zmiienko, M.O. (2011) Investuvannia yak element realizatsii stratehii rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Investment as an element of the strategy of national economy development]. *Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury – Problems of improving the efficiency of infrastructure*, 29, 182-186.
14. Popelo, O. (2019). Framework for regional development regulation in EU integration context. *Publichne administruvannia: naukovi doslidzhennia ta rozvytok – Public administration: research and development*, (1(7)), 41-50.
15. Popelo, O. (2019). Institutional framework for regional development regulation. *Problems and prospects of economics and management*, (4(20)), 298-311.
16. Ivanova, N. (2019). The economic essence and importance of the infrastructure system as the dominant regional development. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V.I. Vernadskoho. Seriya: Ekonomika i upravlinnia – Scientific notes of Tavriia National University. Named after VI Vernadsky. Series: Economics and Management*, 30(69)(3), 108-115.

Отримано 28.07.2021

UDC 328.185

Olha Popelo

Doctor of Economics, Associate Professor, Department of Management and Civil Service
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: popelo.olha@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-4581-5129>

ResearcherID: [I-8572-2016](https://orcid.org/0000-0002-4581-5129). **Publons ID:** [AAC-1918-2019](https://publons.com/author/publons/19182019)

Nataliia Ivanova

Doctor of Economics, Professor, Head of Department of Entrepreneurship and Trade
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: ivanova.nat.vlad@gmail.com. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0001-6622-7310>

ResearcherID: [I-3574-2016](https://orcid.org/0000-0001-6622-7310)

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN THE CONTEXT OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

The article analyzes the current trends of anti-corruption policy of Ukraine. The essence of the concept of "corruption" from the point of view of social, political-economic, criminal-legal and criminological dimensions is analyzed. It is determined that, depending on methodological approaches, corruption in the narrow sense means the possibility of obtaining one's own benefit in the sphere of administrative activity, in the broad sense - the general result of deformation manifestations in the sphere of public administration. Factors that cause corruption risks are analyzed. It is substantiated that in the process of assessing the formation and implementation of national anti-corruption policy it is necessary to apply a number of methods: institutional method, system approach, morphological, phenomenological, comparative-historical, comparative, empirical methods. A number of anti-corruption measures in the context of ensuring the economic security of the state have been identified in the following areas: preventive, legal, socio-economic, organizational and managerial, adaptive, and transparency and transparency. The tendencies of change of the Corruption Perceptions Index in Ukraine and the rating of foreign countries according to this index are analyzed. Priorities for combating corruption in Ukraine to ensure economic security have been identified, in particular: prevention of corruption through the use of preventive measures, intensification of civil society institutions, functioning of an effective legal mechanism, continuous monitoring of corruption factors to increase the effectiveness of state measures to prevent and combat corruption. Prospects for further research determine the analysis of the implementation of the basic principles of anti-corruption policy in foreign countries.

Keywords: corruption; anti-corruption policy; prevention of corruption; public administration; economic security.

Fig.: 3. **Table:** 1. **References:** 16.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-37-45

УДК 351.746.1(477):328.185

JEL Classification: H100, H560, O570

Галина Самійленко

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та державної служби

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: galinamy@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6844-647X>ResearcherID: [V-9327-2018](https://orcid.org/0000-0001-6844-647X)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ НА ОСНОВІ РЕАЛІЗАЦІЇ СВІТОВИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ТА ДЕТЕРМІНАНТ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті розглянуто джерела корупції, її вплив на економічне зростання та економічну безпеку країни. Актуальність цього дослідження полягає у вивченні корупції як чинника, який несе загрозу економічній системі країни в сучасних умовах її функціонування. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки та застосування новітніх підходів до забезпечення антикорупційної безпеки. З цією метою було розглянуто провідні антикорупційні моделі та проаналізовано досвід країн світу щодо протидії корупції, який ґрунтується на особливостях систем їх державного управління. На основі аналізу міжнародного досвіду реалізації антикорупційної політики виявлено, що існують як особливості цього процесу в кожній країні, так і певні спільні риси. Виокремлено та охарактеризовано детермінанти функціонування антикорупційних моделей у розрізі провідних країн з метою їх вивчення та імплементації в українській реальності задля підвищення рівня економічної безпеки нашої країни, з урахуванням вітчизняних особливостей.

Ключові слова: економічна безпека; корупція; антикорупційні моделі; державне управління; корупційна діяльність; детермінанти.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 16.

Постановка проблеми. Корупція як системне явище несе в собі загрозу економічній безпеці країни, негативно впливає на її економічну систему, гальмуючи зростання, суперечить державним інтересам, знижуючи ефективність її функціонування. Економічними наслідками корупційної діяльності є втрата мільярдів, що приводить до недофінансування соціального забезпечення населення, спричиняє його подальше розшарування та збіднення. Це, у свою чергу, приводить до формування та посилення недовіри до влади з боку громадськості, заважає побудові відкритого громадянського суспільства. Таким чином, корупція створює безпосередню небезпеку як для громадян, так і для суспільства та країни загалом. Тому визначення та реалізація практичних заходів, спрямованих на її подолання, є сьогодні дуже важливим для всіх країн світу. Дослідження закордонного досвіду боротьби з корупційними явищами на основі виокремлення провідних світових антикорупційних моделей та детермінант їх функціонування становить надзвичайний інтерес для нашої країни, оскільки дасть змогу адаптувати ефективні механізми, інструменти, заходи боротьби з цією недугою, розроблені та успішно впроваджені провідними країнами світу. Розуміння цього і визначило напрям дослідження цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різнобічних питань, які пов'язані з корупцією, а також з дослідженням її як одного з виду загроз економічній безпеці країни присвячені праці таких учених, як О. Бусол, З. Варналія, В. Голіни, С. Дрьомова, А. Закалюка, О. Костенка, І. Мазура, М. Мельника, В. Шакуна тощо.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Масштабне поширення корупції в країнах світу, її негативні прояви та наслідки зробило її однією з найнебезпечніших та найбільших загроз економічній безпеці держав та найвідомішою ознакою XXI століття. Така ситуація потребує ґрунтовного дослідження та новітньої оцінки цього феномену в сучасних умовах. Відзначаючи суттєвий науковий внесок дослідників у вивчення цієї теми, зауважимо, що наявні роботи з проблем корупції, зокрема, як загрози економічній безпеці країни, не є достатніми. Зокрема, залишаються нерозкритими питання стосовно забезпечення економічної безпеки країни на основі реалізації світових антикорупційних моделей та провідних чинників їх функціонування.

Метою статті є виявлення впливу корупційної діяльності на економічне зростання та рівень економічної безпеки країни та розробка шляхів щодо його подолання на основі виділення та вивчення провідних світових антикорупційних моделей та ґрунтового дослідження детермінант їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. Корупція – це складне та стійке соціальне явище, яке має межі того, що можна досягти за допомогою лише антикорупційних втручань. Важко підтримувати навіть поступові покращення. На питання, чи працюють зусилля щодо подолання корупції, ніколи не буває однозначної відповіді «так» чи «ні». Процес трансформації від суспільства з високим рівнем корупції до суспільства з низьким його рівнем є тривалим та складним.

Поняття корупція, яке походить з латинської мови й означає псування – це незаконні дії, які являють собою використання посадовими особами своїх можливостей з метою власного збагачення. Залежно від масштабності цього явища є різні його трактування та розуміння. Одні дослідники вважають корупцію абсолютно негативним явищем, яке руйнує економічну систему, знижує добробут населення та загрожує національній безпеці країни, інші – вважають її допоміжним механізмом у бізнес-середовищі, необхідним для покращення роботи бюрократичного апарату. Поняття корупції сьогодні немає єдиного визначення та його сутність залежить від сфери застосування: політичної, правової, соціально-економічної. Відповідно до цього виділяють і різні підходи до розуміння цього явища [1].

До джерел корупції належать: занадто високий рівень державного втручання в економічну сферу, бюрократичні традиції, соціально-історичні аспекти тощо. Витоками вітчизняної корупції слід вважати об'єднання влади та бізнесу на початку періоду отримання та становлення незалежності нашої держави, а також інші суспільно-психологічні чинники. Важливість процесу ідентифікації та вивчення передумов корупційної діяльності полягає в тому, що корупція як системне явище є результатом соціально-історичного розвитку, закономірностей та трендів. Тому визначення причин корупційних дій є надважливим для її протидії. Причини корупції поділяють на групи: політичні, економічні, соціальні, правові та організаційні.

Сьогодні виявлена та встановлена залежність між рівнем корупції країни та ступенем відкритості та розвиненості її економіки [2]. Таким чином, низький рівень корумпованості характерний для країн із розвинутою, відкритою економічною системою, функціонування якої ґрунтується на демократичних принципах та дієвій інституційній базі, без яких виникає зручне середовище для корупційної діяльності, яке викликає перманентні кризи та загрози економічної безпеки. Це свідчить про негативний вплив корупції на економіку країни, що підтверджується і теоретичними, і емпіричними дослідженнями. Серед основних з них, які сприяють загалом підвищенню економічної небезпеки країни, відносяться [3; 4]:

- уповільнення темпів економічного зростання через скорочення інвестицій;
- зменшення обсягів податкових надходжень;
- збільшення дефіциту бюджету;
- зростання соціальної нерівності та розшарування населення;
- неефективне використання людських ресурсів.

Отже, корупція підриває демократичні принципи та цінності громадянського суспільства, несе загрозу його стабільності, а також функціонуванню та розвитку країни та забезпеченню економічної безпеки. З метою недопущення вищевказаного необхідно ґрунтовно вивчати досвід країн, які успішно протидіють корупції та долають загрози економічної безпеки. Особливо актуальним у такому контексті є виявлення детермінант антикорупційної безпеки.

Світовий досвід щодо протидії та боротьби з корупцією, який базується на характерних рисах їхніх систем державного управління, викликає значну зацікавленість для нашої країни, оскільки він може бути застосований при реалізації практичних дій у певних органах публічної влади та підготовки правової бази з метою зниження рівня впливу корупції в державному управлінні.

Дослідження великої кількості наукових робіт, у яких розглядається досвід запобігання корупції, дозволив виокремити дві провідні моделі антикорупційної діяльності (рис. 1).

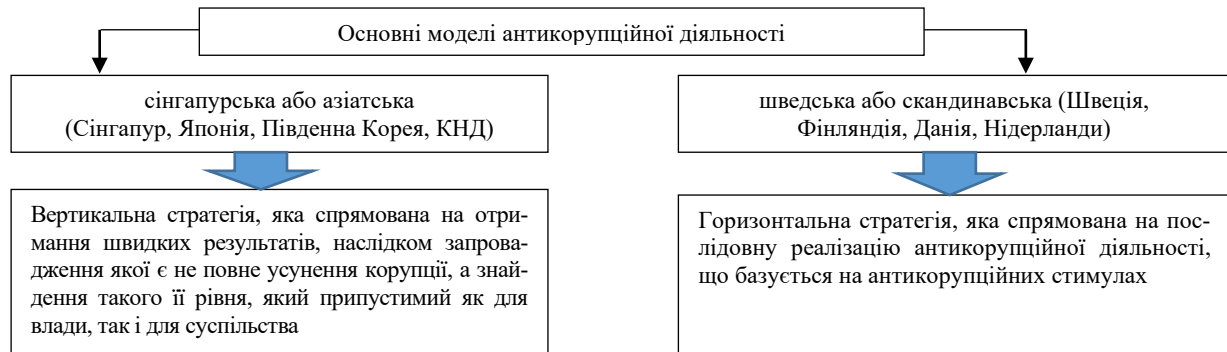

Рис. 1. Провідні світові антикорупційні моделі

Джерело: сформовано авторкою на підставі [5, с. 48].

Розглянемо більш детально досвід країн, які використовують виокремлені вище моделі. Цим країнам вдалося розробити ефективні механізми боротьби з корупцією, зменшити її обсяги та встановити контроль за діяльністю посадових осіб. У межах цього дослідження вважаємо за необхідне вивчення застосованих ними детермінант, які сприяють запобіганню та подоланню корупції, а також імплементувати їх в Україні. Згідно з рейтингом Transparency International у 2020 році країнами-лідерами з питань запобігання та боротьби з корумпованістю були: Нова Зеландія, Данія, Фінляндія, Швейцарія, Сінгапур, Швеція, Норвегія, Нідерланди, Люксембург, Німеччина, Канада, Велика Британія, Японія, Франція, США та інші країни [6]. Ці країни, а також низька інших отримали ефективні результати у сфері протидії та подолання корупції. Зазначені країни є сьогодні прикладами наслідування, які вказують орієнтири, до яких необхідно прагнути. Кожна з країн, з одного боку, сформувала власні, притаманні їй особливості організації процесу запобігання та боротьби з корупції, з іншого – безумовно, можна виділити і деякі спільні риси, на кшталт, твердості та рішучості проведення антикорупційної діяльності, долучення до цих дій громадськості, морально-етичне відкидання корупції.

У громадянському суспільстві таких країн, як Німеччина, Велика Британія домінує розуміння того, що якщо певна людина обіймає важливу державну посаду, то вона неодмінно є талановитою та професіоналом своєї справи. З метою формування в Україні детермінантів протидії та подолання корупційних дій, необхідне ґрунтовне дослідження досвіду зазначених країн, окремо придивитися до сінгапурської та польської практики, яка довела сьогодні свою дієвість.

Так, у Сінгапурі створений та успішно працює спеціальний незалежний та самостійний орган щодо протидії та подолання корупції – Бюро розслідування випадків корупції, діяльність якого спрямована на перевірку фактів правопорушень та зловживань посадових осіб, дослідження функціонування державних організацій та структур, діяльність яких має нахил до корупційних схем, розробляє рекомендації щодо них. У країні основний упор робиться на проведення роботи з усунення передумов настання корупційних ризиків, яка є досить дієвою та успішною. Отже, у Сінгапурі подолання корупції є пріоритетним державним напрямом, реалізація якого позитивно впливає на економічний розвиток країни. Вивчення польського досвіду вказує на такі чотири детермінанти подолання корупції, як транспарентність публічної сфери, індивідуальна ініціативна громадська позиція, активність засобів масової інформації та контролювання політичної сфери [7, с. 163].

У Німеччині провідним інститутом, що займається боротьбою з корупцією, є поліція. Заходи, спрямовані на протидію корупційній діяльності, починають активно реалізовуватися з місцевого рівня. У країні також створено реєстр корупційних компаній, занесення до якого приведе до пильного нагляду та контролю за діяльністю фірми з боку

правоохоронних органів та неможливості взяти участь у виконанні державних замовлень у майбутньому [8, с. 111].

Аналіз досвіду Нідерландів свідчить про наскрізну транспарентність та публічність у діях та роботі посадових осіб. Існує та дієво функціонує система контролю за державними та суспільними організаціями та установами, які можуть стати центрами корупції. Розроблена також система покарань за здійснення корупційних правопорушень, до якої входять позбавлення як пенсійного, так і соціального обслуговування та забезпечення [9].

Досвід інших країн світу, які посідають високі рейтингові позиції щодо індексу сприйняття корупції, із зазначенням детермінант антикорупційної політики зазначені в таблиці.

Проаналізований закордонний досвід протидії, запобігання та боротьби з корупцією дає змогу виявити провідні тренди, механізми та засоби, адаптація яких може стати корисною для нашої країни. Серед основних слід виділити такі:

- формування свідомого громадянського суспільства щодо нетерпимості корупції через ведення постійного інформаційного роз'яснення відносно негативності цього явища, здійснення різноманітних антикорупційних програм та проєктів;
- активізація діяльності громадських організацій та розширення їхнього впливу на антикорупційні процеси шляхом дійсного введення їх представників до складу наглядових та дорадчих рад органів публічного управління;
- переважання в застосуванні антикорупційних заходів превентивного та заохочувального характеру над репресивними;
- розширення залучення електронного врядування, інтернет-платформ, інтерактивних сайтів з метою швидкого реагування на повідомлення громадянами фактів, що містять корупційні складові.

Висновки і пропозиції. Результатами цього дослідження стало виявлення та обґрунтування впливу корупції на зростання економічної системи країни та забезпечення її економічної безпеки на основі виокремлення антикорупційних моделей та детермінант їх функціонування, що дало змогу сформулювати такі висновки:

1. Корупція – це не хвороба чи відхилення, це історичний стандарт. Сьогодні жодна країна світу не змогла досягти нульового рівня корупції, і навряд чи зможе досягти цього найближчим часом. При цьому кожна країна сама обирає шлях та заходи, спрямовані на подолання корупції, універсального методу в цій сфері не існує.

2. Заходи з протидії та подолання корупції повинні базуватися на контекстно-залежному розумінні великої кількості посилюючих факторів корупції, а також на значній політичній волі певної країни. А також заходи боротьби з корупцією повинні бути гнучкими, політичними, відповідальними та розроблятися з врахуванням можливим негативних наслідків. А отже, для ліквідації корінних причин корупції необхідне унікальне поєднання підходів, інструментів та учасників.

3. Системний характер корупції, вимагають таких зусилля щодо боротьби з нею, які ґрунтуються на застосуванні системного підходу, що виходить за межі боротьби з окремими корупційними складовими та їхніми проявами.

4. Не існує єдиного шляху до реформування, проте потенційні детермінанти досягнення успіху в антикорупційній діяльності включають у себе співробітництво та координацію, зміцнення довіри, використання можливостей, формування та використання політичної волі, підтримку процесу боротьби з корупцією громадянами. Антикорупційна політика тим ефективніша та потужніша, чим сильніше підкріплена потужною політичною волею керівників вищої ланки сфери протидії корупції в країні. Світовий досвід свідчить, що позитивні наслідки антикорупційних дій з'являються лише тоді, коли є наявність сильної політичної волі на всіх рівнях управління. При цьому ефективність реалізації заходів боротьби з корупційними злочинами підвищується при залученні до них не тільки спеціальних антикорупційних інституцій, але і громадянського суспільства, який здійснює контроль за діяльністю органів публічної влади на основі доступної, транспарентної інформації щодо їх функціонування.

Таблиця

Детермінанти протидії та подолання корупції різних країн світу

Країна	Індекс сприйняття корупції (2020 рік)	Місце, яке посідає країна за індексом сприйняття корупції щодо інших країн	Провідні чинники та заходи, що сприяють запобіганню та протидії корупції та знижують її рівень	Антикорупційні інституції
1	2	3	4	5
Данія	88	1	- транспарентність дій органів державної служби; - вільний доступ ЗМІ до інформації, на основі якої приймаються рішення владними структурами	немає спеціалізованого органу, який очолює діяльність щодо протидії корупції
Фінляндія	85	3	- етика, шана роботи та неприйняття непорядності та порушень; - автономність системи правосуддя та засобів масової інформації; - транспарентність процедури прийняття управлінських рішень представниками органів державної влади; - обмежене державне втручання в бізнесову сферу; - реалізація ефективної контролюючої функції за діяльністю державних службовців; - достойний рівень заробітної плати державних службовців; - нетерпимість корупції громадянським суспільством та представниками органів державної влади	немає спеціалізованих антикорупційних органів
Швеція	85	3	- традиційна відкритість та транспарентність громадськості та державних інституцій; - глибока повага до верховенства права; - інтенсивний зовнішній контроль з боку громадськості та ЗМІ - прийняття високих етичних стандартів для державних службовців на тлі встановлення їх високої заробітної плати	немає спеціалізованих антикорупційних органів
Сінгапур	85	3	- полегшення бюрократичних процедур; - здійснення контролю за дотриманням стандартів етичного поведіння щодо дій посадових осіб; - встановлення заробітної плати посадових осіб органів державної влади на рівні найкращих робітників бізнесового сектору; - звітування посадових осіб щодо їх фінансового положення кожного року з жорсткою перевіркою цієї інформації прокуратурою; - відкритість інформації стосовно корупційних схем чиновників високих рангів для громадськості;	Бюро з розслідування корупційних випадків

Закінчення табл.

1	2	3	4	5
Велика Британія	77	11	- наявність національних традицій боротьби з корупцією; - гарна обізнаність громадян, які слідкують за негативними подіями країни, та їх ініціативність у антикорупційних процесах	незалежний консультативний орган Комітет із стандартів публічної сфери - Комітет Нолана, який діє при британському уряді. Загін боротьби проти корупції в поліції метрополії
Японія	74	19	- кадрова політика, яка спрямована на формування таких вихідних умов, за яких кожна талановита та працьовита людина країни мала через певний час змогу посідати високе становище в суспільстві, що приводить до того, що на керівних державних посадах опиняються здібні люди, незалежно від їхнього соціального походження. - високий рівень матеріального стимулювання, який сприяє популярності та престижності державної служби в країні; - заборона лобювання представниками органів влади інтересів бізнесу; - відкритість та транспарентність інформації щодо працівників органів державної служби щодо їх фінансового становища	особливих антикорупційних структур не сформовано
Франція	69	23	- підвищення значення мережевого управління стосовно класичної ієрархічної вертикалі влади; - зниження рівня державного втручання в економічну сферу; - запровадження електронного врядування	Комісія з фінансової гласності політичного життя; Національна комісія з рахунків виборчих кампаній і фінансування політичних партій; правоохоронні органи; Міністерство юстиції; Відділ із боротьби проти корупції; Центральна служба запобігання корупції
США	67	23	- системний характер антикорупційних заходів - відсутність імунітету для посадових осіб	Управління з урядової етики Міністерство юстиції США Федеральне бюро розслідувань (ФБР)

Джерело: сформовано авторкою на підставі: [10-13; 14, с. 363-364; 15, с. 55; 16, с. 114].

Отже, застосування та імплементація визначених детермінант успішної антикорупційної діяльності виділених моделей для забезпечення економічної безпеки, на основі вивчення досвіду закордонних країн світу в українську практику не повинна і не може здійснюватися лише на основі повторення певних складових державного управління. Перманентне пристосування корупції до політичних, соціально-економічних умов у нашій державі вимагає реалізації антикорупційних дій щодо забезпечення економічної безпеки країни з урахування національних традицій, культурних особливостей, менталітету.

Список використаних джерел

1. Самійленко Г. М. Теоретичні засади дослідження сутності корупції, її проявів та наслідків в сучасних умовах [Електронний ресурс] / Г. М. Самійленко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2019. – № 4, т. 3. – С. 230-235. – Режим доступу: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/11/vknu-es-2019-n4-t3-272.pdf>.
2. Treisman D. The causes of corruption: A cross-national study / D. Treisman // *Journal of Public Economics*. – 2000. – Vol. 76, No. 3. – Pp. 399–457.
3. Гріненко А. Ю. Корупція – основна загроза економічної безпеки України при вступі до Європейського Союзу [Електронний ресурс] / А. Ю. Гріненко // *Інтелект XXI*. – 2018. – № 1. – С. 49-53. – Режим доступу: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2018/2018_1/10.pdf.
4. Губарева І. О. Протидія корупції в системі забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс] / І. О. Губарева, В. О. Доровський // *Проблеми економіки*. – 2010. – № 1. – С. 14-18. – Режим доступу: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2010-1_0-pages-14_18.pdf.
5. Богомолів А. В. Некоторые аспекты международного опыта борьбы с коррупцией / А. В. Богомолів, А. Д. Неретина, В. И. Мурап // *ScienceTime*. – 2014. – № 12. – С. 47-52.
6. Сайт міжнародної організації Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org>.
7. Підбережник Н. П. Управлінські механізми запобігання та протидії корупції в країнах ЄС: досвід Польщі / Н. П. Підбережник // *Ефективність державного управління*. – 2013. – Вип. 36. – С. 158-165. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2013_36_23.
8. Мельник М. І. Німеччина на шляху боротьби з корупцією / М. І. Мельник // *Право України*. – 1997. – № 11. – С. 111–115.
9. Міжнародний досвід щодо запобігання та протидії корупції. Антикорупційний портал «Stepup.press» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stepup.press/antikorculture/item/412-mijnarodnij-dosvid-shodozapobigannja-ta-protidiji-korupcii>.
10. Рубинский Ю. Франция: коррупция и борьба с ней [Электронный ресурс] / Ю. Рубинский. – Режим доступа: www.ieraslibrary.ru/documenti/soveurope/2010/rubinskii.doc.
11. Чубенко І. Зарубіжний досвід боротьби з корупцією в органах виконавчої влади [Електронний ресурс] / І. Чубенко. – Режим доступу: http://www.dgpn.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=363&Itemid=
12. Моисеев В. Европейский опыт борьбы с коррупцией / В. Моисеев // *Человек и труд*. – 2011. – № 11.
13. Reported Corruption in Sweden Structure, risk factors and countermeasures. 2013 [Electronic resource]. – Access mode: https://www.bra.se/download/18.12caa4f91440b31239f1fed/1395400931424/2013_22_Reported_Corruption_in_Sweden.pdf/
14. Шкурпат О. Міжнародний досвід антикорупційної політики / О. Шкурпат // *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління»*. – 2014. – Вип. 1. – С. 356–369. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2014_1_46.
15. Новіков О. Світовий досвід функціонування спеціалізованих антикорупційних органів / О. Новіков // *Ефективність державного управління*. – 2015. – № 43. – С. 52–57.
16. Дем'янчук Ю. Актуальні проблеми протидії корупції з урахуванням зарубіжного досвіду / Ю. Дем'янчук // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. – 2015. – № 17. – С. 112–115.

References

1. Samiilenko, H.M. (2019). Teoretychni zasady doslidzhennia sutnosti koruptsii, yii proiaviv ta naslidkiv v suchasnykh umovakh. [Theoretical bases of research of essence of corruption, its displays and consequences in modern conditions]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic science*, 3(4), 230-235. <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/11/vknu-es-2019-n4-t3-272.pdf>.
2. Treisman, D. (2000). The causes of corruption: A cross-national study. *Journal of Public Economics*, 76(3), 399–457.
3. Hrinenko, A.Iu. (2018). Koruptsiia – osnovna zahroza ekonomichnoi bezpeky Ukrainy pry vstupi do Yevropeiskoho Soiuzu [Corruption is a major threat to Ukraine's economic security when it joins the European Union]. *Intelekt XXI – Intelligence XXI*, (1), 49-53. http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2018/2018_1/10.pdf.
4. Hubarieva, I.O., & Dorovskyi, V.O. (2010). Protydiia koruptsii v systemi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Anti-corruption in the system of ensuring economic security of Ukraine]. *Problemy ekonomiky - Problems of economy*, (1), 14-18. https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2010-1_0-pages-14_18.pdf.
5. Bogomolov, A.V., Neretyna, A.D., & Murar, B.Y. (2014). Nekotorye aspekty mezhdunarodnogo opyta borby s korruptsiei [Some aspects of the international experience in the fight against corruption]. *ScienceTime – ScienceTime*, (12), 47-52.
6. Sait mizhnarodnoi orhanizatsii Transparency International [Website of an international organization]. <http://www.transparency.org>.
7. Pidbereznyk, N.P. (2013). Upravlinski mekhanizmy zapobihannia ta protydii koruptsii v krainakh YeS: dosvid Polshchi. [Management mechanisms for preventing and combating corruption in EU countries: the experience of Poland]. *Efektynnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*, 36, 158-165.
8. Melnyk, M.I. (1997). Nimechchyna na shliakhu borotby z koruptsiieiu. [Germany on the way to fighting corruption]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, (11), 111–115.
9. Mizhnarodnyi dosvid shchodo zapobihannia ta protydii koruptsii [International experience in preventing and combating corruptio]. *Antykoruptsiinyi portal «Stepup.press» - Anti-corruption portal "Stepup.press"*. <http://stepup.press/antikorculture/item/412-mijnarodnij-dosvid-shodozapobigannja-ta-protidiji-korypcii>.
10. Rubynskiy, Yu. (2010). *Frantsyia: korruptsiya y borba s nei [France: corruption and the fight against it]*. www.ieraslibrary.ru/documenti/soveurope/2010/rubinskii.doc.
11. Chubenko, I. (2003). Zarubizhnyi dosvid borotby z koruptsiieiu v orhanakh vykonavchoi vlady [Foreign experience in combating corruption in the executive branch]. http://www.dgpn.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=363&It.
12. Moiseev, V. (2011). Evropeyskiy opyt borby s koruptsiei [European experience in the fight against corruption]. *Chelovek y trud – Man and labor*, (11).
13. Reported-Corruption-in-Sweden-Structure, risk-factors-and-countermeasures (2013). https://www.bra.se/download/18.12caa4f91440b31239f1fed/1395400931424/2013_22_Reported_Corruption_in_Sweden.pdf.
14. Shkuropat, O. (2014). Mizhnarodnyi dosvid antykoruptsiinoi polityky [International experience of anti-corruption policy]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriiia «Upravlinnia» – Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Management series*, 1, 356-369. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2014_1_46.
15. Novikov, O. (2011). Svitovyi dosvid funktsionuvannia spetsializovanykh antykoruptsiinykh orhaniv [World experience of functioning of specialized anti-corruption bodies]. *Efektynnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*, (43), 52–57.
16. Demianchuk, Yu. (2015). Aktualni problemy protydii koruptsii z urakhuvanniam zarubizhnogo dosvidu [Actual problems of anti-corruption taking into account foreign experience]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International*, (17), 112–115.

Отримано 27.08.2021

UDC 351.746.1(477):328.185

Halyna Samiilenko

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Management and Civil Service
Chernihiv National University of Technology (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: galinamy@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-6844-647X>
ResearcherID: [V-9327-2018](https://orcid.org/0000-0001-6844-647X)

ENSURING ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY ON THE BASIS OF IMPLEMENTATION OF WORLD ANTI-CORRUPTION MODELS AND DETERMINANTS OF THEIR FUNCTIONING

The article considers the concept of "corruption", the essence of which depends on the scope of its application. There is no single definition of this definition. The sources of corruption, the origins of domestic corruption actions have been studied and indicated, as well as such groups of causes of corruption as: political, economic, social, legal and organizational. It is established that corruption has a negative impact on the economic development of the country and contributes to the economic danger of the state. Two leading models of anti-corruption activities have been identified: Singaporean or Asian and Swedish or Scandinavian. The essence of the first is to implement a vertical strategy aimed at obtaining quick results, the result of which is not the complete elimination of corruption, but finding a level that is acceptable for both government and society. The second model is the application of a horizontal strategy aimed at the consistent implementation of anti-corruption activities based on anti-corruption incentives. The countries that use the first model primarily include: Singapore, Japan, South Korea, North Korea, the second is used by countries such as Sweden, Finland, Denmark, the Netherlands and others. The article examines the experience of these countries in implementing anti-corruption models, through which they managed to develop effective mechanisms to combat corruption, reduce its volume and establish control over the activities of officials, based on which they identified and studied the determinants used to prevent and overcoming corruption.

The analysis of foreign experience in combating, preventing and combating corruption has made it possible to identify leading trends, mechanisms and tools, the adaptation of which can be useful for our country. These are, first of all, such as: formation of a conscious civil society on intolerance of corruption through constant informational explanations about the negativity of this phenomenon, implementation of various anti-corruption programs and projects; intensifying the activities of public organizations and expanding their influence on anti-corruption processes by effectively introducing their representatives to the supervisory and advisory boards of public administration bodies; application of anti-corruption measures, mainly of preventive and encouraging nature; expanding the involvement of e-government, Internet platforms, interactive websites in order to quickly respond to citizens' reports of facts that contain corruption components.

Keywords: economic security; corruption; anti-corruption models; public administration; corruption; determinants.

Fig.: 1. Table: 1. References: 16.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-46-53

УДК 65.011.56

JEL Classification: O33; D83

Інга Сивицька

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної та управлінської аналітики
Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця, Україна)
E-mail: sivitska@donnu.edu.ua. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6528-8397>

Анжеліка Синиченко

старший викладач кафедри менеджменту та поведінкової економіки
Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця, Україна)
E-mail: a.sinichenko@donnu.edu.ua. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7600-6180>

УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИМИ ЗМІНАМИ В ПРОЦЕСІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

В умовах істотного впливу та проникнення інформаційно-комунікаційних технологій у різні сфери діяльності набувають особливого значення питання забезпечення ефективності та оцінки соціально-економічних наслідків процесів цифровізації як на рівні глобальних ринків та країн, так і на рівні окремих підприємств. У роботі досліджено сутність основних понять у сфері цифровізації економіки, проведено аналіз особливостей процесу впровадження інформаційних технологій та його взаємозв'язок із організаційними змінами, узагальнено матеріал наукових праць вітчизняних та закордонних авторів щодо аналізу форм, факторів, проявів та наслідків складного соціально-економічного явища опору змінам, обґрунтовано необхідність і значущість навчання для управління опором у процесі цифровізації.

Ключові слова: інформаційні технології; цифровізація; цифрова трансформація; організаційні зміни; опір персоналу; навчання.

Рис.: 1. Табл.: 2. Бібл.: 14.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку міжнародної та національної економік характеризується посиленням цифровізації у всіх сферах життя та переходом до принципово нової технологічної, економічної та соціальної реальності. Цифрові технології докорінно змінюють не тільки управлінські моделі, а й цілі галузі економіки та суспільство загалом. Частка цифрової економіки у ВВП найбільших країн світу згідно з оцінками експертів у 2030 досягне 50-60 % [1]. У жовтні 2020 року Всесвітній економічний форум (WEF) опублікував звіт «Майбутнє робочих місць 2020», у якому експерти прогнозують новий розподіл праці між людьми та автоматизованими системами, який призведе до ліквідації 85 млн робочих місць у 15 галузях та появі 97 млн нових ролей, насамперед у секторі створення штучного інтелекту й контенту [2]. Саме подолання відчутного розриву в показниках цифровізації порівняно з іншими країнами світу є передумовою інтеграції України до єдиного цифрового ринку ЄС.

У цих умовах впровадження інформаційних технологій в управління підприємствами слід розглядати як важливий фактор забезпечення їхньої життєздатності та підвищення конкурентоспроможності. Згідно з дослідженнями McKinsey, 84 % керівників підприємств вважають впровадження нововведень критичним фактором для свого бізнесу, водночас лише 6 % з них задоволені результативністю реалізованого інноваційного процесу [3]. Серед факторів, що призводять до зниження показників ефективності проєктів цифрової трансформації підприємства, першочергового значення набуває опір персоналу, що зумовлює актуальність узагальнення теоретичних та методичних підходів і розробки практичних рекомендацій у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційного розвитку й ефективності впровадження продуктивних і технологічних інновацій розглянуто в наукових працях закордонних і вітчизняних авторів: О. Алімова, А. Амоші, Ю. Бажала, Л. Безчасного, Л. Водачека, В. Гейця, В. Гуніна, П. Завліна, С. Ілляшенка, О. Лапко, Б. Санто, Б. Твісса, М. Хучека, Й. Шумпетера, Т. Щедріної та інших.

У роботах І. Ансоффа, У. Барнета, М. Девана, Дж. Джоржа, Г. Джоунса, Д. Коттера, Д. Найпака, К. Пріб, Н. Приймак, Н. Тічі досліджується проблема опору змінам при впровадженні організаційних нововведень на підприємстві, як найважливішого джерела додаткових фінансових і тимчасових витрат, а також несприятливих соціальних наслідків.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Віддаючи належне наявним науковим напрацюванням у дослідженнях закордонних та вітчизняних науковців, слід зазначити, що питання управління опором змінам у процесі цифрової трансформації підприємств з урахуванням особливостей впровадження інформаційних технологій залишаються актуальними та потребують подальших розробок. Така необхідність також обумовлена швидкими темпами науково-технічного та інноваційного розвитку підприємств в умовах високої динамічності трансформаційних процесів вітчизняної економіки.

Мета статті полягає в дослідженні природи опору змінам та механізмів його подолання в процесі впровадження інформаційних технологій в умовах цифровізації економіки.

Виклад основного матеріалу. Під інформаційними технологіями (ІТ) зазвичай розуміють сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, опрацювання, зберігання, розповсюдження і використання інформації для задоволення потреб її користувачів. В управлінні ІТ можуть бути реалізовані з різним рівнем/обсягом автоматизації та використання технічних засобів від традиційного (паперового) виду до повної автоматизації. Впровадження ІТ у процес управління підприємством дозволяє підвищити керованість цього процесу за рахунок мінімізації впливу людського фактору, скоротити паперову роботу та знизити витрати, підвищити оперативність та достовірність інформації, забезпечити прозорість, централізованість та ефективність системи управління загалом.

Інформаційні технології на підприємствах існують у вигляді різноманітних інформаційних систем і інформаційних комплексів та використовуються в різних сегментах сфери управління з метою накопичення структурованої інформації, необхідної для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Особливого значення в сучасних умовах набувають такі відносно самостійні види інформаційних систем (кожна система та інформаційна технологія може нести в собі окремі ознаки іншої, з тенденцією до створення гібридних інтелектуальних систем):

- системи планування ресурсів підприємства ERP (Enterprise Resource Planning);
- системи керування взаємовідносинами з клієнтами CRM (Customer Relationship Management);
- системи планування матеріальних потоків MRP (Material Requirements Planning)
- системи управління логістичними ланцюжками SCM (Supply Chain Management)
- системи управління людським фактором HRM (Human Resources Management)
- системи інформаційної підтримки аналітичної діяльності BI (Business Intelligence).

Стрімкий розвиток та поширення інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій є базою переходу до цифрової економіки, у якій ключовим ресурсом та основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані. В Україні відбувається процес становлення інституційного механізму розвитку процесу цифровізації економіки та суспільства, який розпочався в січні 2018 р. схваленням відповідної Концепції на 2018–2020 рр. та затвердженням Плану заходів щодо її реалізації, у яких масштаб і темп цифрових трансформацій розглядаються як основні характеристики економічного розвитку [4]. Виробництво продукції на базі найсучасніших інноваційних, інформаційних технологій і комп'ютерно-інтегрованих систем є важливою ознакою нової індустріалізації промисловості України [5].

Слід підкреслити, що, на відміну від інформатизації, цифрова трансформація не обмежується впровадженням інформаційних технологій, а докорінно перетворює бізнес-процеси, виробничі та суспільні відносини, об'єднуючи їх в єдину цифрову економічну систему, у якій усі елементи присутні одночасно у вигляді фізичних об'єктів і їхніх цифрових копій (математичних моделей) як частини інтегрованої ІТ-системи, що безперервно взаємодіють між собою в режимі, близькому до реального часу, та моделюють реальні процеси і прогнозовані стани всієї системи з метою забезпечення постійної оптимізації [6].

У роботах [7; 8; 9] розглянуто особливості визначення трьох основних категорій, що використовуються при описі процесів цифровізації (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз ключових категорій цифровізації економіки

Термін	Визначення	Сфера
Диджитизація (digitization); оцифрування	створення цифрових версій аналогових/фізичних об'єктів, які потім можуть використовуватися комп'ютерною системою	системи запису інформації
Диджиталізація (digitalization); цифровізація	забезпечення, покращення та/або трансформація ділових операцій, бізнес-функцій, бізнес-моделей/процесів, бізнес-середовища та суспільних відносин шляхом використання цифрових технологій та оцифрованих даних	системи взаємодії, які використовують оцифровані дані та процеси
Диджитал-трансформація (digital transformation); цифрова трансформація	глибоке та прискорене перетворення ділової та організаційної діяльності, процесів, компетенцій та моделей для повного використання змін і можливостей цифрових технологій та їх впливу на суспільство як стратегічний та пріоритетний напрям	система суспільних відносин

Джерело: складено авторами за [7; 8; 9].

Впровадження інформаційних технологій та створення кіберфізичного простору в умовах цифровізації бізнес-функцій/моделей/процесів/середовища є за своєю природою інноваційним процесом та призводить до виникнення суперечностей при поєднанні з виробничим процесом [10]. З одного боку, виробничий процес потребує постійного впровадження нових інформаційних технологій для досягнення вищого якісного рівня його розвитку та забезпечення конкурентоспроможності. З іншого боку, виробничий процес прагне до стабільності, що порушується процесом впровадження цифрових ІТ, який змінює склад і структуру елементів виробничого процесу (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльні характеристики процесу впровадження ІТ та стабільного виробничого процесу

Параметри порівняння	Характеристики	
	Стабільний виробничий процес	Інноваційний процес впровадження цифрових ІТ
1	2	3
<i>Тип процесу</i>	Безперервний, однорідний	Дискретний, циклічний
<i>Цільова орієнтація</i>	Підтримка заданого рівня розвитку	Перехід системи на новий рівень розвитку
<i>Завдання</i>	Більш чітко визначені, легше програмувані	Менш чітко визначені, складно для формалізації та програмування
<i>Період досягнення мети</i>	У реальному часі	Зі значним відставанням у часі
<i>Фокус мислення</i>	Виробництво, ринок	Стратегія, гнучкість
<i>Організаційна структура</i>	Багаторівнева, функціонально орієнтована, з чіткими межами між відділами, стабільним розподілом функцій, ролей і повноважень	Більш «плоска», орієнтована на командну роботу, межі між одиницями розмиті; розподіл функцій, ролей і повноважень може бути змінений

Закінчення табл. 2

1	2	3
<i>Шляхи досягнення цілей</i>	Відомі, нечисленні	Численні, з високим ступенем невизначеності
<i>Соціотехнічний баланс</i>	Технології вважаються більш важливим ресурсом, ніж люди	Технології і люди розглядаються як рівні ресурси
<i>Керованість</i>	Висока	Низька
<i>Правила та стандарти</i>	Основа функціонування, стабільні	Важливі, але схильні до змін
<i>Винагорода</i>	За виконану роботу	За внесок у зростання та розвиток
<i>Можливий ризик</i>	Мінімальний	Неминучий, пропорційний новизні та масштабам

Джерело: складено авторами.

Отже, є очевидним, що для усунення описаних суперечностей процес впровадження цифрових ІТ вимагає проведення суттєвих організаційних змін: у системах і технологіях управління, процесах та функціональних обов'язках персоналу, організаційній і виробничій структурі, діловій та корпоративній культурі підприємства.

Організаційні зміни – це інноваційний процес, що характеризується наявністю якісних та кількісних перетворень у складових внутрішнього середовища підприємства, спрямованих на придбання нових або втрату колишніх властивостей з метою адаптації до зовнішніх і внутрішніх факторів функціонування. Серед особливостей організаційних змін варто підкреслити внутрішній (натуральний) характер інноваційного процесу, що передбачає створення і використання його результатів у межах однієї організації (підприємства), без надання товарної форми. Організаційні зміни здійснюються шляхом вдосконалення або заміни окремих елементів поточного механізму управління або їх сукупності, що супроводжується значною трансформацією самого характеру діяльності. При цьому, на відміну від продуктових та технологічних інновацій, супроводжуючі їх організаційні зміни часто створюють тільки необхідні умови для отримання очікуваного економічного ефекту, з урахуванням низки об'єктивних і суб'єктивних факторів. Специфіка організаційних змін визначає тісний зв'язок з організаційною культурою, сильну залежність від групових процесів і особистісних якостей персоналу, залученого до процесу впровадження, необхідність врахування емоційних і поведінкових аспектів. Кожна організаційна інновація виступає комплексною соціотехнічною дією, яка є дуже потужною і широкою за своїм соціально-економічним резонансом.

Окреслені особливості зумовлюють проблеми, які виникають у процесі реалізації організаційних змін, що супроводжують впровадження інформаційних технологій, основною з яких є опір персоналу. Вперше згадка про опір змінам зустрічається в роботі Макіавеллі «Государ». Автор вказує на високі ризики і труднощі, пов'язані з процесом «створення нового порядку речей», які зумовлені тим, що «противниками змін будуть ті, хто добре жив за старим порядком речей, а боязкими захисниками – ті, кому буде добре за новим». Термін «опір» для визначення протидії соціального середовища «спробам кожного, хто має намір внести нове взагалі або нове в економіці зокрема» вперше використав Й. Шумпетер, описуючи характер труднощів «здійснення нових комбінацій» в роботі «Теорія економічного розвитку».

Нині багато авторів вважають опір змінам неминучим явищем у впровадженні організаційних нововведень та досліджують природу, особливості, причини та наслідки цього явища [11; 12; 13]. Опір змінам – це поведінкові реакції працівників підприємства у формі дій, що спрямовані на дискредитацію і (або) протидію здійсненню змін та знижують ефективність управління процесом їхньої розробки і впровадження. На рис. 1 представлено підхід до визначення видів, факторів, форм та наслідків опору змінам [10].

1. ВИД ОПОРУ		
Індивідуальний	Груповий	Системний
2. ФАКТОРИ		
Особистісні <ul style="list-style-type: none"> • індивідуальні особливості людини; • негативний досвід участі у змінах; • відсутність довіри до ініціаторів змін 	Економічні <ul style="list-style-type: none"> • загроза зниження заробітної плати; • збільшення робочого навантаження за колишню плату; • загроза втрати робочого місця 	Соціальні <ul style="list-style-type: none"> • загроза втрати соціального статусу, влади тощо; • суперечність інновації основним нормам організаційної культури; • загроза існуючим соціальним відносинам
3. ФОРМИ ПРОЯВУ		
Психологічне відторгнення <ul style="list-style-type: none"> • замкнутість, зниження інтенсивності праці; • некомпетентне виконання посадових обов'язків: з порушенням стандартів виконання, термінів 	Агресія <ul style="list-style-type: none"> • підрив позицій ініціаторів змін як в усній, так і в писемній формі; • висування нових вимог, як індивідуальних, так і колективних, включаючи страйк 	Фізичне відторгнення <ul style="list-style-type: none"> • відсутність на робочому місці з неповажних причин; • відмова від участі в проєктах; • звільнення
4. НАСЛІДКИ		
Економічні <ul style="list-style-type: none"> • некерований бюджет проєкту; • зниження продуктивності праці; • зниження якості продукції, якості обслуговування; • збільшення кількості прогулів, нерациональне використання робочого часу; • втрата клієнтів; • втрата кваліфікованого персоналу 	Соціальні <ul style="list-style-type: none"> • конфлікт між організаційними й індивідуальними інтересами; • виникнення лінійно-штабних конфліктів між підрозділами; • важкий соціально-психологічний клімат, збільшення числа міжособистісних конфліктів, стресів 	Організаційні <ul style="list-style-type: none"> • диспропорції в розподілі робочого навантаження • нестабільність процесу реалізації проєкту; • збільшення термінів впровадження; • зниження показників загальної керованості підприємства

Рис. 1. Структура явища опору змінам

Джерело: складено авторами.

Визначаючи зміст опору персоналу в процесі впровадження інформаційних технологій, доцільно виходити з того, що, з одного боку, це явище слід розглядати як природну реакцію окремих осіб і груп в організації на заплановані зміни. З іншого боку, опір може характеризуватися набором поведінкових проявів, які викликають негативні наслідки в процесах цифровізації, що потребує аналізу факторів опору та розробки управлінських рішень, спрямованих на зниження та запобігання незапланованим ресурсним витратам, що обумовлені впливом цих факторів. На сьогодні існує багато підходів щодо управління опором, більшість з яких використовують теорію поля Курта Левіна, відповідно до якої у будь-який заданий момент часу в організації існує динамічна рівновага сил, що підтримують та стримують будь-яку практику. Впровадження організаційного нововведення означає зміну рівноваги і потребує застосування принаймні одного з таких способів (використання кількох підвищує ймовірність успіху): введення нових сил, що підтримують зміну; усунення стримуючих сил; перетворення стримуючої сили на підтримуючу.

Серед основних факторів, що викликають опір впровадженню інформаційних технологій, слід розглянути відсутність необхідних цифрових навичок у персоналу. Цифровізація відкриває нові можливості для управління та виробництва, водночас може сприйматися як джерело серйозних загроз і проблем для працівників підприємств, які вимушені конкурувати в умовах заміщення стандартних трудових операцій та низько-кваліфікованої праці новими технологіями. Саме тому серед найбільш дієвих методів

підготовки персоналу до впровадження інформаційних технологій першочергового значення набувають процеси перенавчання (підвищення кваліфікації) [7]. За результатами дослідження PwC, 77 % з 22 тис. опитаних співробітників компаній у всьому світі відзначили, що хотіли б розвинути цифрові навички, що виходять за межі їхніх звичайних обов'язків, та пройти перенавчання, проте лише 33 % з них вважають, що їм була надана така можливість [6]. Це підтверджується також опитуванням керівників компаній, більшість з яких визнають низький рівень цифрових компетентностей головною загрозою для зростання в умовах цифровізації, при цьому тільки 18 % з них зазначили істотний прогрес у створенні відповідних програм підвищення кваліфікації. Слід підкреслити, що сьогодні існує кілька підходів щодо класифікації цифрових навичок і знань, необхідних для майбутнього, які можуть бути використані при формуванні внутрішньо-корпоративних програм навчання персоналу [14].

Висновки і пропозиції. У новій економічній реальності основними джерелами доходу та факторами успіху підприємств є використання оцифрованих даних та широке впровадження цифрових інформаційних технологій з метою переведення на новий рівень бізнес-функцій, моделей, процесів та бізнес-середовища. Опір змінам в процесі впровадження ІТ зумовлений низкою особистих, економічних, соціальних та організаційних факторів, має індивідуальні, групові та системні прояви та потребує розробки відповідних управлінських рішень, спрямованих на формування підтримки процесів цифровізації та підвищення їх ефективності та результативності. В умовах цифровізації економіки та інноваційного характеру діяльності підприємств постає потреба у переході до нового розуміння ролі персоніфікованих програм навчання при впровадженні інформаційних технологій. Розробка механізмів формування таких програм та наукове обґрунтування інших дієвих методів подолання опору змінам і підвищення мотивації персоналу є перспективними напрямками подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою: доповідь / Український інститут майбутнього [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>.
2. The Future of Jobs Report 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020/in-full/executive-summary>.
3. Growth & Innovation. Офіційний сайт McKinsey & Company [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/how-we-help-clients/growth-and-innovation>.
4. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#n13>.
5. Акименко О. Концептуальні підходи до виявлення специфічних ознак нової індустріалізації промисловості / О. Акименко // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2020. – № 3(23). – С. 7-16.
6. Піщуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти: доповідь [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. Київ, жовтень 2020. – Режим доступу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf.
7. Ремньова Л. Концептуальні засади навчання персоналу в умовах діджитал-трансформації бізнесу / Л. Ремньова, Т. Забаштанська // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2021. – № 1(25). – С. 45-53.
8. Digitization, digitalization and digital transformation: the differences. I-scoop [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digital-transformation-disruption>.
9. What is digital business transformation? The essential guide to DX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.i-scoop.eu/digital-transformation>.

10. Сивицкая И. Г. Управление организационными нововведениями в системе инновационного менеджмента предприятия : дис... канд. экон. наук: 08.02.02 / Донецкий национальный ун-т. – Донецк, 2004. 184 с.
11. Приб К. А. Природа та механізми опору змінам в організації [Електронний ресурс] / К. А. Приб // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. – № 3. – С. 34–39. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2014_3_10.
12. Приймак Н. С. Класифікація опору змінам та його оцінювання в рамках системи управління змінами підприємства [Електронний ресурс] / Н. С. Приймак // Ефективна економіка. – 2019. – № 6. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7150>.
13. Карамушка Л. М. Психологічні особливості опору змінам персоналом вищої школи [Електронний ресурс] / Л. М. Карамушка, О. С. Толков // Організаційна психологія. Економічна психологія. – 2015. – № 2. – С. 35–42. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ophep_2015_2_7.
14. Сивицька І. Г. Формування інформаційно-аналітичної компетенції в умовах цифровізації економіки / І. Г. Сивицька // Освіта та наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку : матеріали III Міжнар. наук. конф., м. Дніпро, 26-27 березня 2021 р. – Дніпро, 2021. – Ч. I. – С. 22-24.

References

1. Ukraine 2030E – kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoiu [Ukraine 2030E is a country with a developed digital economy]. <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html>.
2. The Future of Jobs Report (2020). <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020/in-full/executive-summary>.
3. Growth & Innovation. *McKinsey & Company*. <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/how-we-help-clients/growth-and-innovation>.
4. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii [About the concept of digital economy development and the suspension of Ukraine for 2018-2020, the fate and the consolidated plan for the implementation of the real estate], Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 67-p (on September 17, 2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#n13>.
5. Akymenko, O. (2020). Kontseptualni pidkhody do vyivlennia spetsyfichnykh oznak novoi industrializatsii promyslovosti [Conceptual approaches to the identification of specific features of the new industrialization of industry]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economic and management*, (3(23)), 7-16.
6. Pishchulina, O. (2020). *Tsyfrova ekonomika: trendy, ryzyky ta sotsialni determinanty: dopovid [Digital economy: trends, risks and social determinants: report]*. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf.
7. Remnova, L., & Zabashtanska, T. (2021). Kontseptualni zasady navchannia personalu v umovakh didzhytal-transformatsii biznesu [Conceptual basics of staff training in the conditions of digital transformation]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economic and management*, (1(25)), 45-53.
8. Digitization, digitalization and digital transformation: the differences. I-scoop. <https://www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digital-transformation-disruption>.
9. What is digital business transformation? The essential guide to DX. <https://www.i-scoop.eu/digital-transformation>.
10. Sivitskaia, I. G. (2004). *Upravlenie organizatsionnymi novovvedeniami v sisteme innovatsionnogo menedzhmenta predpriatiia [Management of organizational changes in the innovation management system of an enterprise]* [PhD Dissertation, Vasyl' Stus Donetsk National University].
11. Prib, K.A. (2014). Pryroda ta mekhanizmy oporu zminam v orhanizatsii [Nature and mechanisms of resistance to changes in the organization]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia – Labor market and employment*, (3), 34–39. http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2014_3_10.
12. Pryimak, N.S. (2019). Klyasyfikatsiia oporu zminam ta yoho otsiniuvannia v ramkakh systemy upravlinnia zminamy pidpriemstva [Classification of resistance to change and its evaluation within the framework of the management system of changes in the enterprise]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, (6). <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7150>.

13. Karamushka, L.M., & Tolkov, O.S. (2015). Psykholohichni osoblyvosti oporu zminam personalom vyshchoi shkoly [Psychological features of resistance to changes in higher education staff]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organizational psychology. Economic psychology*, (2), 35-42. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ophep_2015_2_7.

14. Syvytska, I.H. (2021). Formuvannia informatsiino-analitychnoi kompetentsii v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky [Formation of information-analytical competence in the conditions of digitalization of economy]. *Osvita ta nauka u minlyvomu sviti: problemy ta perspektyvy rozvytku: III mizhnar. nauk. konf – Education and science in a changing world: problems and prospects: materials III International. Science. conf.* (Is. I, pp. 22-24).

Отримано 19.08.2021

UDC 65.011.56

Inha Syvytska

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Economic and Management Analytics
Vasyl' Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)

E-mail: sivitska@donnu.edu.ua. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-6528-8397>

Anzhelika Synychenko

Senior Lecturer of Department of Management and Behavioral Economics
Vasyl' Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)

E-mail: a.sinichenko@donnu.edu.ua. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-7600-6180>

MANAGEMENT OF ORGANIZATIONAL CHANGES IN THE PROCESS OF IMPLEMENTATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

The modern economy operates in an environment that is undergoing radical changes due to the transition to a digital society and involving information and communication technologies in all spheres of activity. In these conditions, the issues of ensuring the efficiency and assessment of socio-economic consequences of digitalization processes become especially important. The introduction of information technology opens up new opportunities for the company to provide viability and increase competitiveness, as well as new challenges, including staff resistance to organizational change. The purpose of the article is to study the nature of resistance to change and mechanisms for overcoming it in the process of implementing information technology in the context of digitalization of the economy. The essence of the basic concepts in the field of digitalization of the economy is considered in the work, realization features of processes of informatization and digital transformation are investigated. The analysis of contradictions that arise in the innovative process of introduction of information technologies in combination with a stable production process is carried out, its interrelation with organizational changes is substantiated. Based on the generalization of the material of scientific works of domestic and foreign authors, the complex socio-economic phenomenon of resistance to change is characterized, its main forms, factors, manifestations, and consequences in the process of implementing information technology are considered. Resistance is seen as a natural reaction of individuals and groups in the organization to planned changes, which can cause negative consequences in the processes of informatization and digitalization; management of resistance to change involves the development of appropriate management decisions aimed at preventing or reducing the intensity. Among the main factors that provoke resistance to the introduction of information technology, the lack of necessary digital skills is considered. The necessity and importance of staff training to increase the efficiency and effectiveness of digitization processes are substantiated.

Keywords: information technology; digitalization; digital transformation; organizational changes; resistance to changes; training.

Fig.: 1. Table: 2. References: 14.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-54-63

УДК 004.738:339

JEL Classification: M21; M14

Людмила Вербівська

кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)

E-mail: l.verbivska@chnu.edu.ua. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2768-9157>ResearcherID: [S-3318-2016](https://orcid.org/0000-0002-2768-9157). Scopus Author ID: [57210597185](https://orcid.org/0000-0002-2768-9157)**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ
І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО БІЗНЕСУ**

У статті проведено дослідження теоретико-методологічних положень функціонування та розвитку системи електронного бізнесу. Зокрема, враховуючи сутність цієї системи, особливості її функціонування в національній економіці, було визначено передумови її формування та трансформації. Також виокремлено та детально проаналізовано основні функції такої системи, до складу яких віднесено такі: ринкова, розвитку, інноваційна та соціально. Значна увага була приділена розгляду принципів діяльності окресленої системи, які були поділені на три групи: формування, функціонування та розвитку, розглянуто їх особливості.

Ключові слова: бізнес; система електронного бізнесу; функція; принцип; система; цифровізація.

Рис.: 1. Бібл.: 23.

Постановка проблеми. Електронний бізнес нині є важливою складовою здійснення підприємницької діяльності. Активний розвиток інформаційних технологій, спрощення доступу до мережі Інтернет, значний рівень поширення смартфонів та інших електронних пристроїв сприяли створенню нових видів господарювання, які функціонують виключно на основі використання сучасних цифрових технологій. Особливого розвитку окреслений вид бізнесу отримав у результаті коронакризи та запровадження локдауну в багатьох країнах. Заборона виходу з дому активізувала попит на послуги доставки товарів, надання послуг через мережу Інтернет та змусила багатьох підприємців досить швидко організувати свій бізнес онлайн за допомогою використання сучасних технологій. Під час кризи також додаткового імпульсу до розвитку отримали логістичні підприємства, які здійснюють доставку товарів, продуктів, система платіжних переказів. Таким чином, електронний бізнес сьогодні трансформується в результаті зміни зовнішнього економічного середовища, у якому функціонує цей вид підприємницької діяльності. Роль цієї системи в розвитку національного господарства лише зростає. Саме це й зумовлює підвищений інтерес науковців до проведення досліджень у цій сфері, поглиблення теоретичних, методологічних та прикладних аспектів розвитку електронного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виокремлення та опису теоретичних положень функціонування системи електронного бізнесу розглядаються в досить значній кількості наукових публікацій, авторами яких є такі вчені: Н. Голіонко, А. Дзюбіна, Д. Євтушенко, М. Попова, М. Дубина, А. Жаворонок, К. Шапошников, О. Зайцева, І. Болотинюк, Д. Пілевич, Л. Піддубна, Н. Малініна, С. Маловичко, В. Скілько, О. Хижняк, В. Марченко, І. Ситник, Н. Єремєєва, О. Зозульов, О. Орлик, Р. Тополевський та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Попри численні наукові публікації у сфері електронного бізнесу, досить актуальними залишаються питання розширення, обґрунтування, систематизації теоретичних та методологічних аспектів функціонування системи електронного бізнесу, особливо враховуючи сучасні трансформації в цій сфері, які зумовлені швидким поширенням та проникненням цифрових технологій у всі сфери господарської діяльності.

Мета статті є поглиблення теоретичних та методологічних положень функціонування та розвитку системи електронного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Розвиток електронного бізнесу є важливою компонентною забезпечення інноваційного розвитку національної економіки. Активне впровадження технологій електронної комерції, використання платіжних систем вже сьогодні є невід'ємною складовою економічної діяльності всіх суб'єктів господарської діяльності. З кожним роком роль нових сфер економіки, які виникають у результаті розвитку сучасних інформаційних технологій, лише зростає, а їхній вплив на розвиток національної економіки постійно збільшується. Крім того, вже існуючі галузі національного господарства трансформуються в результаті впливу нових чинників, особливо нових можливостей, які продукують зазначені технології і тим самим як долучаються до сфери електронного бізнесу у вигляді продавців, надавачів послуг, так і розвивають цю сферу як клієнти суб'єктів підприємницької діяльності, що функціонують виключно на основі використання інформаційних технологій.

Наприклад, досвід провідних світових держав (США, Канада, країн ЄС) засвідчує, що електронна комерція посідає чільне місце в системі основних пріоритетів цих країн і є потужним важелем економічного зростання, необхідною платформою для переходу національних економік на якісно новий виток розвитку. Подібний досвід підтверджує доречність і обумовлює актуальність пошуку нових ефективних способів розвитку електронного бізнесу на вітчизняних підприємствах [3, с. 335].

Загалом електронний бізнес за своїм змістом варто розглядати як економічну діяльність, яка здійснюється насамперед за допомогою використання сучасних інформаційних технологій з метою отримання прибутку [2, с. 61; 7, с. 185; 16; 17]. Таке визначення є абстрактним, проте дозволяє узагальнити окремі види підприємницької діяльності, які доцільно відносити до цього виду бізнесу. Із системного підходу система електронного бізнесу – цілісний, єдиний об'єкт дослідження, що являє собою сукупність відносин між економічними суб'єктами, які відбуваються в процесі купівлі, продажу, виробництва та обміну товарами й послугами за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій, має власну мету функціонування, складну композицію побудови та взаємодіє з іншими системами зовнішнього середовища.

Враховуючи системний характер існування електронного бізнесу як окремого напряму підприємницької діяльності, в межах його системи сьогодні вже можна виокремити різні напрями бізнесу, які розвиваються обов'язково на основі використання інформаційних технологій [1; 6; 12, с. 34; 13, с. 118]. Цілком логічним є те, що окреслена система розвивалася поступово й у своєму функціонуванні пройшла декілька етапів. Основними передумовами, на наш погляд, що сприяли виникненню електронного бізнесу та його подальшому розвитку, є такі:

- виникнення мережі Інтернет та розвиток відповідних технологій обміну інформацією. Всесвітня мережа Інтернет відіграє важливу роль як комунікаційний засіб для взаємодії суб'єктів електронного ринку. Власне поява Інтернету змінила способи ведення господарювання і стала причиною виникнення електронного бізнесу, який набув популярності серед суб'єктів господарювання завдяки збільшенню можливостей побудови ефективних відносин між учасниками електронного ринку через зниження витрат на операційну діяльність, швидке масштабування архітектури продажів та фактично безмежного географічного розширення ринків збуту [4, с. 17];

- зростання популярності використання комп'ютерної техніки, інформаційних технологій серед населення; у сучасних умовах зростання – кількості смартфонів;

- поступовий розвиток платіжних систем у всьому світі, спрощення системи переказу коштів;

- підвищення рівня фінансової грамотності населення та поступове зростання попиту на використання платіжних карток серед населення;

- зростання довіри до електронних платежів та фінансових установ;

- розвиток міжнародних економічних зв'язків у країні, рівень її залучення до міжнародної електронної торгівлі;
- спрощення процедур перевезення товарів, продукції між країнами, лібералізація міжнародної торгівлі, ринкового капіталу;
- розвиток мобільного зв'язку, сьогодні це запровадження технологій 5G та ін. [9; 11, с. 154; 15, с. 270; 20, с. 45].

На рис. 1 представлено виокремлено основні теоретико-методологічні положення функціонування системи електронного бізнесу. Розглянемо їхній зміст детальніше.

Передусім під час аналізу особливостей функціонування окресленої системи варто враховувати, що така система є макроекономічною, відкритою системою і, відповідно, для її функціонування притаманні властивості, принципи, функції, які є класичними для економічних систем, які розвиваються у відкритому нестабільному середовищі. Таким чином, для системи електронного бізнесу притаманними є такі особливості функціонування і розвитку.

1. Розвиток такої системи у змінному, відкритому до екзогенних збурень середовищі, що не дозволяє чітко описати всі закономірності майбутнього розвитку такої системи, передбачити всі сценарії її функціонування.

2. Розвиток системи електронного бізнесу відбувається циклічно у відповідності до етапів розвитку світової економіки, національних господарств окремих країн; також важливий вплив на розвиток системи електронного бізнесу відіграють етапи інноваційного розвитку, розробка нових технологій, швидкість їх впровадження та застосування.

3. Система електронного бізнесу є складною системою, яка містить значну кількість підсистем різної природи (рис. 1). Розвиток таких компонентів визначає і розвиток зазначеної системи. Важливою складовою розуміння особливостей її функціонування є те, що ця система постійно розвивається, а кількість її компонентів збільшується, оскільки процес переходу окремих видів господарської діяльності активно відбувається і сьогодні, навіть у тих сферах, де раніше підприємці не розглядали такі можливості (наприклад, продаж продуктів).

4. Важливу роль у розвитку системи електронного бізнесу відіграє відповідна інфраструктура. Враховуючи специфіку функціонування такої системи, інфраструктура є об'єктивно необхідною умовою для розвитку зазначеної системи, оскільки визначає її функціонування, рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у країні [14, с. 168; 22]. Без належного функціонування підприємств у цій сфері забезпечити використання сучасних технологій для підприємницької діяльності неможливо [8, с. 303-304; 16, с. 69; 18]. Отже, для розвитку системи електронного бізнесу притаманними є свої особливості функціонування та розвитку. Відповідно у такої системи є і власні, притаманні тільки їй, функції. Варто зазначити, що спектр таких функцій із розвитком зазначеної системи поступово розширювався в результаті зростання ролі системи електронного бізнесу в розвитку національної економіки. Розглянемо такі функції детальніше.

Ринкова функція – сутність цієї функції системи електронного бізнесу полягає в тому, що розвиток такої системи дозволяє розвивати ринок товарів, послуг і в багатьох випадках сприяти його глобалізації і формуванню. Можливість замовлення товарів в усьому світі для різних потреб різних економічних суб'єктів значно ускладнює розвиток світової економіки. Функціонування системи електронного бізнесу значно спрощує процес формування господарських відносин між виробниками та продавцями товарів, виключно між продавцями. Отже, вже сформувалися нові ринки міжнародних товарів, які раніше продавалися виключно офлайн і не в усіх країнах.

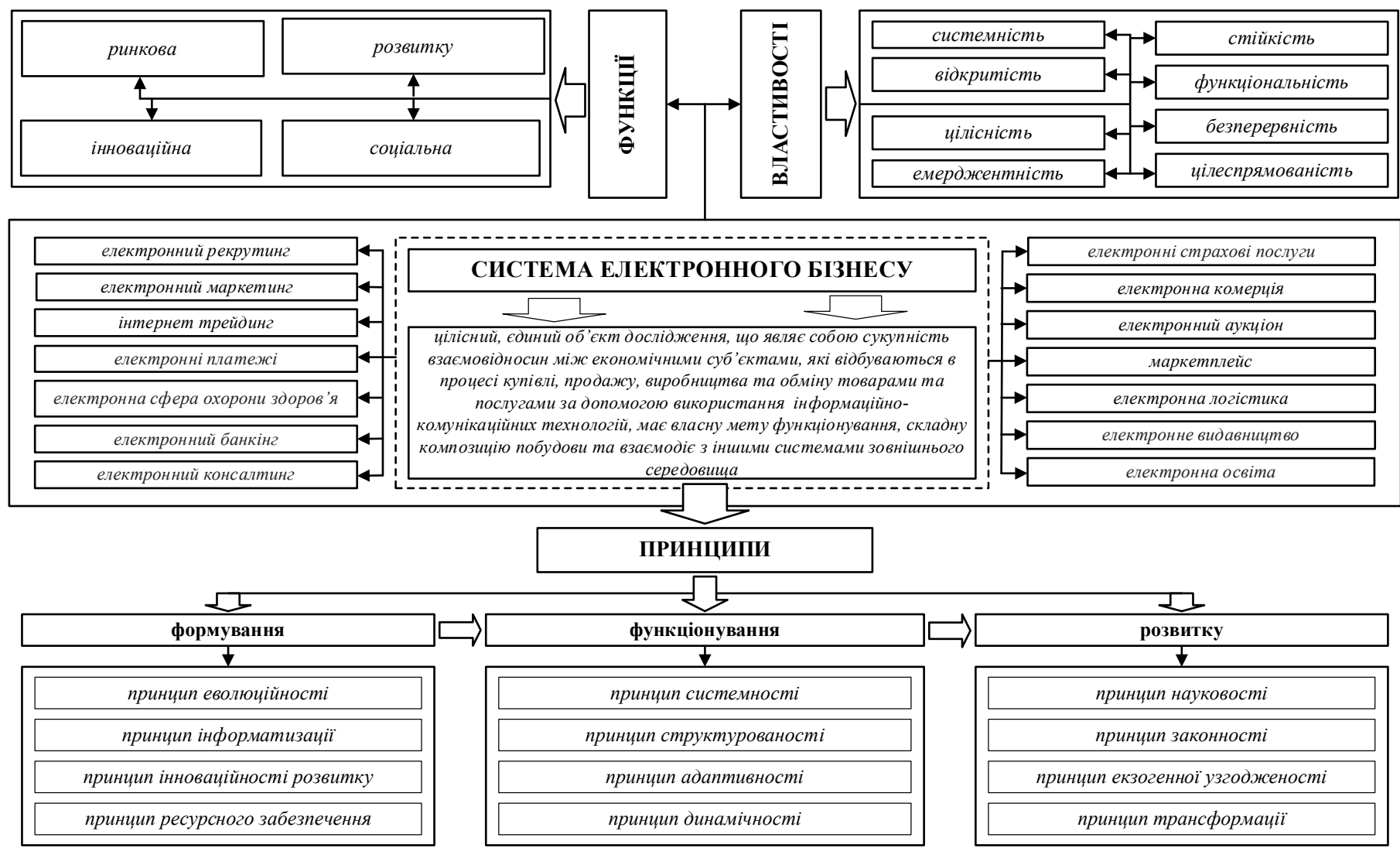

Рис. 1. Концептуальні положення функціонування системи електронного бізнесу

Джерело: складено автором на основі [5; 6; 10; 21; 23].

Функція розвитку – сутність цієї функції полягає в тому, що система електронного бізнесу своїм функціонуванням сприяє розвитку національної економіки, формує нові сфери господарської діяльності, сприяє прискоренню економічних процесів. Також така система позитивно впливає і на розвиток суб'єктів підприємницької діяльності, створює нові імпульси та можливості для їх функціонування, відкриваючи нові ринки сировини, товарів, збуту продукції. Також розвиток зазначеної системи сприяє залученню країн до системи міжнародної торгівлі, міжнародних ринків капіталів та функціонування світової платіжної системи. Варто зазначити, що функція розвитку за своєю сутністю є багатоаспектною функцією, оскільки, враховуючи всі переваги функціонування системи електронного бізнесу, позитивний вплив відбувається на рівні як функціонування економічних суб'єктів, окремих територій, галузей, так і країн загалом.

Інноваційна функція – сутність цієї функції полягає в тому, що система електронного бізнесу є за своєю сутністю інноваційною системою, результатом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у всьому світі. Фактично всі складові такої системи у своєму функціонуванні пов'язані з такими технологіями і їхній подальший розвиток також обумовлюється удосконаленням окреслених інформаційних інновацій. Така ситуація сприяла тому, що на початкових етапах власного розвитку економічні суб'єкти, які починали займатися підприємницькою діяльністю на основі використання інформаційних технологій, намагалися використати їхній потенціал для власної роботи, адаптувати такі інновації для здійснення бізнесу. Проте сьогодні значна кількість суб'єктів підприємства самостійно створюють нові інновації для забезпечення власного розвитку, реалізують нові інноваційні рішення для використання іншими підприємствами. Саме така ситуація сприяє тому, що система електронного бізнесу стає джерелом розробки інноваційних продуктів, технологій і в багатьох країнах відіграє ключову вже роль у розвитку національних інноваційних систем.

Соціальна функція – сутність цієї функції системи електронного бізнесу полягає в тому, що сьогодні на основі використання сучасних інформаційних технологій для багатьох суб'єктів господарювання значно простішим стає відкриття власної справи. Наприклад, продаж через спеціальні платформи товарів, послуг вимагає менших витрат для організації такого виду підприємницької діяльності. Також за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій простіше рекламувати власну діяльність, шукати нових партнерів, нових постачальників сировини і т. ін. Такий спосіб ведення бізнесу дуже зручний для фізичних осіб як додаткове джерело отримання доходів. Таким чином, розвиток системи електронного бізнесу сприяє зниженню безробіття, активізації підприємницького потенціалу населення, формуванню можливостей отримати додаткові доходи.

Розглядаючи властивості системи електронного бізнесу, варто зауважити, що такій системі притаманні всі системні властивості, які є в інших макроекономічних систем. Загалом дослідження електронного бізнесу як окремої системи є важливим з позиції вивчення цього виду підприємницької діяльності як єдиного об'єкта, який складається з різних за природою, проте однакових за сутністю напрямів бізнесу. Саме оперування категорією «система електронного бізнесу» дозволяє узагальнено підійти до вивчення різних напрямів економічної діяльності, яка здійснюється виключно за допомогою використання інформаційних технологій. Відповідно, властивості такої системи є досить подібними до властивостей інших економічних систем і які можна конкретизувати при поетапному застосуванні системного підходу до вивчення природи електронного бізнесу, а саме використання таких етапів аналізу: системно-компонентний; системно-структурний; системно-цільовий; системно-функціональний; системно-ресурсний; системно-історичний; системно-інтеграційний; системно-комунікаційний.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Якщо розглядати методологічні положення функціонування і розвитку системи електронного бізнесу в частині виокремлення принципів такої системи, то, на наш погляд, доцільно такі принципи поділити на три великі групи: принципи формування, принципи функціонування та принципи розвитку. сутність даних принципів полягає в тому, що такі принципи є об'єктивно існуючими правилами, нормами, існування яких сприяє розвитку зазначеної системи, конкретизує особливості її функціонування та відмінності від інших систем. На рис. 1 наведено окремі базові принципи зазначеної системи. Розглянемо групи таких принципів більш детальноше [19, с. 311-312].

Принципи формування – сукупність принципів, наявність яких сприяла розвитку спочатку окремих видів підприємницької діяльності за допомогою використання інформаційних технологій, а далі формуванню самої системи електронного бізнесу. До групи таких принципів доцільно відносити ті, без дотримання яких така система не могла утворитися.

Принципи функціонування – сукупність базових принципів, які лежать в основі роботи системи електронного бізнесу й дотримання яких дозволяє забезпечити сприятливі умови для розвитку видів підприємницької діяльності у цій сфері. Беззаперечно, варто розуміти, що процес функціонування будь-якої системи досить тісно пов'язаний із процесом її розвитку. Досить часто ці два процеси відокремити складно. Проте функціонування насамперед припускає відсутність регресу в роботі певної системи, а стабільну її роботу. Розвиток передусім передбачає прогрес у розвитку, перехід системи на якісно новий рівень власного існування. Відповідно, дотримання принципів функціонування необхідне для нормальної роботи системи, але недостатньо для створення умов її подальшого якісного розвитку.

Принципи розвитку – сукупність принципів, які пов'язані саме з процесами поступового розвитку системи електронного бізнесу, її трансформації з метою підвищення ефективності функціонування. Розвиток є процесом поетапного переходу певної системи з одного стану в інший, у результаті чого така система краще виконує власні функції. Система електронного бізнесу за своєю сутністю перебуває сьогодні в процесі свого постійного розвитку, трансформації та перебудови. Це пов'язано передусім зі стрімкими процесами цифровізації світової економіки, зміною поколінь інформаційних технологій. Саме наявність впливу таких технологій, їх постійне удосконалення та поширення об'єктивно впливають на функціонування бізнесу в усьому світі. Однак при цьому процес розвитку може бути активізованим також іншими чинниками, наприклад, зміною інституційних умов для здійснення підприємницької діяльності на основі використання інформаційних технологій, впровадження механізмів підтримки нових бізнес-ідей у цій сфері, розробки зручних сервісів для підприємців, які б спрощували рутинні операції, що пов'язані з їхньою економічною діяльністю.

Висновки і пропозиції. У статті розглянуто теоретико-методологічні положення функціонування системи електронного бізнесу. Результати проведеного аналізу дають можливість констатувати сьогодні важливу роль окресленої системи в розвитку національного господарства. Вивчення передумов формування і розвитку цієї системи дозволяє стверджувати, що її функціонування можливе лише через розробку інформаційно-інноваційних технологій, які активно залучаються для здійснення підприємницької діяльності. Таким чином, поступово з моменту свого зародження система електронного бізнесу перетворилася із системи, яка використовує такі технології для власного існування, у систему, яка вже продукує сучасні цифрові інновації для власного функціонування і для використання суб'єктам господарювання в інших сферах. Відповідно, це привело до поступової зміни функцій цієї системи, з часом розширилися відповідно до

зростання популярності ведення бізнесу на основі використання інформаційних інноваційних продуктів. Аналіз властивостей такої системи, принципів її формування, функціонування та розвитку дозволив більш детально дослідити особливості роботи такої системи, специфічні умови забезпечення її розбудови у майбутньому.

Враховуючи високий рівень сучасного розвитку системи електронного бізнесу, її вже об'єктивно існуючий вплив на функціонування національних інноваційних систем, варто зауважити наявність досить значного потенціалу до подальшого розвитку цієї системи, її окремих компонентів, що зумовлює проведення нових досліджень у сфері трансформації економічних відносин у суспільстві в результаті активного використання нових цифрових технологій.

Список використаних джерел

1. Абрамова А. С. Дослідження розвитку Fintech: кейс для країн східної Європи / А. С. Абрамова, А. В. Жаворонок, М. П. Федішин // Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. – 2020. – Вип. 1-2. – С. 8-25. DOI: <https://doi.org/10.33244/2617-5940.1-2.2020.8-25>.
2. Вербівська Л. Концептуальні засади обґрунтування сутності електронного бізнесу / Л. Вербівська // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2021. – № 2(26). – С. 57-64.
3. Голіонко Н. Г. Проблеми і перспективи розвитку е-бізнесу на вітчизняних підприємствах / Н. Г. Голіонко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : зб. наук. пр. – Маріуполь, 2013. – Вип. 1, т. 2. – С. 335–339.
4. Дзюбіна А. В. Диференціація основних складових електронного бізнесу [Електронний ресурс] / А. В. Дзюбіна, К. О. Копець, Г. Р. Дзюбіна // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми економіки та управління. – 2018. – № 897, вип. 2. – С. 16-19. – Режим доступу: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/dec/15203/visnyk2018-16-19.pdf>.
5. Дубина М. В. Механізм розвитку ринку фінансових послуг на основі формування інституту довіри: теорія, методологія, практика : монографія / М. В. Дубина. – Чернігів : ЧНТУ, 2018. – 668 с.
6. Дубина М. Розвиток e-banking: світовий та вітчизняний досвід / М. Дубина, О. Шеремет // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2019. – № 2 (18). – С. 154-162.
7. Євтушенко Д. Д. Електронний бізнес, електронна комерція, інтернет-торгівля: сутність та взаємозв'язок понять / Д. Д. Євтушенко // Бізнес Інформ. – 2014. – № 8. – С. 184–188.
8. Єремеева Н. С. Особливості електронного бізнесу на ринку ветеринарних препаратів / Н. С. Єремеева, О. В. Зозульов // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2017. – № 14. – С. 299–306.
9. Жаворонок А. В. Трансформація банківських продуктів і послуг у сучасних умовах / А. В. Жаворонок, М. П. Федішин, Н. О. Ковальчук // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2019. – № 2 (18). – С. 202-215. DOI: [http://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-2\(18\)-202-215](http://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-2(18)-202-215).
10. Зайцева О. О. Електронний бізнес : навчальний посібник / О. О. Зайцева, І. М. Болотинюк ; за наук. ред. Н. В. Морзе. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2015. – 264 с.
11. Малініна Н. М. Оподаткування електронного бізнесу в Україні: сучасні реалії та перспективи / Н. М. Малініна // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2016. – Т. 21, вип. 71(49). – С. 152-155.
12. Маловичко С. В. До питання про дефініцію електронного бізнесу / С. В. Маловичко // Економіка та держава. – 2016. – № 2. – С. 33-37.
13. Марченко В. М. Структура електронного бізнесу / В. М. Марченко, Д. С. Галай // Східна Європа: Економіка, бізнес та управління. – 2016. – Вип. 5 (05). – С. 116-119.
14. Орлик О. В. Інформаційні технології забезпечення безпеки електронного бізнесу / О. В. Орлик // Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання : матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції (Одеса, 21 жовтня 2016 р.). – Одеса : ОДУВС, 2016. – С. 167–169.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

15. Піддубна Л. В. Діловодство як складова інфраструктури електронного бізнесу / Л. В. Піддубна // Проблеми економіки. – 2014. – № 3. – С. 268-273.
16. Пілевич Д. С. Теоретичне підґрунтя розвитку електронного бізнесу / Д. С. Пілевич // Бізнес Інформ. – 2019. – № 5. – С. 67-72.
17. Попова М. І. Електронний бізнес в Україні / М. І. Попова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2004. – Вип. 6. – С. 349-351.
18. Ситник І. П. Системи електронного документообігу в електронному бізнесі / І. П. Ситник, А. І. Мельниченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Вип. 4. – С. 174-178.
19. Скіцько В. І. Електронна логістика як складова сучасного бізнесу / В. І. Скіцько // Бізнес Інформ. – 2014. – № 7. – С. 309-314.
20. Тополевський Р. Б. Правові засади ведення електронного бізнесу в Україні у контексті юридичної футурології / Р. Б. Тополевський, А. В. Дзюбіна, К. О. Дзюбіна // Юридичний науковий електронний журнал. – 2017. – № 2. – С. 44-47.
21. Хижняк О. С. Недоліки електронного бізнесу в Україні і шляхи їх усунення / О. С. Хижняк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Вип. 16, ч. 1. – С. 90-94.
22. Шкарлет С. М. Організаційно-інфраструктурне забезпечення розвитку сільського господарства України / С. М. Шкарлет, М. В. Дубина, А. В. Тарасенко. – Чернігів : ЧНТУ, 2016. – 208 с.
23. Shkarlet S. M. Peculiarities of system approach use to cognition of economic phenomena / S. M. Shkarlet, O. I. Gonta, M. V. Dubyna // Scientific bulletin of Polissia. – 2016. – № 4 (8), p. 1. – Pp. 9-17.

References

1. Abramova, A.S., Zhavoronok, A.V., & Fedyshyn, M.P. (2020). Doslidzhennia rozvytku Fintech: keis dlia krain skhidnoi Yevropy [Research of development of Fintech: a case for the countries of Eastern Europe]. *Zbirnyk naukovykh prats Universytetu derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy – Collection of scientific works of the University of State Fiscal Service of Ukraine, 1-2*, 8-25. DOI: 10.33244/2617-5940.1-2.2020.8-25.
2. Verbivska, L. (2021). Kontseptualni zasady obruntuvannia sutnosti elektronnoho biznesu [Conceptual principles of substantiation of the essence of e-business]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (2(26)), 57-64.
3. Holionko, N.H. (2013). Problemy i perspektyvy rozvytku e-biznesu na vitchyznianykh pidpriemstvakh [Problems and prospects of e-business development in domestic enterprises]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti – Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, 1(2), 335–339.
4. Dziubina, A.V., Kopets, K.O., & Dziubina, H.R. (2018). Dyferentsiatsiia osnovnykh skladovykh elektronnoho biznesu [Differentiation of the main components of e-business]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Serii: Problemy ekonomiky ta upravlinnia – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Problems of economics and management*, 2(897), 16-19. <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/dec/15203/visnyk2018-16-19.pdf>.
5. Dubyna, M.V. (2018). *Mekhanizm rozvytku rynku finansovykh posluh na osnovi formuvannia instytutu doviry: teoriia, metodolohiia, praktyka [Mechanism of financial services market development based on the formation of the institute of trust: theory, methodology, practice]*. ChNTU.
6. Dubyna, M., & Sheremet, O. (2019). Rozvytok e-banking: svitovi ta vitchyznianyi dosvid [Development of e-banking: world and domestic experience]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (2(18)), 154-162.
7. Yevtushenko, D.D. (2014). Elektronnyi biznes, elektronna komertsiiia, internet-torhivlia: sutnist ta vzaiemozviazok poniat [Electronic business, e-commerce, Internet trade: the essence and relationship of concepts]. *Biznes Inform – Business Inform*, (8), 184–188.

8. Yeremeieva, N.S., & Zozulov, O.V. (2017). Osoblyvosti elektronnoho biznesu na rynku veterynarnykh preparativ [Features of electronic business in the market of veterinary drugs]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI» – Economic Bulletin of NTUU “KPI”*, (14), 299–306.
9. Zhavoronok, A.V., Fedyshyn, M.P., & Kovalchuk, N.O. (2019). Transformatsiia bankivskykh produktiv i posluh u suchasnykh umovakh [Transformation of banking products and services in modern conditions]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (2(18)), 202-215. DOI: [http://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-2\(18\)-202-215](http://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-2(18)-202-215).
10. Zaitseva, O.O., Bolotyniuk, I.M., & Morze N. V. (Ed). (2015). *Elektronnyi biznes [Electronic business]*. Lileia NV.
11. Malinina, N.M. (2016). Opodatkovannia elektronnoho biznesu v Ukraini: suchasni realii ta perspektyvy [Taxation of electronic business in Ukraine: modern realities and prospects]. *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova – Bulletin of ONU named after Mechnykov*, 21(71(49)), 152-155.
12. Malovychko, S.V. (2016). Do pytannia pro definitsiu elektronnoho biznesu [On the question of the definition of electronic business]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, (2), 33-37.
13. Marchenko, V.M., & Halai, D.S. (2016). Struktura elektronnoho biznesu [The structure of electronic business]. *Skhidna Yevropa: Ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economics, Business and Management*, 5(05), 116-119.
14. Orlyk, O.V. (2016). Informatsiini tekhnologii zabezpechennia bezpeky elektronnoho biznesu [Information technologies for security of electronic business]. *Kiberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini pytannia : materialy Vseukr. nauk.-prakt. Konferentsii – Cybersecurity in Ukraine: legal and organizational issues: materials All-Ukrainian. scientific-practical conference* (pp. 167–169). ODUVS.
15. Pidubna, L.V. (2014). Dilovodstvo yak skladova infrastruktury elektronnoho biznesu [Clerical work as a component of electronic business infrastructure]. *Problemy ekonomiky – Problems of economy*, (3), 268-273.
16. Pilevych, D.S. (2019). Teoretychne pidgruntia rozvytku elektronnoho biznesu [Theoretical basis for the development of electronic business]. *Biznes Inform – Business Inform*, (5), 67-72.
17. Popova, M.I. (2004). Elektronnyi biznes v Ukraini [Electronic business in Ukraine]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences*, 6, 349-351.
18. Sytnyk, I.P., & Melnychenko, A.I. (2015). Systemy elektronnoho dokumentoobihu v elektronnomu biznesi [Systems of electronic document management in e-business]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 4, 174-178.
19. Skitsko, V.I. (2014). Elektronna lohistyka yak skladova suchasnoho biznesu [Electronic logistics as a component of modern business]. *Biznes Inform – Business Inform*, (7), 309-314.
20. Topolevskiy, R.B., Dziubina, A.V., Dziubina, K.O. (2017). Pravovi zasady vedennia elektronnoho biznesu v Ukraini u konteksti yurydychnoi futurolohii [Legal principles of electronic business in Ukraine in the context of legal futurology]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, (2), 44–47.
21. Khyzhniak, O.S. (2016). Nedoliky elektronnoho biznesu v Ukraini i shliakhy yikh usunen- nia [Disadvantages of e-business in Ukraine and ways to eliminate them]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 16(1), 90-94.
22. Shkarlet, S.M., Dubyna, M.V., & Tarasenko, A.V. (2016). *Orhanizatsiino-infrastrukturne zabezpechennia rozvytku sil'skoho hospodarstva Ukrainy [Organizational and infrastructural support of agricultural development of Ukraine]*. ChNTU.
23. Shkarlet, S.M., Gonta, O.I., & Dubyna, M.V. (2016). Peculiarities of system approach use to cognition of economic phenomena. *Scientific bulletin of Polissia*, 1(4(8)), 9-17.

Отримано 28.07.2021

Liudmyla Verbivska

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of
Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)

E-mail: l.verbivska@chnu.edu.ua. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-2768-9157>

ResearcherID: [S-3318-2016](https://orcid.org/0000-0002-2768-9157). **Scopus Author ID:** [57210597185](https://orcid.org/0000-0002-2768-9157)

**THEORETICAL-METHODOLOGICAL PROVISIONS
OF THE FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF THE E-BUSINESS SYSTEM**

Today, e-business is an important part of doing business. Active development of information technologies, simplification of the Internet access, a significant level of the distribution of smartphones and other electronic devices have contributed to the creation of new types of business that operate solely on the use of modern digital technologies. The development of e-business is also an important component of ensuring innovative development of the national economy. Active introduction of e-commerce technologies, the use of payment systems is already an integral part of the economic activity of all economic entities.

Within the article, theoretical and methodological provisions of the e-business system are considered. The results of the analysis make it possible to state today the important role of the outlined system in the development of the national economy. Taking into account the essence of this system, the peculiarities of its functioning in the national economy, the prerequisites for its formation and transformation were determined. The main functions of such a system are also singled out and analyzed in detail, which include the following: market, development, innovation and social. Considerable attention was paid to the principles of the outlined system, which were divided into three groups: formation (evolution, informatization, innovation, resource provision), functioning (systemic, structured, adaptive, dynamic) and development (science, legality, exogenous coherence, transformation); their features are considered.

Thus, the results of the study allow to establish the objective impact of e-business on the functioning of the national innovation systems, significant potential for further development of this system, which leads to new research in the transformation of economic relations as a result of active use of new digital technologies.

Keywords: business; e-business system; function; principle; system; digitalization.

Fig.: 1. **References:** 23.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-64-71

УДК 338.23:316.4

JEL Classification: M14

Людмила Мекшун

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: Ludmila.mek1966@gmail.com. ORCID: <http://orsid.org/0000-0002-8966-8116>ResearcherID: [B-1484-2017](https://orcid.org/0000-0002-8966-8116)**Альона Волкова**

здобувачка вищої освіти

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: Alena25volkova@gmail.com**ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ**

У статті проаналізовано основні етапи становлення соціальної відповідальності бізнесу у світі та в Україні. Розглянуто Концепцію реалізації державної політики у сфері соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року. Проаналізовано особливості сучасного етапу розвитку соціальної відповідальності бізнесу під впливом пандемії коронавірусу та локдаунів. З'ясовано, що теперішня ситуація з пандемією суттєво вплинула на соціально відповідальний бізнес, який допомагає в подоланні наслідків хвороби, займається доброчинністю та одночасно сам потребує допомоги в умовах запровадження карантинів. Проаналізовано внутрішні та зовнішні напрями соціальної відповідальності та її зв'язок зі станом ринку праці.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу; етапи розвитку; бізнес в умовах пандемії; карантинні обмеження; ринок праці.

Табл.: 1. Бібл.: 12.

Постановка проблеми. Соціальна відповідальність бізнесу розглядається нами як можливість і бажання підприємців робити добрі справи на користь своїх працівників, суспільства, громади чи певної людини. Проблема полягає в тому, що пандемія коронавірусу значно змінила життя людей, адже здоров'я і безпека стали головними цінностями. Відповідно на сучасному етапі змін зазнала й соціальна відповідальність бізнесу, тому що підприємці одночасно допомагають урядам країн і населенню в подоланні хвороби та повинні змінювати бізнес в умовах карантинних обмежень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи формування і розвитку соціальної відповідальності бізнесу розглянуті в роботах закордонних дослідників Г. Боуена, К. Девіса, А. Керролла, Е. Фрімена, М. Фрідмена та інших. Особливості соціальної відповідальності бізнесу в Україні проаналізовані у працях С. Брехарі, А. Горєвої, М. Забаштанського, І. Кичко, О. Кондратюка, О. Руденко, І. Стеценко, І. Царик та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Малодослідженими залишаються проблеми зміни ринку праці й соціальної відповідальності бізнесу під впливом пандемії і запроваджених урядами країн локдаунів.

Мета статті. Метою цієї роботи є аналіз сучасного етапу розвитку соціальної відповідальності бізнесу в умовах пандемії, дослідження змін ринку праці під впливом карантинних обмежень, з'ясування ролі держави в підтримці бізнесу й виявлення основних напрямів соціальної відповідальності бізнесу в Україні в умовах локдауну.

Виклад основного матеріалу. Нині соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) показує, наскільки добре компанії взаємодіють із працівниками, громадами й партнерами як на національному, так і на міжнародному рівні. На сучасному етапі розвитку, в умовах світової пандемії, спричиненої вірусом COVID-19, головною цінністю для кожної країни стала безпека життя громадян. У багатьох країнах світу для запобігання поширенню хвороби та збереження здоров'я людей були запроваджені карантинні обмеження і спрямовані зусилля уряду й бізнесу на створення додаткових ліжко-місць у лікарнях та

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

забезпечення їх необхідним медичним обладнанням. Багато компаній фінансово допомагали і продовжують допомагати медичним закладам, надають безкоштовні послуги з транспортування обладнання і медикаментів, надають допомогу малозабезпеченим верствам населення в придбанні засобів індивідуального захисту тощо. Не тільки кожен громадянин, але й соціально відповідальний бізнес сьогодні проходить своєрідний тест на людяність. В умовах пандемії особливо актуальним стає об'єднання сил та ресурсів держави, бізнесу і населення.

Поняття «соціальної відповідальності бізнесу», або «корпоративної соціальної відповідальності» (КСВ) почало активно використовуватися науковцями у 60-х роках ХХ ст. До прийняття у 2010 році стандарту соціальної відповідальності ISO 26000, концепція СВБ налічувала понад 80 різних тлумачень, таких як: благодійність, корпоративне громадянство, корпоративне реагування та ін. [1]. На нашу думку, СВБ – це відповідальність бізнесу перед суспільством та своїми працівниками. Вона включає в себе екологічні аспекти, дотримання прав людини та міжнародних норм поведінки, культуру ведення бізнесу, недопущення хабарництва та ін.

Сьогодні СВБ стала нормою, якої дотримується значна кількість компаній по всьому світу. Важливість СВБ підтверджена такими дослідженнями:

- за даними глобального звіту про корпоративну соціальну відповідальність (The Nielsen Global Survey of Corporate Social Responsibility and Sustainability), 70 % споживачів в Україні надають перевагу продукції компаній, що допомагають у розвитку суспільства та охороняють навколишнє середовище;

- дослідження «Рейтинг роботодавців України» 2019-2020 рр. показало, що при виборі роботи респондентами значущість такого критерію, як «соціальна відповідальність бізнесу», превалює над міжнародним статусом компанії, її високою технологічністю та популярністю бренда;

- за результатами дослідження Cone Communications, якщо в бізнесу немає сильної практики корпоративної відповідальності, то молоде Z-покоління, на яке за даними порталу grc.ua припадає 57 % усіх розміщених у 2020 році резюме, може проігнорувати таку компанію як роботодавця [2].

Ми погоджуємося з думкою М. Забаштанського, який основними принципами СВБ виділяє: принцип соціального партнерства між бізнесом і державою; принцип обов'язковості дотримання екологічних стандартів; принцип соціального захисту [1, с. 25].

В Україні концепція СВБ набула значного поширення в останні десять років, хоч приклади української благодійності були відомі набагато раніше. У XVIII–XIX ст. підприємці-меценати Л. Бродський, Г. Галаган, М. Дегтерев, В. Тарновський, М. Терещенко та інші за свої кошти будували та утримували навчальні заклади, створювали банки кредитування селян, будували дороги.

Сама ідея СВБ отримала теоретичне оформлення в Україні 16 грудня 2005 року, коли в Києві був підписаний Меморандум про соціальну відповідальність бізнесу в Україні, який визначив його принципи і завдання.

Основними віхами в розвитку СВБ в Україні стали: створення Центру розвитку корпоративної соціальної відповідальності (2005); затвердження Концепції Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу (2011); розробка планів щодо стратегії сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу (2013); ухвалення Концепції реалізації державної політики у сфері соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року (2020).

У цій Концепції вказано, що соціально відповідальний бізнес може долучатися до заходів щодо розвитку трудових відносин, сприяння зайнятості населення та охорони навколишнього середовища (див. табл.).

Таблиця

Основні сфери залучення соціально відповідального бізнесу згідно з Концепцією реалізації державної політики у сфері соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року

Сфера трудових відносин	Сфера покращення зайнятості населення	Сфера охорони навколишнього середовища
<ul style="list-style-type: none"> - сприяння працевлаштуванню працівників, звільнених унаслідок реорганізації; - співпраця з профспілковими організаціями; - контроль за безпекою праці; - створення сприятливих для роботи умов праці; - формування корпоративної культури; - забезпечення можливостей навчання персоналу та кар'єрного росту; - розробка справедливого механізму мотивації праці; - формування переліку соціальних гарантій для працівників. 	<ul style="list-style-type: none"> - створення нових робочих місць; - здійснення благодійних заходів, спрямованих на підтримку соціально незахищених верств населення; - сприяння навчанню протягом життя та підтримка обдарованої молоді; - урахування інтересів громади й суспільства при розробці стратегії СВБ у компанії. 	<ul style="list-style-type: none"> - зменшення шкоди навколишньому середовищу від господарської діяльності; - впровадження екологічно безпечних та енергозберігаючих технологій; - сприяння утилізації відходів.

Джерело: складено авторами на основі [3].

Концепція СВБ, з одного боку, передбачає спрямування підприємницької діяльності на користь людям, а з іншого – на формування позитивної суспільної думки про компанію, якість товарів і послуг, безпеку продукції, що, у свою чергу, призводить до зростання обсягів продажу та прибутку.

Соціальна відповідальність означає добровільну участь бізнесу у вирішенні проблем суспільства. У різних компаніях ставлення до неї коливається від сприйняття до протидії. У зв'язку з цим науковці виділяють чотири стратегії реагування на соціальну відповідальність: сприйняття, пристосування, оборона і протидія. Стратегія сприйняття означає свідомий пошук компанією соціальних проблем та прагнення допомогти у їх вирішенні. Стратегія пристосування передбачає застосування елементів соціальної відповідальності під тиском внутрішніх або зовнішніх чинників. Стратегія оборони спрямована на зменшення соціальної відповідальності бізнесу, а стратегія протидії заперечує взагалі її необхідність і доцільність.

Ці стратегії виникли під впливом відсутності єдиного розуміння концепції СВБ серед учених. Так, Говард Боуен, Арчі Б. Керролл, Едвард Фрімен та інші у своїх роботах показували необхідність і соціально важливу роль СВБ, а Мілтон Фрідмен навпаки вважав, що у бізнесу не може бути ніяких інших цілей, крім примноження прибутку з дотриманням законів конкуренції, які і є соціальною відповідальністю, бо продуктивна робота компаній у кінцевому варіанті підвищує рівень життя людей.

Ми погоджуємося з думкою І. Кичко та І. Царик, що реалізація СВБ здійснюється вітчизняними підприємствами за п'ятьма сценаріями [4]:

- 1) заперечення необхідності СВБ та дотримання ідей вільного ринку і вільної конкуренції;
- 2) СВБ тільки декларується, а на практиці нічого не робиться для її реалізації;
- 3) СВБ використовуються тільки для отримання комерційного зиску;
- 4) у межах СВБ здійснюються добрі справи, які компанії не афішують;
- 5) сценарій, при якому відбувається поєднання як комерційних, так і альтруїстичних заходів СВБ.

Сьогодні соціальна відповідальність розглядається з двох боків: як відповідальність бізнесу перед своїми працівниками (спрямована на внутрішнє середовище), так і відповідальність компаній перед суспільством (спрямована на зовнішнє середовище). Способи

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

здійснення внутрішньої соціальної відповідальності залежать від розміру підприємств, їхнього економічного стану, мотивів керівництва, характеру діяльності тощо. Вони характеризуються політикою компанії у сфері оплати праці та преміювання, навчання та підвищення кваліфікації працівників, створення нормальних умов праці і сприятливого психологічного клімату в колективі, мотивації зростання продуктивності праці.

Формою прояву соціальної відповідальності бізнесу перед своїми працівниками є:

- гідна оплата праці, зростання якої залежить від збільшення продуктивності праці, участь працівників у прибутках;

- створення сприятливих для роботи умов праці;

- залучення працівників до управління компанією;

- дотримання прав працівників та свободи діяльності профспілок;

- створення умов для навчання кадрів;

- надання працівникам додаткових соціальних послуг у сфері охорони здоров'я, організації дозвілля та відпочинку;

- формування сприятливого психологічного клімату в колективі та ін.

Зовнішня соціальна відповідальність бізнесу розглядається як його практична діяльність, спрямована на допомогу в подоланні екологічних, соціальних, економічних, етичних проблем суспільства. Її складовими є:

- захист навколишнього природного середовища;

- підвищення ефективності використання ресурсів;

- благодійність і спонсорство;

- дотримання прав людини та міжнародних норм поведінки;

- дотримання вимог законодавства, прозорість і відкритість;

- надання допомоги постраждалим у результаті військових конфліктів чи стихійного лиха;

- взаємодія з владою з метою вирішення проблем на місцевому та регіональному рівнях;

- висока якість товарів та послуг, відповідальність перед споживачами;

- чесне інформування суспільства про ризики, пов'язані з діяльністю компанії;

- відповідальність перед партнерами по бізнесу тощо.

В Україні зовнішня СВБ переважно спрямована на максимальну повну сплату податків, вирішення екологічних проблем, створення робочих місць, добродійні заходи, співпрацю бізнесу з місцевими громадами.

На нинішньому етапі розвитку соціально відповідальний бізнес допомагає в подоланні наслідків коронавірусу та одночасно сам потребує допомоги в умовах запровадження карантинів. Так, підприємці по всьому світу закуповують обладнання для лікарень, надають матеріальну допомогу, відмовляються від премій і доплат на користь інших, стають волонтерами, переорієнтовують виробництво, продовжують сплачувати податки та заробітну плату, розвивати виробничі потужності, освоювати нові ринкові ніші, переводити бізнес-процеси та працівників на дистанційну роботу тощо.

Аналіз світового досвіду соціальної відповідальності бізнесу в умовах пандемії показав, що велика кількість компаній допомагає урядам країн і населенню подолати наслідки коронавірусної хвороби. Наприклад, Французька компанія «LVMH» почала випускати дезінфікуючий спиртовий гель, який безкоштовно передають для потреб лікарень. Компанія «Amazon» надала понад мільйон товарів медичним працівникам. Постачальник програмного забезпечення для відеоконференцій «Zoom» в умовах дистанційного навчання заявив про безкоштовне використання його платформи для проведення відеоконференцій у навчальних закладах. Серед українських компаній, що допомагають у боротьбі з вірусом – «Нова Пошта», «Moneyveo», «ELEKS», «Фармак», «Сільпо», «Епіцентр», «Vodafone Україна» та багато інших [5].

У доповіді Всесвітнього банку «Перспективи світової економіки» від червня 2020 року зазначено, що пандемія та карантинні заходи занурили світову економіку в глибоку рецесію. Падіння економіки на 5,2 % та зниження економічної активності на 7 % у розвинених країнах стали найглибшими з часів Другої світової війни. Доходи населення зменшилися на 3,6 %, що спричинило появу значної кількості бідних людей. Найважче теперішню ситуацію переживають країни, які залежать від світової торгівлі, експорту сировини, туризму і зовнішнього фінансування. У доповіді також зазначено, що дистанційне навчання або його відсутність, неповнота та несвоечасність надання медичної допомоги в довгостроковій перспективі можуть негативно вплинути на якість людського капіталу [6].

Взаємозв'язок СВБ зі станом ринку праці є очевидним. В Україні проблеми на ньому існували ще в період до пандемії і були пов'язані з низькою продуктивністю праці, невідповідністю навичок претендентів очікуванням роботодавців, старінням та скороченням населення, трудовою міграцією, прихованим безробіттям, тіньовою зайнятістю тощо. Під впливом пандемії ринок праці ще більше трансформувався. Роботодавці, не маючи можливості фінансово підтримати своїх працівників, відправляли їх у відпустку без збереження заробітної плати [7].

Під час карантинних обмежень 2020 року основними тенденціями ринку праці в Україні стали:

- впровадження різних варіантів віддаленої роботи;
- наявність роботи як такої;
- різке зростання конкуренції серед охочих знайти роботу;
- оптимізація витрат бізнесом, коли в компаніях залишили тільки ключових працівників;
- зміни співвідношення фіксованої та змінної частини заробітної плати, при якому роботодавці почали оцінювати коефіцієнт корисної дії працівників;
- зміни в пропозиціях від роботодавців – минулого року лідерами з надання вакансій були будівельні компанії, а в нинішньому – підприємства, які займаються транспортними послугами та логістикою. Загалом запропонованих вакансій стало на 25 % менше [8].

Залучення робочої сили до економічної діяльності зменшилося не тільки на внутрішньому, але й на зовнішньому ринках. Карантин практично зупинив міграційні потоки, що негативно вплинуло на розміри приватних переказів іноземної валюти в Україну з-за кордону.

Проведений вище аналіз тенденцій розвитку ринку праці у 2020 році в умовах пандемії свідчить про те, що підприємці повинні приділити особливу увагу внутрішній соціальній відповідальності. Необхідність виживання бізнесу під час карантину та дотримання соціальної дистанції призвели до того, що багато роботодавців впровадили віддалені форми роботи, організували продаж товарів та надання послуг через Інтернет, підвищили мобільність та гнучкість бізнесу, запровадили раціональне використання робочої сили тощо. Проте зростання ділової активності все ж уповільнюється. Багато підприємств з традиційною формою організації не можуть ввести дистанційну роботу і далеко не всі споживачі мають можливість придбати товари й послуги через Інтернет. Усе це змінює наповненість поняття соціальної відповідальності бізнесу й механізми її реалізації.

Уряди багатьох країн підтримують бізнес у таких складних умовах. Так, 2020 році для подолання негативних наслідків карантинних обмежень було виділено на допомогу бізнесу і працівникам: у Німеччині – 500 млрд євро, Іспанії – 200 млрд євро, Франції – 45 млрд євро, Італії – 25 млрд євро, Австрії – 4,4 млрд євро, Литві – 2,5 млрд євро, Естонії – 2 млрд євро, Польщі – 52 млрд дол. Також уряди країн відтермінували сплату податків та соціальних внесків та надали державні гарантії по кредитах. У Чехії було прийнято рішення покрити за рахунок держави 80 %, за рахунок бізнесу – 20 % заробітної плати працівників сфери туризму, роздрібною торгівлі, готельно-ресторанного бізнесу та інших підприємств, які змушені були закритися на період карантину [9].

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

В Україні уряд також розробив програми підтримки бізнесу, було прийнято рішення виплачувати одноразову матеріальну допомогу в розмірі до 8 тис. грн на одного працівника в разі вимушеного простою, компенсувати виплати на сплату ЄСВ, впровадити податкові канікули та відтермінування погашення кредиту [10].

Одним із напрямів СББ у сучасних умовах залишається благодійність, яка найчастіше здійснюється через благодійні організації та фонди. На основі дослідження «Благодійність у часи коронавірусу», проведеного Zagoryi Foundation, було зроблено висновок, що у 2020 році витрати бізнесу на соціальні проекти суттєво зменшилися. Багато компаній, не маючи можливості долучитися до добрих справ фінансово, підтримували благодійні організації як волонтери [11]. У таких умовах доцільно було б створити сайт, на якому б розміщувалася інформація про потреби медичних закладів та окремих людей, хворих на коронавірус. Це б допомогло українським підприємствам виділяти кошти на вирішення конкретних проблем із подолання пандемії.

Важливим напрямом сучасного етапу розвитку СББ в Україні стало також піклування роботодавців про здоров'я працівників, пропагування та підтримання здорового способу життя, створення зон «фізичної активності» із необхідними тренажерами та спортивним приладдям, забезпечення здорового харчування і профілактики захворювань, створення безпечних умов праці та сприятливого психологічного клімату в колективі. Витрати на ці заходи в короткостроковій перспективі призведуть до зменшення поточних прибутків, але в довгостроковій перспективі покращать ділове середовище компанії; сприятимуть зміцненню соціальних зв'язків із органами влади, інвесторами, клієнтами, бізнес-партнерами. Крім того, вони забезпечать зростання продуктивності праці і лояльності персоналу, знизять плинність кадрів [12, с. 76].

Висновки і пропозиції. Особливістю сучасного етапу розвитку СББ є вплив пандемії коронавірусу на персонал та господарську діяльність. Карантинні обмеження, введені урядами країн з метою зменшення поширення хвороби та захисту населення від її розповсюдження, призвели до того, що більшість підприємств, які дотримуються принципів СББ, спрямували заходи на захист своїх працівників, створення безпечних умов праці та життєстійкості бізнесу.

Український бізнес, який мислить стратегічно, розуміє важливість СББ щодо партнерів, громад і суспільства загалом. Саме тому він допомагає лікарням та медичному персоналу, проводить благодійні аукціони для підтримки вразливих верств населення, які зазнають труднощів з придбанням продуктів і ліків, надає вільний доступ до трансляції уроків тощо. Найважливішим є те, що в таких складних умовах бізнесу вдається створювати нові робочі місця, випускати продукцію та надавати послуги і, таким чином, підтримувати розвиток української економіки.

На нашу думку, в умовах пандемії не тільки бізнес повинен допомагати державі в подоланні наслідків коронавірусу, але й держава має активніше підтримувати підприємців, і далі розвиваючи електронне урядування з метою збільшення доступності державних послуг, спрощуючи митні процедури при експорті або імпорті товарів, збільшуючи розмір грошової допомоги в разі вимушених простоїв чи закриття підприємства тощо. Держава може стимулювати створення нових робочих місць, використовуючи субсидійно-кредитну та інформаційну підтримку ініціатив підприємців, заохочення інтернет-бізнесу, зменшення державного контролю та податкового навантаження.

Список використаних джерел

1. Забаштанський М. М. Соціальна відповідальність концесійної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / М. М. Забаштанський // Інноваційна економіка. – 2013. – № 6. – С. 23-27. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_6_7.

2. Паладієва Я. Соціальна відповідальність бізнесу: що це означає та чому це важливо [Електронний ресурс] / Я. Паладієва. – Режим доступу: <https://mbusinesspartner.com.ua/sotsialna-vidpovidalnist-bisnesu>.

3. Концепція реалізації державної політики у сфері соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>.

4. Кичко І. І. Потреби особистості та колективу при реалізації концепції соціальної відповідальності бізнесу / І. І. Кичко, І. М. Царик // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2009. – № 38. – С. 246-255.

5. Стеценко В. Корпоративна соціальна відповідальність підприємств в умовах пандемії / В. Стеценко, Ю. Березова // Галицький економічний вісник. – 2020. – № 2. – С. 243-250.

6. COVID-19 загрожує занурити світову економіку у найтяжчу рецесію з часів Другої світової війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/06/08/covid-19-to-plunge-global-economy-into-worst-recession-since-world-war-ii>.

7. Коронний удар: як коронавірус трансформував ринок праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gmk.center/ua/posts/koronnij-udar-yak-karantin-transformuvav-rinok-praci>.

8. Як пандемія COVID-19 змінила ринок праці в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3104312-ak-pandemia-covid19-zminila-rinok-praci-v-ukraini.html>.

9. Які заходи вживають уряди країн, щоб пережити кризу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://biz.liga.net/all/all/article/perejit-krizis-na-kakie-mery-idut-v-mire-chtoby-spasti-ekonomiku-keysyu-15-stran>.

10. Програми підтримки бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://covid19.gov.ua/prohramy-pidtrymky-biznesu>.

11. Розвиток благодійності в Україні. НІСД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/rozvitok-blagodijnosti-v-ukraini>.

12. Кичко І. І. Місце соціальної відповідальності бізнесу у процесі реалізації «здоров'яцентристської» концепції функціонування системи охорони здоров'я [Електронний ресурс] / І. І. Кичко // Економічний простір. – 2021. – № 169. – С. 73-78. – Режим доступу: <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/888/861>.

References

1. Zabashtanskyi, M.M. (2013). Sotsialna vidpovidalnist kontsesiinoi diialnosti v Ukraini [Social responsibility of the concession activity in Ukraine]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, (6), 23-27. http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_6_7.

2. Paladiieva, Ya. (n.d.). Sotsialna vidpovidalnist biznesu: shcho tse oznachaie ta chomu tse vazhlyvo [Social responsibility of business: what it means and why it is important]. <https://mbusinesspartner.com.ua/sotsialna-vidpovidalnist-biznesu>.

3. Kontsepsiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi sotsialno vidpovidalnoho biznesu v Ukraini na period do 2030 roku [The concept of the state policy implementation in the field of the business social responsibility in Ukraine for the period up to 2030] (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>.

4. Kychko, I.I., & Tsaryk, I.M. (2009). Potreby osobystosti ta kolektyvu pry realizatsii kontsepsiis sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu [The needs of the individual and the team in the implementation of the social responsibility concept of business]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriiia «Ekonomiczni nauky» – Bulletin of the Chernihiv State Technological University. Economic Sciences Series*, (38), 246-255.

5. Stetsenko, V., & Berezova, Yu. (2020). Korporativna sotsialna vidpovidalnist pidpriemstv v umovakh pandemii [Corporate social responsibility of enterprises in a pandemic]. *Halytskyi ekonomichniy visnyk – Galician Economic Bulletin*, (2), 243-250.

6. COVID-19 zahrozhuae zanuryty svitovu ekonomiku u naitiazhchu retsesiiu z chasiv Druhoi svitovoi viiny [COVID-19 threatens to plunge the world economy into the worst recession since the World War II]. (2020). <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/06/08/covid-19-to-plunge-global-economy-into-worst-recession-since-world-war-ii>.

7. Koronnyi udar: yak koronavirus transformuvav rynek pratsi [Crown blow: how the coronavirus transformed the labor market]. (2020). <https://gmk.center/ua/posts/koronnij-udar-yak-karantin-transformuvav-rinok-praci>.

8. Yak pandemiia COVID-19 zminyla rynek pratsi v Ukraini [How the COVID-19 pandemic changed the labor market in Ukraine]. (2020). <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3104312-ak-pandemia-covid19-zminila-rinok-praci-v-ukraini.html>.

9. Yaki zakhody vzhyvaiut uriady krain, shchob perezhity kryzu [What measures are taken by governments to survive the crisis]. (2020). <https://biz.liga.net/all/all/article/perejit-krizis-na-kakie-mery-idut-v-mire-chtoby-spasti-ekonomiku-keysy-15-stran>

10. Prohramy pidtrymky biznesu [Business Support Programs]. (2020). <https://covid19.gov.ua/prohramy-pidtrymky-biznesu>.

11. Rozvytok blahodiinosti v Ukraini. NISD [Development of charity in Ukraine. NISS]. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/rozvitok-blagodiynosti-v-ukraini>.

12. Kychko, I.I. (2021). Mistse sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu u protsesi realizatsii «zdorovi-atsentrystskoi» kontseptsii funktsionuvannia systemy okhorony zdorovia [The place of social responsibility of business in the process of the “health-centric” concept implementation of the health care system functioning]. *Ekonomichniy prostir – Economic space*, (169), 73-78. <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/888/861>.

Отримано 12.07.2021

UDC 338.23:316.4

Liudmyla Mekshun

PhD in Economic, Associate Professor,

Associate Professor of Department of Personnel Management and Labor Economics
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: Ludmila.mek1966@gmail.com. **ORCID:** <http://orsid.org/0000-0002-8966-8116>

ResearchID: [B-1484-2017](https://orcid.org/0000-0002-8966-8116)

Alona Volkova

Student

Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: Alena25volkova@gmail.com

FEATURES OF THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS

Within the article, the main stages of social responsibility of business in the world and Ukraine are analyzed. The importance of social responsibility of business for society and the company is clarified and it is shown that the attitude to it in different companies varies from perception to opposition. The Concept of the state policy implementation in the field of social responsibility of business in Ukraine for the period till 2030 is considered. It is shown that domestic enterprises implement social responsibility of business mainly in five scenarios. It is found out that today social responsibility is considered from two sides: both the responsibility of business to its employees (directed to the internal environment) and the responsibility of companies to society (directed to the external environment). Peculiarities of the current stage of the development of social responsibility of business under the influence of the Coronavirus pandemic and lockdowns are analyzed. It is shown that in modern conditions, entrepreneurs around the world buy equipment for hospitals, provide financial assistance, refuse bonuses and surcharges in favor of others, become volunteers, reorient production, pay taxes. The connection between social responsibility of business and the state of the labor market of Ukraine is studied. It is stressed that the need for business survival during quarantine and social distance has led to the fact that many domestic employers have introduced remote forms of work, organized sales of goods and services over the Internet, increased business mobility and flexibility, introduced rational use of labor. It is found that the current situation with the pandemic has significantly affected social responsibility of business, which helps to overcome consequences of the disease, is involved in charity and at the same time needs help in the quarantine implementation. It is shown how governments support business under quarantine restrictions. The directions of social responsibility of business in modern conditions are analyzed, in particular, charity and maintaining the health of employees.

Keywords: social responsibility of business; stages of development; business of pandemic; quarantine restrictions; labor market.

Table: 1. References: 12.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-72-83

УДК 331.5

JEL Classification: B00; J01

Оксана Мініна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: minina.ok.v@gmail.com. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5919-1599>
ResearcherID: [H-1167-2016](https://orcid.org/0000-0002-5919-1599)

Наталія Шадура-Никипорець

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: nikiporetc@ukr.net. ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7990-0105>
ResearcherID: [H-1176-2016](https://orcid.org/0000-0001-7990-0105)

ГЕНЕЗИС НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО СУТНОСТІ РИНКУ ПРАЦІ

Стаття присвячена дослідженню історичного процесу трансформації змістовного наповнення категорії «ринок праці». Оскільки економічні категорії мають історичний характер, тобто їхня сутність та трактування визначаються суспільно-історичними умовами певного етапу розвитку людства, то важливо розуміти, який зміст вбачали в ринку праці представники провідних економічних шкіл. Важливо розкривати цей зміст через призму домінуючих соціально-економічних уявлень періоду та в контексті базових концепцій відповідних економічних шкіл та напрямів. Дослідження генезису наукової думки щодо сутності ринку праці дозволяє сформувати комплексне багатомірне розуміння цього поняття і його особливостей у сучасному мінливому світі.

Ключові слова: праця; ринок праці; робоча сила; зайнятість; заробітна плата; генезис.

Бібл.: 22.

Постановка проблеми. У сучасному світі, мінливість та невизначеність якого сприймається як нова парадигма, відносини «найманий працівник – роботодавець» набувають специфічних проявів, а вимоги щодо компетентностей робочої сили, її умінь та навичок суттєво трансформувались. Розуміння таких змін та їх глибинне усвідомлення є можливим лише за умови дослідження усього складного історичного шляху формування змісту категорії «ринок праці».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, що стосуються теоретичних та прикладних аспектів формування та функціонування ринку праці, присвячені численні праці як закордонних [7; 10; 15; 20; 22], так і вітчизняних [1; 3; 4; 6; 11-13; 17; 21] науковців. Основи теоретичних концепцій щодо сутності та ролі ринку праці були закладені в працях таких видатних учених, як Ф. Енгельс, Дж. М. Кейнс, Ф. Кене, К. Маркс, В. Петті, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Й. Шумпетер та ін.

Вагому роль в осмисленні еволюції наукових поглядів на проблеми розвитку ринку праці відіграють напрацювання сучасних економістів, зокрема: Д. Богині, В. Герасимчука, О. Грішньої, Ж. Дерій, М. Долішнього, М. Злупка, С. Калініна, В. Лагутіна, Е. Лібанової, Л. Лісогора, Н. Лук'янченка, Ю. Маршавіна, А. Никифорової, В. Онікієнка, В. Петюха, Г. Слезінгера, О. Титара, Г. Черниченка, М. Шаленка та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Сутність, функції, умови формування та функціонування ринку праці відзначаються суттєвою полемікою, особливо в історичній ретроспективі. Тому розробка теоретичних та методологічних основ функціонування сучасного ринку праці вимагає дослідження генезису формування наукової думки щодо його змісту. В. Тарасевич вважає, що дослідження генезису дефініцій передбачає не лише виявлення джерел її формування, а й етапів трансформації змістовного наповнення від загальних рис певного явища чи процесу до конкретних форм його прояву [6, с. 32].

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження генезису сутності ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дослідження сутності поняття «ринок праці» та його генезису в процесі історичного розвитку, варто одразу зазначити, що переважна більшість наукових шкіл розглядала у своїх теоріях прямо чи опосередковано питання, пов'язані з його формуванням, функціонуванням та розвитком – проблеми зайнятості та безробіття, змісту праці чи робочої сили, повної та ефективної зайнятості, вартості праці, заробітної плати тощо. Однак у межах нашого дослідження ми вирішили більш детально спинитись лише на тих теоретичних підходах, що становлять цілісне дослідження механізму функціонування ринку праці.

Вивчаючи еволюцію формування та розвитку наукових поглядів на поняття «ринок праці», О. Борюшкіна виділяє два етапи у його вивченні: «протонауковий» (IV до н.е. – XVII ст.), у межах якого розпочались дослідження поняття «праця», проте, як зазначає дослідниця, згадувались лише окремі елементи ринку, тобто поняття «ринок» у сучасному розумінні не існувало та «науковий» (розпочинається від початку XVII ст. і триває до сьогодні), у межах якого «теоретиками економічної науки активно розглядаються поняття ринку праці, його сутність, функції та складові елементи» [2].

Історично перша цілісна теоретична концепція функціонування ринку праці була запропонована класичною школою (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, Ж.-Б. Сей, А. Маршал, А. Пігу, Л. Вальрас, В. Парето). Її положення відбивали, з одного боку, прискорення розвитку ринкових відносин, з іншого – нову розстановку політичних сил, характерну для формування капіталізму періоду промислових переворотів. Центральним питанням класичної теорії ринку праці є дослідження вбудованих стабілізаторів ринку, спрямованих на встановлення та підтримання повної зайнятості населення. Вони вважали, що чистий ринок є ідеальним механізмом, що спроможний самостійно забезпечити повну зайнятість, відхилення від якої формується за рахунок впливу лише екзогенних факторів (військово-політичні зміни, погодні фактори, фінансові кризи) і являє собою короткострокове відхилення від природного для ринкової економіки стану (повної зайнятості).

Згідно з класичною теорією механізм саморегулювання ринку праці базується на трьох положеннях: по-перше, сукупні витрати в економіці формуються зазвичай на рівні достатньому для досягнення потенційного ВВП. Це твердження спирається і підкріплюється законом Сея [15], відповідно до якого доходи, отримані від участі у виробництві національного продукту, дорівнюють грошовому виразу виготовлених благ і, відповідно, досягнувши стану повної зайнятості, можна очікувати, що подальше зростання ефективного попиту не буде чинити вплив на її рівень. По-друге, дисбаланс між доходами і витратами швидко ліквідується через взаємодію між товарним і грошовим ринками за рахунок коливання навколо ставки відсотка, що врівноважує величину заощаджень та інвестицій. По-третє, ціни та заробітна плата є еластичними регуляторами, що зумовлюється конкуренцією.

Варто констатувати, що представники класичної школи надавали близьке до сучасного трактування повної зайнятості, розуміючи це як ситуацію не цілковитої відсутності безробіття, а лише його однієї складової – вимушеного безробіття.

Досліджуючи ринок праці, класична школа вважала, що об'єктом купівлі-продажу на такому ринку виступає праця, а її ціною є заробітна плата. Основоположники класичної політичної економії – А. Сміт та Д. Рікардо стверджували: «дохід, одержуваний від праці, зветься заробітною платою» і зауважували, що «праця має свою природну і свою ринкову ціну» [19, с. 9].

А. Сміт вважав, що «природна ціна» виступає в ролі своєрідного центру, навколо якого відбувається коливання ринкових цін. Д. Рікардо природну ціну сприймав як кошти, необхідні для того, «щоб робітники мали можливість існувати і продовжувати свій рід без збільшення або зменшення їх чисельності» [22], а ринкову – як кошти, що «дій-

сно сплачуються... в силу природного співвідношення між пропозицією і попитом: праця дорога, коли вона рідкісна, і дешева, коли є у надлишку». Дослідники відзначали, що встановлення рівня зарплати понад мінімальний, супроводжується зростанням пропозиції праці, що у свою чергу спричиняє зниження ринкового рівня зарплати. Д. Рікардо розглядав природну ціну як історичне поняття, величина котрого змінюється під впливом рівня цін на споживчі товари, тобто він розмежував поняття номінальної та реальної заробітної плати.

Оскільки відповідно до класичної теорії повна зайнятість населення є сталим природним явищем для ринку, а безробіття може мати лише добровільний і короткостроковий характер, то основну увагу представники цього напрямку приділяли формуванню і динаміці заробітної плати. Так, Й. Шумперет вказує: «основний інтерес досліджень класиків (А. Сміт, Дж. Мілль, Ж. Сімонді) концентрувався навколо визначення верхньої чи нижньої межі того, що “може” або “повинно” бути виплачено працівникам» [20]. Дослідник зазначає, що представники цього напрямку сформували значний доробок у формі теорій заробітної плати (теорія фізіологічного мінімуму, теорія фонду оплати праці, теорія попиту і пропозиції), які різняться факторами її формування.

Головним методом дослідження ринку праці в період формування класичної концепції було дослідження попиту і пропозиції як основних інструментів дії ринку. На основі цього інструментарію класики для аналізу рівноваги на ринку праці в короткостроковому періоді запропонували доктрину фонду заробітної плати, а для довгострокового – теорему заробітної плати, що визначається фізично необхідним мінімумом для існування.

Для пояснення основних положень щодо формування заробітної плати в короткостроковому періоді представники класичного напрямку (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, Дж. Мак-Куллох, Т. Мальтус) використовували апарат попиту та пропозиції особливого типу, який називається «доктрина фонду заробітної плати». Вони вважали, що у будь-який момент часу завжди є певна пропозиція та попит праці, що представлені даною кількістю праці. Відповідно до цієї теорії попит представлений у вигляді «вираженої в реальних величинах суми, наприклад, товари, що купуються на заробітну плату, засоби існування, змінний капітал», що прийнято називати фондом заробітної плати [20]. Тобто йдеться не про функції попиту та пропозиції, а про їхню задану величину в певний момент. Оскільки величина пропозиції праці та сума, яку на неї можна витратити, задані в будь-який момент часу, то відповідно до умови ринкової рівноваги (обсяг попиту на працю повинен дорівнювати обсягу пропозиції праці) визначається величина середньої ставки заробітної плати. Встановлення діючої ставки на рівні вище цієї величини призводить до появи безробіття, нижче – незадоволення попиту. Узагальнивши, можна вважати, що теорія фонду заробітної плати для короткого періоду розглядає пропозицію праці і фонд оплати праці як константи.

Класики вважали, що з часом ці задані константи короткого періоду можуть зазнавати зміни: як фактор, що визначає пропозицію праці визнається мальтузіанський закон або звички робочого класу, як фактор, що визначає зміну фонду заробітної плати і відповідно попит на працю, є заощадження. Тобто в довгостроковому періоді відповідно до теорії фонду заробітної плати динаміка реальної заробітної плати визначається темпами зростання чисельності робочого класу та нормою заощадження (“фізичний мінімум”). Зокрема Дж. Мілль зазначав: «в цілому при інших незмінних умовах ми можемо стверджувати, що при незмінному співвідношенні капіталу та чисельності населення заробітна плата залишається незмінною», а Т. Мальтус стверджує, що «інакше рівень заробітної плати в довгостроковому періоді стає невизначеним» [20]. Оскільки представники класичної школи (Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, Н. Сеніор, Д. Мілль, Дж. Мак-Куллох, Т. Мальтус, В. Петті, А. Тюрго, Ф. Кене) базувались на оберненому зв'язку між прибут-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ком і заробітною платою, то для них цілком раціональною та об'єктивною видавалась позиція про те, що заробітна плата повинна бути мінімальною і в часі мати тенденцію до збереження або зниження її рівня. Зокрема, В. Петті стверджував, що при підвищенні зарплати працівники схильні працювати менше, що з погляду суспільства слід розглядати як втрати праці. Тому дослідник вважав доречним встановлення оплати праці на рівня фактично фізіологічного мінімуму (на життя).

Надаючи критичний аналіз теоріям заробітної плати, запропонованими класиками, Й. Шумпетер вказував, що їх не можна вважати повноцінними окремими теоріями, а радше слід сприймати як інструменти її формування [20].

Розгляд механізму встановлення рівноваги на ринку праці та формування її ціни (заробітної плати) в рамках класичного підходу базувався на сформульованому французьким економістом Ж. Сей ринковому законі взаємодії попиту та пропозиції і досягнення на цій основі рівноважної ціни на предмет купівлі-продажу, у тому числі й на працю [13]. Тому поруч із ціною дослідники розглядали і такі інструменти дії ринку, як попит і пропозиція.

Класична модель аналізує макроекономічні функції попиту та пропозиції праці. Функція попиту на працю, що висувають підприємці, є оберненою функцією реальної заробітної плати і розглядається з погляду теорії граничної продуктивності – реальна зарплата встановлюється відповідно до грошового виразу приросту обсягу продукції, пов'язаного із залученням до виробництва додаткового працівника.

Відповідно до класичної моделі функція пропозиції праці, що формують наймані працівники, має пряму залежність від рівня реальної зарплати. Класики стверджували, що для робітників першочергове значення має не грошовий вираз оплати праці (номінальна сума), а її купівельна спроможність (можливість придбання певного набору благ). При цьому виразники інтересів найманих працівників – профспілки, мають вплив на формування розміру реальної зарплати.

Класики вважали, що реальна ставка зарплати легко реагує як зростанням, так і зниженням на кон'юнктуру ринку (головною рисою зарплати є гнучкість, а не стабільність), що гарантує встановлення та підтримування рівноваги на ринку праці, що завжди передбачає досягнення повної зайнятості населення. Явище безробіття класики сприймали як нормальне для економіки і пояснювали його природу через прагнення робітників до підвищення оплати їх праці (безробітним є той, хто відмовляється від альтернативи праці з нижчою оплатою).

Професор С. Мочерний зазначає, що «класична теорія зайнятості – одне з перших пояснень безробіття з позицій вільної ринкової економіки» [11]. Головні ідеї класичної теорії зайнятості зводяться до таких положень: зростання заробітної плати спричиняє появу безробіття, котре є наслідком вибору самих робітників та в умовах функціонування чистого ринку набуває тимчасового характеру, оскільки зникає при зниженні рівня оплати праці. Лише екзогенне регулювання ринку праці державою чи тиск профспілок призводять до формування тривалого безробіття.

У 70-х рр. XIX ст. у межах класичного напрямку відбулося створення неокласичної школи, науковці котрої намагались поєднати ідеї класичної політекономії з ідеями маржиналізму. Цей напрям переніс увагу у своїх дослідженнях з макро- на мікрорівень, сконцентрувавшись на принципах функціонування ринку праці в умовах досконалої конкуренції.

Так, з позицій неокласичної теорії, ринок праці – це «різновид товарного ринку, на якому на підставі попиту на робочу силу і її пропозиції встановлюється її ціна (заробітна плата), що забезпечує необхідну мобільність трудових ресурсів, а також відбувається їх оптимальний перерозподіл за різними галузями економіки» [18]. Оскільки в основу неокласичного підходу (А. Маршал, А. Пігу, Дж. Перрі, Дж.Б. Кларк, Р. Холл, Л. Вальрас, В. Парето, Н. Фельдстайн) покладено постулати класичної політекономії, то

неокласична концепція також передбачає, що ціна праці, як ключовий інструмент дії ринку, швидко адаптується до кон'юнктурних змін, що дозволяє підтримувати рівновагу чистого ринку (без впливу на його механізм профспілок, держави чи монополій) та гарантує відсутність безробіття.

Оскільки представники неокласичного напрямку досліджували ринок праці з позицій «чистої» економічної теорії та ідеальної моделі господарювання (досконала конкуренція), то певні запропоновані ними теоретичні положення не відповідають дійсності. Неокласики причину таких розбіжностей пояснювали недоліками та провалами ринку, що виникають за умови обмеженості інформації, тиску з боку профспілок, встановлення інституціональних чи соціальних рамок, рівня мінімальної оплати праці тощо.

Неокласична теорія ринку праці має власні теорії попиту на працю і її пропозиції. Представники даного напрямку, базуючись на теорії граничної продуктивності та з урахуванням ефектів масштабу і заміщення, вважали, що функція попиту на працю для короткострокового періоду залежить від співвідношення граничного продукту праці й заробітної плати, а для довгострокового – від співвідношення граничного продукту до граничних витрат праці та капіталу [4; 8].

В основу теорії пропозиції праці неокласики закладають положення двох моделей: вибору між роботою і дозвіллям (з урахуванням ефектів доходу і заміщення) та інвестування в людський капітал [4; 8]. Науковці вказують, що пропозиція праці залежить не лише від традиційних факторів, таких як заробітна плата чи умови праці, і від тих вкладень, які здійснені самим працівником у формування його здібностей до праці (людський капітал). З цього приводу А. Маршалл, зокрема, відзначає, що заробітна плата, як ціна трудових ресурсів, повинна формуватися подібно до ціни інших факторів виробництва, тобто встановлюватись на рівні граничних витрат на ресурс.

Відповідно до неокласичного підходу основним регулятором ринку праці виступає реальна заробітна плата, а її підвищення – основною причиною безробіття [16]. Неокласики, як продовжувачі ідей класичного напрямку, вбачали природу безробіття в корисних інтересах працівників щодо кращої оплати праці і, відповідно, вважали його явищем добровільним. Зокрема, А. Пігу з цього приводу вказував, що відмова працювати за заробітну плату, розмір якої відповідає рівноважному стану ринку праці (природна) є власним рішенням працівників, а тому такий стан можна вважати добровільним безробіттям.

Розмірковуючи над природою заробітної плати, неокласики спирались на закон граничної продуктивності. Зокрема, Дж. Кларк цю тезу пояснював так: «Ціна встановлюється ринком для кінцевої одиниці запасу кожного з них і поширюється на весь запас. ... так остання одиниця праці визначає заробітну плату» [4].

Рівновага на ринку праці встановлюється через балансування попиту і пропозиції праці за допомогою ще одного інструменту – конкуренції. Виникнення безробіття (на ринку праці пропозиція перевищує попит) посилює конкуренцію за вільні робочі місця, що призводить до зростання зайнятості і, як наслідок, зменшення заробітної плати. Нижчий рівень оплати праці скорочує пропозицію праці, що повертає ринок праці до рівноваги. Формування дефіциту праці (на ринку праці попит перевищує пропозицію) спричиняє загострення конкуренції з боку попиту (між роботодавцями), що призводить до встановлення рівноваги за вищого рівня зарплати. Ці ланцюги в неокласичній теорії обґрунтовують роль конкуренції як четвертого інструмента дії ринку праці, який унеможливорює тривале відхилення від рівноваги.

Уособленням досвіду функціонування досконалих конкурентних ринків капіталістичних країн Європи стало започатковане у 40-х рр. XIX ст. економічне учення марксизму, найважливішими історичними передумовами формування якого були промислові переворот та спричинене ними виникнення масового безробіття.

Теорія зайнятості К. Маркса посідає значне місце в генезисі сутності ринку праці. Вона базується на таких найважливіших положеннях, як теорія додаткової вартості, теорія трудової вартості, теорія зростання органічної будови капіталу та закон народонаселення. Марксистська школа вперше висунула тезу про те, що об'єктом купівлі-продажу на ринку праці є не сама праця, а робоча сила, яку К. Маркс та Ф. Енгельс розглядали як «сукупність фізичних і духовних здібностей, якими володіє організм, жива особистість людини, і які пускаються ним у хід кожного разу, коли він виготовляє будь-які споживчі вартості» [14, с. 64]. Обґрунтовуючи об'єкт купівлі-продажу на ринку праці, дослідники зазначали: «Здібність до праці ще не означає працю, подібно до того як здібність перетравлювати їжу взагалі ще не співпадає з фактичним перетравлюванням їжі» і відстоювали позицію, що «фактично на ринку власнику грошей безпосередньо протистоїть не праця, а робітник, позбавлений засобів виробництва і тому змушений продавати єдине своє надбання – робочу силу. Коли ж праця дійсно розпочинається, вона уже перестає належати робітнику і не може бути ним продана» [10]. Отже, власник капіталу купує не працю, а здібність до праці, а праця являє собою процес споживання робочої сили.

Така характеристика процесу праці (як процесу споживання робочої сили найманого робітника, де протягом робочого часу капіталіст монополює розпоряджається робочою силою, котру він придбав як товар і повністю привласнює створений продукт) визнавала єдність сфери обігу і сфери виробництва [14, с. 69].

Зроблений внесок у дослідження ринку праці марксистами відзначив Й. Шумпетер, який, пояснюючи особливість техніки аналізу концепції робочої сили К. Маркса, вказує, що «він відрізняв працю, кількість якої вимірюється в годинах, та робочу силу (*Arbeitskraft*), цінність якої виражається кількістю праці, що входить до товарів, спожитих робітником (включаючи товари та послуги, витрачені на його виховання та навчання), і в певному сенсі “виробляючими” його робочу силу» [20]. Отже, саме К. Маркс уперше встановив взаємозв'язок між реальною цінністю зазначених товарів та реальною цінністю товару «робоча сила».

К. Маркс припускав, що в основі функціонування капіталістичного ринку праці лежать виробничі відносини вільної купівлі робочої сили, а заробітна плата виступає зовнішньою формою прояву, сформованої на ринку її вартості [12]. При цьому прихильники марксистської теорії стверджують, що «на поверхні буржуазного суспільства заробітна плата, яку отримує робітник, виступає не у вигляді ціни робочої сили, а у вигляді ціни його праці. Оскільки праця не являється товаром, то і заробітна плата не є його ціною» [14, с. 86]. К. Маркс виступав з критикою положень, запропонованої класичною школою, доктрини фонду заробітної плати: працівники отримують заробітну плату після того, як виконали роботу, тобто заробили ці кошти, то, відповідно вони отримують кошти не як передплату (аванс), а як погашення заборгованостей [1, с. 182].

Вивчаючи питання зайнятості та безробіття, К. Маркс звернув увагу на їхній склад, констатувавши існування постійного, плінного та прихованого [17, с. 32].

На початку ХХ ст. під впливом соціально-економічних змін суспільства, пов'язаних з періодом індустріалізації та концентрації капіталу, виник інституціоналізм. Представники цього напрямку (Т. Веблен, Дж. Гелбрейт, Дж. Коммонс, У. Мітчелл) у центр своїх досліджень ставлять інститути та інституції, яким відводиться роль рушійних сил суспільного розвитку.

Школа інституціоналістів відходить від макроекономічного аналізу ринку праці і, як вказує М. Небава, робить спробу «наявні на ринку праці невідповідності пояснити особливостями соціальних, фахових, галузевих, статевовікових, етнічних та інших розходжень у структурі робочої сили і відповідних їм рівнів заробітної плати» [4]. Головна увага їхніх досліджень зосереджена на виявленні взаємозв'язку між професійно-галузевими характеристиками робочої сили і рівнем її оплати праці.

Представники інституціоналізму значну увагу приділяють соціальним та структурним факторам. На їхню думку, головною причиною появи безробіття слід вважати порушення структурної збалансованості, а соціальні гарантії зайнятості є важливішими за проблему формування рівня оплати праці.

У 20-30 рр. ХХ ст. світова економіка зіткнулася з проблемою масового безробіття та значного недовикористання виробничих потужностей. Велика депресія (1929-1933) яскраво продемонструвала неспроможність неокласичної теорії вирішувати ключові соціально-економічні питання в умовах перевиробництва, стрімкого зростання цін, фінансового краху та соціальної дестабілізації. Як відповідь на ці виклики виникло кейнсіанство. Ключовою особливістю, що принципово вирізняє кейнсіанство від попередніх економічних шкіл, є твердження про недосконалість ринкового механізму та відсутність автоматичного механізму, що забезпечує повну зайнятість, адже, на відміну від класичного напрямку, кейнсіанці вважали, що причини безробіття криються не в екзогенних факторах, а в ендогенних, тобто в самій економічній системі, що не може бути саморегульованою.

На відміну від класичного школи, яка не вбачала в безробітті серйозної проблеми і основну увагу зосередила на розробці теорій заробітної плати, кейнсіанський напрям сконцентрувався саме на питаннях зайнятості. Зокрема, Дж. Кейнс писав: «Кінцева мета нашого аналізу – встановити, чим визначається рівень зайнятості» [7].

Докейнсіанські теорії поверхнево досліджували причини безробіття, концентруючись лише на природних його компонентах. Кейнс вперше переніс акценти із «добровільного» безробіття на циклічне, спричиненого загальними спадами в економіці [21]. Пояснення причин безробіття в кейнсіанській школі було заложено Дж. Кейнсом у праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», опублікованій у 1936 р., де науковець обґрунтовує ідею про те, що рівень зайнятості і безробіття є похідними параметрами від ефективного попиту [5, с. 346]. Трактуючи повну зайнятість, Кейнс виходив з припущення не про абсолютну відсутність безробіття як явища, а про рівень зайнятості, при якому попит та пропозиція на ринку праці врівноважені, а сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції, навіть незважаючи на наявність безробіття.

Таким чином, головним постулатом кейнсіанства є заперечення можливостей ринкового механізму щодо гарантування повної зайнятості – кейнсіанська модель ринку праці будується, зважаючи на те, що ринок праці перебуває у стані постійної нерівноваги, тому й існує потреба в його регулюванні з боку держави, переважно через стимулювання сукупного попиту.

У питаннях регулювання зайнятості та безробіття кейнсіанський напрямок не підтримував постулати класичної школи щодо заробітної плати як основного регулятора ринку праці. Кейнс не спростовував тезу про те, що досягти приросту зайнятості можна за рахунок зниження рівня оплати праці, однак він радив віддавати перевагу іншим інструментам впливу на безробіття. Дж. Кейнс зауважував, «по-перше, на практиці дуже важко знизити заробітну плату, тому майже неможливо, щоб подібна стратегія дала позитивні результати щодо збалансування ринку праці. По-друге, існують сумніви, що зниження заробітної плати (навіть якщо зробити припущення, що це можливо) справді може бути ефективним засобом проти безробіття. Річ у тому, що коли заробітна плата знижується ... на споживчий попит впливають два суперечливі фактори. Частково попит зростає внаслідок того, що більша кількість людей отримує роботу, а частково він зменшується, оскільки купівельна спроможність кожного з них знижується внаслідок зниження заробітної плати. Підсумковий результат зовсім не означає зростання сукупного попиту» [7]. Отже, у кейнсіанській теорії ціна є не регулятором ринку праці, а результатом кон'юнктури ринку праці.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Основний інструмент стимулювання зайнятості кейнсіанство вбачає у стимулюванні сукупного попиту. Найсильніший ефект від такого стимулювання можна отримати за рахунок підвищення інвестиційної компоненти та прирощення державних витрат, що дають змогу відповідно до принципів мультиплікатора Р. Кана досягти збільшення зайнятості у сфері виробництва благ як виробничого (первинне зростання зайнятості), так і особистого споживання (вторинне зростання зайнятості) [16].

Кейнсіанці вважали також, що «проблему зайнятості можна вирішити за рахунок помірної інфляції, яка створює ілюзію зростання заробітної плати, хоча насправді вона заморозить її на певному мінімальному рівні» [5, с. 426]. Широкому використанню цього принципово нового підходу до регулювання зайнятості сприяла робота А. Філіпса «Співвідношення між безробіттям і ступенем виміру грошової заробітної плати у Великобританії», де автор на основі емпіричних досліджень встановив наявність у короткому періоді зворотного зв'язку між характеристиками інфляції та безробіття.

Розглядаючи механізм попиту-пропозиції на ринку праці, кейнсіанці, на відміну від класичного напрямку, визнавали і враховували в теоретичних розробках, що цей ринок функціонує в певних інституціональних і соціальних межах, що порушує умови функціонування «ідеального» неокласичного [18]. Кейнсіанці у своїй теорії ринку праці широко використовували елементи поведінкового аналізу на кшталт показників граничних схильностей, тобто враховували наявні інституціональні рамки.

Говорячи про рівновагу на ринку праці, Кейнс відстоював позиції, що не збігалися з ідеями класичної школи. Зокрема, кейнсіанці вважали, що на ринку праці пропозиція залежить від реальної заробітної плати лише в умовах повної зайнятості, а при неповній – від номінальної. При встановленні рівня зайнятості пропозиція праці на думку кейнсіанців виконує другорядну роль і надає інформацію лише про її максимальну величину за певного рівня ціни праці. Також Кейнс вважав, що заробітна плата жорстка (гнучка лише в бік зростання). Характеристики ж попит у кейнсіанській інтерпретації засновувались на положеннях теорії граничної продуктивності, однак Кейнс вважав, що такий обернений причинно-наслідковий зв'язок між попитом на працю та рівнем реальної зарплати знаходить прояв лише в мікроекономічних моделях ринку праці.

У 60-х рр. ХХ ст. у Чиказькому університеті (США) утворилася школа економістів, заснована М. Фрідменом, яка отримала назву «монетаризм». Науковці цього напрямку запропонували протилежний кейнсіанському погляд на функціонування ринку праці, відстоюючи класичні погляди.

Представники цієї концепції (М. Фрідмен, Ф. Маклуп, Л. Роббінс, Ф. Хайєк та ін.) оскільки і представники класичної школи вважають, що рівновага встановлюється в умовах досконало конкурентного ринку праці, який не зазнає екзогенного впливу з боку профспілок чи держави, та характеризується гнучкою зарплатою. Однак, на відміну від класиків, підтримують тезу кейнсіанського напрямку, розглядаючи ринок праці як явище постійної і фундаментальної нерівноваги.

Монетаристи не погоджувались із представниками кейнсіанського напрямку в тому, що безробіття виникає внаслідок недостатнього ефективного попиту [21]. Вони виходили з припущення, що зростання сукупної пропозиції товарів призводить до зростання зайнятості та скорочення безробіття, а саме «безробіття зумовлюється високим рівнем заробітної плати, який встановлюється за вимогами профспілок» [5, с. 427]. Монетаристи відстоювали класичні підходи, вважаючи, що розмір заробітної плати повинен встановлюватись ринком під впливом взаємодії попиту і пропозиції.

Засновник монетаризму М. Фрідмен, провівши ґрунтовне дослідження механізму зв'язку інфляції з безробіттям, у статті «Роль монетарної політики» (1968) з цього приводу зазначав: «Між інфляцією та безробіттям завжди є лише тимчасовий, а не постійний взає-

мозв'язок», тобто досягти скорочення безробіття за рахунок інфляційних процесів у довгому періоді неможливо, оскільки, на думку монетаристів, саме зростання цін та зарплат спотворює реальне сприйняття інформації робітниками та провокує безробіття [21].

Центральною концепцією монетаристської моделі ринку праці є гіпотеза «природного рівня безробіття», введена в науковий обіг М. Фрідменом у 1968 р. На його думку, функціонування ринку праці припускає наявність «природної норми безробіття» як такого рівня безробіття, який зрівнює попит з пропозицією на ринку робочої сили і який, отже, узгоджує ставку реальної заробітної плати з рівновагою на всіх ринках. Автор відзначає, що така норма дозволяє зафіксувати середню реальну зарплату з урахуванням структурних характеристик попиту і пропозиції, однак сама її величина є мінливою [4].

Монетаристи пов'язували формування природної норми та встановлення її розміру зі структурними параметрами ринків (товарів та робочої сили) та елементами інституційного середовища функціонування ринку праці, зокрема тиск з боку профспілок на рівень зарплати, доступність інформації, виплати по безробіттю, трансакційні витрати тощо [9].

Монетаристи розглядали природний рівень безробіття як цілком нормальне та позитивне для економіки явище, адже наявність таких безробітних забезпечує достатній рівень гнучкості ринку праці, і тому вважали, що саме досягнувши природного рівня безробіття економіка та ринок праці урівноважуються і досягається повна зайнятість населення.

Оскільки, на думку М. Фрідмена, 100-відсоткова зайнятість неможлива (структурне і фрикційне безробіття як складові природного рівня безробіття неминучі для будь-якої економіки), то повна зайнятість представниками монетаристського напрямку розглядається як чисельність зайнятих, скоригована на кількість фрикційних та структурних безробітних.

Представники монетаризму вважають, що відхилення зайнятості від свого «природного рівня» можуть мати тільки короткостроковий характер, тому державне регулювання ринку праці є доцільним лише за умови його виникнення та з використанням інструментів монетарної політики [16].

Наприкінці 70-х рр., коли реальна практика господарювання зіткнулась з неможливістю вирішення проблем економічного розвитку ринку праці в умовах стагфляції на основі існуючих теоретичних концепцій, широкого використання набули ідеї кейнсіансько-неокласичного синтезу, котрий означав поєднання, аналітичну інтеграцію елементів кейнсіанської і неокласичної теорій. Така ідея Дж. Хікса (1937 р.) знайшла своє продовження у роботах Ф. Модільяні та П. Самуельсона. Основні представники даної школи (Дж. Хікс, П. Семюелсон, Е. Хансен, Л. Клейн, Д. Патінкін, К. Макконнелл, С. Брю), пояснюючи методологічні засади та теоретичну систему синтезу, розглядали положення кейнсіанства як окремий випадок неокласичної теорії ринку праці, що розглядає ситуацію за негнучких цін та заробітної плати. З іншого боку, кейнсіанці сприймали неокласичну теорію зайнятості як окремий випадок, що характерний тільки за умов досягнення повної зайнятості. Дж. Кейнс вказував, що «коли з допомогою централізованого контролю пощастить забезпечити повну зайнятість, то неокласичний аналіз знову набере виняткового значення» [7].

Представники даної школи вважали, що для досягнення повної зайнятості населення, існує необхідність одночасного використання ринкового і державного регулювання ринку праці. Особливістю цього напрямку є спроба поєднати мікроекономічні теорії класичного напрямку з макроекономічними кейнсіанців. Їх інтеграція створила можливість, з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку передових країн кінця ХХ ст., запропонувати для вирішення проблем безробіття широке коло теорій.

Значний інтерес представляє контрактна теорія зайнятості (К. Азаріадіс, М. Бейлі, Д. Гордон). Концепція базується на положеннях, обстоюваних представниками кейнсіанського напрямку про нееластичність номінальної заробітної плати, та обсягах виробництва і зайнятості як основних регуляторів ринку праці та доповнена тезою, що сама ця жорсткість виводиться з поведінки індивідів, які переслідують власні економічні інте-

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

реси. Вона пояснює злагодженість динаміки грошової заробітної плати та можливість її зміни в певних прогностичних межах на основі економічно вигідного для підприємців і робітників дотримання довгострокової договірної угоди («імплицитний контракт»).

Головним змістом концепції економіки пропозиції (А. Лаффер, Р. Мандель, М. Фелдстайн та ін.) є використання засобів стимулювання сукупної пропозиції з метою активізація виробництва і зайнятості.

В умовах структурної перебудови економіки кінця 70-х рр. з'явилась концепція гнучкого ринку (Р. Буас, Г. Стендінг), яка обґрунтовує необхідність використання індивідуальних та специфічних форм залучення до праці через короткострокові контракти, неповну зайнятість тощо. Головною метою цієї концепції є формування високого динамізму ринку праці на основі поєднання різноманітних методів регулювання заробітної плати, форм зайнятості, що забезпечить умови для швидкого підлаштування до змін попиту чи пропозиції характеристик робочої сили (кількість, якість, склад) та її ціни.

Професор С. Мочерний вказує, що ґносеологічною основою концепції економіки пропозиції є погляди А. Сміта, Ж.-Б. Сея, В. Джевонса, Л. Вальраса, А. Маршалла та ін., а їхньою квінтесенцією – твердження, що в умовах ринкового господарства особисте збагачення приватних власників передбачає зростання добробуту всіх членів суспільства [11].

Відповідно до цієї концепції для збільшення зайнятості, необхідно переглянути та радикально змінити існуючу податкову політику: зменшення податків (відповідно до кривої Лаффера) стимулює інвестиційний процес та неминуче призведе до раціонального та більш повного використання робочої сили як фактору виробництва, а зменшення ставок податків на заробітну плату сприяє розширенню пропозиції робочої сили. Так автоматично вирішується проблема безробіття.

Теорія людського капіталу (Т. Шульц, Г. Беккер, Дж. Кендрік) розглядає працівника з позицій не просто ресурсного підходу (як фактор виробництва, що має ціну), а наділяє його рисами основного капіталу, стверджуючи, що нарощення індивідуальних знань, умінь, досвіду та навичок працівника вимагає додаткових інвестицій і відповідної оплати.

Узагальнене теоретичне осмислення наведених концепцій кейнсіансько-неокласичного синтезу надає можливість дійти висновку, що кожна з них характеризує лише окремі аспекти функціонування сучасного ринку праці, однак цілісно не відбиває його сутності.

Висновки і пропозиції. Проведений огляд генезису сутності категорії «ринок праці» в межах основних економічних шкіл встановив, що він є динамічною соціально-економічною системою, яка в історичному розвитку зазнає суттєвих кількісно-якісних перетворень, еволюціонує, а тому його розвиток відображається в мінливості підходів до визначення.

Список використаних джерел

1. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 670 с.
2. Борюшкіна О. В. Визначення поняття «ринок праці» в економічній та соціологічній науках / О. В. Борюшкіна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. – 2005. – С. 206-210.
3. Дерій Ж. В. Формування ринку праці на основі розвитку людського потенціалу / Ж. В. Дерій, С. А. Скиба // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2015. – № 2(2). – С. 9-17.
4. Історія економічних учень : підручник / В. Д. Базилевич, П. М. Леоненко, Н. І. Гражевська, Т. В. Гайдай. – Київ: Знання, 2005. – 567 с.
5. Корнійчук Л. Я. Історія економічних учень : підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.
6. Караченцева К. О. Генезис категорій “ринок праці” та “ринок робочої сили” / К. О. Караченцева // Коммунальное хозяйство городов. – 2010. – № 92. – С. 273-280.
7. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М. : Neoclassic, 2021. – 448 с.

8. Легкий В. І. Теоретичні основи і досвід антикризового регулювання ринку праці та зайнятості населення / В. І. Легкий // Інноваційна економіка. – 2013. – № 3(41). – С. 199-202.
9. Мариненко Н. Ю. Історія народного господарства та економічної думки України / Н. Ю. Мариненко, Г. В. Ціх. – К. : КНЕУ, 2009. – 300 с.
10. Маркс К. Сочинения / Маркс К., Энгельс Ф. – М. : Соцэкгиз, 1960. – Т. 23. – 671 с.
11. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія: у трьох томах / С. В. Мочерний. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2000. – Т. 1. – 864 с.
12. Петюх В. М. Ринок праці : навч. посіб. / В. М. Петюх. – К. : КНЕУ, 1999. – 288 с.
13. Попов С. В. Зайнятість та ринок праці в умовах ринкової економіки : монографія / С. В. Попов. – Сімферополь : КЮІ ОДУВС, 2008. – 328 с.
14. Румянцев А. М. Политическая экономия / А. М. Румянцев, Г. А. Козлов, М. И. Волков. – М. : Политиздат, 1983. – 592 с.
15. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии / Сэй Ж.-Б. – М. : Дело, 2000. – 312 с.
16. Титар О. О. Ринок праці / О. О. Титар. – Х. : ХНАДУ, 2008. – 90 с.
17. Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці (теорія і практика) / М. І. Долішній, С. М. Злупко, Т. С. Злупко, Т. Б. Токарський. – Львів : ІРД НАНУ, 1997. – 342 с.
18. Туленков В. М. Ринок праці в інституціональному вимірі / В. М. Туленков // Ринок праці та зайнятість населення. – 2011. – № 4(29). – С. 16-20.
19. Тумакова С. В. Социально-экономические проблемы рынка рабочей силы : теория, практика : монография / С. В. Тумакова. – Д. : КИНИ ІЭП НАН України, 2005. – 436 с.
20. Шумпетер Й. История экономического анализа / Й. Шумпетер. – СПб. : Экономическая школа, 2004. – 554 с.
21. Яремчук О. Еволюція поглядів на ринок праці у світовій економічній науці / О. Яремчук // Економічний аналіз. – 2011. – № 9. – С. 406-409.
22. Ricardo D. On the principles of political economy and taxation / D. Ricardo. – Batoche Books, 2001. – 333 p.

References

1. Blauh, M. (2001). *Ekonomichna teoriia v retrospektyvi [Economic theory in retrospect]*. Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “Osnovy”.
2. Boriushkina, O.V. (2005). Vyznachennia poniattia “rynok pratsi” v ekonomichnii ta sotsiologichnii naukakh [Definition of the concept of "labor market" in economics and sociology]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva – Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society*, 206-210.
3. Derii, Zh.V., & Skyba, S.A. (2015). Formuvannia rynku pratsi na osnovi rozvytku liudskoho potentsialu [Formation of the labor market based on human development]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (2(2)), 9-17.
4. Bazylevych, V.D., Leonenko, P.M., Hrazhevsk, N.I., & Haidai, T.V. (2005). *Istoriia ekonomichnykh uchen [History of economic studies]*. Znannia.
5. Korniiichuk, L.Ia., Tatarenko, N.O., & Poruchnyk, A.M. (1999). *Istoriia ekonomichnykh uchen [history of economic thought]*. KNEU.
6. Karachentseva, K.O. (2010). Henezis katehorii “rynok pratsi” ta “rynok robochoi syly” [The genesis of the categories “labor market” and “labor market”]. *Kommunalnoe khoziaistvo horodov – Municipal utilities*, (92), 273-280.
7. Keins, Dzh.M. (2021). *Obshchaia teoriia zaniatosti protsenta i deneg [General theory of employment, interest and money]*. Neoclassic.
8. Lehkyi, V.I. (2013). Teoretychni osnovy i dosvid antykrizovoho rehuliuвання rynku pratsi ta zaniatosti naselennia [Theoretical foundations and experience of anti-crisis regulation of the labor market and employment]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, (3(41)), 199-202.
9. Marynenko, N.Iu., & Tsikh, H.V. (2009). *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy [History of the national economy and economic thought of Ukraine]*. KNEU.
10. Marks, K., & Engels, F. (1960). *Sochineniia [Essays]* (Vol. 23). Socekiz.
11. Mochernyi, S.V. (2000). *Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia]*. Vydavnychiy tsentr “Akademiia”.
12. Petiukh, V.M. (1999). *Rynok pratsi [Labor market]*. KNEU.
13. Popov, S.V. (2008). *Zainiatist ta rynek pratsi v umovakh rynkovoї ekonomiky [Employment and the labor market in a market economy]*. KIUІ ODUVS.

14. Rumiantsev, A.M., Kozlov, G.A., & Volkov, M.I. (1983). *Politicheskaiia ekonomiiia [Political Economy]*. Politizdat.
15. Sei, ZH.-B. (2000). *Traktat po politicheskoi ekonomii [A treatise on political economy]*. Delo.
16. Tytar, O.O. (2008). *Rynok pratsi [Labor market]*. KhNADU.
17. Dolishnii, M.I., Zlupko, S.M., Zlupko, T.S., & Tokarskyi, T.B. (1997). *Trudovyi potentsial, zainiatist i rynek pratsi (teoriia i praktyka) [Labor potential, employment and labor market (theory and practice)]*. IRD NANU.
18. Tulenkov, V.M. (2011). Rynok pratsi v instytutsionalnomu vymiri [Labor market in the institutional dimension.]. *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia – Labor market and employment*, (4(29)), 16-20.
19. Tumakova, S.V. (2005). Sotsialno-ekonomicheskie problemy rynka rabochei sily teoriia praktika [Socio-economic problems of the labor market: theory, practice]. KINI IEP NAN Ukrainy.
20. Shumpeter, I. (2004). *Istoriia ekonomicheskogo analiza [History of economic analysis]*. Ekonomicheskaya shkola.
21. Yaremchuk, O. (2011). Evoliutsiia pohliadiv na rynek pratsi u svitovii ekonomichnii nauksi [Evolution of views on the labor market in world economics.]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, (9), 406-409.
22. Ricardo, D. (2001). *On the principles of political economy and taxation*. Batoche Books.

Отримано 30.07.2021

UDC 331.5

Oksana Minina

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of theoretical and applied Economics
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: minina.ok.v@gmail.com. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0002-5919-1599>
ResearcherID: [H-1167-2016](https://orcid.org/0000-0002-5919-1599)

Nataliia Shadura-Nykyporets

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of theoretical and applied Economics
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: nikiporetc@ukr.net. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0001-7990-0105>
Researcher ID: [H-1176-2016](https://orcid.org/0000-0001-7990-0105)

THE GENESIS OF SCIENTIFIC THOUGHT ABOUT THE ESSENCE OF THE LABOR MARKET

In modern transitional conditions, the labor market is one of the most important, complex and changing elements of the economy at the micro, meso and macro levels. Its specificity is explained not only by the fact that the interests of employer and employee are intertwined, working conditions, employment and wages are formed, but also by the fact that the labor market is a generalized indicator of a wide range of socio-economic phenomena and social development processes.

The purpose of this article is to study the genesis of the essence of the labor market. Since economic categories are historical in nature, their essence and interpretation is determined by the socio-historical conditions of a certain stage of human development, it is important to understand what meaning representatives of leading economic schools saw in the labor market. It is important to reveal this content through the prism of the dominant socio-economic ideas of the period and in the context of the basic concepts of the relevant economic schools and areas. Studying the genesis of scientific thought about the essence of the labor market allows to form a comprehensive multidimensional understanding of this concept and its features in today's changing world.

The essence, functions, conditions of the labor market formation and functioning are marked by significant controversy, especially in historical retrospect. Therefore, the development of theoretical and methodological foundations for the functioning of the modern labor market requires studying the genesis of formation of scientific thought about its content. V.N. Tarasevich says: "To show the genesis of category means, firstly, to determine its genetic basis, origin, sources; secondly, to highlight the stages of its movement, the levels that characterize the process of its deployment from the essence to increasingly specific forms".

A review of the genesis of the essence of the category "labor market" in the main economic schools found that it is a dynamic socio-economic system, which in historical development undergoes significant changes, evolves, and therefore its development is reflected in changing approaches to definition.

Keywords: labor; labor market; labor force; employment; wages; genesis.

References: 22.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-84-90

УДК 658.14

JEL Classification: L60; L69

Наталія Островська

доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри публічних,
корпоративних фінансів та фінансового посередництва
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)

E-mail: n.ostrovska@chnu.edu.ua. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-7259-7403>**ResearcherID:** <https://publons.com/researcher/3342699/natalia-ostrovska>**Scopus Author ID:** [56606207800](https://orcid.org/0000-0002-7259-7403)**Антон Чуб**

доктор юридичних наук, докторант
Міжнародний науково-технічний університет академіка Юрія Бугая (Київ, Україна)

E-mail: anton.chub2021@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-6900-4865>**ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ
В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ
НА ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ПРОДОВОЛЬЧИМИ РЕСУРСАМИ**

У статті доведено, що підприємства АПК відіграють ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави, тому практична значущість впливу зовнішньої торгівлі на її стан переходить також у площину соціальної відповідальності та підкреслює важливість ефективної регуляторної політики держави в цьому питанні. Доведено необхідність об'єднання існуючих показників оцінки впливу зовнішньої торгівлі в АПК на забезпеченість продовольчими ресурсами в узагальнюючий показник. Такий підхід дозволить дати узгоджену оцінку щодо ефективності функціонування агропромислового комплексу України, із забезпечення потреб внутрішнього споживання та кінцевого попиту. За результатами проведеного дослідження було запропоновано факторну модель для оцінки забезпеченості потреб економіки продовольчими ресурсами. Цей показник виходив із необхідності, по-перше, задоволення внутрішнього попиту за рахунок власного виробництва, по-друге, забезпечення населення основними групами продуктів харчування в межах рекомендованих обсягів. Окрема увага при побудові вказаної моделі було приділено зовнішньоекономічній діяльності та впливу експорту й імпорту на зазначені індикатори. Науковою новизною даної роботи є побудова факторної моделі для визначення впливу зовнішньої торгівлі в агропромисловому комплексі України на забезпеченість продовольчими ресурсами як внутрішнього споживання, так і кінцевого попиту на основі статистичних балансів споживання, що на відміну від існуючих дозволяє виконувати кількісну оцінку та обґрунтовувати сценарії державної регуляторної діяльності в зовнішній торгівлі.

Ключові слова: регуляторна політика; соціально-економічний розвиток; зовнішня торгівля; продовольча безпека.

Бібл.: 14.

Постановка проблеми. Підписання Україною у 2014 р. Угоди про асоціацію з країнами Європейського Союзу [1] відкрило вітчизняним виробникам широкі можливості щодо виходу на міжнародні ринки та розширення експортного потенціалу. Більша частина цієї Угоди присвячена створенню зони вільної торгівлі на міждержавному рівні. Водночас її впровадження не тільки дозволило планомірно усувати технічні бар'єри для вітчизняних експортерів, але й відкрило внутрішній ринок для європейського імпорту, що сприяло посиленню конкуренції [2]. Агропромисловий комплекс України є активним учасником цього процесу, що зумовлює актуальність дійсного дослідження. Зважаючи на те, що підприємства АПК відіграють ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави, практична значущість впливу зовнішньої торгівлі на її стан переходить також у площину соціальної відповідальності та підкреслює важливість ефективної регуляторної політики держави в цьому питанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу стану зовнішньоекономічної діяльності агропромислових підприємств присвячено роботи В. Гейця, О. Ковінько, С. Сегеди та інших вітчизняних науковців [2–4]. Так, за даними 2019 р. частка експорту продукції АПК у сукупному експорті продукції всією економікою складала близько 36 %, що є важливою складовою міжнародної торгівлі України та фактором забезпечення позитивного платіжного балансу.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Дослідженням перспектив та тенденцій зовнішньої торгівлі продукцією АПК у своїх наукових працях займались: А. Брояка, О. Головачова, О. Висоцька, В. Нелеп та інші [5-8]. Окрему увагу впливу вступу України до Світової організації торгівлі на АПК було присвячено в роботах С. Семіва та У. Ясніцької [9]. Автори відзначають високий експортний потенціал, який необхідно розвивати й надалі.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Дослідження впливу зовнішньої торгівлі в агропромисловому комплексі на забезпеченість продовольчими ресурсами є достатньо глибоко вивчено вченими. У межах цієї статті акцент зроблено на побудові факторної моделі та визначенні впливу зовнішньої торгівлі в агропромисловому комплексі України на забезпеченість продовольчими ресурсами як внутрішнього споживання, так і кінцевого попиту.

Мета статті. Метою статті є побудова факторної моделі та визначення впливу зовнішньої торгівлі в агропромисловому комплексі України на забезпеченість продовольчими ресурсами як внутрішнього споживання, так і кінцевого попиту.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження впливу зовнішньої торгівлі в АПК на забезпеченість продовольчими ресурсами, використовувались відкриті дані Державної служби статистики України [10]. При складанні балансів забезпеченості населення продовольчими ресурсами, у практиці статистики сільського господарства застосовується таке співвідношення:

$$НПР = ВПР, \quad (1)$$

де $НПР$, $ВПР$ – відповідно, надходження та використання продовольчих ресурсів у звітному періоді за кожною групою основних продуктів харчування.

До джерел надходження продовольчих ресурсів належать власне виробництво та імпорт:

$$НПР = ВП + I_m, \quad (2)$$

де $ВП$, I_m – відповідно обсяги виробництва та імпорту продовольчих ресурсів у звітному періоді.

У свою чергу, напрями використання продовольчих ресурсів представлені експортом, зміною запасів та внутрішнім використанням:

$$ВПР = E + \Delta Z + ВПР_{внутр}, \quad (3)$$

де E – обсяг експорту продовольчих ресурсів; ΔZ – зміна запасів, як різниця між залишком на кінець та початок звітної періоду; $ВПР_{внутр}$ – обсяг внутрішнього використання.

Залежно від виду продукції, обсяг внутрішнього використання $ВПР_{внутр}$ складається з:

- витрат на корм тваринам та невиробничих втрат (B_T);
- витрат на посіви, або посадки ($B_{П}$);
- переробка на нехарчові цілі, або переробка винограду на вино ($П_{НЦ}$);
- фонд споживання – продукція агропромислового комплексу, яка безпосередньо споживається наявним населенням тощо (ΦC).

Для аналізу забезпеченості економіки країни продовольчими ресурсами, згідно [10], використовується відносний показник інтенсивності:

$$Z_{ВПР} = \frac{ВП}{ВПР_{внутр}} \times 100\% = \frac{ВП}{B_T + B_{П} + П_{НЦ} + \Phi C} \times 100\%, \quad (4)$$

де $Z_{ВПР}$ – рівень забезпеченості внутрішнього використання власним випуском, %.

Цей показник характеризує можливості власного виробництва агропромислового комплексу для покриття потреб із забезпечення внутрішнього попиту на нього та інтерпретується таким чином:

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

– $Z_{ВІР} < 100\%$ – економіка країни є імпортозалежною від постачання додаткових обсягів даних продовольчих ресурсів, оскільки наявні виробничі потужності агропромислового комплексу не дозволяють повною мірою задовольняти попит на внутрішньому ринку;

– $Z_{ВІР} \geq 100\%$ – власний випуск повністю покриває як виробничі потреби АПК, так і фонд споживання продовольчих ресурсів населенням країни. Залишок, що утворюється, може бути спрямований на поповнення існуючих обсягів запасів та державних резервів, а також на розвиток експортного потенціалу цього сектору економіки.

Серед недоліків розглянутого показника (4) слід визначити такі:

– не відображає реального рівня забезпеченості потреб населення в продуктах харчування. У цьому разі обсяг фонду споживання протягом звітного періоду є результатом ринкового ціноутворення на основі наявних попиту та пропозиції товарів на ринку, з урахуванням власного виробництва та імпорту. З іншого боку, існують затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України норми фізіологічних потреб населення у продовольчих ресурсах [11]. Якщо ринкова ціна на основні продукти харчування на внутрішньому ринку встановлюється занадто високою, існують ризики виникнення ситуації, коли дійсний фонд споживання буде поступатись необхідним фізіологічним потребам населення. У такому випадку рівень забезпеченості $Z_{ВІР}$ може мати високі значення $Z_{ВІР} \geq 100\%$, однак більшість продукції АПК буде експортуватись, а задоволення фізіологічних потреб – залишатись низьким;

– розглянутий показник (4) не дозволяє дослідити вплив зовнішньої торгівлі в АПК на реальну забезпеченість населення продовольчими ресурсами відповідно до рекомендованих норм.

Це, у свою чергу, не дає змогу формувати пріоритети державної регуляторної політики в цій сфері. Інструментами такого регулювання є митно-тарифне та нетарифне управління, що не суперечить Угоді про асоціації з країнами Європейського Союзу, а також методи стимулювання розвитку внутрішнього ринку.

Зважена та економічно обґрунтована державна регуляторна політика дозволяє збільшити фонд споживання продовольчих ресурсів за рахунок помірних експортних обмежень, з відповідними механізмами компенсації недоотриманого доходу підприємствам АПК [12; 13; 14].

Враховуючи вказані недоліки, для узагальнюючої оцінки рівня забезпеченості населення продовольчими ресурсами, показник (4) у межах цієї роботи пропонується розширити таким:

$$Z_{НІР} = \left(\frac{\Phi C}{ЧН} / РНС \right) \times 100\%, \quad (5)$$

де $Z_{НІР}$ – рівень забезпеченості населення продовольчими ресурсами, %; $ЧН$ – середньорічна чисельність населення, тис. осіб; $РНС$ – раціональна річна норма споживання продовольчих ресурсів, у розрахунку на 1 особу.

Значення цього показника інтерпретуються таким чином:

– $Z_{НІР} < 100\%$ – річна забезпеченість населення країни відповідною групою основних продуктів харчування, в розрахунку на 1 особу, поступається рекомендованому середньому обсягу споживання;

– $Z_{НІР} \geq 100\%$ – середній обсяг споживання відповідної групи продуктів харчування, в розрахунку на 1 особу, не поступається раціональній нормі, що є позитивним.

Отже, перший розглянутий індикатор $Z_{ВІР}$ характеризує можливості виробничих потужностей АПК покривати потреби внутрішнього ринку у продовольчих ресурсах, які визначаються ринковим ціноутворенням. У свою чергу, другий індикатор $Z_{НІР}$ свідчить про достатність споживання населенням продовольчих ресурсів, у межах прийнятних раціональних норм.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Їхнє об'єднання в узагальнюючий показник дозволить дати узгоджену оцінку щодо ефективності функціонування агропромислового комплексу України, із забезпечення потреб внутрішнього споживання та кінцевого попиту. При обґрунтуванні форми залежності узагальнюючого показника, слід виходити з його економічного змісту:

– якщо обсяг власного виробництва задовольняє внутрішнє використання в повному обсязі ($Z_{ВПР} \geq 100\%$), однак фонд споживання не відповідає фізіологічним потребам населення ($Z_{НПР} \ll 100\%$), це свідчить про невиконання підприємствами АПК своїх функцій з забезпечення продовольчої безпеки держави;

– якщо фонд споживання повністю задовольняє фізіологічні потреби середньорічної чисельності наявного населення ($Z_{НПР} \geq 100\%$), однак низький обсяг виробництва не здатний забезпечити внутрішнє використання ($Z_{ВПР} \ll 100\%$), це свідчить про високий рівень імпортозалежності в АПК та низький рівень продовольчої безпеки.

Зазначеним особливостям відповідає мультиплікативна форма залежності результативного показника від факторів. Однак її побудова має певні труднощі методичного характеру. Раніше зазначалось, що нижня межа області визначення обох індикаторів дорівнює нулю, а верхня – обмежень не має. Тому в економіко-статистичному аналізі в таких випадках виконують процедуру нормування. З цією метою будемо використовувати метод заліку.

$$Z'_{ВПР} = \min\left(\frac{ВП}{B_T + B_{II} + П_{НЦ} + \Phi C}; 1\right), \quad Z'_{НПР} = \min\left(\frac{\Phi C}{ЧН} / РНС; 1\right), \quad (6)$$

де $Z'_{ВПР}$, $Z'_{НПР}$ – відповідно, нормовані значення індикаторів $Z_{ВПР}$ та $Z_{НПР}$.

Тоді узагальнюючий показник забезпеченості продовольчими ресурсами буде обчислюватись за формулою:

$$Z_{ПР} = Z'_{ВПР} \times Z'_{НПР}, \quad (7)$$

де $Z'_{ВПР}$, $Z'_{НПР}$ – відповідно, нормовані значення індикаторів $Z_{ВПР}$ та $Z_{НПР}$.

Обчислений таким чином показник $Z_{ПР}$ буде приймати значення на відрізку $[0; 1]$ та повинний максимізуватись. Значення $Z_{ПР} = 1$ буде означати, що обидва фактори мають рівень, не нижчий 100 %.

Вплив зовнішньої торгівлі агропромислового комплексу України на цільовий показник можна визначити, якщо в балансове рівняння (1) підставити його ліву та праву частини (2) та (3) і виразити з нього величину фонду споживання. Тоді ΦC буде дорівнювати:

$$\Phi C = ВП + I_M - E - \Delta Z - B_T - B_{II} - П_{НЦ}, \quad (8)$$

Далі підставимо знайдений ΦC у рівняння (4) та (5). Відповідно, показники $Z_{ВПР}$ та $Z_{НПР}$ набудуть вигляду:

$$Z_{ВПР} = \frac{ВП}{ВП + I_M - E - \Delta Z} \times 100\%, \quad (9)$$

$$Z_{НПР} = \left(\frac{ВП + I_M - E - \Delta Z - B_T - B_{II} - П_{НЦ}}{ЧН} / РНС \right) \times 100\%, \quad (10)$$

Нормування отриманих індикаторів та розрахунок узагальнюючого показника $Z_{ПР}$, виконується так само, за формулами (6) та (7). У результаті ми отримали рівняння, за допомогою яких можна виконувати оцінку забезпеченості країни продовольчими ресурсами, з урахуванням впливу зовнішньої торгівлі. Фактично, державна регуляторна політика у сфері міжнародної діяльності здатна забезпечити вищий рівень продовольчої безпеки, шляхом максимізації показника $Z_{ПР}$.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумок, за результатами проведеного дослідження було запропоновано факторну модель для оцінки забезпеченості потреб економіки продовольчими ресурсами. Цей показник виходив з необхідності, по-перше, задоволення внутрішнього попиту за рахунок власного виробництва, по-друге, забезпечення населення основними групами продуктів харчування в межах рекомендованих обсягів. Окрема увага при побудові вказаної моделі було приділено зовнішньоекономічній діяльності та впливу експорту й імпорту на зазначені індикатори. Науковою новизною даної роботи є побудова факторної моделі для визначення впливу зовнішньої торгівлі в агропромисловому комплексі України на забезпеченість продовольчими ресурсами як внутрішнього споживання, так і кінцевого попиту на основі статистичних балансів споживання, що на відміну від існуючих дозволяє виконувати кількісну оцінку та обґрунтовувати сценарії державної регуляторної діяльності в зовнішній торгівлі.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>.
2. Геєць В. М. Можливості і застереження щодо наслідків уведення в дію положень угоди про асоціацію між ЄС та Україною: наук. доп. НАН України / В. М. Геєць, Т. О. Осташко, В. О. Точилін; ДУ «Ін-т екон. та прогноз. – К., 2013. – 98 с.
3. Ковінько О. Зовнішньоекономічна діяльність аграрних підприємств [Електронний ресурс] / О. Ковінько // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2016. – № 5. – С. 40–54. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_5_6.
4. Сегеда С. А. Аграрно-продовольча продукція в товарній структурі зовнішньої торгівлі України / С. А. Сегеда // Економіка АПК. – 2019. – № 2. – С. 73.
5. Брояка А. А. Перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК / А. А. Брояка // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуал. питання науки і практики. – 2020. – № 1. – С. 146–159.
6. Головачова О. С. Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі продукцією АПК [Електронний ресурс] / О. С. Головачова // Економіка та держава. – 2013. – № 1. – С. 64-66. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2013_1_19.
7. Нелеп В. М. Перспективи експорту продукції сільського господарства і харчової промисловості України / В. М. Нелеп, О. М. Висоцька // Економіка АПК. – 2014. – № 3. – С. 72.
8. Strategy of Innovative Development as an Element to Activate Innovative Activities of Companies [Electronic resource] / L. Zavidna, P. Makarenko, G. Chepurda, O. Lyzunova, N. Shmygol // Academy of Strategic Management Journal. – 2019. – Vol. 18, Is. 4. – Access mode: <https://www.abacademies.org/articles/strategyof-innovative-development-as-an-element-to-activate-innovative-activitiesof-companies-8385.htm>.
9. Семів С. Р. Вплив вступу України до Світової організації торгівлі на ринок агропромислової продукції / С. Р. Семів, У. М. Ясніцька // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.10. – С. 280-283.
10. Прокопенко О. М. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : статистичний збірник / О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2020. – 60 с.
11. Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03.09.2017 р. № 1073. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17>.
12. Shaping the perception and vision of economic operators from the Romania – Ukraine – Moldova border area on interim financial reporting / С. Е. Grigoraş-Ichim, С. G. Cosmulese, D. Savchuk, A. Zhavoronok // Economic Annals-XXI. – 2018. – № 173(9-10). – Рр. 60-67.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

13. Problems of competitive development of industry in Ukraine [Electronic resource] / Marhasova V., Shmygol N., Galtsova O., Solovyov O., Zhavoronok A. // *European Journal of Accounting, Finance & Business*. – 2020. – № 14(24). – Access mode: http://www.accounting-management.ro/getpdf.php?paperid=24_10.

14. Methodological approach to economic analysis and control of enterprises under conditions of economic systems transformation / A. Viknianska, D. Kharynovych-Yavorska, M. Sahaidak, A. Zhavoronok, V. Filippov // *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. – 2021. – № 4. – Pp. 150-157.

References

1. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [On ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other], Law of Ukraine № 1678-VII (on September 16, 2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>.

2. Heiets, V.M., Ostashko, T.O., & Tochylin, V.O. (2013). *Mozhlyvosti i zasterezhennia shchodo naslidkiv uvedennia v diiu polozhen uhody pro asotsiatsiiu mizh YeS ta Ukrainoiu: nauk. dop. NAN Ukrainy [Geets VM, Ostashko TO, Tochilin VO Possibilities and reservations regarding the consequences of the implementation of the provisions of the Association Agreement between the EU and Ukraine: Science. ext. NAS of Ukraine]*. DU «In-t ekon. ta prohnozuv.».

3. Kovinko, O. (2016). Zovnishnoekonomichna diialnist ahrarnykh pidpriemstv [Foreign economic activity of agricultural enterprises]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, (5), 40–54. http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_5_6.

4. Sehedra, S.A. (2019). Ahrarno-prodovolcha produktsiia v tovarnii strukturii zovnishnoi torhivli Ukrainy [Agricultural and food products in the commodity structure of foreign trade of Ukraine]. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, (2), 73.

5. Broiaka, A.A. (2020). Perspektyvy rozvytku zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstv APK [Prospects for the development of foreign economic activity of agricultural enterprises]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual. pytannia nauky i praktyky – Economy. Finances. Management: current. issues of science and practice*, (1), 146–159.

6. Holovachova, O.S. (2013). Tendentsii rozvytku zovnishnoi torhivli produktsiiei APK [Trends in foreign trade in agricultural products]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, (1), 64-66. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2013_1_19.

7. Nelep, V.M., & Vysotska, O.M. (2014). Perspektyvy eksportu produktsii silskoho hospodarstva i kharchovoi promyslovosti Ukrainy [Prospects for export of agricultural products and food industry of Ukraine]. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, (3), 72.

8. Zavidna, L., Makarenko, P. M., Chepurda, G., Lyzunova, O., & Shmygol, N. (2019). Strategy of Innovative Development as an Element to Activate Innovative Activities of Companies. *Academy of Strategic Management Journal*, 18(4). <https://www.abacademies.org/articles/strategyof-innovative-development-as-an-element-to-activate-innovative-activitiesof-companies-8385.htm>

9. Semiv, S.R., & Yasnitska, U.M. (2011). Vplyv vstupu Ukrainy do Svitovoi orhanizatsii torhivli na rynek ahropromyslovoi produktsii [The impact of Ukraine's accession to the World Trade Organization on the market of agro-industrial products]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, 21.10, 280-283.

10. Prokopenko, O.M. (2020). Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy: Statystychnyi zbirnyk [Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine: Statistical collection]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*.

11. Pro zatverdzhennia Norm fiziolohichnykh potreb naselennia Ukrainy v osnovnykh kharchovykh rehovynakh i enerhii [On approval of the Norms of physiological needs of the population of Ukraine in basic nutrients and energy], Order of the Ministry of Health of Ukraine № 1073 (on September 3, 2017). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17>.

12. Grigoraş-Ichim, C.E., Cosmulese, C.G., Savchuk, D., & Zhavoronok, A. (2018). Shaping the perception and vision of economic operators from the Romania – Ukraine – Moldova border area on interim financial reporting. *Economic Annals-XXI*, 173(9-10), 60-67.

13. Marhasova, V., Shmygol, N., Galtsova, O., Solovyov, O., & Zhavoronok, A. (2020). Problems of competitive development of industry in Ukraine. *European Journal of Accounting, Finance & Business*, 14(24). http://www.accounting-management.ro/getpdf.php?paperid=24_10.

14. Viknianska, A., Kharynovych-Yavorska, D., Sahaidak, M., Zhavoronok, A., & Filippov, V. (2021). Methodological approach to economic analysis and control of enterprises under conditions of economic systems transformation. *Naukovi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, (4), 150-157.

Отримано 22.08.2021

UDC 658.14

Natalia Ostrovska

Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public, Corporate Finance and Financial Intermediation

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)

E-mail: n.ostrovska@chnu.edu.ua. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-7259-7403>

Researcher: <https://publons.com/researcher/3342699/natalia-ostrovska>

Scopus Author ID: [56606207800](https://orcid.org/0000-0002-7259-7403)

Anton Chub

Doctor of Law, Doctoral Student (Economics)

IHE «Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University» (Kyiv, Ukraine)

E-mail: anton.chub2021@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-6900-4865>

THE INFLUENCE OF FOREIGN TRADE IN THE AGRICULTURAL COMPLEX OF UKRAINE ON THE SECURITY OF FOOD RESOURCES

The article proves that agro-industrial enterprises play a key role in ensuring food security of the state, so the practical significance of the impact of foreign trade on its condition also shifts to the plane of social responsibility and emphasizes the importance of effective regulatory policy. The paper proves the need to combine the existing indicators for assessing the impact of foreign trade in the agro-industrial complex on food security in a generalized indicator. This approach will allow to give a coherent assessment of the efficiency of the agro-industrial complex of Ukraine, to meet the needs of domestic consumption and final demand. It is noted that when substantiating the form of dependence of the generalizing indicator, one should proceed from its economic content: if the volume of own production satisfies domestic use in full, but the consumption fund does not meet the physiological needs of the population, it indicates non-fulfillment of food security; if the consumption fund fully meets the physiological needs of the average annual population, but low production is not able to provide domestic use, it indicates a high level of import dependence in agriculture and low food security. I based on the results of the study, a factor model was proposed to assess the supply of food resources to the economy. This indicator was based on the need, firstly, to meet domestic demand through its own production, and secondly - to provide the population with basic food groups within the recommended volumes. Particular attention in the construction of this model was paid to foreign economic activity and the impact of exports and imports on these indicators. The scientific novelty of this work is the construction of a factor model for determining the impact of foreign trade in the agro-industrial complex of Ukraine on food resources of both domestic consumption and final demand based on statistical balances of consumption, which in contrast to existing quantitative assessment and justify scenarios in foreign trade.

Keywords: regulatory policy; socio-economic development; foreign trade; food security.

References: 14.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-91-109

УДК 339.96:334.012.61-022.51-022.55(477)

JEL Classification: M41

Костянтин Безверхий

кандидат економічних наук, доцент, доцент фінансового аналізу та аудиту
Київський національний торговельно-економічний університет (Київ, Україна)
E-mail: k.bezverkhyy@knute.edu.ua. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0001-8785-1147>
ResearcherID: [J-3631-2015](https://orcid.org/0000-0001-8785-1147)

Євгенія Поліщук

доктор економічних наук, професор, професор кафедри корпоративних фінансів і контролінгу
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Київ, Україна)
E-mail: polishchuk@kneu.edu.ua. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-6133-910X>
ResearcherID: [J-5444-2018](https://orcid.org/0000-0002-6133-910X)

**ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ МІЖНАРОДНОЇ
ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ МАЛОМУ ТА СЕРЕДНЬОМУ БІЗНЕСУ
ЗА ДОПОМОГОЮ РОЗРОБЛЕНОЇ МЕТОДИКИ**

У статті розглянуто оцінку ефективності реалізації програм міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу за допомогою розробленої методики. Розроблена методика оцінки ефективності програм міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу в Україні в контексті розвитку регіону рекомендована для використання у своїй діяльності для Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, а також будуть корисні для використання науковій спільноті. Наведені рекомендації надають можливість проведення оцінки ефективності програм міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу в Україні, які на сьогодні не було затребувано, проте вони виведуть на якісно новий рівень процес визначення ефективності програм міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу в Україні в контексті розвитку регіону.

Ключові слова: оцінка; міжнародна технічна допомога; малий та середній бізнес; ефективність.

Рис.: 11. Табл.: 4. Бібл.: 11.

Постановка проблеми. В Україні важливу роль має відігравати міжнародна технічна допомога МСП для подальшого соціально-економічного розвитку як країни загалом, так і окремих її регіонів. Водночас останнім часом обговорюється її ефективність, оскільки переважна більшість зацікавлених сторін стверджує, що вона є відчутною, а тому її ефективність є низькою. За нашими попередніми оцінками, проблема не в її ефективності, а в обсязі виділених на проєкт коштів та розпорошеності в контексті регіонального розвитку. У першому півріччі 2019 року Україна реалізувала 522 проєкти міжнародної технічної допомоги загальною вартістю 5,9 млрд дол. США. Натомість за аналогічний період 2018 року Україна реалізувала 477 проєктів на суму 4,9 млрд дол. США. У першому півріччі 2019 року за обсягом фінансування проєктів міжнародної технічної допомоги найбільшими країнами-донорами були: США – понад 2,2 млрд дол. США, Європейський Союз – 470 млн дол. США, Німеччина – 345 млн дол. США та Канада – 141 млн дол. США. За перше півріччя 2019 р. було підписано 3 договори з Урядом Китаю на поставку медичного обладнання для 7 лікарень, 50 рятувальних машин для ДСНС та 200 млн юанів (близько 30 млн дол. США), 4 договори з Урядом США на суму 88 млн дол. США, 5 угод з Європейською Комісією про фінансування програм на суму 126,9 млн євро, 1 договір із Міжнародним банком реконструкції та розвитку (МБРР) на 350 тис. дол. США [1]. Загальнодоступна інформація про надання міжнародної технічної допомоги українським малим і середнім підприємствам обмежена й не повною мірою пояснює ефективність її програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання з міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу досліджували як вітчизняні, так і закордонні дослідники. Ю. Ф. Гудзь [2] досліджує міжнародну допомогу та її вплив на підприємницьке середовище в Україні. Т. В. Данько та А. О. Луценко [3] аналізують

використання міжнародної технічної допомоги малими та середніми підприємствами при виході на ринки ЄС. Т. М. Котенко [4] розглядає міжнародну технічну допомогу як спосіб підтримки малого та середнього бізнесу в Україні. Г. Т. Соломон (Solomon G.T.), А. Брайант (Bryant A.), К. Мей (May K.) та В. Перрі (Perry V.) [5] вивчають міжнародну технічну допомогу в контексті виживання та зростання малого бізнесу.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зважаючи на гостроту проблеми оцінки ефективності міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу, важливим видається розробка методики її оцінки. Тому подальшого розвитку потребують теоретичні, методичні та організаційні засади оцінки ефективності реалізації програм міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу.

Мета статті. Мета статті полягає в тому, щоб розробити методику оцінки ефективності реалізації програм міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу, що, у свою чергу, надасть розуміння ефективності вищевказаних програм.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є вітчизняне законодавство у сфері міжнародної технічної допомоги, наукові праці закордонних і вітчизняних дослідників, результати опитування. Під час проведення дослідження було використано такі методи: аналіз та синтез (сформований перелік проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу; наведено характеристику проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу); анкетування (проведення опитування бенефіціарів міжнародної технічної допомоги малого і середнього бізнесу); графічний метод (унаочнення інформації про бенефіціара, реципієнта та партнера з розвитку проєкту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу); групування (виокремлення проєктів міжнародної технічної допомоги, що стосуються малого і середнього бізнесу); спостереження (виділення як закордонних, так і вітчизняних авторів, які досліджують питання міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу); логічне узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. У межах нашого дослідження пропонується провести аналітичний огляд міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу. Міністерство фінансів України протягом 2020 року брало участь у реалізації 18 проєктів міжнародної технічної допомоги [6]. Із них безпосередньо 3 стосуються малого і середнього бізнесу, а саме:

1. Проєкт «Посилення позицій банку в сегменті мікро-, малого та середнього бізнесу». Головною метою проєкту є підвищення ефективності державного банку щодо обслуговування клієнтів МСБ з урахуванням найкращих європейських банківських практик. Партнер з розвитку проєкту, бенефіціар та реципієнт проєкту наведено на рис. 1. Загальна вартість проєкту становить 299 699,12 євро.

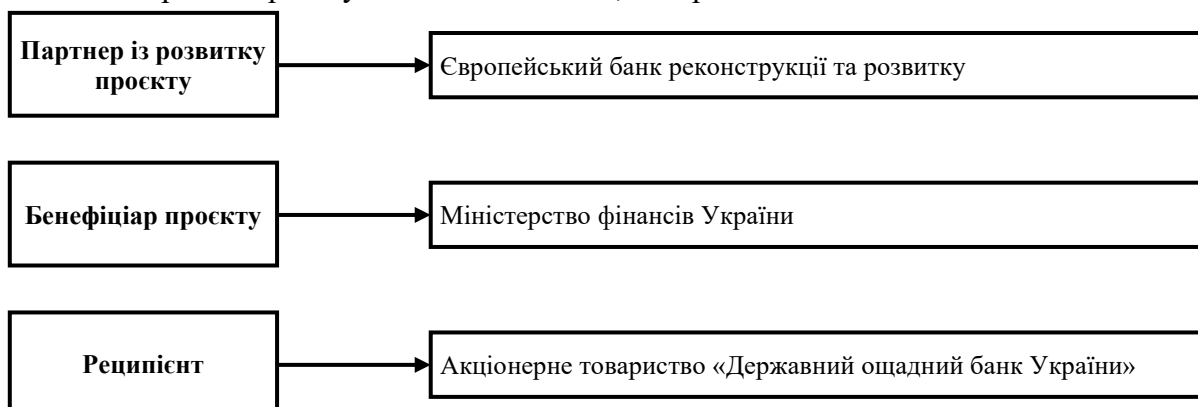

Рис. 1. Партнер із розвитку проєкту, бенефіціар та реципієнт проєкту «Посилення позицій банку в сегменті мікро-, малого та середнього бізнесу»
Джерело: сформовано авторами.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

2. Проєкт «Консультаційні послуги для реалізації проєкту «Підтримка малих і середніх підприємств». Трансформація Німецько-Українського фонду у Фонд розвитку підприємництва, забезпечило впровадження державних програм з підтримки фінансування малого та середнього бізнесу України. Фонд розвитку підприємництва впроваджує державну програму «Доступні кредити 5-7-9%» для мікро-, малого та середнього підприємництва. Партнер з розвитку проєкту, бенефіціар, реципієнт проєкту наведені на рис. 2. Загальна вартість проєкту становить 1 998 340,00 євро.

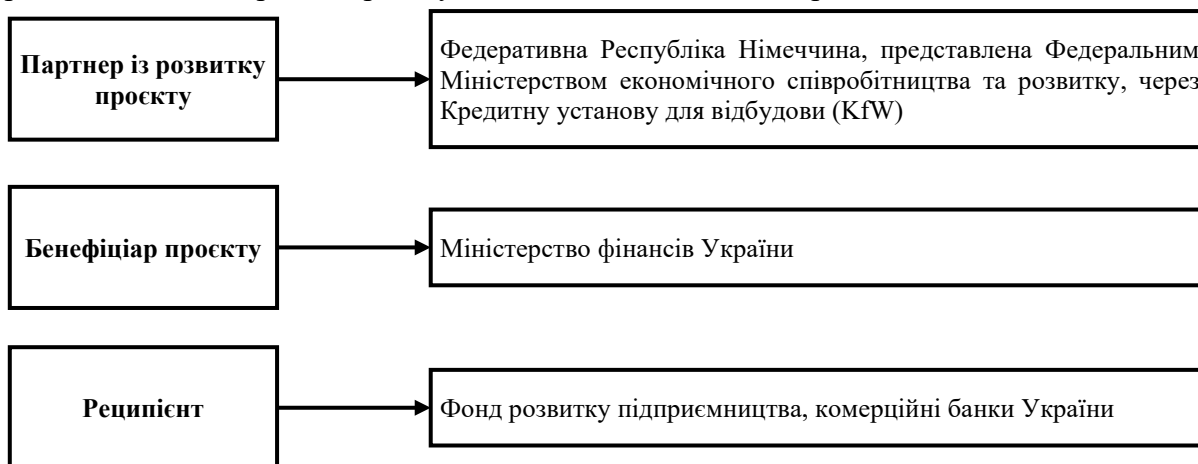

Рис. 2. Партнер із розвитку проєкту, бенефіціар та реципієнт проєкту «Консультаційні послуги для реалізації проєкту «Підтримка малих і середніх підприємств»

Джерело: сформовано авторами.

3. Проєкт «Фінансування малих та середніх підприємств у межах Східного партнерства». У результаті реалізації проєкту була запроваджена модель кредитування МСП у національній валюті на пільгових умовах. Партнер із розвитку проєкту, бенефіціар, реципієнт проєкту наведені на рис. 3. Загальна вартість проєкту становить 89 118,00 євро.

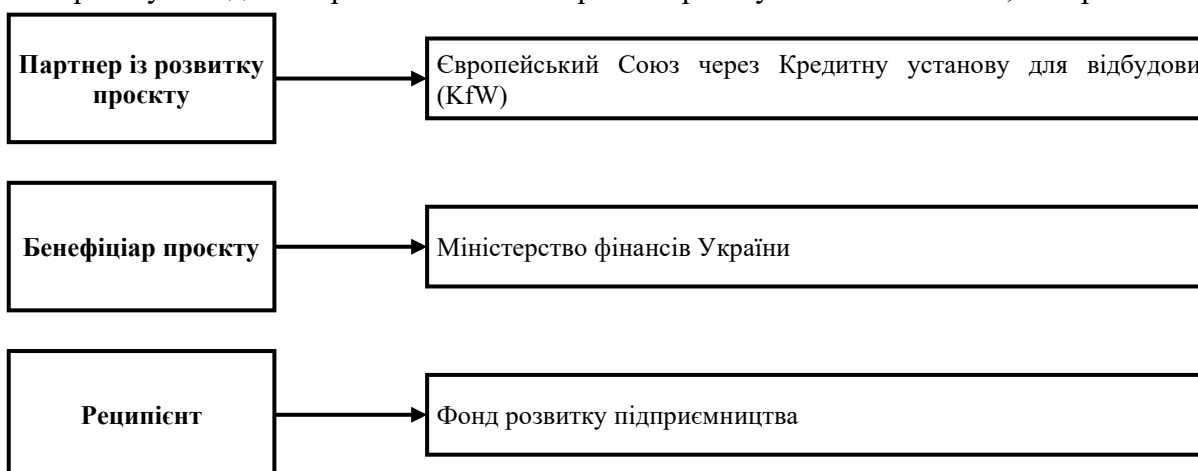

Рис. 3. Партнер з розвитку проєкту, бенефіціар та реципієнт проєкту «Фінансування малих та середніх підприємств у рамках Східного партнерства»

Джерело: сформовано авторами.

Перелік діючих проєктів (програм) міжнародної технічної допомоги, бенефіціаром/реципієнтом яких є Міністерство розвитку громад та територій України, станом на 01.02.2021 р. налічує 24 проєкти [7], із них 3 стосуються малого і середнього підприємництва, а саме:

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

1. Проект «Партнерство для розвитку міст». Проект спрямований на підвищення ефективності функціонування МСП, що, у свою чергу, забезпечить розвиток міст. Партнер з розвитку проекту, бенефіціар, реципієнт проекту наведені на рис. 4. Відомостей щодо вартості проекту немає.

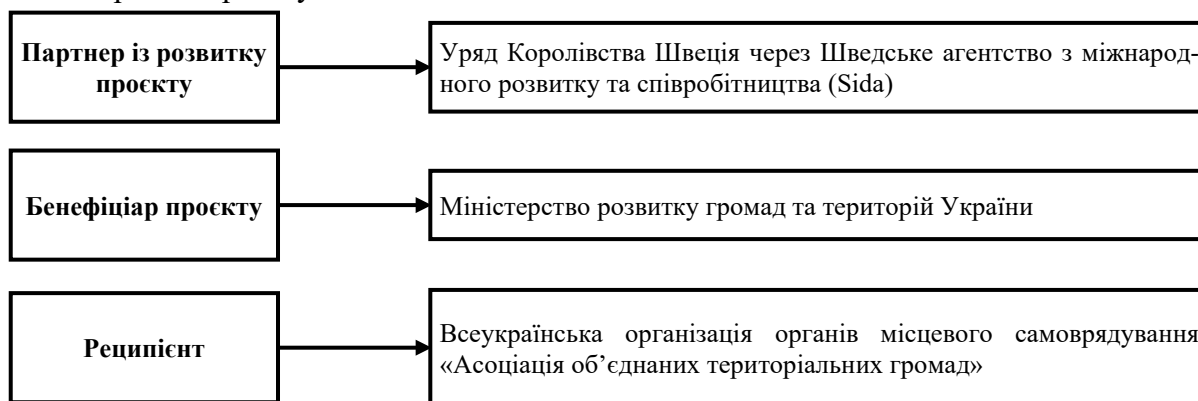

Рис. 4. Партнер із розвитку проекту, бенефіціар та реципієнт проекту «Партнерство для розвитку міст»

Джерело: сформовано авторами.

2. Проект «Соціально відповідальний бізнес як рушій реформи децентралізації в Україні. Створення спільної історії успіху». Виконання цього проекту спрямовано на побудову соціально відповідального бізнесу, який виступить рушійною силою для проведення реформ, які пов'язані з децентралізацією. Партнер із розвитку проекту, бенефіціар, реципієнт проекту наведені на рис. 5. Відомостей щодо вартості проекту немає.

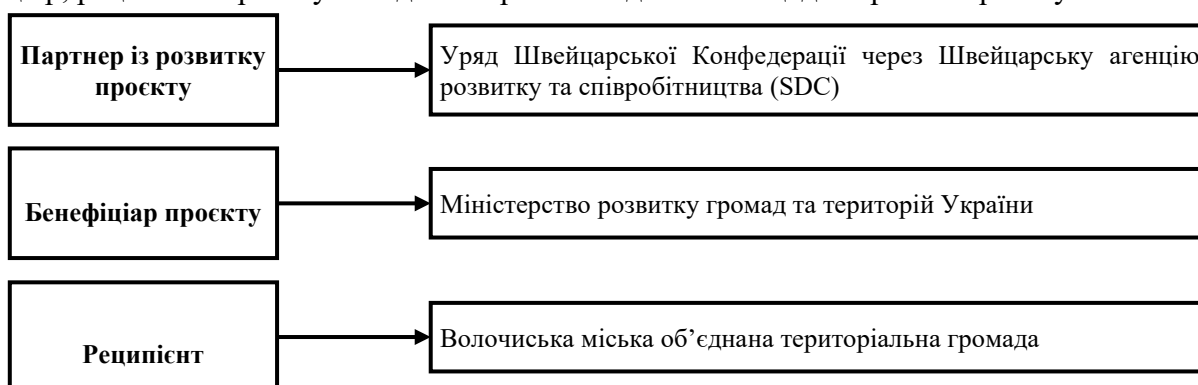

Рис. 5. Партнер із розвитку проекту, бенефіціар та реципієнт проекту «Соціально відповідальний бізнес як рушій реформи децентралізації в Україні. Створення спільної історії успіху»

Джерело: сформовано авторами.

3. Проект «Надзвичайна кредитна програма для відновлення України: підтримка впровадження програми для кінцевих бенефіціарів». Мета проекту – надати консультаційну експертну підтримку департаменту регіонального розвитку для забезпечення ефективної реалізації проекту «Надзвичайна кредитна програма для відновлення України». Партнер із розвитку проекту, бенефіціар, реципієнт проекту наведені на рис. 6. Відомостей щодо вартості проекту немає.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

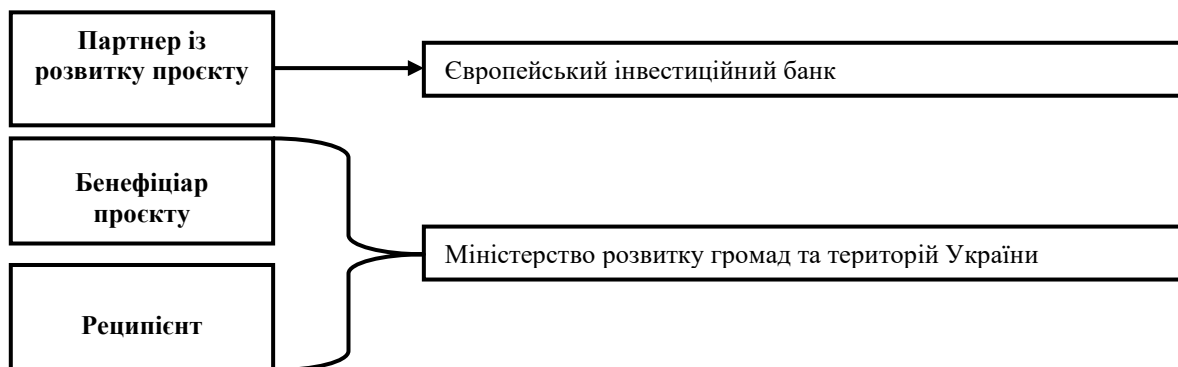

Рис. 6. Партнер із розвитку проєкту, бенефіціар та реципієнт проєкту «Надзвичайна кредитна програма для відновлення України: підтримка впровадження програми для кінцевих бенефіціарів»

Джерело: сформовано авторами.

Перелік проєктів міжнародної допомоги Україні, що зареєстровані в Міністерстві економіки [8] становить за сектором «Промисловість та МСП» 11 проєктів із них 4 проєкти безпосередньо стосуються малого і середнього підприємництва, а саме:

1. Проєкт «Програма лідерства, сприяння експорту, залучення інвестицій та розвитку». Проєкт спрямований на сприяння експорту для мікро-, малого та середнього підприємництва. Партнер з розвитку проєкту, бенефіціар, реципієнт проєкту наведені на рис. 7. Загальна вартість проєкту становить 35 000 000,00 дол. США.

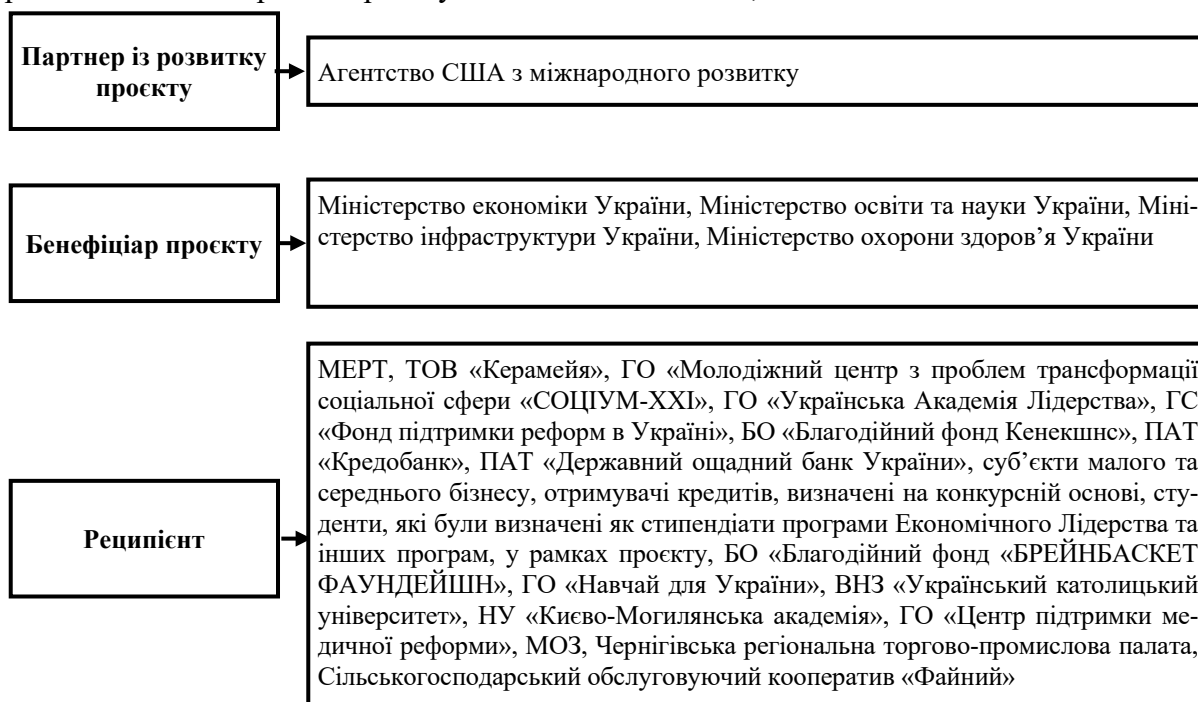

Рис. 7. Партнер із розвитку проєкту, бенефіціар та реципієнт проєкту «Програма лідерства, сприяння експорту, залучення інвестицій та розвитку»

Джерело: сформовано авторами.

2. Проєкт «Консультаційні послуги для реалізації проєкту «Підтримка малих і середніх підприємств». Консультація банків визначеними консалтинговими компаніями щодо розширення обсягу кредитування малих та середніх підприємств в Україні. Партнер із розвитку проєкту, бенефіціар, реципієнт проєкту наведені на рис. 8. Загальна вартість проєкту становить 2 000 000,00 євро.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Рис. 8. Партнер із розвитку проєкту, бенефіціар та реципієнт проєкту «Консультаційні послуги для реалізації проєкту «Підтримка малих і середніх підприємств»

Джерело: сформовано авторами.

3. Проєкт «Консолідація експортного потенціалу та сприяння доступу на зовнішній ринок малого та середнього бізнесу України». Метою проєкту є покращення можливостей виходу українських МСП на експортний ринок. Партнер із розвитку проєкту, бенефіціар, реципієнт проєкту наведені на рис. 9. Загальна вартість проєкту становить 1 300 000,00 євро.

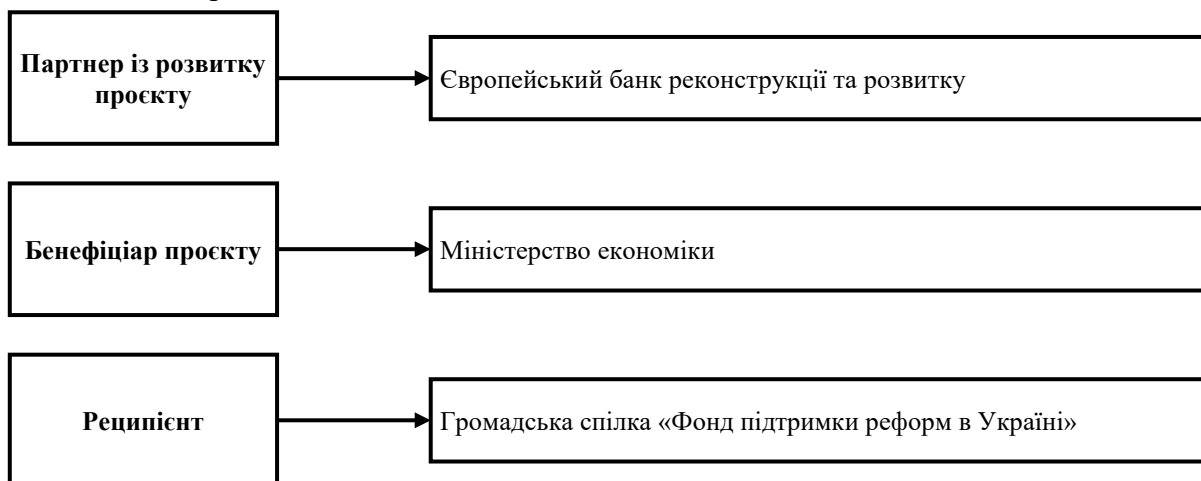

Рис. 9. Партнер із розвитку проєкту, бенефіціар та реципієнт проєкту «Консультаційні послуги для реалізації проєкту «Консолідація експортного потенціалу та сприяння доступу на зовнішній ринок малого та середнього бізнесу України»

Джерело: сформовано авторами.

4. Проєкт «EU4BUSINESS: Мережа центрів підтримки бізнесу в Україні». Проєктом передбачено залучати ФОПів і малий та середній бізнес до програми ЄБРР щодо їх підтримки. Партнер із розвитку проєкту, бенефіціар, реципієнт проєкту наведені на рис. 10.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

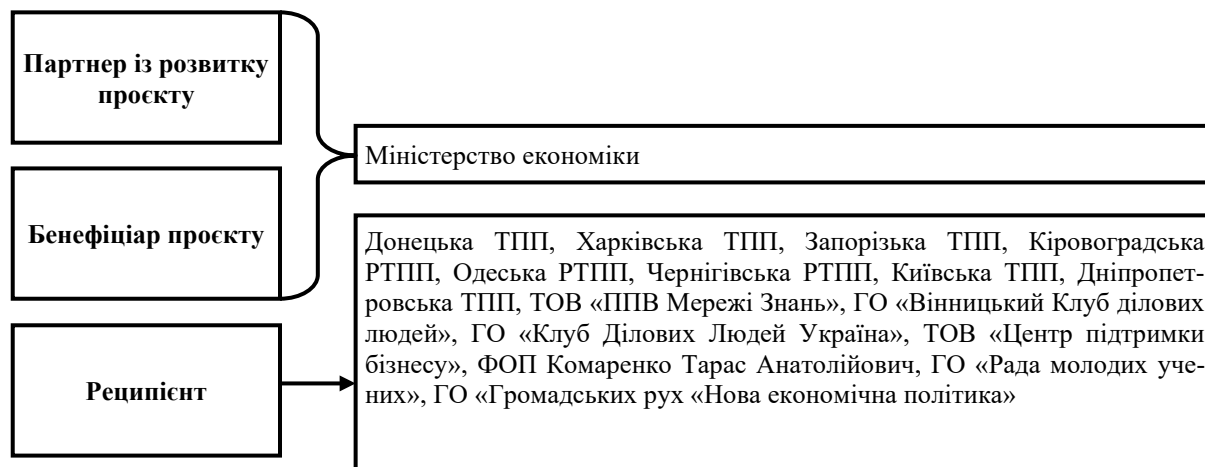

Рис. 10. Партнер із розвитку проєкту, бенефіціар та реципієнт проєкту
«EU4BUSINESS: Мережа центрів підтримки бізнесу в Україні»

Джерело: сформовано авторами.

Кількісну оцінку ефективності проєктів міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу надати неможливо через те, що необхідно працювати з отримувачами допомоги та їхніми бенефіціарами. За допомогою особливого методу якісних досліджень, який дозволяє отримати оціночну, емоційну інформацію про досліджуваний предмет, що являє собою фокус-група, пропонується дослідити бенефіціарів міжнародної технічної допомоги для малого і середнього бізнесу.

Для проведення фокус-груп необхідно підібрати відповідну кількість учасників такої фокус-групи, це зазвичай до 6 осіб. Запрошувати на проведення фокус групи необхідно: 1) Міністерство економіки; 2) Міністерство освіти та науки України; 3) Міністерство інфраструктури України; 4) Міністерство охорони здоров'я України; 5) Міністерство фінансів України; 6) Міністерство розвитку громад та територій України.

Формат проведення опитування онлайн за допомогою програмного забезпечення Zoom. Під час опитування йде відеозапис опитування, який потім додається до звіту.

Час проведення фокус-групи становить 2,5 години.

Перелік питань (для бенефіціарів) під час проведення фокус-групи:

1. Опишіть ефект міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу (на національному або регіональному рівні)?

2. Чи збільшилась частка підприємств малого і середнього бізнесу внаслідок реалізації проєкту міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?

3. У яких секторах економіки збільшилася частка підприємств малого і середнього бізнесу внаслідок реалізації проєкту міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?

4. Як вплинуло впровадження проєктів міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу на зайнятість населення (на національному або регіональному рівні)?

5. Як реалізація проєктів міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу вплинуло на залучення інвестицій (на національному або регіональному рівні)?

6. Які ресурси (фінансові, інтелектуальні, виробничі) отримали підприємства малого і середнього бізнесу від впровадження проєкту міжнародної технічної допомоги (на національному або регіональному рівні)?

7. Опишіть напрями міжнародної технічної допомоги для малого і середнього бізнесу в контексті експортного потенціалу.

8. У чому полягає вплив міжнародної технічної допомоги для малого і середнього бізнесу щодо поживлення конкурентоспроможних переваг на внутрішніх ринках в Україні?

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

9. Чи повною мірою реалізація проєкту міжнародної технічної допомоги для малого і середнього бізнесу забезпечило потребу такого бізнесу у кредитних ресурсах?

10. Оцініть вплив проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу у сфері підтримки інновацій (на національному або регіональному рівні)?

11. Як проєкти міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу позитивно вплинули на цифровізацію суспільства (на національному або регіональному рівні)?

12. Який економічний ефект отримали учасники проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?

13. Які ще додаткові ефекти отримали учасники від реалізації проєкту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу (на національному або регіональному рівні)?

14. На які сектори економіки вплинула реалізація проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?

15. Чи можна вважати реалізацію проєкту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу позитивним явищем для суспільства?

Нами було проведено фокус-групу в режимі онлайн у кількості 6 осіб, які представляли Міністерство економіки, Міністерство освіти та науки України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство фінансів України, Міністерство розвитку громад та територій України.

Запитання: Опишіть ефект міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу (на національному або регіональному рівні)?

Соціальний ефект міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу проявляється через створення нових робочих місць у регіоні, а на національному рівні проявляється у зменшенні безробіття по країні загалом.

Економічний ефект міжнародної технічної допомоги малому й середньому бізнесу проявляється через отримання прибутку таким бізнесом.

Фінансовий ефект міжнародної технічної допомоги малому й середньому бізнесу проявляється через отримання кредитних ресурсів під прийнятну відсоткову ставку для розвитку такого бізнесу.

Запитання: Чи збільшилась частка підприємств малого і середнього бізнесу в наслідок реалізації проєкту міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?

Так, частка підприємств малого і середнього бізнесу внаслідок реалізації проєкту міжнародної технічної допомоги збільшилась.

Запитання: У яких секторах економіки збільшилася частка підприємств малого і середнього бізнесу внаслідок реалізації проєкту міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?

Збільшилась частка підприємств малого і середнього бізнесу в таких секторах економіки, як торгівля, надання послуг, а також виробництво.

Запитання: Як вплинуло впровадження проєктів міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу на зайнятість населення (на національному або регіональному рівні)?

Впровадження проєктів міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу вплинуло на зайнятість населення позитивно, адже на регіональному рівні відкрилися нові робочі місця, що, у свою чергу, вплинуло на зменшення кількості безробітних загалом по країні.

Запитання: Як реалізація проєктів міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу вплинуло на залучення інвестицій (на національному або регіональному рівні)?

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Дійсно, реалізація проєктів міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу вплинуло на залучення інвестицій. Так, інвестиції вкладають як внутрішні інвестори, так і створюється позитивний інвестиційний клімат, що надає можливості для залучення іноземних інвесторів, саме прямі інвестиції відчуються на регіональному рівні, проте залучення інвестицій також має вплив на національному рівні.

Запитання: Які ресурси (фінансові, інтелектуальні, виробничі) отримали підприємства малого і середнього бізнесу від впровадження проєкту міжнародної технічної допомоги (на національному або регіональному рівні)?

Підприємства малого і середнього бізнесу отримали фінансові ресурси, це, наприклад, доступні кредитні програми (надання «дешевих» кредитів під 5-9 %), у яких можуть брати участь такі підприємства. Інтелектуальні ресурси безпосередньо створюються в процесі реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу на регіональному рівні. Водночас сукупність таких ресурси формує інтелектуальний капітал на національному рівні. Виробничі ресурси отримують підприємства малого і середнього бізнесу для реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги на регіональному рівні. Сукупність виробничих ресурсів підприємств малого і середнього бізнесу характеризує їхню фондоозброєність, показує ступінь оновлення та наявність основних засобів у розрізі секторів економіки.

Запитання: Опишіть напрями міжнародної технічної допомоги для малого і середнього бізнесу в контексті експортного потенціалу.

Виділяються такі напрями:

- 1) онлайн-сервіси;
- 2) послуги для компаній;
- 3) послуги для альянсів;
- 4) освіта для експортерів;
- 5) країни та ринки.

Запитання: У чому полягає вплив міжнародної технічної допомоги для малого і середнього бізнесу щодо поживлення конкурентоспроможних переваг на внутрішніх ринках в Україні?

Отримання фінансових, виробничих ресурсів представниками малого і середнього бізнесу дає змогу отримати конкурентні переваги на внутрішньому ринку. Це, наприклад, «дешеві» гроші, що надаються у вигляді кредитів під 7-9 %, придбання відповідного обладнання, що дозволяє виробляти нові види продукції за допомогою нових технологій виробництва.

Запитання: Чи повною мірою реалізація проєкту міжнародної технічної допомоги для малого і середнього бізнесу забезпечило потребу такого бізнесу в кредитних ресурсах?

Так, дійсно малий і середній бізнес має можливість забезпечити свою діяльність кредитними ресурсами. Відповідно до Постанови Кабінету міністрів України «Про надання фінансової державної підтримки» від 24.01.2020 р. № 28 [9] затверджено порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам малого та середнього підприємництва. У межах фінансової державної підтримки розроблено державну програму «Доступні кредити 5-7-9 %» [10], яка надає відповідне кредитування під 5, 7, 9 % відповідно. Складність отримання вищевказаних кредитних ресурсів полягає в тому, що малий і середній бізнес повинен відповідати встановленим вимогам для отримання відповідного кредиту, а забезпечити відповідність вимогам не так легко.

Запитання: Оцініть вплив проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу у сфері підтримки інновацій (на національному або регіональному рівні)?

Впровадження інновацій є одним із найважливіших факторів для малого і середнього бізнесу в Україні. Україна в Глобальному інноваційному індексі 2020 р. посідає 45 місце [11], що більше на 2 позиції в порівнянні з 2019 р., така ситуація свідчить про зростання інноваційної активності суб'єктів господарювання як на регіональному, так і на національному рівні, зокрема малого і середнього бізнесу в Україні.

Запитання: Яким чином проекти міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу позитивно вплинули на цифровізацію суспільства (на національному або регіональному рівні)?

Реалізація проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу вплинула на цифровізацію суспільства, так багато адміністративних послуг, в т.ч. малому і середньому бізнесу здійснюється в електронному форматі, це стосується безпосередньо реєстрації (перереєстрації) суб'єктів господарювання, змін системи оподаткування, отримання дозволів на провадження господарської діяльності, звітування суб'єктів господарювання, отримання різноманітних довідок, створення електронних загальнодоступних реєстрів тощо. Це, у свою чергу, позитивно сприяє розвитку малого і середнього бізнесу як на регіональному, так і на національному рівні.

Запитання: Який економічний ефект отримали учасники проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу малому і середньому бізнесу?

Учасники проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу отримали більшою мірою прибуток від реалізації проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу. Незначна кількість учасників міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу не отримали економічного ефекту, одиничні учасники отримали збиток.

Запитання: Які ще додаткові ефекти отримали учасники від реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу (на національному або регіональному рівні)?

Додаткові ефекти, що отримали учасники від реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу, – це соціальний та фінансовий ефект.

Запитання: На які сектори економіки вплинула реалізація проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?

Реалізація проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу вплинула на такі сектори економіки: 1) сільське господарство; 2) фінансовий сектор; 3) легка промисловість; 4) торгівля; 5) промисловість; 6) туризм.

Запитання: Чи можна вважати реалізацію проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу позитивним явищем для суспільства?

Реалізацію проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу, дійсно, можна вважати позитивним явищем для суспільства. Насамперед це стосується розвитку малого і середнього бізнесу в Україні, а саме: цифровізація суспільства, поява нових робочих місць (зменшення рівня безробіття), наявні доступні кредитні ресурси, розвиток окремих громад і територій, впровадження інноваційних технологій.

Загалом, проведена фокус-група підтвердила позитивну оцінку реалізації проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу як на регіональному, так і на національному рівні, яка спрямована на розвиток регіонів. Це, у свою чергу, пояснюється тим, що від реалізації проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу в Україні отримано соціальний, фінансовий і економічний ефект.

Для отримувачів міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу пропонується пройти таке опитування (табл. 1).

Таблиця 1

*Опитувальник для отримувачів міжнародної технічної допомоги
малому і середньому бізнесу*

№ з/п	Найменування питання	Варіанти відповідей			
		Бальна оцінка за відповідь			
1	2	3			
4	До якого виду бізнесу за обсягом діяльності належить Ваш суб'єкт господарювання?	Малий бізнес		Середній бізнес	
		1		1	
2	У якому секторі економіки провадить діяльність суб'єкт господарювання?	Торгівля	Виробництво	Послуги	Фінансовий сектор
		1	1	1	1
3	Яка середня кількість працівників працює у суб'єкта господарювання?	До 10 осіб	До 50 осіб	До 250 осіб	
		1	1	1	
4	Як вплинуло отримання міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу на фінансову стійкість суб'єкта господарювання?	Негативно		Позитивно	
		0		1	
5	Чи потребувало залучення додаткових коштів на виконання проекту міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?	Потребувало	Коштів було достатньо	Кошти були зайві	
		0	1	0,5	
6	Чи можна вважати реалізацію проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу позитивним явищем для суспільства?	Так	Ні	Важко відповісти	
		1	0	0,5	
7	Який фінансовий результат отримав суб'єкт господарювання від реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?	Прибуток	Збиток	Не отримав	
		1	0	0,5	
8	Який доступ до кредитних коштів у суб'єкта господарювання був у межах реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?	Легкий	Складний	Доступу до кредитних коштів не було	
		1	0	0,5	
9	Який досвід отримав суб'єкт господарювання в рамках реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?	Позитивний	Негативний	Нейтральний	
		1	0	0,5	
10	На який рівень (національний, регіональний) був направлений проект міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?	Національний	Регіональний	Обидва рівня	
		0,5	0,5	1	
11	Які ще додаткові ефекти отримали учасники від реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу (на національному або регіональному рівні)?	Соціальний	Екологічний	Не отримали	
		0,5	0,5	0	
12	Які ресурси отримав суб'єкт господарювання в процесі реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Фінансові	Інтелектуальні	Виробничі	
		0,33	0,33	0,33	
13	Які інструменти з наведених суб'єкт господарювання використовував для позитивної реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Цифровізацію	Штучний інтелект	Хмарні технології	
		0,33	0,33	0,33	
14	Чи були залучені додаткові інвестиції в процесі реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Додаткові інвестиції залучені	Додаткових інвестицій не було	Планується залучити додаткові інвестиції	
		1	0	0,5	
15	Опишіть ефект міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу	Соціальний	Економічний	Фінансовий	
		0,33	0,33	0,33	
16	Який рівень фінансування проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Достатній	Недостатній	Завищений	
		1	0	0,5	

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Закінчення табл. 1

1	2	3		
17	Як мотивований персонал у процесі реалізації міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Негрошовим заохоченням	Грошовим заохоченням	Мотиваційні заходи не проводились
		0,5	1	0
18	Як підвищувалась кваліфікація персоналу в процесі реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Курси підвищення кваліфікації	Проведення тренінгів	Самостійно на розсуд працівника
		0,33	0,33	0,33
19	Як вплинула цифровізація в рамках виконання проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Позитивно	Негативно	Вплив відсутній
		1	0	0,5
20	Який фактор мав найвищий вплив на реалізацію проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Фінансування	Цифровізація	Суспільство
		0	0,5	1
21	Як вплинуло на зайнятість реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Кількість працівників збільшилась	Кількість працівників зменшилась	Без змін
		1	0	0,5
22	Як вплинуло на прибутковість реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Прибутковість збільшилась	Прибутковість зменшилась	Без змін
		1	0	0,5
23	Як вплинуло на фінансовий стан реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Фінансовий стан покращився	Фінансовий стан погіршився	Без змін
		1	0	0,5
24	Як вплинуло на ліквідність реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Ліквідність збільшилась	Ліквідність зменшилась	Без змін
		1	0	0,5
25	Як вплинуло на платоспроможність реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Платоспроможність збільшилась	Платоспроможність зменшилась	Без змін
		1	0	0,5
26	Як вплинуло на технічне забезпечення реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Технічне забезпечення покращилось	Технічне забезпечення погіршилось	Без змін
		1	0	0,5
27	Як вплинуло на фінансовий потенціал реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Фінансовий потенціал покращився	Фінансовий потенціал погіршився	Без змін
		1	0	0,5
28	Як вплинуло на інноваційний потенціал реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	Інноваційний потенціал покращився	Інноваційний потенціал погіршився	Без змін
		1	0	0,5
29	Чи бачать майбутній потенціал реалізації проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	На майбутнє плануємо брати участь у реалізації проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу	На майбутнє не плануємо брати участь у реалізації проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу	
		1	0	
30	Міжнародна технічна допомога малому і середньому бізнесу це відкриття нових можливостей для розвитку?	Нові можливості для розвитку	Важкий тягар бізнесу	Нездоланна мрія
		1	0	0,5

Джерело: розроблено авторами.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

З табл. 1 видно, що за кожну надану відповідь на питання можна отримати максимальну кількість – 1 бал, мінімальну кількість – 0 балів. Усього за відповіді на питання можна отримати 30 балів. Запропонована градація ефективності в балах щодо оцінки ефективності реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Градація ефективності в балах щодо оцінки ефективності реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу

Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
від 0 до 15 балів	від 15 до 20 балів	від 20 до 30 балів

Джерело: розроблено авторами.

Опитувальник для отримувачів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу було сформовано та розміщено на платформі Google форми. Результати щодо опитування респондентів наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Результати опитування респондентів у балах

№ з/п	Найменування питання	Результати бальної оцінки опитування респондентів									
		Респондент 1	Респондент 2	Респондент 3	Респондент 4	Респондент 5	Респондент 6	Респондент 7	Респондент 8	Респондент 9	Респондент 10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	До якого виду бізнесу за обсягом діяльності належить Ваш суб'єкт господарювання?	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	У якому секторі економіки провадить діяльність суб'єкт господарювання?	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3	Яка середня кількість працівників працює у суб'єкта господарювання?	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
4	Як вплинуло отримання міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу на фінансову стійкість суб'єкта господарювання	0	0	1	1	1	0	1	1	1	0
5	Чи потребувало залучення додаткових коштів на виконання проєкту міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу	0	0	0,5	1	1	0	0	0,5	1	0
6	Чи можна вважати реалізацію проєкту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу позитивним явищем для суспільства?	0,5	0,5	0,5	1	1	0,5	0,5	0,5	1	0,5
7	Який фінансовий результат отримав суб'єкт господарювання від реалізації проєкту міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?	0,5	0,5	1	1	1	0,5	1	0,5	1	1

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
8	Який доступ до кредитних коштів у суб'єкта господарювання був у межах реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?	0	0	0,5	1	1	0,5	0,5	1	1	0,5
9	Який досвід отримав суб'єкт господарювання в рамках реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?	0,5	0,5	0,5	1	1	0,5	0,5	0,5	1	0,5
10	На який рівень (національний, регіональний) був направлений проект міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу?	0,5	0,5	1	1	1	0,5	0,5	0,5	1	0,5
11	Які ще додаткові ефекти отримали учасники від реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу (на національному або регіональному рівні)	0	0	1	1	1	0	0	0,5	1	0,5
12	Які ресурси отримав суб'єкт господарювання в процесі реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу	0,66	0,66	1	1	1	0,33	0,33	0,66	1	0,66
13	Які інструменти з наведених суб'єкт господарювання використовував для позитивної реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу	0,33	0,33	1	1	1	0,66	0,66	0,33	1	0,33
14	Чи були залучені додаткові інвестиції в процесі реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	0,5	0	0,5	0,5	1	0,5	0,5	0,5	1	1
15	Опишіть ефект міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу	0,66	0,66	0,66	0,66	0,33	0,66	1	1	0,66	0,33
16	Який рівень фінансування проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	1	1	0	0	1	1	1	0,5	0,5	0,5
17	Як мотивований персонал в процесі реалізації міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	0,5	0,5	1	1	1	1	1	0	1	1
18	Як підвищувалась кваліфікація персоналу в процесі реалізації проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	0,33	0,33	0,66	0,66	1	1	1	0,33	0,66	0,66

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
19	Як вплинула цифровізація в рамках виконання проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	1	1	1	0,5	0,5	0,5	1	1	1	1
20	Який фактор мав найвищий вплив на реалізацію проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	0,5	0,5	1	1	1	0,5	1	0	1	1
21	Як вплинуло на зайнятість реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	1	1	0	0	1	0,5	1	0,5	0,5	0,5
22	Як вплинуло на прибутковість реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	0,5	0	0,5	0,5	1	0,5	0,5	0,5	1	1
23	Як вплинуло на фінансовий стан реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	0,5	0,5	1	1	1	0,5	1	0	1	1
24	Як вплинуло на ліквідність реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	0,5	0	0,5	0,5	1	0,5	0,5	0,5	1	1
25	Як вплинуло на платоспроможність реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	0	0	0,5	1	1	0	0	0,5	1	0
26	Як вплинуло на технічне забезпечення реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	0,5	0	0,5	0,5	1	0,5	0,5	0,5	1	1
27	Як вплинуло на фінансовий потенціал реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	0	0	1	1	1	0	1	1	1	0
28	Як вплинуло на інноваційний потенціал реалізація проекту міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	1	1	1	0,5	0,5	0,5	1	1	1	1
29	Чи бачать майбутній потенціал реалізації проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу?	0	0	0,5	1	1	0	0	0,5	1	0
30	Міжнародна технічна допомога малому і середньому бізнесу – це відкриття нових можливостей для розвитку?	0	0	0,5	1	1	0	0	0,5	1	0
Всього:		14,48	12,48	21,82	24,32	28,33	14,65	19,99	17,82	28,32	18,48

Джерело: сформовано авторами.

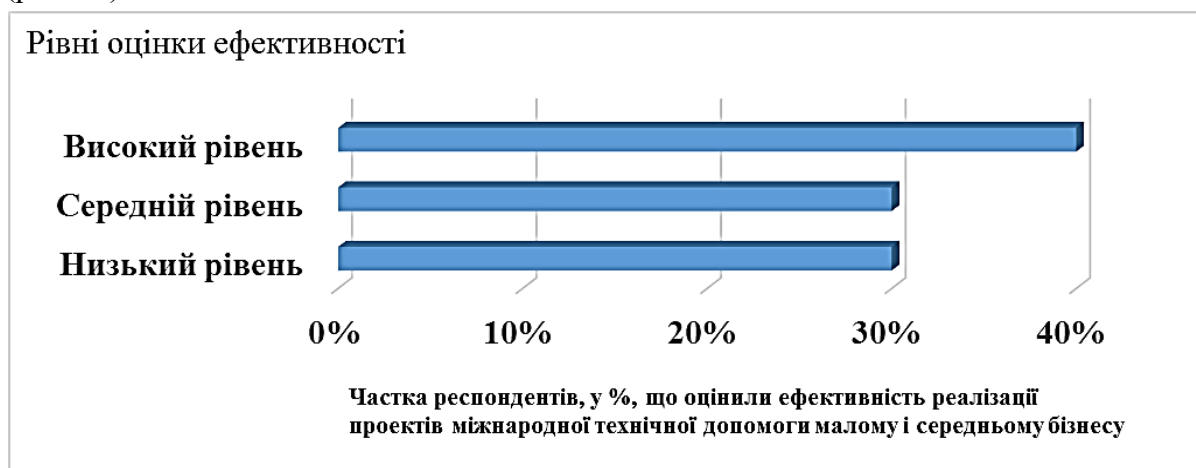
На основі аналізу табл. 2 сформуємо інформацію щодо оцінки ефективності реалізації проектів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу (табл. 4).

*Оцінка ефективності реалізації проєктів
міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу*

Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
від 0 до 15 балів	30 %	від 15 до 20 балів	30 %	від 20 до 30 балів	40 %

Джерело: сформовано авторами.

На основі табл. 4 пропонується зробити графічну візуалізацію оцінки ефективності реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу (рис. 11).

*Рис. 11. Оцінки ефективності реалізації проєктів
міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу*

Джерело: побудовано авторами.

Відповідно до рис. 11 високий рівень ефективності реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу зазначають 40 % респондентів, середній і низький рівень ефективності реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу зазначають 30 % респондентів.

Висновки і пропозиції. Ефективність програм міжнародної технічної допомоги малому та середнього бізнесу в Україні на сьогодні невідома, тому нами розроблено методику оцінки ефективності програм міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу в Україні на основі бальної оцінки, що дало змогу оцінити рівень ефективності реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги малому і середньому бізнесу для виявлення їхнього впливу на розвиток регіону.

Розроблена методика оцінки ефективності програм міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу в Україні в контексті розвитку регіону рекомендована для використання у своїй діяльності для Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, а також будуть корисні для використання науковій спільноті. Наведені рекомендації нададуть можливість проведення оцінки ефективності програм міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу в Україні, які на сьогодні не було затребувано, проте вони виведуть на якісно новий рівень процес визначення ефективності програм міжнародної технічної допомоги малому та середньому бізнесу в Україні в контексті розвитку регіону.

Список використаних джерел

1. Названо найбільших донорів України: МЕРТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-nazvano-krupnejshix-donorov-ukrainy-mert>.
2. Гудзь Ю. Ф. Міжнародна допомога та її вплив на підприємницьке середовище в Україні / Ю. Ф. Гудзь // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 5. – С. 34-36.
3. Луценко А. О. Використання міжнародної технічної допомоги малими та середніми підприємствами при виході на ринки ЄС / А. О. Луценко, Т. В. Данько // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. наук. пр. Темат. вип. : Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. – 2015. – № 54 (1163). – С. 27-32.
4. Котенко Т. М. Міжнародна технічна допомога як спосіб підтримки малого та середнього бізнесу в Україні [Електронний ресурс] / Т. М. Котенко // Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., 10 листопада 2017 р. К. : КНЕУ, 2017. – С. 192–197. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/23210>.
5. Solomon G. T. Survival of the fittest: Technical assistance, survival and growth of small businesses and implications for public policy / G. T. Solomon, A. Bryant, K. May, V. Perry // Technovation. – 2013. – № 33(8-9). – Pp. 292-301.
6. Моніторинг проєктів міжнародної технічної допомоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mof.gov.ua/uk/monitoring_of_international_technical_assistance_projects-422.
7. Перелік діючих проєктів (програм) МТД, бенефіціаром/реципієнтом яких є Мінрегіон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjK0casw5HxAhXVFXcKHfgZBggQFjACegQIAhAE&url=http%3A%2F%2Fwww.minregion.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2021%2F03%2Fperelik-diyuchyh-proyektiv-mtd.docx&usg=AOvVaw0EtBDyt_JgprFv-8SzyJC2.
8. Перелік проєктів міжнародної допомоги Україні, що зареєстровані в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=a914d7c8-1296-4378-ab13-e4d41f35c79a>.
9. Про надання фінансової державної підтримки [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.
10. Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://5-7-9.gov.ua>.
11. Україна покращила свою позицію в рейтингу «Глобальний інноваційний індекс 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=edf58f89-c170-4be0-8fc7%205e7452893639&title=UkrainaPokraschilaSvoiuPozitsiuVReitinguglobalniiInnovatsiiniiIndeks2020>.

References

1. Nazvano naibilshykh donoriv Ukrainy: MERT [Named the largest donors in Ukraine: MEDT]. <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-nazvano-krupnejshix-donorov-ukrainy-mert>.
2. Hudz, Yu.F. (2010). Mizhnarodna dopomoha ta yii vplyv na pidpriemnytske seredovyshe v Ukraini [International assistance and its impact on the business environment in Ukraine]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine*, (5), 34-36.
3. Lutsenko, A.O., & Danko, T.V. (2015). Vykorystannia mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy malymy ta serednimy pidpriemstvamy pry vykhodi na rynky YeS [Use of international technical assistance by small and medium enterprises in entering EU markets]. *Visnyk Nats. tekhn. un-tu «KhPI» : zb. nauk. pr. Temat. vyp.: Aktualni problemy upravlinnia ta finansovo-hospodarskoi diialnosti pidpriemstva – Bulletin of the National University of Technology "KhPI": collection. Science. etc. Topic. issue: Current issues of management and financial and economic activities of the enterprise*, (54(1163)), 27-32.
4. Kotenko, T.M. (2017). Mizhnarodna tekhnichna dopomoha yak sposib pidtrymky maloho ta serednoho biznesu v Ukrainy [International technical assistance as a way to support small and medium-sized businesses in Ukraine]. Proceeding from *Finansovo-kredytnyy mekhanizm aktyvizatsiyi in-*

vestytsiynoho protsesu: zb. materialiv III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Financial and credit mechanism for activating the investment process: collection. materials III International. scientific-practical conf. (pp. 192–197). <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/23210>.

5. Solomon, G.T., Bryant, A., May, K., & Perry, V. (2013). Survival of the fittest: Technical assistance, survival and growth of small businesses and implications for public policy. *Technovation*, (33(8-9)), 292-301.

6. Monitorynh proektiv mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy [Monitoring of international technical assistance projects]. https://mof.gov.ua/uk/monitoring_of_international_technical_assistance_projects-422.

7. Perelik diiuchykh proektiv (prohram) MTD, benefitsiarom/retsypientom yakykh ye Minrehion [List of current ITD projects (programs), the beneficiary / recipient of which is the Ministry of Regional Development]. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjK0casw5HxAhXVFXcKHfgZBggQFjACegQIAhAE&url=https%3A%2F%2Fwww.minregion.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2021%2F03%2Fperelik-diyuchykh-proyektiv-mtd.docx&usq=AOvVaw0EtBDyt_JgprFv-8SzyJC2.

8. Perelik proektiv mizhnarodnoi dopomohy Ukraini, shcho zareiestrovani v Ministerstvi ekonomichnoho rozvytku i torhivli [List of international assistance projects to Ukraine registered with the Ministry of Economic Development and Trade]. <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=a914d7c8-1296-4378-ab13-e4d41f35c79a>.

9. Pro nadannia finansovoi derzhavnoi pidtrymky [About providing financial state support], Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 28 (on 24.01.2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.

10. Derzhavna prohrama «Dostupni kredyty 5-7-9%» [State program «Affordable loans 5-7-9%»]. <https://5-7-9.gov.ua/>.

11. Ukraina pokrashchyla svoiu pozytsiiu v reitynhu «Hlobalnyi innovatsiynyi indeks 2020» [Ukraine has improved its position in the rating «Global Innovation Index 2020»]. <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=edf58f89-c170-4be0-8fc7%205e7452893639&title=UkrainaPokrashchilaSvoiuPozitsiiuVReitinguglobalniiInnovatsiiniiIndeks2020>.

Отримано 25.07.2021

UDC 339.96:334.012.61-022.51-022.55(477)

Kostiantyn Bezverkhyi

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Financial Analysis and Auditing
Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

E-mail: k.bezverkhyi@knu.edu.ua. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0001-8785-1147>

ResearcherID: [J-3631-2015](https://orcid.org/0000-0001-8785-1147)

Yevheniia Polischuk

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Corporate Finance and Controlling
Vadym Hetman Kyiv National University of Economics (Kyiv, Ukraine)

E-mail: polishchuk@kneu.edu.ua. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-6133-910X>

ResearcherID: [J-5444-2018](https://orcid.org/0000-0002-6133-910X)

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL TECHNICAL ASSISTANCE PROGRAMS FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES USING THE DEVELOPED METHODOLOGY

The article considers the evaluation of the effectiveness of the implementation of international technical assistance programs for small and medium-sized businesses using the developed methodology. The purpose of the article is to develop a methodology for assessing the effectiveness of international technical assistance programs for small and medium-sized businesses, which, in turn, will provide an understanding of the effectiveness of the above programs. The materials of the research are domestic legislation in the field of international technical assistance, scientific works of foreign and domestic researchers, survey results. The following methods were used during the study: analysis and synthesis (a list of international technical assistance projects for small and medium-sized businesses; a description of international technical assistance pro-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

jects for small and medium-sized businesses); questionnaires (conducting a survey of beneficiaries of international technical assistance to small and medium-sized businesses); graphic method (visualization of information about the beneficiary, recipient and development partner of the international technical assistance to small and medium business); grouping (separation of international technical assistance projects related to small and medium business); observation (selection of both foreign and domestic authors who study the issues of international technical assistance to small and medium-sized businesses); logical generalization of results (formulation of conclusions). The developed methodology for evaluating the effectiveness of international technical assistance programs for small and medium-sized businesses in Ukraine in the context of regional development is recommended for use by the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the State Statistics Service of Ukraine. These recommendations will provide an opportunity to assess the effectiveness of international technical assistance programs for small and medium-sized businesses in Ukraine, which have not been requested today, but they will take to a new level the process of determining the effectiveness of international technical assistance programs for small and medium-sized businesses in Ukraine.

Keywords: rating; international technical assistance; small and medium business; efficiency.

Fig.: 11. Table: 4. References: 11.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-110-122

УДК 334.722:351.82(477)

JEL Classification: M21; M48

Дмитро Пілевич

кандидат економічних наук

Університет ДФС України (Ірпінь, Україна)

E-mail: dmutrostan@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9442-0262>**ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ**

У статті здійснено ґрунтовний аналіз щодо сутності та критеріїв визначення суб'єктів господарювання згідно із законодавством України. Наведено трактування поняття «мале підприємство» та «малий бізнес» різними вченими. Розкрито сутність державної підтримки малого бізнесу та наведено аргументи щодо її необхідності в межах економічного та соціального стимулу. Також розкрито умови деяких програм щодо підтримки розвитку малого підприємництва в Україні на сьогодні.

Ключові слова: *мале підприємство; суб'єкт малого підприємництва; державна підтримка; малий бізнес; економічний та соціальний стимул державної підтримки.*

Рис.: 3. Табл.: 3. Бібл.: 32.

Постановка проблеми. Малий бізнес сьогодні виступає своєрідним стимулятором розвитку фінансово-економічної системи країни та є важливою складовою господарської системи. Це пояснюється великою часткою зайнятості населення саме в цьому секторі (81,5 %), постійно зростаючою кількістю таких підприємств, а також їхньою часткою у формуванні доданої вартості (64 %) та податкових надходжень (37 %) [17]. Незважаючи на це, такі підприємства при здійсненні своєї діяльності стикаються з багатьма труднощами та проблемами, які змушені вирішувати самостійно без належної підтримки з боку держави. Оскільки малий бізнес виконує важливу роль у господарському розвитку країни, державна підтримка таких підприємств дуже необхідна. Особливо актуальним це питання постає в сьогоднішніх реаліях соціально-економічного розвитку країни, коли доводиться вести бізнес в умовах пандемії коронавірусу, що виводить на перший план не прибутковість, а виживання підприємств малого бізнесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання щодо розвитку малого бізнесу в частині економічних, нормативно-правових та інституційних умов, а також підтримки його діяльності з боку держави досліджували такі вітчизняні вчені: Ю. Авксентьева, А. Безус, З. Варналій, Н. Галан, О. Ганенко, В. Герасимчук, М. Казим, І. Матюшко, Ю. Ольвінська, О. Лазовський, В. Папп, О. Попело, Н. Поповенко, А. Попський, К. Шафранова та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Попри численні наукові результати, які були розкриті багатьма науковцями, актуальним залишаються питання аналізу та розкриття сутності стану державної підтримки малого бізнесу в умовах загострення соціально-політичної кризи, курсу на євроінтеграцію та її ролі та значення з урахуванням пандемії, спричиненої COVID-19.

Мета статті. Головною метою дослідження є розкриття особливостей функціонування підприємств малого бізнесу в Україні та характеристика основних програм їх державної підтримки.

Виклад основного матеріалу. В Україні діяльність суб'єктів малого підприємництва базується на Конституції України та регулюється відповідними нормативно-правовими документами, основними з яких є: Господарський, Цивільний, Податковий кодекси, Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» та іншими законодавчими актами.

У Господарському кодексі України (ст. 55) класифікують суб'єктів господарювання залежно від кількості працюючих та річного доходу на: суб'єктів малого (зокрема мікро) середнього та великого підприємництва [10].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Порядок та критерії визначення суб'єктів господарювання, які належать до мікропідприємництва та малого підприємства, наведено на рис. 1.

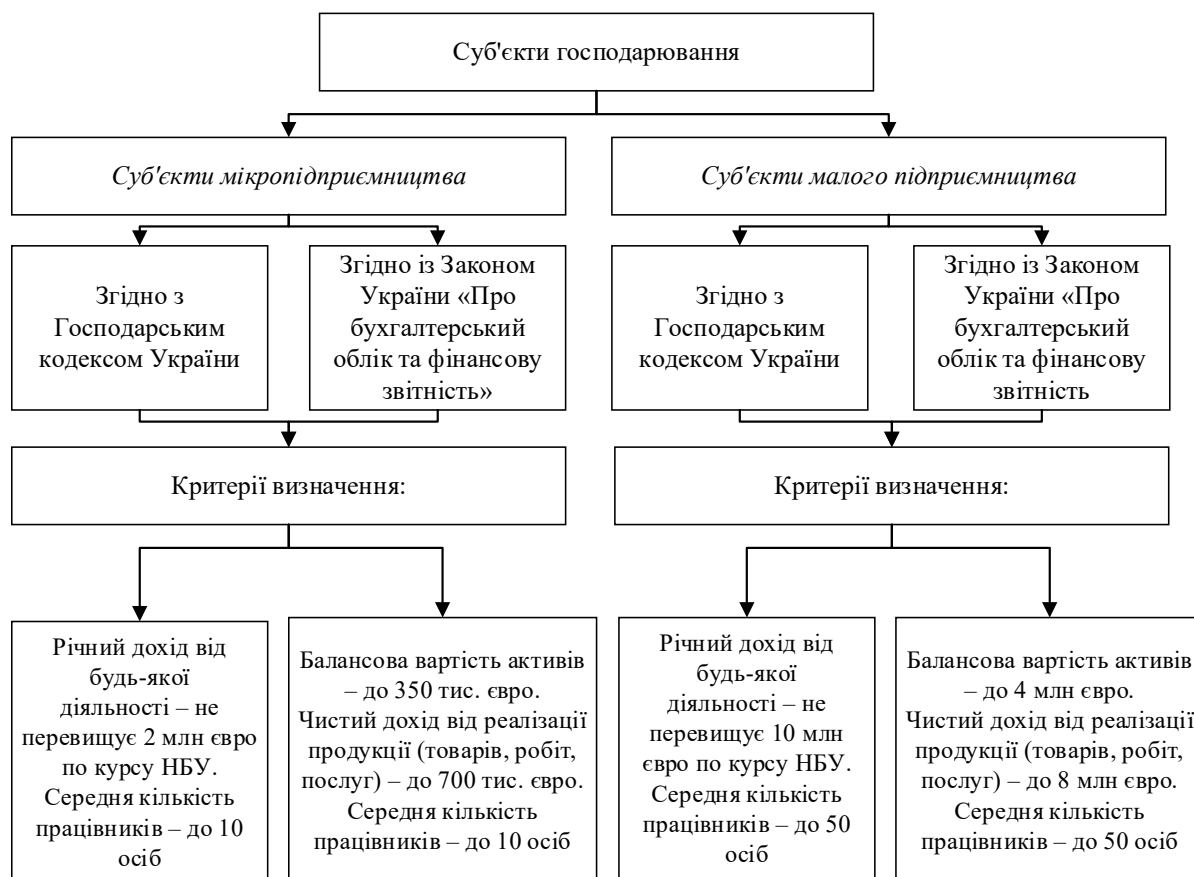

Рис. 1. Критерії визначення суб'єктів господарювання за кількісними параметрами та масштабом діяльності відповідно до чинного законодавства

Джерело: побудовано автором на основі [10; 16; 21].

У наукових дослідженнях при визначенні дефініції «мале підприємство» часто трапляється і споріднене поняття «малий бізнес». Термін «мале підприємство» досить часто замінюють на поняття «малий бізнес», оскільки в цих поняттях практично немає серйозної різниці, вважається, що більш слушно використовувати поняття «мале підприємство» з юридичного аспекту і таке поняття можна зустріти виключно в нормативно-правових документах [9; 21], а «малий бізнес» – більш економічний термін і використовується переважно у зв'язку з економічним розвитком регіону чи держави.

У зарубіжних практиках, наприклад, країнах Західної Європи та Японії, більшого поширення дістала дефініція «мале та середнє підприємство», у Франції взагалі вживається абревіатура «PME» (petites et moyennes entreprises), у Німеччині – не поділяються підприємства на малі та середні, тому при визначенні підприємства вживається єдине поняття «mittelstand» (середній прошарок). В Україні на законодавчому рівні не визначено саме категорію «малий бізнес» [16].

На думку Л. Васильєва, «малий бізнес – це не просто частина або сектор національної економіки, який можна статистично виділити в показниках чисельності зайнятих, в обсязі товарообороту, кількості основного капіталу тощо. Це – економічний сегмент, якому притаманні принципово нові якісні характеристики, а саме: об'єднання в одній особі власника та підприємця, спрямованість на інновації, спрощені комунікативна та інформаційна системи» [6; 7]. У свою чергу, Г. Козаченко дає таке визначення: «малий бізнес як

будь-яку діяльність малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб), що не суперечить закону й спрямована на отримання прибутку» [15]. При цьому З. Варналій розмежовує поняття «малий бізнес» та «мале підприємництво» лише за якісним складником, надаючи малому підприємству більший ступінь ризику та інноваційності [4].

Отже, аналіз визначених підходів засвідчує, що немає єдиної думки щодо визначення понять «малий бізнес» та «мале підприємства». Нині в економічній літературі є три підходи щодо визначення цих категорій. Згідно з першим підходом поняття «малий бізнес» є ширшим за поняття «мале підприємство», оскільки ці відносини стосуються не лише підприємців, а всіх учасників ринкової економіки. Відповідно до другого підходу, поняття «мале підприємство» є ширшим за своєю сутністю, ніж малий бізнес, пояснюючи це тим, що бізнес може охоплювати лише одну сферу торгівлі, а підприємство включає в себе виробництво та обіг. Такий підхід є дуже поширеним. Третій підхід визначає ці поняття як однакові, синонімічні, проте і не тотожні. Такий підхід сьогодні є доволі поширеним як у вітчизняній, так і закордонній науці, оскільки науковці визнають, що еквівалентом терміна «бізнес» є термін «підприємство» [6; 13; 14; 15].

Отже, підводячи підсумки, ми поділяємо кожний погляд, що нині є в наукових дослідженнях, та погоджуємося з тим, що поняття «мале підприємства» та «малий бізнес» не є тотожними, однак перебувають у тісному взаємозв'язку.

Наявність у країні суб'єктів малого бізнесу є ключовим фактором для розвитку економічних відносин, оскільки такі підприємства мають здатність до швидкого адаптування до зовнішніх змін, перетворюючись у джерело інноваційного зростання.

В Україні частка суб'єктів малого підприємства в загальній кількості суб'єктів господарювання становить близько 99 %. За статистичними даними, у 2020 році в Україні налічувалося 512 суб'єктів великого підприємства, суб'єктів середнього підприємства налічувалося 17 946 од. (або 0,9 % від загальної кількості суб'єктів) решта – суб'єкти малого та мікропідприємства, з них 1,95 млн суб'єктів малого підприємства, у тому числі 1,89 млн од. – суб'єкти мікропідприємства, з яких 1,59 млн фізичні особи-підприємці (або 99,1 % від загальної кількості суб'єктів господарювання). Переважну частину малих підприємств становлять мікропідприємства (частка мікропідприємств у загальній сумі малих підприємств становила у 2020 р. 96,2 %; аналогічно переважну частину суб'єктів малого підприємства – фізичних осіб становили суб'єкти мікропідприємства – 99,5 %). У 2020 році кількість суб'єктів малого підприємства скоротилась на 206,88 тис. од., або на 10 % порівняно з 2010 роком [12].

Взагалі тенденції до зменшення суб'єктів малого підприємства починаються з 2011 року і відбуваються по теперішній час. Найбільший показник щодо зменшення кількості був у 2012 році, а далі поступово кількість таких суб'єктів збільшувалася. Більш детальна інформація наведена в табл. 1.

Як уже зазначалося, малий бізнес є рушійною силою для розвитку будь-яких економічних відносин, саме за таких обставин дуже важливою є підтримка з боку держави, особливо в кризових ситуаціях, оскільки це дозволить покращити економічну ситуацію як в окремих регіонах, так і в країні загалом. У нашій країні становлення впливу державного регулювання та підтримки суб'єктів малого підприємства є недостатнім.

Таблиця 1

Динаміка кількості діючих суб'єктів малого підприємництва, включаючи і мікропідприємництва за 2010-2020 рр., од.

Рік	Суб'єкти малого підприємництва, од.	у % до загального показника суб'єктів господарювання	з них суб'єкти мікропідприємництва, од.	у % до загального показника суб'єктів господарювання відповідного виду діяльності	суб'єкти малого підприємництва, од.	у % до загального показника фізичних осіб-підприємців	з них суб'єкти мікропідприємництва, од.	у % до загального показника фізичних осіб-підприємців
2010	2161999	99,0	2093688	95,9	1804758	100,0	1793243	99,3
2011	1679902	98,7	1608819	94,5	1325619	100,0	1313004	99,0
2012	1578878	98,7	1510776	94,4	1234830	100,0	1224315	99,1
2013	1702201	98,9	1637180	95,1	1328392	100,0	1318703	99,2
2014	1915046	99,1	1859887	96,3	1590448	100,0	1580965	99,4
2015	1958385	99,2	1910830	96,8	1630571	100,0	1626589	99,7
2016	1850034	99,2	1800736	96,5	1558880	100,0	1553041	99,6
2017	1789406	99,1	1737082	96,2	1466486	100,0	1458980	99,5
2018	1822671	99,1	1764737	95,9	1483297	100,0	1471965	99,2
2019	1922978	99,1	1864013	96,0	1560650	100,0	1550633	99,3
2020	1955119	99,1	1898902	96,2	1599411	100,0	1591031	99,5

Джерело: побудовано автором на основі [12].

У процесі дослідження сутності державної підтримки малого бізнесу, спочатку доцільно навести кілька визначень зазначеної дефініції. Словник з економічної теорії вказує, що «державна підтримка здійснюється у всіх країнах, переслідує мету володіння достатньо ефективним сектором виробництва сировини та продовольства, соціальну стабільність на селі та екологічну безпеку» [27]. У свою чергу, З. Варналій розглядає державну підтримку як «сукупність (комплекс) пріоритетних підходів і рішень, які визначають основні напрями і форми правового, економічного та організаційного сприяння розвитку підприємництва з урахуванням інтересів держави та суб'єктів господарювання» [5]. Тобто, з одного боку, державна підтримка – це певним чином сформована нормативно-правова база щодо регулювання діяльності суб'єктів господарювання, а також наявність економічних та організаційних засад становлення і розвитку підприємства, а з іншого – це певні стимули, використання різних видів ресурсів, які залучаються у сферу підприємництва на певних умовах (пільгових або безоплатно).

Отже, у межах цієї статті ми будемо розглядати державну підтримку малого підприємства як сукупність заходів держави, які спрямовані на підтримку стабільного розвитку суб'єктів малого бізнесу та стимулювання їхньої діяльності.

Основи здійснення державної підтримки в Україні закладені в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [22], який визначає правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва. Згідно з цим Законом метою державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є:

- 1) створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва;
- 2) забезпечення розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва з метою формування конкурентного середовища та підвищення рівня їхньої конкурентоспроможності;
- 3) стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого і середнього підприємництва;
- 4) сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки;
- 5) забезпечення зайнятості населення шляхом підтримки підприємницької ініціативи громадян [9; 22].

Державна підтримка малого бізнесу в Україні базується на таких принципах: ефективності, доступності, забезпечення, відкритості, прозорості та ін. Серед основних напрямів державної підтримки малого бізнесу в Україні можна виділити такі [22]:

- спрощена процедура ведення обліку та оподаткування;
- залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм;
- створення розгалуженої інфраструктури підтримки розвитку малого підприємництва;
- спрощення процедури щодо отримання необхідних документів для функціонування малого підприємництва та ін.

Попри те, що досить багато дослідників виражають прихильність та доцільність державної підтримки розвитку малого підприємництва, проте є також і ті, хто вважають такий стан речей недоцільним (рис. 2).

Як видно з рис. 2, аргументи «за» та «проти» стосовно державної підтримки доволі вагомі. Багато вітчизняних дослідників, спираючись на досвід провідних країн світу, визнають та доводять необхідність державної підтримки розвитку малого підприємництва. Серед вітчизняних вчених, які є прихильниками проведення політики державної підтримки малого підприємництва, можна назвати О. Попело [18], Н. Поповенко, О. Ганенко [19], А. Безус та К. Шафранова [1].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

На нашу думку, для проведення державної підтримки розвитку малого підприємництва необхідно підходити виважено, з врахуванням фінансового становища держави та всебічно оцінювати доцільність такої підтримки.

Рис. 2. Аргументи, щодо необхідності державної підтримки малого підприємництва
Джерело: згруповано автором на основі [3; 8; 28].

Згідно зі Стратегією розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року [29] були визначені стратегічні напрями державного регулювання малого бізнесу, головним пріоритетом є надання державної підтримки малому та середньому підприємству, з врахуванням внутрішнього та зовнішнього середовища, що склалося в країні.

Дослідивши основні напрями реформ, які останнім часом впроваджуються в нашій країні, за рейтингом «Doing Business», у 2020 р. Україна була на 64-му місці серед 190 країн світу за підсумками дослідження реформ за різними показниками. Якщо говорити, про індикатори, які стосуються стану та розвитку малого бізнесу, то Україна має такі результати: отримання кредитів – 32-е місце, сплата податків – 54-е, створення підприємств – 56-е, виконання контрактів – 57-е, реєстрація власності – 63-є, захист мінотарних інвесторів – 72-е, міжнародна торгівля – 78-е. Незважаючи на те, що ці дані є кращими за попередні роки, вони є не задовільними та не відповідають потребам розвитку малого бізнесу. Якщо порівнювати Україну з низкою пострадянських країн, то за цим же рейтингом Литва посідає 11-е місце, Естонія – 18-е, Латвія – 19-е, Казахстан – 25-е, Російська Федерація – 28-е, Молдова – 48-е, Білорусь – 49-е [30; 31].

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

За показником легкості ведення бізнесу Україна у 2019 році мала – 69,1, а у 2020 р. – 70,2 зі 100 можливих. Основні зміни рейтингу України за показником легкості ведення бізнесу за окремими індикаторами наведено на рис. 3.

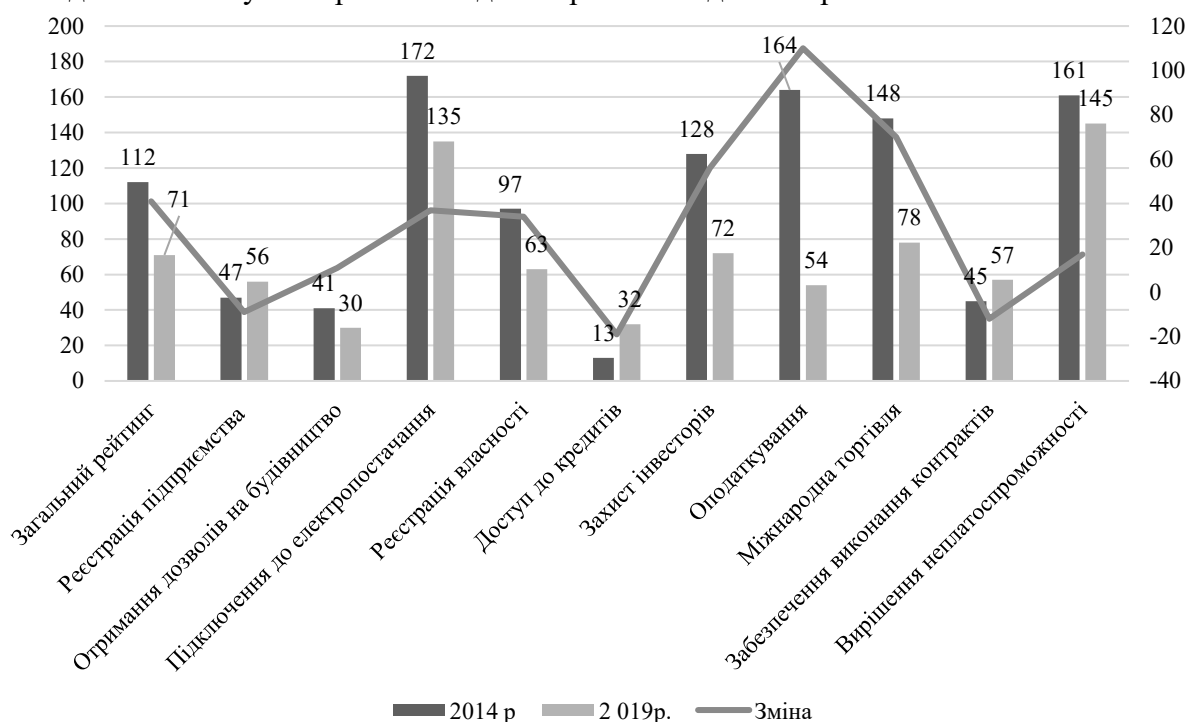

Рис. 3. Індикатори зміни показників легкості ведення бізнесу України за 2014-2019 рр.

Примітка. За даними рейтингу Doing Business, чим менше значення конкретного показника, тим вищий рейтинг.

Джерело: [31].

Дані рис. 3 свідчать, що низькі показники є за такими критеріями, як доступ до кредитів, вирішення питань неплатоспроможності, участі в міжнародній торгівлі. Таким чином, від покращення державного регулювання розвитку малого бізнесу в Україні буде залежати і загальний економічний розвиток і збільшення індикаторів легкості ведення бізнесу.

На сьогодні ключовими державними інституціями, які здійснюють підтримку малого бізнесу, є: Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Міністерство економіки України; інші ключові міністерства та відомства, що впливають на розвиток МСП; Державна регуляторна служба України; Український фонд підтримки підприємництва; Український державний фонд підтримки фермерських господарств; місцеві державні адміністрації; та інші установи, такі як державна небанківська фінансово-кредитна установа «Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу» [11].

У межах цієї статті розглянемо більш детально основні напрями роботи Фонду розвитку підприємництва. Починаючи з 2017 року фонд активно впроваджує програму з підтримки інвестицій малих підприємств, фінансування якої відбувається урядом Німеччини через KfW та Євросоюз у межах ініціативи EU4Business.

Станом на 1 січня 2021 року було за ініціативою фонду було створено понад 2 тис. нових робочих місць, реалізовано інвестиційних проєктів на суму більше ніж 1,2 млрд грн та надано фінансової підтримки 375 підприємцям України [2]. Така ініціатива є важлива для малих підприємств України, які більше за всіх постраждали від обмежень, які були запроваджені урядом унаслідок пандемії COVID-19. Про це свідчать статистичні дані, щодо одержання прибутку малими підприємства протягом 2020 рр. (табл. 2).

Таблиця 2

Чистий прибуток (збиток) малих підприємств

Рік	Усього чистий прибуток (збиток), тис. грн	Малі підприємства	
		Чистий прибуток (збиток), тис. грн	% підприємств, які одержали прибуток, у % до загальної кількості підприємств
2010	13 906 129,70	-19 661 443,10	57,00
2011	67 797 898,90	-10 593 564,30	63,50
2012	35 067 276,80	-14 748 310,90	63,00
2013	-22 839 743,60	-29 420 914,20	65,00
2014	-590 066 944,50	-179 297 518,80	65,70
2015	-373 516 013,20	-118 194 421,90	73,50
2016	29 705 020,10	-32 206 794,20	72,80
2017	168 752 792,70	-20 971 864,00	72,30
2018	288 305 468,10	31 868 636,70	73,70
2019	523 779 001,50	89 449 378,40	73,30
2020	68 054 905,50	-25 529 406,10	70,70

Примітка. Без урахування результатів діяльності банків. За 2014-2020 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано автором з використанням [12].

Виходячи з табл. 2, можна стверджувати, що 2020 рік був невдалим для підприємств малого бізнесу, оскільки фінансовий результат від їхньої діяльності був незадовільним, тобто підприємства отримали збиток. Такий фінансовий стан зумовлений наслідками пандемії щодо дотримання карантинних обмежень у своїй діяльності. Саме тому за таким обставин дуже важлива підтримка з боку держави.

Так, в Україні існує декілька програм з підтримки малого бізнесу, які пропонує Фонд підтримки підприємництва разом із партнерами, а саме:

– державна програма «Доступні кредити 5-7-9%», передбачає спрощення доступу суб'єктів мікропідприємництва та малого підприємництва до банківського, сприяння запобіганню виникнення та поширення, локалізації та ліквідації спалахів, епідемій та пандемій коронавірусної хвороби (COVID-19) в Україні, а також сприяння запобіганню та подоланню їхніх наслідків та рефінансування існуючої заборгованості за кредитами таких підприємств у банках України. Максимальна сума, яку підприємство може отримати в банках-партнерах такої програми, становить 3 млн грн [24];

– програма мікрокредитування, що дозволяє одержати фінансування інвестиційних проєктів та поповнення обігового капіталу мікропідприємництва та малого підприємництва, які здійснюють свою господарську діяльність у дозволених для кредитування галузях, які визначені цією програмою, при цьому максимальна сума отриманого кредиту становить 250 тис. євро [25];

– програма «Доступний фінансовий лізинг 5-7-9%», ця програма направлена на придбання та/або модернізацію основних засобів ММСП, за винятком придбання транспортних засобів (крім тих, що будуть використовуватись у комерційних та виробничих цілях); придбання нежитлової нерухомості з метою здійснення господарської діяльності, без права передачі такої нерухомості в платне або безоплатне користування третім особам, шляхом укладання договору фінансового лізингу [23].

Крім того, у нашій країні існують і інші програми допомоги малому підприємству, детальна інформація щодо програм та які з фінансових установ їх надають наведена в таблиці 3.

Таблиця 3

Програми підтримки малого бізнесу, які реалізуються в Україні

№ з\п	Назва програми	Основні пріоритети програми
1	Програма «DCFTA Initiative East Guarantees Window»	У межах цієї програми доступні позики: – для забезпечення кредитних гарантій (сума до 5 млн євро); – для мікрофінансування: позики до 25 000 євро. Цільовою групою є: – малі та середні підприємства (МСП), які планують інвестувати в сучасні та інноваційні технології; – мікропідприємства, де працює менше ніж 10 співробітників; – МСП агропродовольчого сектору. Партнером цієї програми є АТ «УКРСИББАНК»
2	Програма «Механізм фінансування МСП – Етап II»	Умовами програми передбачено можливість отримання суб'єктами МСП позики у розмірі до 110 000 євро. Програма реалізується ЄС у межах ініціативи EU4Business. Партнерами цієї програми є: АТ «Кредобанк» та ФБ «Укргазбанк»
3	Кредитна лінія ЄБРР – EU4Business	Кредитна лінія ЄБРР-EU4Business – це спільна ініціатива ЄС та ЄБРР для надання українським МСП допомоги з метою фінансування їх інвестицій, що дозволить їм скористатися можливостями, доступними в межах DCFTA (Глибока і всеосяжна зона вільної торгівлі). Дана програма має типи кредитів: стандартний, спрощений та комплексний підходи. Застосування даних підходів передбачає повернення частини вартості від 10 до 15 % так званого кешбеку. Партнерами даної програми є: ТОВ «ОТП Лізинг» та АТ «Укресімбанк»
4	Програма соціального інвестування WNISEF	Програма Соціального інвестування WNISEF направлена на забезпечення підтримки приватних підприємств та фізичних осіб-підприємців з метою досягнення соціального та екологічного впливу в Україні через створення механізму доступного кредитування спільно з банківськими установами, надання тренінгових та консультаційних послуг, коучингу і наставництва. Розмір кредиту знаходиться в межах від 10 000 до 100 000 доларів США в гривневому еквіваленті, з відсотковою ставкою у розмірі 5-10 % терміном на 36 місяців.

Джерело: згруповано автором з використанням [20; 26; 32].

У таблиці 3 представлено програми підтримки суб'єктів малого бізнесу, більш детальну інформації про наявні програми можна дізнатися на порталі для підприємців, а також банках-партнерів.

Висновки та пропозиції. У процесі проведеного дослідження було представлено порядок та критерії визначення суб'єктів господарювання за кількісними параметрами та масштабами діяльності, відповідно до законодавства України. Проаналізована діяльність малих підприємств в Україні за 2010-2020 рр. з урахуванням отриманого їхнього фінансового результату. Приведені аргументи щодо необхідності державної підтримки малого підприємництва, а також розкрито сутність програм державної підтримки таких суб'єктів, що діють на сьогодні в нашій країні. Подальше наукове дослідження вбачаємо в пошуку конкретних напрямів реалізації державної підтримки вітчизняних суб'єктів малого підприємництва.

Список використаних джерел

1. Безус А. М. Розвиток підприємств малого бізнесу в Україні / А. М. Безус, К. В. Шафранова // Вісник КНУТД. – 2016. – № 3(99). – С. 7-17.
2. Бізнес у фокусі Європейського Союзу та Фонду розвитку підприємництва: що вдалося зробити? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/projects/msp/2021/08/16/676867/>.
3. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – 4-те вид., стер. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2008. – 302 с.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

4. Варналій З. С. *Мале підприємництво: основи теорії і практики* / З. С. Варналій. – К. : Знання, 2001. – 277 с.
5. Варналій З. С. *Основи підприємництва : навч. посіб.* / З. С. Варналій. – К. : Знання-Прес, 2002. – 239 с.
6. Васильєва Л. М. *Розвиток малого підприємництва в зарубіжних країнах* / Л. М. Васильєва // *Держава та регіони.* – 2010. – № 2. – С. 55–58.
7. Васильєва Л. М. *Сутність суб'єктів малого підприємництва* [Електронний ресурс] / Л. М. Васильєва. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/27_NII_2010/Economics/72037.doc.htm.
8. Гевлич Л. Л. *Державна підтримка вітчизняного малого бізнесу: стан та перспективи* / Л. Л. Гевлич, І. Г. Гевлич // *Економіка і суспільство.* – 2017. – № 11. – С. 66-71.
9. Гобир І.Б. *Державна підтримка розвитку малого підприємництва в Україні в кризових умовах* / І. Б. Гобир, М. І. Мельник // *Агросвіт.* – 2015. – № 10. – С. 65–69.
10. *Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
11. Гришук А. М. *Пріоритети змін в системі розвитку малого та середнього підприємництва в Україні* / А. М. Гришук // *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва.* – 2016. – № 4(1). – С. 13- 25.
12. *Державна служба статистики* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm.
13. *Заклекта-Берестовенко О. С. Поняття малого підприємництва, його функції та загальні риси оподаткування* / О. С. Заклекта-Берестовенко, Я. В. Довга // *Економіка та митно-правові відносини.* – 2019. – Вип. 13-14. – С. 21-29.
14. *Збарський В. К. Мале підприємництво – ефективна форма господарювання* / В. К. Збарський, А. Д. Остапчук // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка.* – 2017. – Вип. 1(2). – С. 203-209.
15. *Малий бізнес: стійкість та компенсаторні можливості : монографія* / Г. В. Козаченко, А. Е. Воронкова, В. Ю. Медяник, В. В. Назарова. – К. : Лібра, 2003. – 328 с.
16. *Панухник О. Погляд на категорію «малий бізнес» у призмі сучасного бачення та європейських підходів* / О. Панухник, Н. Голич // *Галицький економічний вісник.* – 2019. – Т. 58, № 3. – С. 90-97.
17. *Підтримка малого і середнього бізнесу в Україні* [Електронний ресурс] // Урядовий портал Кабінету Міністрів України. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/pidtrimka-malogo-i-serednogo-pidpriyemnictva>.
18. *Попело О. В. Мале підприємництво як джерело економічного розвитку у високорозвинених країнах* / О. В. Попело // *Вісник Чернігівського державного технологічного університету.* – 2014. – № 3(75). – С. 122-134.
19. *Поповенко Н. С. Державна підтримка розвитку малого бізнесу в Україні* / Н. С. Поповенко, О. В. Ганенко // *Економіка: реалії часу.* – 2012. – № 1(2). – С. 126-132.
20. *Портал для підприємців. Банківські продукти* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sme.gov.ua/program_type/kredytni-programy-za-pidtrymky-mizhnarodnyh-finansovyh-organizatsiij/.
21. *Про бухгалтерський облік та фінансову звітність* [Електронний ресурс] : Закон України від 05 жовтня 2017 року (зі змінами і доповненнями). – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.
22. *Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні* [Електронний ресурс] : Закон України від 22 березня 2012 р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>.
23. *Програма «Доступний фінансовий лізинг 5-7-9%»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bdf.gov.ua/uk/programa-dostupnyi-finansovyi-lizyng-5-7-9>.
24. *Програма «Доступні кредити 5-7-9%»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bdf.gov.ua/dostupni-krediti-5-7-9_approved_04.05.2020.pdf.

25. Програма мікрокредитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bdf.gov.ua/uk/programa-mikrokredituvannya>.
26. Програми підтримки підприємців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=5dee0c19-31f9-4a56-9f86-c05dc322cbb4&tag=ProgramiPidtrimkiPidprintsiv>.
27. Словарь по экономической теории / под ред. В. П. Теплова. – Новосибирск : РГТЭУ, Новосибирский филиал, 2007. – 136 с.
28. Стешенко О. О. Державне регулювання розвитку малого бізнесу в сучасних умовах / О. О. Стешенко // Приазовський економічний вісник: Класичний приватний університет. – 2018. – Вип. 3(08). – С. 82–88.
29. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-p#n8>.
30. Турецков Т. Є. Державне регулювання малого та середнього підприємництва в умовах європейської інтеграції: регіональний аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Донецький держ. ун-т упр. – К., 2020. 299 с.
31. Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies. 2020 International Bank for Reconstruction and Development [Electronic resource] / The World Bank 1818 H Street NW, Washington, DC 20433. – Access mode: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>.
32. Western NIS Enterprise Fund [Electronic resource]. – Access mode: <https://wnisef.org/uk/impact-investing>.

References

1. Bezus, A.M., & Shafranova, K.V. (2016). Rozvytok pidpryemstv maloho biznesu v Ukraini [Development of small business enterprises in Ukraine]. *Visnyk KNUTD – Bulletin of KNUTD*, (3(99)), 7-17.
2. Biznes u fokusi Yevropeiskoho Soiuzu ta Fondu rozvytku pidpryemnytstva: shcho vdalosia zrobyty? [Business in the focus of the European Union and the Fund for Entrepreneurship Development: what has been done?]. (n.d.). <https://www.epravda.com.ua/projects/msp/2021/08/16/676867/>.
3. Varnalii, Z.S. (2008). *Male pidpryemnytstvo: osnovy teorii i praktyky [Small business: basics of theory and practice]*. (4rd ed.). T-vo «Znannia», KOO.
4. Varnalii, Z.S. (2001). *Male pidpryemnytstvo: osnovy teorii i praktyky [Small business: basics of theory and practice]*. Znannia.
5. Varnalii, Z.S. (2002). *Osnovy pidpryemnytstva [Fundamentals of entrepreneurship]*. Znannia-Pres.
6. Vasylieva, L.M. (2010). Rozvytok maloho pidpryemnytstva v zarubizhnykh krainakh [Development of small business in foreign countries]. *Derzhava ta rehiony – State and Regions*, (2), 55–58.
7. Vasilieva, L.M. (2010). *Sutnist subiektiv maloho pidpryemnytstva [Essence of the subjects of small business]*. http://www.rusnauka.com/27_NII_2010/Economics/72037.doc.htm.
8. Hevlych, L.L., & Hevlych, I.H. (2017). Derzhavna pidtrymka vitchyznianoho maloho biznesu: stan ta perspektyvy [State support of domestic small business: status and prospects]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, (11), 66-71.
9. Hobyр, I.B., & Melnyk, M.I. (2015). Derzhavna pidtrymka rozvytku maloho pidpryemnytstva v Ukraini v kryzovykh umovakh [State support for the development of small business in Ukraine in crisis conditions]. *Ahrosvit – Agrosvit*, (10), 65–69.
10. Hospodarskyi Kodeks Ukrainy [The Commercial Code of Ukraine] № 436-IV (16.01.2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
11. Hryshchuk, A.M. (2016). Priorytety zmin v systemi rozvytku maloho ta serednoho pidpryemnytstva v Ukraini [Priorities of changes in the system of small and medium business development in Ukraine]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpryemnytstva – Problems and prospects of business development*, (4(1)), 13-25.
12. Derzhavna sluzhba statystyky [State Statistics Service]. (n.d.). http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

13. Zaklekta-Berestovenko, O.S., & Dovha, Ya.V. (2019). Poniattia maloho pidpriemnytstva, yoho funktsii ta zahalni rysy opodatkovannia [The concept of small business, its functions and general features of taxation]. *Ekonomika ta mytno-pravovi vidnosyny – Economics and customs relations, 13-14*, 21-29.

14. Zbarskyi, V.K., & Ostapchuk, A.D. (2017). Male pidpriemnytstvo – efektyvna forma hospodariuvannia [Small business - an effective form of management]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Ekonomika – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Economics, 1(2)*, 203-209.

15. Kozachenko, H.V., Voronkova, A.E., Medianyuk, V.Yu., & Nazarova, V.V. (2003). *Malyyi biznes: stiikist ta kompensatorni mozhlyvosti [Small business: sustainability and compensatory opportunities]*. Libra.

16. Panukhnyk, O., & Holych, N. (2019). Pohliad na katehoriuu «malyyi biznes» u pryzhmi suchasnoho bachennia ta yevropeyskykh pidkhodiv [A look at the category of "small business" in the light of modern vision and European approaches]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin, 58(3)*, 90-97.

17. Pidtrymka maloho i serednoho biznesu v Ukraini [Support of small and medium business in Ukraine]. <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/pidtrimka-malogo-i-serednogo-pidpriemnytstva>.

18. Popelo, O.V. (2014). Male pidpriemnytstvo yak dzherelo ekonomichnoho rozvytku u vysokorozvynenykh krainakh [Small business as a source of economic development in highly developed countries]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu – Bulletin of the Chernihiv State Technological University, (3(75))*, 122-134.

19. Popovenko, N.S., & Hanenko, O.V. (2012). Derzhavna pidtrymka rozvytku maloho biznesu v Ukraini [State support for small business development in Ukraine]. *Ekonomika: realii chasu – Economy: the realities of time, (1(2))*, 126-132.

20. Portal dlia pidpriemtsiv. Bankivski produkty [Portal for entrepreneurs. Banking products]. https://sme.gov.ua/program_type/kredytni-programy-za-pidtrymky-mizhnarodnyh-finansovyh-organizatsiij/.

21. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist [On Accounting and Financial Reporting], Law of Ukraine (on October 5, 2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

22. Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini [On the development and state support of small and medium enterprises in Ukraine], Law of Ukraine (on March 22, 2012). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>.

23. Prohrama «Dostupnyi finansovy lizynh 5-7-9%» [Program "Affordable financial leasing 5-7-9%"]. <https://bdf.gov.ua/uk/prohrama-dostupnyi-finansovy-lizyng-5-7-9>.

24. Prohrama «Dostupni kredyty 5-7-9%» [Program "Available loans 5-7-9%"]. https://bdf.gov.ua/dostupni-kredyty-5-7-9_approved_04.05.2020.pdf.

25. Prohrama mikrokredytuvannia [Microcredit program]. <https://bdf.gov.ua/uk/prohrama-mikrokredytuvannia>.

26. Prohramy pidtrymky pidpriemtsiv [Entrepreneurship Support Programs]. <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=5dee0c19-31f9-4a56-9f86-c05dc322cbb4&tag=ProgramiPidtrimkiPidpriemtsiv>.

27. Teplova, V. P. (Ed.) (2007). *Slovar po ekonomicheskoi teorii [Dictionary of economic theory]*. RHTOU, Novosybyrskyi fylal.

28. Steshenko, O.O. (2018). Derzhavne rehuliuвання rozvytku maloho biznesu v suchasnykh umovakh [State regulation of small business development in modern conditions]. Pryazovskyyi ekonomichnyi visnyk: *Klasychnyyi pryvatnyi universytet – Azov Economic Bulletin: Classical Private University, 3(08)*, 82–88.

29. *Stratehiia rozvytku maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini na period do 2020 roku [Strategy for the development of small and medium enterprises in Ukraine for the period up to 2020]*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-r#n8>.

30. Turetskov, T.Ye. (2020). *Derzhavne rehuliuвання maloho ta serednoho pidpriemnytstva v umovakh yevropeiskoi intehtatsii: rehionalnyi aspekt [State regulation of small and medium enterprises in the context of European integration: regional aspect]* [Donetskyi derzhavnyi universytet upravlinnia].

31. The World Bank 1818 H Street NW, Washington, DC 20433. (2020). *Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies. 2020 International Bank for Reconstruction and Development*. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>.

32. Western NIS Enterprise Fund. <https://wnisef.org/uk/impact-investing>.

Отримано 16.08.2021

UDC 334.722:351.82(477)

Dmytro Pilevych

PhD in Economics, University of DFS of Ukraine (Irpin, Ukraine)

E-mail: dmutrostan@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-9442-0262>

STATE SUPPORT FOR SMALL BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE

Within the article, a thorough analysis of the nature and criteria for determining business entities in accordance with the laws of Ukraine is provided. The interpretation of the concept of "small entrepreneurship" and "small business" by different scientists is given.

A thorough analysis of changes in the dynamics of the number of existing small businesses, including micro entrepreneurship for 2010-2020, is submitted. The main trend is that in 2020 in Ukraine there was a significant reduction in the number of such entities by 206,88 thousand units, or by 10 % compared with 2010.

The essence of state support for small business is revealed, the basic principles on which such support is based are defined, namely: principle of efficiency, accessibility, provision, openness, transparency, etc., as well, the arguments about its necessity within economic and social stimulus are provided. The author highlighted the main areas of state support for small business in Ukraine, among which the main ones are as follows: simplified accounting and taxation procedure; involvement of small businesses in the implementation of scientific, technical and socio-economic programs; creation of an extensive infrastructure to support the development of small business; simplification of the procedure for obtaining the necessary documents for the operation of small businesses, etc.

The terms and conditions of some programs offered by the Fund of Entrepreneurship Support in Ukraine to support the development of small business in Ukraine today are also revealed, namely: the State program "Affordable Loans 5-7-9 %", the Microcredit program, "Affordable financial leasing": The program "DCFTA Initiative East Guarantees Window", the Program "The mechanism of the financing of small and medium sized business – Stage 2" The EBRD Credit Line – EU4Business and the WNISEF Social Investment Program.

Taking into account the studied, we see the direction of further research in the search of specific areas of state support for domestic small business.

Keywords: *small entrepreneurship; subject of small entrepreneurship; state support; small business; economic and social stimulus of state support.*

Fig.: 3. Table: 3. References: 32.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-123-131

УДК [338.43:339.137]330.34

JEL Classification: L100, O130

Світлана Повна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та державної служби
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: svitlanapovna@gmail.com. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0654-9868>
ResearcherID: [ABA-7025-2021](https://publons.com/researcher/2267476/yuliia-volodymyrivna-shabardina)

Юлія Шабардіна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та державної служби
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: shabardina.yulia@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8559-6381>
ResearcherID: <https://publons.com/researcher/2267476/yuliia-volodymyrivna-shabardina>

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ТА ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті проведено аналіз рівня забезпечення продовольчої безпеки в Україні, а також рівня розвитку підприємств аграрного сектору та харчової промисловості через динаміку їх експорту та імпорту. Визначено, що харчова промисловість України не розвивається відповідними аграрному сектору темпами та втрачає свої позиції. Проте Україною аграрної сировини активно розвиває сектор рослинництва, але призводить до прояву феномену «ресурсного прокляття». Додаткова переробка аграрних продуктів у межах країни могла б сприяти збільшенню доданої вартості та зростанню рівня достатку в країні. Аграрний сектор та харчова промисловість при достатньому рівні співпраці спроможні забезпечити реалізацію перших трьох цілей сталого розвитку, але найбільші виклики стоять перед підприємствами харчової промисловості, що потребує від них прояву ініціативи та спроможності розвиватися в руслі глобальних тенденцій.

Ключові слова: сталий розвиток; аграрний сектор; харчова промисловість; продовольча безпека; конкурентоспроможність; стратегія; управління розвитком підприємств.

Табл.: 1. Бібл.: 20.

Постановка проблеми. Харчова промисловість, разом з аграрним сектором, є для України саме тим двигуном, який може в майбутньому забезпечити істотне зростання валового внутрішнього продукту й допомогти посісти одну з провідних позицій на ринку продуктів харчування у світі [5, с. 33]. Аграрний сектор України останніми роками посилює свою експортну спрямованість, що, у свою чергу, впливає на розвиток харчової промисловості. Харчова промисловість не лише не розвивається відповідними аграрному сектору темпами, а і втрачає свої позиції навіть на внутрішньому ринку. Це впливає на позиціонування країни як виробника аграрної сировини та прояву ефектів «ресурсного прокляття».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам напрацювання стратегічних орієнтирів конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору та харчової промисловості присвячені публікації таких учених, як І. Іртишева, О. Гросицька [5], Г. Михайленко [8], О. Шмаглій [18], Д. Крисанов, Л. Водянка [6], В. Момот, Т. Кокодей [9], О. Манзій [7], Ю. Гудзь [3] та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що значна відкритість України для світових ринків породжує необхідність конкурувати в глобальних масштабах. Посилення експортної спрямованості аграрного сектору та поступова втрата підприємствами харчової галузі своїх позицій потребує напрацювання стратегічних напрямів щодо підтримки конкурентоспроможності вказаних галузей та їх співробітництва для підвищення рівня достатку в країні.

Мета статті. Мета статті полягає в оцінці тенденцій розвитку підприємств національного аграрного сектору та харчової промисловості в умовах глобалізації, оцінці рівня та факторів їх конкурентоспроможності, і подальшого напрацювання відповідних стратегічних орієнтирів для розвитку підприємств цих галузей.

Виклад основного матеріалу. Першими трьома цілями у сфері сталого розвитку як на глобальному, так і на національному рівні [2; 17] визначені такі: 1) зменшення рівня бідності; 2) досягнення продовольчої безпеки у країні, покращення харчування і прагнення до сталого розвитку аграрного сектору; 3) стимулювання здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх громадян. Аграрний сектор і харчова промисловість безпосередньо впливають на досягнення указаних цілей, адже продукція цих галузей входить до списку життєво необхідних товарів для кожної людини, а якість та достатня кількість споживання продуктів харчування прямо впливає на стан здоров'я населення.

У цьому контексті є важливим поняття продовольчої безпеки, яке включає в себе фізичну, економічну та соціальну доступність продовольства належної якості та збалансованої структури [12]. Фізична доступність передбачає наявність на споживчому ринку життєво необхідних продуктів, економічна доступність включає фінансову можливість їх купити, а соціальна – мінімальну різницю у споживанні основних груп продуктів серед різних верств населення [16].

За дослідженнями, рівень продовольчої безпеки України перебуває на набагато нижчому місці, ніж міг би бути. Згідно з Глобальним індексом продовольчої безпеки у 2020 р. [20], Україна посіла 54-е місце серед 113 досліджуваних країн, пропустивши вперед усі 26 європейських держав, із 63 балами зі 100 можливих. При цьому за окремими категоріями були такі місця:

- фізична доступність – 78-е;
- економічна доступність – 54-е;
- якість та безпека – 46-е;
- природні ресурси та стійкість – 42-е.

Для того щоб посісти високе місце в цьому рейтингу, необхідно мати гарні погодні умови, якісну та безпечну продукцію, а також високий рівень життя, що дозволяє населенню харчуватись якісно і різноманітно. Найбільший негативний вплив на стан продовольчої безпеки в Україні мають чинники, що не належать до аграрних проблем, але які пов'язані з економічним станом у країні: дорогі кредити, корупція, політична нестабільність [19].

Згідно з вітчизняними дослідженнями [4], Україна має потужний агропродовольчий потенціал та можливість повністю забезпечити попит на продукти харчування. Але базовими негативними тенденціями, пов'язаними з продовольчою безпекою, є: перекося у структурі харчування; зменшення рівня національного виробництва окремих продуктів; споживання деяких продуктів знаходиться нижче за раціональні норми при погіршенні якості харчування; недоступність якісних продуктів харчування через економічні фактори; занадто велика різниця рівнів життя населення різних соціальних груп; зменшення конкурентоспроможності за багатьма видами продовольства та відповідне зростання імпорту. У 2019 р. найменші індикатори достатності споживання відповідно до раціональних норм Міністерства охорони здоров'я України становили (1 – відповідність раціональним нормам харчування): за молоком і молокопродуктами – 0,53; за рибою і рибопродуктами – 0,63; за плодами та ягодами – 0,65, за м'ясом та м'ясопродуктами – 0,67.

Незважаючи на зменшення кількості населення, роздрібний продаж більшості товарів харчової промисловості має тенденцію до збільшення. Так, протягом 2017-2019 рр. роздрібний продаж у натуральному виразі перероблених фруктів та овочів зріс на 33,6 %, м'ясних продуктів, сирів та цукрових кондитерських виробів – на 32 %, масла вершкового – на 19 %, борошна – на 9 % тощо [15, с. 384]. Ця тенденція разом із тенденцією зростання імпорту готових харчових продуктів свідчить про зростання можливостей населення щодо купівлі продуктів харчування та відповідно запит на більш якісні товари. Отже, конкуренція і для харчової промисловості стає глобальною, що є викликом, який вимагає від національних харчових підприємств наявності менеджменту на рівні, не нижчому за їхніх закордонних конкурентів.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Останніми роками відзначається бурхливий розвиток аграрного сектору, що пов'язано з його експортною спрямованістю. Так, Україна є визнаним у світі експортером зернових культур (60 % вирощеної пшениці експортується). Частка рослинництва у структурі товарного експорту України за 2015-2019 рр. збільшилася з 21 % до майже 26 % (див. табл.). Отже, аграрний сектор спроможний забезпечити конкурентні переваги харчової промисловості України шляхом створення потужної сировинної бази.

Таблиця

Структура експорту та імпорту продукції АПК у 2015-2019 рр., млн дол. США

Продукція	2015		2019		2019/ 2015, %
	млн дол. США	% до загального обсягу	млн дол. США	% до загального обсягу	
Експорт					
Усього, в т. ч.:	38127,1	100	50054,6	100	131
живі тварини, продукти тваринництва	823,4	2,2	1277	2,6	155
продукти рослинництва	7971,5	20,9	12914,5	25,8	162
жири та олії	3299,8	8,7	4732,2	9,5	143
готові продукти харчування	2468,4	6,5	3220,4	6,4	130
Разом по продукції аграрного сектору та харчової промисловості	14563,1	38,3	22144,1	44,3	152
Імпорт					
Усього, в т. ч.:	37516,4	100	60800,2	100	162
живі тварини, продукти тваринництва	548,2	1,5	1071,5	1,8	195
продукти рослинництва	1146,2	3,1	1794,6	3	157
жири та олії	182,3	0,5	253,3	0,4	139
готові продукти харчування	1607,7	4,3	2616,6	4,3	163
Разом по продукції аграрного сектору та харчової промисловості	3484,4	9,4	5736	9,5	165

Джерело: [14; 15].

Як видно з таблиці, у 2015-2019 рр. продукція аграрного сектору та харчової промисловості разом забезпечували майже половину (38-44 %) товарного експорту України, натомість імпорт за цими галузями становив лише близько 9 %. Але якщо за готовими харчовими продуктами приріст експорту за вказані роки становив 30 %, то приріст імпорту – 63 %, що свідчить про втрату галузю конкурентоспроможності навіть у межах України. І якщо за цією галуззю у 2015 р. експорт був більший за імпорт на 53 %, то у 2019 р. – лише на 23 %. Таким чином, можна констатувати, що харчова промисловість не розвивається відповідними аграрному сектору темпами, а навпаки, втрачає свої позиції навіть на внутрішньому ринку.

Але продаж сировинних товарів, якими є зернові культури, не приносить країні великої доданої вартості, що тягне за собою проблему бідності. Звичайно, попит у світі є саме на сировинні товари без додаткової обробки, але в країнах, які стають залежними від сировинного експорту і забувають про розвиток сучасних обробних виробництв, яскраво проявляється феномен «ресурсного прокляття» [11]. Він полягає в тому, що за наявності великої природно-сировинної ренти державне управління не зацікавлене в реформах, які удосконалюють інституційне середовище, у країні зростає рівень корупції, не захищаються права власності. Така ситуація призводить до проблем з розвитком сучасних виробництв та відсутності високотехнологічних робочих місць, при цьому втрачається значення навчання і збільшення людського капіталу.

Так, за розрахунками Г. Михайленко [8], при комплексній переробці кукурудзи українські виробники можуть отримати дохід, який оцінюється на рівні 150 млрд грн, що є удвічі більшим порівняно з продажем вирощеної кукурудзи. Також при глибшій пере-

робці плодоовочевої продукції додатковий експортний потенціал продукції з високою доданою вартістю оцінюється щонайменше в межах 65 млн дол. Звичайно, для реалізації таких можливостей необхідні суттєві інвестиції (150-200 млн євро за нашими оцінками лише для переробки кукурудзи).

Зауважимо, що згідно з проведеним аналізом стану інвестування в Україні [10], дійсно виявлено значну недостатність обсягів інвестування в порівнянні з усвідомленими потребами в них, що зумовлено насамперед несприятливим інституційним середовищем. Але, разом із цим, також виявлена проблема недостатньої ефективності переробної промисловості, про що свідчить незначна частка валової доданої вартості галузі в економіці України, та випереджальне її інвестування на фоні тих результатів, що вона показує. Тому варто звернути увагу на використовувані моделі бізнесу розвинутих країн та намагатися адаптувати їх до вітчизняного виробництва. Адже недофінансування та невикористання сучасних моделей менеджменту призводить до суттєвого недовикористання потенціалу переробної промисловості.

Великий вплив на розвиток аграрного сектору та харчової промисловості сьогодні роблять процеси глобалізації та посилення міжнародної конкуренції, через відкритість економіки України для світових ринків. Отже, у процесі аналізу національних галузевих підприємств необхідно порівнювати умови їх функціонування з відповідними характеристиками підприємств у розвинутих країнах світу. О. Шмаглій виділяє такі переваги підприємств харчової промисловості, що розташовані в розвинутих країнах світу, порівняно з їхніми можливостями в Україні [18, с. 17]: вищий техніко-технологічний рівень виробництва, який дає змогу краще використовувати науково-технічні новації; більш ефективні заходи державного регулювання і захисту продовольчого ринку; високий рівень розвитку різних форм галузевих об'єднань, які відстоюють права та інтереси підприємств харчової промисловості на всіх рівнях державної влади та бізнесу. Отже, вирішення проблем та формування переваг підприємств харчової промисловості України має формуватися на рівні підприємств, об'єднань підприємств та державної влади.

При цьому різними авторами виділяються більш-менш однакові проблеми, притаманні підприємствам національної харчової промисловості, а саме [5; 18]:

- недостатня кількість сільськогосподарської сировини з необхідними якісними характеристиками для промислової переробки;
- значний моральний та фізичний знос технологічного обладнання через фінансову нестабільність;
- нерозвинута ринкова інфраструктура, логістика товарних продуктивних потоків харчової продукції;
- низький рівень реалізації актів законодавства щодо прав власності й виконання угод;
- порівняно низький рівень вітчизняного менеджменту та публічного управління на всіх рівнях управління;
- недостатня конкурентоспроможність вітчизняних продовольчих товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- знижена адаптація до змін ринкового середовища, що потребує зміни концепцій щодо розробки стратегій підприємств харчової промисловості та професійного управління розвитком підприємств.

Отже, проблема втрати конкурентоспроможності підприємствами галузі є комплексною, що залежить як від зовнішніх, так і від внутрішніх умов їх функціонування. Водночас зауважимо, що частину вказаних проблем можливо вирішити шляхом удосконалення менеджменту підприємств та розробки відповідних стратегічних орієнтирів їхнього розвитку. При обґрунтуванні стратегічних орієнтирів розвитку харчової проми-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

словості необхідно аналізувати конкретні кроки, які роблять підприємства – виробничі лідери високорозвинених держав. Це передусім стосується постійного оновлення асортименту продукції та одночасного нарощування продуктивності праці, підвищення гнучкості виробництва, ефективності, зниження всіх видів витрат [5].

Усі перелічені заходи стосуються виведення підприємств на новий інноваційно-технологічний рівень функціонування, що вирізняються додатковою складністю у харчовій промисловості внаслідок необхідності чіткого дотримання вимог нормативних документів, а також залежності виробництва від багатьох факторів. При цьому пропонується перехід від «економічної» до «інноваційної» парадигми стратегії розвитку підприємств харчової промисловості [6, с. 90-91], де виділено такі головні аспекти: 1) у сутності стратегії – від максимізації власної економічної вигоди до орієнтації на забезпечення соціальних цілей суспільства; 2) в особливостях впровадження інновацій – від мети розширення масштабів виробництва та нарощування випуску харчової продукції масового споживання до впровадження технологічних інновацій з метою випуску харчової продукції з новими споживчими характеристиками, а також з урахуванням групування споживачів за однорідністю споживчих потреб і смаків. Аналіз поведінки споживачів та відповідна диференціація стратегій підприємств харчової промисловості проведено в роботі [9].

На необхідності враховувати конкретні ринкові умови наполягає також О. Манзій [7, с. 187-188], вважаючи, що важливою проблемою розвитку підприємств України є підвищення ефективності їх виробництва при концентрації уваги на випуску конкурентоспроможної продукції, чого можна досягти лише за наявності добре розробленої стратегії. Як основа зростання конкурентоспроможності підприємства, стратегія спрямована на посилення ринкової конкурентної позиції і формування організації, що через посилення організаційних факторів управління, включно з організаційною культурою, була б спроможна успішно працювати в умовах жорсткої конкуренції. Крім серйозної задачі підтримання належної якості продукції харчування, існує ще завдання досягнення прийнятної рівня конкурентоспроможності цієї продукції і самих підприємств. Для досягнення конкурентної переваги підприємствам необхідно задовольняти цільових споживачів краще за конкурентів, тобто сформувати свої сильні сторони у вагомих для споживача особливостях продукції і протиставити це конкурентам. Для розробки програми підвищення конкурентоспроможності харчового підприємства науковці пропонують використовувати інструмент бенчмаркінгу, що є еталонним зіставленням, оцінкою бізнес-процесів підприємства та їх порівнянням із бізнес-процесами світових підприємств-лідерів. Метою такого зіставлення є не просто порівняння, а отримання інформації для вдосконалення власної діяльності.

Конкурентоспроможність, за визначенням, є такою характеристикою продукції, що реалізується через формування позитивної відміни від конкуруючих товарів у свідомості споживача за двома напрямками – задоволенню потреб та витратами. Така сукупність якісних і вартісних переваг продукції і забезпечує успішний її збут на ринку [7]. Отже, конкурентоспроможність залежить не лише від якості продукції, але й від здатності підприємства правильно оцінити зміни в потребах споживачів. Тому діяльність маркетологів має бути основною щодо правильного встановлення ціни, розробки характеристик товару, а також політики збуту і комунікацій.

На рівні державної влади стратегічними настановами щодо розвитку харчової промисловості мають стати: у сфері економіки – стимулювання створення висококонкурентоспроможної галузі, що спроможна забезпечити незалежність і продовольчу безпеку країни, зростання обсягів експорту окремих видів харчової продукції з якомога більшим рівнем доданої вартості; у соціальній сфері – зменшення розривів у життєвому рівні

сільського і міського населення; у сфері екології – збільшення долі екологічно чистих харчових продуктів, та максимальне відтворення використаних природних ресурсів у всьому ланцюгу виробництва [5, с. 34].

На ефективність реалізації розроблених стратегій впливають такі визначальні чинники: 1) висока якість і конкурентоспроможність продукції; 2) високий техніко-технологічний рівень підприємства; 3) широка мережа торговельно-комерційної діяльності підприємства, продумана реклама; 4) зменшення рівня витрат; 5) розширення особистих контактів керівника підприємства з партнерами; 6) вихід на світовий ринок [3, с. 115].

Тобто питання забезпечення якості продовольчої продукції є хоча і не єдиною, але необхідною умовою підвищення її конкурентоспроможності. Якість харчової продукції, у свою чергу, залежить від якості її складників, де одним з основних є сировина, яку постачає аграрний сектор. Але сьогодні підприємства харчової галузі України – не єдині, хто зацікавлений у результатах діяльності аграрного сектору. Сьогодні в аграрному секторі зернотрейдери активно працюють над популяризацією вирощування зернових культур, створюють заохочувальні програми для аграрних виробників (переважно це товарні кредити під майбутній урожай) [13]. Такі дії дозволили їм стимулювати й модернізувати українське сільгоспвиробництво, залучити в агросектор суттєві інвестиції, але вони ж забезпечили прямий експорт української сировини, без можливості її обробки. Це вплинуло також на сектор тваринництва, адже більшість його напрямів (велика рогата худоба, свині, вівці та кози) останніми роками звужують обсяги поголів'я (у 2020 р. близько 5 % за кожним напрямом проти 2019 р. [1]) при тому, що імпорт продуктів тваринництва зріс майже удвічі за 2015-2019 рр. (див. табл.).

Для реалізації цілей сталого розвитку в Україні необхідна більш узгоджена взаємодія аграрного сектору та харчової промисловості, де саме підприємства харчової промисловості мають проявити ініціативу, укладаючи довгострокові взаємовигідні контракти із постачальниками аграрної продукції (аграрними підприємствами та господарствами населення), запроваджуючи програми стимулювання для них. Це забезпечить поставки якісної сировини та спроможність суб'єктів аграрного сектору заздалегідь планувати структуру вирощування задля кращої відповідності потребам підприємств харчової галузі. Але для цього мають бути гарантії з боку підприємств харчової галузі щодо закупівель продукції, аналогічні стимулюючі програми, а також прийнятний рівень закупівельних цін. Харчова промисловість сьогодні зіштовхнулася з глобальною конкуренцією, що вимагає від підприємств галузі запровадження стандартів діяльності на рівні, не нижчому від їхніх закордонних конкурентів.

Висновки і пропозиції. Отже, нами виділені стратегічні напрями конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору та харчової промисловості. Продаж Україною сировини аграрного походження активно розвиває сектор рослинництва, але призводить до занепаду більшості напрямів тваринництва. Крім того, в Україні став яскраво проявлятися феномен «ресурсного прокляття» у зв'язку із залежністю від експорту аграрної сировини. Додаткова переробка аграрних продуктів у межах країни могла б сприяти збільшенню доданої вартості та зростанню рівня достатку у країні.

Сьогодні аграрний сектор та харчова промисловість при достатньому рівні взаємовигідної співпраці спроможні забезпечити реалізацію всіх трьох вказаних цілей сталого розвитку (подолання бідності; досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування; забезпечення здорового способу життя) хоча б у національних межах, але для їх досягнення найбільші виклики стоять перед підприємствами харчової промисловості, що потребує від них прояву ініціативи та спроможності розвиватися в руслі глобальних тенденцій.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Можна констатувати прийнятний рівень розвитку харчової промисловості та забезпечення нею продовольчої безпеки України. Однак галузь не повністю використовує наявні конкурентні переваги, які надає високорозвинений аграрний сектор як її сировинна база. При продажу на світовому ринку не сировини (зернових), а продуктів її переробки, підприємства мають змогу значно наростити обсяги доданої вартості та підвищити рівень добробуту в Україні. Однак для цього стратегічними настановами розвитку харчової промисловості мають стати орієнтація на підвищення якості продукції та забезпечення довгострокової взаємовигідної співпраці із суб'єктами аграрного сектору.

Список використаних джерел

1. В Україні скорочується поголів'я більшості видів сільгосптварин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2857755-v-ukraini-skorocuetsetsa-pogoliva-bilsosti-vidiv-silgosptvarin.html>.
2. Глобальні цілі сталого розвитку 2015-2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>.
3. Гудзь Ю. Ф. Теоретичні аспекти формування стратегії зростання економічного потенціалу підприємств харчової промисловості / Ю. Ф. Гудзь // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 8. – С. 113-115.
4. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо стану продовольчої безпеки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://agro.me.gov.ua/storage/app/sites/1/stanAPK_pdf_zvity/%D0%90%D0%9F%D0%9A%202020/%20%D0%B7%D0%B0%202019%20%D1%80%D1%96%D0%BA_1.pdf.
5. Іртищева І. О. Стратегічні орієнтири розвитку харчової промисловості України в умовах глобалізації / І. О. Іртищева, О. Є. Гросицька // Агросвіт. – 2012. – № 12. – С. 32-34.
6. Крисанов Д. Ф. Стратегії нарощування інноваційного потенціалу підприємствами харчової промисловості / Д. Ф. Крисанов, Л. Д. Водянка // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 1. – С. 89-104.
7. Манзій О. П. Управління конкурентоспроможністю підприємств харчової промисловості: стратегія, технології та інноваційні інструменти / О. П. Манзій // Бізнес-навігатор. – 2014. – № 2 (34). – С. 187-192.
8. Михайленко Г. А. Аспекти стратегії розвитку галузей харчової промисловості України / Г. А. Михайленко // Scientific Works of NUFT. – 2016. – Vol. 22, Issue 1. – С. 27-32.
9. Момот В. Е. Інструментарій оптимального стратегічного вибору підприємства харчової промисловості / В. Е. Момот, Т. А. Кокодей // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – № 3 (50), ч. 2. – С. 51-63.
10. Повна С. В. Аналіз стану інвестування в Україні як засобу розвитку підприємств та структурних перетворень в економіці / С. В. Повна // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2020. – № 2 (22). – С. 63-71.
11. Повна С. Вплив рівня забезпеченості ресурсами країни на особливості її інноваційного розвитку / С. Повна // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2021. – № 1 (25). – С. 33-44.
12. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.
13. Славінський В. Експорт перетворив вітчизняний АПК на високотехнологічне індустріальне виробництво («Агропрофі») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nibulon.com/news/novini-kompanii/volodimir-slavinskii-eksport-peretvoriv-vitchiznyanii-apk-na-visokotexnologichne-industrialne-virobnictvo-agroprofi-8826.html>.
14. Статистичний щорічник України за 2015 рік / за ред. І. М. Жук. – К. : Державна служба статистики України, 2016. 575 с.
15. Статистичний щорічник України за 2019 рік / за ред. І. Є. Вернера. – К. : Державна служба статистики України, 2020. – 465 с.
16. Ульяновченко А. В. Продовольча безпека – основа національної безпеки держави / А. В. Ульяновченко, Н. В. Прозорова. Международный конгресс «Мир», (2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5.

17. Цілі сталого розвитку та Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>.

18. Шмаглій О. Б. До питання стратегії розвитку харчової промисловості / О. Б. Шмаглій // Економіка АПК. – 2015. – № 10. – С. 16-21.

19. Food Safety. Baker Tilly Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: <https://bakertilly.ua/news/id44424>.

20. Global Food Security Index [Electronic resource]. – Access mode: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine>.

References

1. V Ukraini skorochuetsia poholivia bilshosti vydiv silhosptvryn [In Ukraine, the number of most agricultural species is declining]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2857755-v-ukraini-skorocuetsia-pogoliva-bilsosti-vidiv-silgosptvarin.html>.

2. Hlobalni tsili staloho rozvytku 2015-2030 [Global Sustainable Development Goals 2015-2030]. <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>.

3. Hudz, Yu.F. (2013). Teoretychni aspekty formuvannya stratehii zrostantia ekonomichnoho potentsialu pidpriemstv kharchovoi promyslovosti [Theoretical aspects of formation of strategy of growth of economic potential of the enterprises of the food industry]. *Investytzii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, (8), 113-115.

4. Informatsiino-analitychni materialy shchodo stanu prodovolchoi bezpeky v Ukraini [Information and analytical materials on the state of food security in Ukraine]. https://agro.me.gov.ua/storage/app/sites/1/stanAPK_pdf_zvity/%D0%90%D0%9F%D0%9A%202020/%20%D0%B7%D0%B0%202019%20%D1%80%D1%96%D0%BA_1.pdf.

5. Irtyshcheva, I.O., & Hrosytska, O.Ie. (2012). Stratehichni oriientyry rozvytku kharchovoi promyslovosti Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Strategic guidelines for the development of the food industry of Ukraine in the context of globalization]. *Ahrosvit – Agrosvit*, (12), 32-34.

6. Krysanov, D.F., & Vodianka, L.D. (2015). Stratehii naroshchuvannya innovatsiinoho potentsialu pidpriemstvamy kharchovoi promyslovosti [Strategies for building innovation potential of food industry enterprises]. *Ekonomika i prohnozuvannya – Economics and forecasting*, (1), 89-104.

7. Manzii, O.P. (2014). Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv kharchovoi promyslovosti: stratehiia, tekhnologii ta innovatsiini instrumenty [Competitiveness management of food industry enterprises: strategy, technologies and innovative tools]. *Naukovo-vyrobnychiy zhurnal «Biznes-navihator» – Research and production magazine «Business Navigator»*, (2(34)), 187-192.

8. Mykhailenko, H.A. (2016). Aspekty stratehii rozvytku haluzei kharchovoi promyslovosti Ukrainy [Aspects of the development strategy of the food industry of Ukraine]. *Scientific Works of NUFT*, 22(1), 27-32.

9. Momot, V.E., & Kokodei, T.A. (2013). Instrumentarii optymalnoho stratehichnoho vyboru pidpriemstva kharchovoi promyslovosti [Tools for optimal strategic choice of the food industry]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen – Bulletin of socio-economic research*, 2(3(50)), 51-63.

10. Povna, S.V. (2020). Analiz stanu investuvannya v Ukraini yak zasobu rozvytku pidpriemstv ta strukturnykh peretvoren v ekonomitsi [Analysis of the state of investment in Ukraine as a means of enterprise development and structural changes in the economy]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (2(22)), 63-71.

11. Povna, S. (2021). Vplyv rivnia zabezpechenosti resursamy krainy na osoblyvosti yii innovatsiinoho rozvytku [The influence of the level of security of the country's resources on the peculiarities of its innovative development]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (1(25)), 33-44.

12. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [About the statement of Methodical recommendations concerning calculation of level of economic safety of Ukraine], Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.

13. Slavynskiy, V. (n.d.). Eksport peretvoryv vitchyzniani APK na vysokotekhnologichne industrialne vyrobnytstvo [Exports have turned the domestic agro-industrial complex into high-tech industrial production]. *Ahroprofi – Agroprofessionals*. <https://www.nibulon.com/news/novini-kompanii/volodimir-slavinskii-eksport-peretvoriv-vitchiznyanii-apk-na-visokotekhnologichne-industrialne-virobnictvo-agroprofi-8826.html>.

14. Zhuk, I.M. (Ed.) (2016). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2015 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015]*. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.
15. Verner, I.Ie. (2020). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2019 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2019]*. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.
16. Ulianchenko, A.V., & Prozorova, N.V. (2014). Prodo volcha bezpeka – osnova natsionalnoi bezpeky derzhavy [Food security is the basis of national security]. *Mezhdunarodnyi kongress «Mir» [International Congress «Peace»]*. http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5.
17. Tsili staloho rozvytku ta Ukraina [Sustainable Development Goals and Ukraine]. <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvytku-ta-ukrayina>.
18. Shmahlii, O.B. (2015). Do pytannia stratehii rozvytku kharchovoi promyslovosti [On the strategy of food industry development]. *Ekonomika APK – Economics of agro-industrial complex*, (10), 16-21.
19. Food Safety. Baker Tilly Ukraine. <https://bakertilly.ua/news/id44424>.
20. Global Food Security Index. <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine>.

Отримано 05.08.2021

UDC [338.43:339.137]330.34

Svitlana Povna

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Management and Public Service
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: svitlanapovna@gmail.com. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0002-0654-9868>
ResearcherID: [ABA-7025-2021](https://publons.com/researcher/ABA-7025-2021)

Yuliia Shabardina

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Management and Public Service
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: shabardina.yulia@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-8559-6381>
ResearcherID: <https://publons.com/researcher/2267476/yuliia-volodymyrivna-shabardina>

STRATEGIC DIRECTIONS OF COMPETITIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL SECTOR AND FOOD INDUSTRY IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The article analyzes the level of food security in Ukraine, as well as the level of development of enterprises in the agricultural sector and food industry through the dynamics of their exports and imports. It is determined that the food industry of Ukraine is not developing at the pace appropriate to the agricultural sector and is losing its position even in the domestic market. Sale of agricultural raw materials from Ukraine in large volumes is actively developing the crop sector, but leads to the manifestation of the phenomenon of the "resource curse". Additional processing of agricultural products within the country could increase added value and the level of prosperity in the country. Factors influencing the level of competitiveness of food industry enterprises are analyzed. Strategic directions of competitive development of the agricultural sector and food industry are singled out. Today the agricultural sector and the food industry are able to achieve the first three goals of sustainable development with a sufficient level of mutually beneficial cooperation at least nationally. The food industry companies are facing the biggest challenge, they are required to show initiative and ability to develop in line with global trends. The industry does not take full advantage of the existing competitive advantages provided by the highly developed agricultural sector as its raw material base. By selling not raw materials (grain) on the world market, but products of its processing, enterprises have the opportunity to significantly increase value added and increase the level of welfare in Ukraine. However, the strategic guidelines for the development of the food industry should be to focused on improving product quality and ensuring long-term mutually beneficial cooperation with the agricultural sector.

Keywords: sustainable development; agricultural sector; food industry; food security; competitiveness; strategy; enterprise development management.

Table: 1. References.: 21.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-132-139

УДК 658.8:338.43

JEL Classification: Q17

Люба Турчин

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва і торгівлі
Західноукраїнський національний університет (Тернопіль, Україна)

E-mail: 0963104024L@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6238-1812>

ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕКСУ ЕКСПОРТНОГО МАРКЕТИНГУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті досліджено елементи комплексу експортного маркетингу та адаптовано їх для аграрних підприємств. Виокремлено фактори впливу на іноземних споживачів, зокрема мова, релігія, цінності, політика, закони. Запропоновано концептуальну схему комплексу експортного маркетингу аграрних підприємств, з конкретизацією вказаних елементів та факторів. Виділено етапи реалізації комплексу експортного маркетингу, які забезпечать ефективне його функціонування. Обґрунтовано впровадження комплексу експортного маркетингу на основі запропонованої концептуальної схеми, що дозволить вітчизняним аграрним підприємствам зміцнити свої позиції на зарубіжних ринках та збільшити обсяги експорту продукції.

Ключові слова: експортний маркетинг; комплекс експортного маркетингу; комплекс експортного маркетингу аграрних підприємств, «4Р».

Рис.: 1. Бібл.: 8.

Постановка проблеми. Аналіз сучасного стану потенціалу експортного маркетингу в аграрному секторі дозволяє стверджувати, що в економіці України експорт аграрних підприємств відіграє ключову роль: у 2019 р. аграрні підприємства принесли Україні приблизно 40 % валютної виручки, показуючи стійкість протягом останніх декількох років. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та імплементація Угоди про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі з ЄС (ПВЗСТ) суттєво позначилося на експорті аграрної продукції в ЄС, саме з моменту підписання Угоди експорт аграрної продукції в ЄС підвищився більше ніж на третину. При виході на зовнішні ринки, аграрні підприємства постали перед проблемою жорсткої конкурентної боротьби з високо-технологічним сільськогосподарським виробництвом, яке продукує сільськогосподарську продукцію високої якості. Тому аграрні підприємства змушені докорінно переглянути свої стратегічні цілі та методи їх досягнення. Вирішенню проблеми підвищення рівня конкурентоспроможності національних товаровиробників на міжнародних ринках, на нашу думку, сприятиме розробка ефективного комплексу експортного маркетингу аграрних підприємств. Значення та актуальність проблеми збільшення конкурентоспроможності аграрних підприємств на основі створення комплексу маркетингу з метою ухвалення грамотних управлінських рішень і визначили вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування комплексу маркетингу підприємств цікавила вітчизняних та закордонних науковців, таких як Л. Балабанова, О. Белевят, С. Близнюк, О. Бутова, А. Войчак, І. Вороньцька, Г. Запша, С. Ілляшенко, Т. Капустіна, В. Кардаш, Є. Крикавський, Ф. Котлер, Дж. Мак-Карті, В. Пилипчук, Т. Примак, І. Решетнікова, М. Сахацький та ін. [1-8]. Науковці додержуються позиції, що комплекс маркетингу – це набір визначених елементів та чинників, які використовуються підприємством задля досягнення цілей на ринку. Так само вони доповнюють концепцію «4Р» різними факторами та елементами, які вважають більш доцільними й актуальними. Водночас результатом використання факторів комплексу маркетингу вони вбачають досягнення бажаної відповідної реакції від іноземних споживачів.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Однак у сучасних нестабільних ринкових умовах концепція комплексу експортного маркетингу відповідно до унікальних умов функціонування окремих галузей та підгалузей економіки потребує подальшого дослідження. Зокрема, існує нагальна проблема подальшого розвитку маркетингової науки стосовно комплексу експортного маркетингу аграрних підприємств, що зумовило це дослідження.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Мета статті. Вивчити особливості та рекомендувати напрями покращення комплексу експортного маркетингу аграрних підприємств з метою зміцнення конкурентних позицій вітчизняних аграрних підприємств на зарубіжних ринках.

Виклад основного матеріалу. Через зростаючу відкритість стосовно зовнішніх ринків та з метою вдосконалення взаємин із такими ринками, для багатьох підприємств необхідно вивчення і застосування комплексу експортного маркетингу.

Взагалі, комплекс маркетингу визначають як набір маркетингових інструментів, за допомогою яких компанія впливає на споживачів, щоб отримати від них бажану відповідну реакцію. Традиційно це чотири елементи marketing mix, або «4P»:

- product – товар;
- place – місце, або маркетингові канали розподілу;
- price – ціна;
- promotion – просування.

З одного боку, підприємства, зважаючи на переваги стандартизації маркетингової концепції, використовують на зарубіжних ринках стандартизований комплекс маркетингу (standartized marketing mix) на зарубіжних ринках. З іншого боку, попри наявні переваги стандартизації, значна кількість підприємств, виходячи на зарубіжний ринок, застосовують принцип індивідуалізованого комплексу маркетингу (individualized marketing mix), тобто видозмінюють маркетингову концепцію або формують нову концепцію маркетингу для зарубіжних ринків. Вказаний підхід допомагає компанії спеціально адаптувати частини комплексу міжнародного маркетингу до особливостей кожного окремого цільового ринку. Незважаючи на те, що в цьому випадку прогноуються додаткові витрати, підприємства планують таким чином забезпечити собі конкурентні переваги, а отже, і велику частку ринку.

Функції, елементи комплексу маркетингу, розробка стратегій, сегментування і позиціонування, контроль маркетингової діяльності на зарубіжних ринках надають експортному маркетингу певні риси, які підприємства повинні враховувати при виході на зовнішній ринок. Зокрема це:

- наявність достатніх внутрішніх ресурсів, виробничих потужностей для виробництва продукції на експорт;
- урахування економічних, політичних і культурних чинників зовнішнього ринку;
- адаптація маркетингової діяльності під умови міжнародних ринків і запити зарубіжних споживачів;
- більш послідовне та чітке дотримання принципів маркетингу, використання маркетингових прийомів, методів, процедур, ніж це потрібно на внутрішньому ринку;
- креативний підхід при використанні різних маркетингових процедур.

Головною вимогою експортного маркетингу є постійне оновлення продукції відповідно до мінливих вимог зарубіжних споживачів. Тому важливою категорією, що вивчається при виході компанії на зовнішній ринок, вважається життєвий цикл експортного товару. Слід враховувати, що час визнання товару в деяких зарубіжних країнах різне. Той самий товар може перебувати на різних етапах життєвого циклу в окремих державах. Це відбувається під впливом таких факторів: рівень соціально-економічного розвитку країни; поточний рівень конкуренції; ступінь насиченості ринку товарами; особливості споживання товару; традиції, звичаї і менталітет споживачів.

Тому при розробці комплексу експортного маркетингу необхідно знати, що на ринках розвинених країн життєвий цикл товару коротше, ніж на ринках, що розвиваються. Але має місце тенденція поступового вирівнювання і скорочення тривалості життєвого циклу для окремих країн. Дотримання принципів і методів експортного маркетингу дозволяє компаніям уникнути негативних наслідків і невдач у конкурентній боротьбі на міжнародних ринках, а також є запорукою ефективної діяльності та довготривалої присутності на зовнішньому ринку.

Сучасні нестабільні ринкові умови вимагають розробки комплексу експортного маркетингу аграрних підприємств. Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва та аграрного сектору економіки, проаналізуємо складові комплексу експортного маркетингу за елементами загальноприйнятої концепції «4Р».

1. Товар. До основних характеристик товару належать:

- якість;
- упаковка;
- асортимент;
- дизайн;
- параметри товару.

У комплексі експортного маркетингу особливе місце посідає товар. Щоб відповісти на питання, яким же повинен бути продукт, що просувається на зовнішній ринок, необхідно з'ясувати сутність і здійснити класифікацію експортного товару. Основним критерієм для прийняття рішення про виробництво експортного товару має бути створення якомога вищої його цінності для зарубіжних споживачів. При цьому очевидно, що цей товар більшою мірою привабливий для іноземного споживача з погляду задоволення своїх потреб та інтересів. Іншими словами, експортний продукт повинен бути адресним, відповідати перевагам і потребам цільової групи зарубіжних покупців.

Цінність експортного товару для покупців зовнішнього ринку залежить від різних його властивостей (атрибутів). Вибір споживача спрямований не стільки на сам товар, скільки на очікувану вигоду від нього. Тому для підприємств, орієнтованих на зовнішні ринки, важлива креативність маркетологів, їхня здатність запропонувати іноземним споживачам щось особливе. Властивості експортного товару є одним з інструментів конкурентної боротьби, диференціації та позиціонування торгових марок. Тому при просуванні експортного товару на зарубіжний ринок компанії необхідно встановити всі атрибути товару, що забезпечують найкращий вибір для споживача.

З погляду специфіки аграрної продукції, особливу роль відіграє пакування. У сегменті продуктів з коротким терміном придатності упаковка, крім зручності, привабливості, пізнаваності, повинна бути дуже якісною, для того щоб забезпечити тривале зберігання товару і його придатність до використання. Упаковка повинна бути такою, щоб продукт не бився, чи не м'явся і не втрачав своїх властивостей, а також був придатним для використання продукту в їжу одразу після придбання, якщо йдеться про овочі, наприклад. Якщо говорити про асортимент продукції, то сільськогосподарські підприємства можуть займатися лише вдосконаленням та підтриманням якості продукції, оскільки номенклатура товарів практично не відрізняється в розрізі господарств. Тому особливу увагу аграрним підприємствам слід приділити пошуку шляхів покращення якості продукції та приведення її до європейських вимог: проведення сертифікації підприємств галузі, застосування стандартів якості та безпечності продукції згідно з міжнародними вимогами. Ці заходи дадуть змогу підвищити імідж та конкурентоспроможність української сільськогосподарської продукції на зарубіжних ринках. А також якість продукції є одним із ключових чинників при визначенні її ціни.

2. Ціна. До основних складових цього елемента комплексу експортного маркетингу відносимо:

- знижки;
- націнки;
- строки та умови оплати;
- умови кредитування.

На ціни на продукцію вітчизняних аграрних підприємств впливають безліч параметрів: витрати на посівний матеріал, витрати на оплату праці персоналу, витрати на мінеральні добрива тощо. Ціноутворення на продукцію аграрних підприємств зумовлюється та-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

кими специфічними факторами, відмінними від інших товарів, як їхня життєва необхідність, взаємозамінність, безпечність, екологічність, смакові уподобання споживачів. Тому методи ціноутворення на зарубіжному ринку мають базуватися на таких підходах:

- орієнтація на забезпечення економічних інтересів виробника, тобто витратний метод;
- орієнтація на задоволення потреб споживача, тобто ціннісний метод.

Ці методи є альтернативними, тому головне те, що система цін має мотивувати товаровиробників до підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Ціна – єдиний елемент комплексу експортного маркетингу, який приносить дохід, інші його складові збільшують виробничі витрати. Крім того, ціна – один із найгнучкіших, легкозмінюваних елементів у порівнянні з товаром та з каналами його розповсюдження.

3. Просування. У комплексі експортного маркетингу цей елемент представлений такими складовими, як:

- реклама;
- методи стимулювання продажів;
- паблік рилейшнз.

У різних країнах, а також у різних культурах і менталітетах особливості подання та використання інформації можуть дуже сильно відрізнятись. Тому при виході на новий ринок необхідно вивчити ці особливості для досягнення максимальної адаптації комунікаційних рекламних і інформаційних повідомлень, які будуть доноситися до потенційного покупця, а також вміти використовувати доступні в цих інструментах сторони просування.

Цей елемент комплексу експортного маркетингу в аграрному секторі нашої країни потребує розвитку, адже більшість виробників впевнені в тому, що продукти аграрних підприємств не потребують реклами через належність до категорії товарів першої необхідності. Проте практика показує, що правильне просування здатне збільшити і стимулювати продажі. Також слід звернути увагу на торгівлю продукцією аграрних підприємств через біржі, аукціони, торгові доми та інші інститути оптового ринку, на яких формуються об'єктивні ціни й умови продажу продукції. Окреме місце посідають міжнародні виставки. Важливим моментом є вміння вести переговори, правильно вибудувати процес продажу та контакт зі споживачами. Усе це позначається на лояльності покупців до конкретного виробника і його бренду.

4. Місце. Цей елемент комплексу експортного маркетингу характеризується такими складовими:

- канали збуту;
- транспортування;
- зберігання;
- форми та методи продажу.

Існують два основних канали збуту: оптовий і роздрібний. Оптові канали збуту продукції аграрних підприємств дає можливість відвантажити велику кількість продукції в одну точку, економлячи на логістиці. Роздрібні канали збуту продукції, з одного боку, можуть привести до зменшення ціни продажу через те, що закупівельні ціни для виробників продукції аграрних підприємств встановлює торговельна мережа і, здебільшого мінімальні, щоб забезпечити більшу націнку, а з іншого боку, для аграрних підприємств, як для виробників, більша маржинальність досяжна через роздрібні канали збуту.

Особливістю цього елемента комплексу експортного маркетингу є те, що аграрним підприємствам слід приділяти значну увагу умовам зберігання і транспортування своєї продукції. Основним напрямом вдосконалення системи збуту продукції аграрних підприємств є розвиток їх інтеграційних зв'язків із переробною промисловістю і закладами торгівлі. Лише таким чином можна запобігти втраті прибутків від псування товарів при довгому або неправильному зберіганні чи транспортуванні.

Комплекс експортного маркетингу аграрних підприємств формується на основі комплексу внутрішнього маркетингу при виході на ринки за межі національних кордонів, тобто відбувається перехід від мікросередовища, де діють вітчизняні демографічні, економічні, технологічні, природні, політико-правові та соціально-культурні, до зарубіжних. При розробці комплексу експортного маркетингу аграрних підприємств слід враховувати такі фактори макросередовища, що діють у досліджуваних країнах-імпортерах, як:

- 1) мова (якою розмовляють, якою пишуть, офіційна мова; ієрархія мов; мова ЗМІ);
- 2) релігія (традиції, повір'я і норми, табу, свята, ритуали);
- 3) цінності (ставлення до жінки, родини, дітей, рівень освіти, ставлення до здоров'я);
- 4) політика (влада, національні інтереси, ідеологія, втручання держави в бізнес);
- 5) закони (загальні та спеціальні закони, сертифікація, оподаткування).

Підприємство-експортер (особливо виробник продуктів харчування) обов'язково повинен враховувати релігійні уподобання споживача (типовий приклад таких переваг – це халяль). Водночас часто милозвучність торгової марки грає критичну роль у виборі продукції – на полицях у магазинах практично неможливо зустріти важкі для назви брендів. Переважно всі найменування однаково легко звучать будь-якою мовою (за винятком азійських брендів). Також варто враховувати, що важковимовні назви торгової марки унеможливають прочитання їх іноземцями, а отже, важко очікувати від споживача, що він буде купувати товар, не вмюючи навіть вимовити і тим більше запам'ятати торгову марку.

Часто особливості менталітету впливають на споживання того чи іншого продукту. Наприклад, у Китаї з білим кольором асоціюється траур, а з червоним – радість, тоді як в європейських культурах білий колір асоціюється з легкістю і чистотою. Це потрібно враховувати при оформленні зовнішнього вигляду продукції, що експортується. Строгий і лаконічний чорний або білий, який у західних культурах швидше асоціюється з продуктами преміального сегмента, викличуть здивування в азійського споживача, який звик до золотисто-червоного оформлення дорогих продуктів. Звичайно, сьогодні глобалізація дозволяє жителям різних регіонів знайомитися з продуктами з далеких країн, змінює його звички й уявлення про продукти, але є глибинні традиційні уявлення споживача, на зміну яких піде не одне десятиліття. Їх і треба брати до уваги при виборі стратегії входу на новий ринок.

Важливим фактором при розробці комплексу експортного маркетингу є рівень втручання держави в діяльність ринку. Часто держава втручається в регулювання свого ринку, вводячи додаткові бар'єри для зовнішніх постачальників. Це можуть бути спеціальні сертифікати, необхідні при ввезенні продукції, нові вимоги до продукції, що вже продається тощо.

Ще один вагомий фактор – це рівень технологічного й матеріального розвитку ринку. Розвинений з технологічної та матеріальної сторони ринок вимагає і технологічно розвинутого продукту. Дорогий продукт є сенс подавати на розвинутому в матеріальному плані ринку, там де, рівень ВВП на душу населення вище.

Етапами комплексу експортного маркетингу аграрних підприємств є:

I етап – дослідження ринку, вимог іноземних споживачів.

II етап – просування своєї продукції серед потенційних споживачів.

III етап – реалізація товару.

Також необхідно враховувати інтереси і вимоги всіх суб'єктів комплексу експортного маркетингу аграрних підприємств: постачальників, посередників, конкурентів та споживачів. Слід зауважити, що експортний аграрних підприємств має найбільш повно задовольняти вимоги як місцевих, так й іноземних споживачів.

На рис. 1 зображена концептуальна схема комплексу експортного маркетингу аграрних підприємств, яка включає перераховані елементи цієї системи.

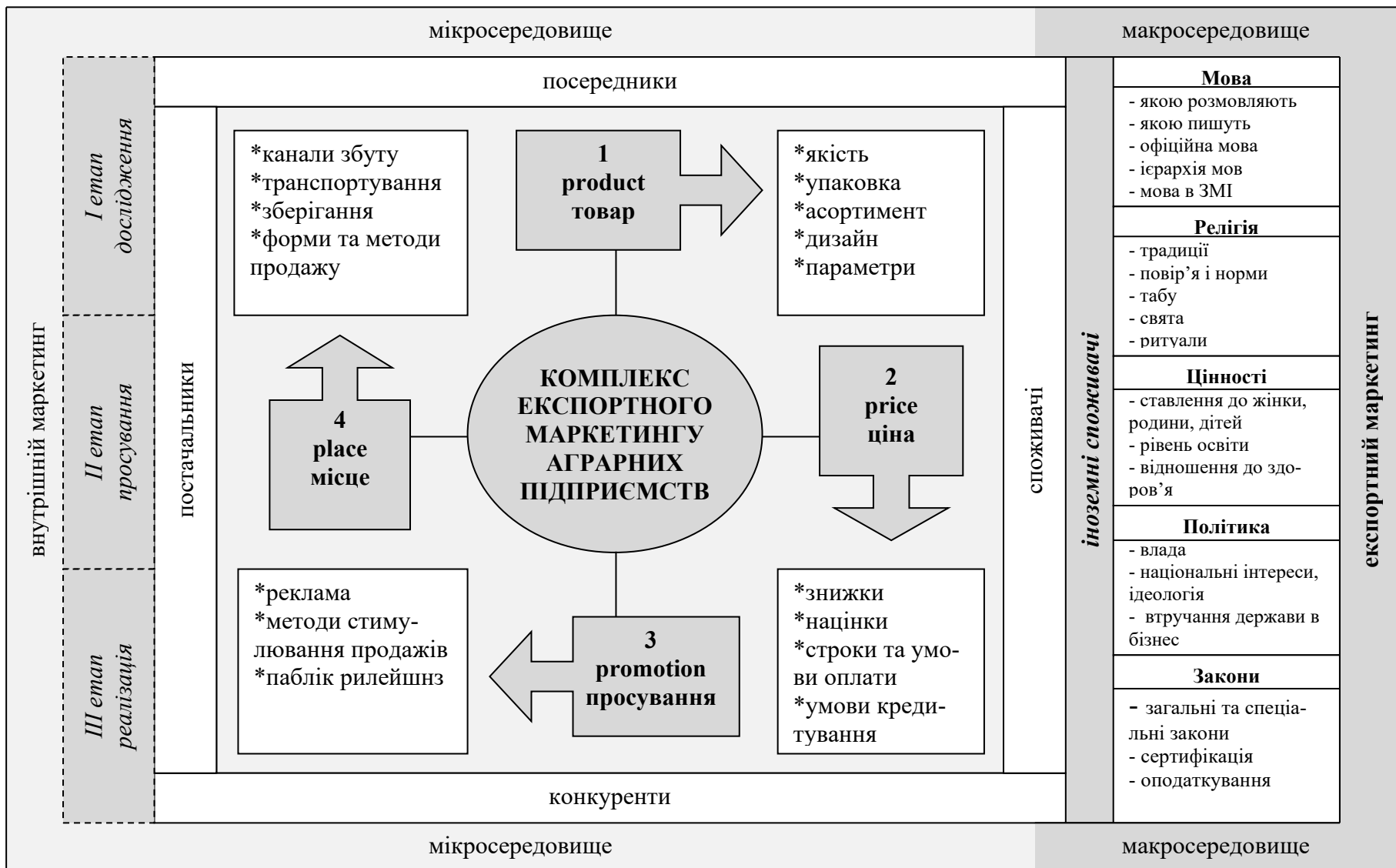

Рис. 1. Концептуальна схема комплексу експортного маркетингу аграрних підприємств

Висновки і пропозиції. Таким чином, комплекс експортного маркетингу аграрних підприємств – система дослідження, просування і реалізації продукції аграрних підприємств за межі національних кордонів, елементами якої є товар (його якість, упаковка, асортимент, дизайн, параметри), ціна (знижки, націнки, строки та умови оплати, умови кредитування), просування (реклама, методи стимулювання продажів, паблік рилейшнз), місце (канали збуту, транспортування, зберігання, форми та методи продажу), що орієнтована на найбільш повне задоволення вимог іноземних споживачів шляхом врахування таких факторів, як мова, релігія, цінності, політика та закони країн-експортерів. Впровадження комплексу експортного маркетингу на основі запропонованої концептуальної схеми, дозволить вітчизняним аграрним підприємствам зміцнити свої позиції на зарубіжних ринках та збільшити обсяги експорту продукції.

Список використаних джерел

1. Белевят О. А. Наукові основи формування системи маркетингу в сільськогосподарських підприємствах / О. А. Белевят, М. П. Сахацький, Г. М. Запша // Економіка харчової промисловості. – 2009. – № 1. – С. 31–34.
2. Воронєцька І. С. Особливості функціонування маркетингу в агропромисловому виробництві / І. С. Воронєцька // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – 2011. – № 2 (53), т. 3. – С. 93–98.
3. Бурова О. М. Особливості процесу формування системи агромаркетингу на підприємствах АПК / О. М. Бурова // Таврійський науковий вісник. – 2015. – № 78. – С. 196–201.
4. McCarthy E.J. Basic Marketing: a Managerial Approach. Richard D. [Electronic resource]. – Irwin, Homewood, Illinois, 1960. – 694 p. – Access mode: <http://www.goodreads.com/book/show/4522639-basic-marketing>.
5. Основы маркетинга: пер. с англ. / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг. – М. : Вильямс», 2001. – 944 с.
6. Балабанова Л. В. Стратегічне маркетингове управління збутом підприємств / Л. В. Балабанова. – Донецьк : Вид-во Дон. ДУЕТ, 2009. – 246 с.
7. Близнюк С. В. Маркетинг в Україні: проблеми становлення та розвитку / С. В. Близнюк. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Політехніка, 2004. – 400 с.
8. Дмитрук М. М. Стратегічний маркетинг: теоретичні основи та оцінка імплементації в діяльності вітчизняних підприємств / М. М. Дмитрук // Вісник НУ «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2003. – № 484. – С. 50–61.

References

1. Belevyat, O.A., Sahatsii, M.P., & Zapsha, G.M. (2009). Naukovi osnovy formuvannia systemy marketyngu v silskogospodarskykh pidpnyemstvakh [Scientific fundamentals of marketing system formation in agricultural enterprises]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti – The economy of the food industry*, 1, 31–34.
2. Voronetska, I.S. (2011). Osoblyvosti funktsionuvannia marketyngu v agropomislovomu vyrobnytstvi [Features of marketing functioning in agroindustrial production]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU. Seria: Ekonomichni nauky – Collection of scientific works of VNAU. Series: Economic Sciences*, 3(2(53)), 93–98.
3. Burova, O.M. (2015). Osoblyvosti protsesu formuvannia systemy agromarketyngu na pidpnyemstvakh APK [Features of the process of forming the agromarketing system at the enterprises of agrarian and industrial complex]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk – Taurian Scientific Bulletin*, 78, 196–201.
4. McCarthy, E.J. (1960). Basic Marketing: a Managerial Approach. Richard D. Irwin, Homewood, Illinois. <http://www.goodreads.com/book/show/4522639-basic-marketing>.
5. Kotler, F., Armstronh, H., Sonders, Dzh., Vonh, V. (2001). *Osnovy marketynha [Marketing Basics]*. Viliams.
6. Balabanova, L.V. (2009). *Stratehichne marketynhove upravlinnia zbutom pidpnyemstv [Strategic marketing management of industrial enterprises]*. Vyd-vo Don. DUET.
7. Blyzniuk, S.V. (2004). *Marketynh v Ukraini: problemy stanovlennia ta rozvytku [Marketing in Ukraine: problems of development and development]*. (2nd ed.). Politekhnik.

8. Dmytruk, M.M. (2003). Stratehichnyi marketynh: teoretychni osnovy ta otsinka implementatsii v diialnosti vitchyznianskykh pidpriemstv. [Strategic marketing: theoretical foundations and assessment of implementation in the business of industrial enterprises]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika». Problemy ekonomiky ta upravlinnia – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Problems of economics and management*, (484), 50–61.

Отримано 18.08.2021

UDC 658.8:338.43

Liuba Turchyn

PhD in Economics, Associate Professor of Department for Entrepreneurship and Trade
West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

E-mail: 0963104024L@gmail.com. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0001-6238-1812>

FEATURES OF THE EXPORT MARKETING COMPLEX AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article identifies the basic elements for taking into account the current trends in the development of commercial enterprises, which ensure the existence and development of the brand in today's digitalization. The mechanism of formation of brand-strategy of the trade enterprise is offered and substantiated. Within the framework of the proposed mechanism, a functional is combined that combines functions, approaches, models, principles, methods and tools, support. In particular, such an element of the mechanism as collateral covers regulatory support, economic resources, organizational structure, intangible assets and financial resources, as well as the process component. In turn, the process component consists of the following stages: substantiation of the strategy, definition of the strategy, implementation of the strategy and monitoring of the effectiveness of the strategy. The first stage - substantiation of the strategy - includes the following processes: diagnosis: analysis of the internal environment of the enterprise (audit of intellectual capital and brand analysis); large-scale research; market analysis (segmentation, assessment of market capacity and its segments, market dynamics, competition analysis, etc.); risk analysis. At the second stage - definition of strategy - there is: definition of the purpose of development and advancement of a brand (creation of strategy of positioning, development of communication strategy; development of strategy of advancement; creation of unique attributes of a brand); formation of alternative strategies for brand development (brands) of the enterprise and selection of the most acceptable alternative; brand architecture development. The third stage - the implementation of the strategy - includes the following processes: selection and implementation of a set of brand management measures; development and implementation of appropriate marketing communications; risk management. At the fourth stage - monitoring the effectiveness of the brand strategy - are carried out: constant audit of the brand (brands) of the enterprise at all stages of the life cycle; evaluating the effectiveness of the selected brand strategy; brand valuation. It is established that the effectiveness of choosing the appropriate brand strategy is possible only if the appropriate sequence, which is reflected within the stages of the process component of the developed mechanism for forming a brand strategy of a commercial enterprise.

Keywords: export marketing; export marketing complex; export marketing complex of agricultural enterprises; «4P».

Fig.: 1. **References:** 8.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-140-148

УДК 658.64

JEL Classification: M00

Алла Холодницька

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: allakholidnytska@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5563-3591>
ResearcherID: G-9430-2014

Інна Костюк

здобувач вищої освіти
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: iiinnakostiuk@gmail.com

**КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ДРАЙВЕР РОЗВИТКУ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ
В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА**

У статті досліджено проблеми та трансформації в ресторанному бізнесі, що сформувались на тлі карантинних обмежень в умовах пандемії COVID-19. Систематизовано результати впливу пандемії на діяльність малих та мікропідприємств ресторанного бізнесу. Окреслена важливість впровадження нових бізнес-моделей ведення ресторанного бізнесу в умовах невизначеності та постійних трансформацій, що потребує вивчення дієвих креативних бізнес-підходів, розробки стратегії та тактики антикризового менеджменту, а також усвідомлення важливості впровадження концепції циркулярної економіки. Висвітлено основні альтернативні шляхи захисту, реанімування та адаптації бізнес-процесів, що акцентуються на інтернет-технологіях, бізнес-партнерстві та надають можливість подолання викликів, уникнення ризиків та збереження клієнтів.

Ключові слова: ресторанний бізнес; пандемія; бізнес-процеси; соціальний медіамаркетинг; сервіси доставки; takeaway; онлайн-ресторан; візний кейтеринг; zero waste; крауд-технології.

Рис.: 3. Табл.: 1. Бібл.: 10.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років спостерігався стрімкий розвиток ресторанної сфери, відкривались нові заклади різних форматів, що дало поштовх для розвитку культури споживання їжі в суспільстві та неабияк стимулювало економічне зростання країни. Проте ситуація кардинально змінилася через карантинні обмеження в умовах пандемії. Відтоді чи не найбільших збитків зазнала ресторанна сфера. На межі економічного колапсу, ресторанний бізнес, як ніколи, змушений був проявити креативність, гнучкість, ініціативу, задіяти всі можливі ресурси для пошуку шляхів збереження фінансової стійкості. Функціонування ресторанного бізнесу в умовах карантинних обмежень характеризується невизначеністю і потребує нових креативних ідей та ефективних управлінських рішень. Актуальність посилюється також тим, що ця сфера зазнала значного удару по діяльності, оскільки була неготовою до такої ситуації. Зважаючи на це, основні стратегії розвитку ресторанного бізнесу повинні бути спрямовані на ефективне реагування на бізнес-ризиків, які виникли не лише під час пандемії, а й можуть з'являтися в майбутньому, зважаючи на високий рівень конкуренції та циклічність економічного розвитку. Особливо актуальним є пошук шляхів подолання закладами ресторанного бізнесу наслідків кризи, що склалася, а також відновлення ефективного їх функціонування на вже оновленому ринку послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вирішення проблеми адаптації підприємств громадського харчування до функціонування в умовах пандемії, розробки ефективної антикризової стратегії, використанню креативних підходів до надання нових якісних послуг зробили як підприємці-практики, так і науковці.

Як зазначають Ж. Дерій, Н. Бутенко, Т. Зосименко, ситуація складається таким чином, що пріоритетним є впровадження концепції циркулярної економіки, у якій високоякісні послуги, а не володіння товарами стануть провідною сферою інтересів спожива-

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

чів. Такого принципу повинні будуть дотримуватися і заклади громадського харчування, оскільки для потенційних клієнтів важливого значення набуває якість обслуговування, екологічність продуктів, соціальна відповідальність бізнесу, а показники продажів будуть варіюватися залежно від екологічних характеристик відповідної продукції [5].

А. Холодницька вважає, що креативна складова є ключовою вимогою конкурентоспроможності будь-якої сфери діяльності, у тому числі й ресторанного бізнесу. Використання креативних підходів до ведення бізнесу є запорукою збереження його позицій на ринку, розширення кола потенційних клієнтів, нарощування доходів та вдалого реагування на різноманітні економічні, політичні, суспільні, демографічні та інші виклики [10].

У зв'язку з цим, як зазначають Н. Балацька, М. Рябенька соціальна, психологічна та біологічна унікальність, інтелектуалі здібності, а також інформаційна база, імідж та стиль життя споживача мають стати головними ціннісними орієнтирами при формуванні стратегії розвитку підприємств ресторанного бізнесу [1; 7].

Зважаючи на ситуацію обмеження функціонування підприємств громадського харчування в умовах локдауну, В. Гросул та Н. Балацька розробили інформаційно-комунікаційну модель прийняття клієнтом підприємства рішення про адресну доставку ресторанних страв, використання якої допомагає зберегти бізнес. Становить науковий інтерес запропонована авторами модель «споживчої воронки», завдяки якій можливе своєчасне визначення основних напрямів підвищення ефективності маркетингової діяльності з просування ресторанної продукції [4].

Т. Чаркіна, Л. Марценюк, В. Задоя, О. Пікуліна систематизували стратегічні напрями управління готельно-ресторанним бізнесом в умовах кризи, які є актуальними не лише в часи карантинних обмежень, а й можуть використовуватися в повсякденній практиці, оскільки дозволять по-новому поглянути на наявні можливості та з часом оцінити їх доцільність та необхідність використання в умовах невизначеності бізнес-середовища [8].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Попри те, що зроблено немало кроків у пошуках шляхів адаптації ресторанного бізнесу до умов карантину, питання трансформації бізнес-моделі ведення ресторанного бізнесу в умовах підвищеної турбулентності бізнес-середовища та постійних перетворень потребує особливої уваги. Необхідне постійне вивчення дієвих креативних бізнес-підходів, використання напрацювань світової спільноти, розробка дієвих інструментів антикризового менеджменту, усвідомлення важливості впровадження концепції циркулярної економіки.

Мета статті. Метою статті є дослідження сучасних викликів функціонування ресторанного бізнесу та доведення необхідності використання креативних підходів задля своєчасного реагування на ризики.

Виклад основного матеріалу. Пандемія COVID-19 внесла значні корективи в хід подій, докорінно змінюючи світогляд та спосіб життя людей. Водночас значною мірою змінилося ставлення до культури споживання їжі. Для того щоб зберегти свій бізнес, власники та персонал закладів громадського харчування вимушені були докласти максимум зусиль, оскільки їхня сфера зазнала чи не найбільшого удару.

Дослідження аналітичного центру «Ресторани України» показують, що впродовж карантинних обмежень 2020 року кількість ресторанів та кафе в Україні, що припинили свою діяльність, становить майже 4 тис. (рис. 1).

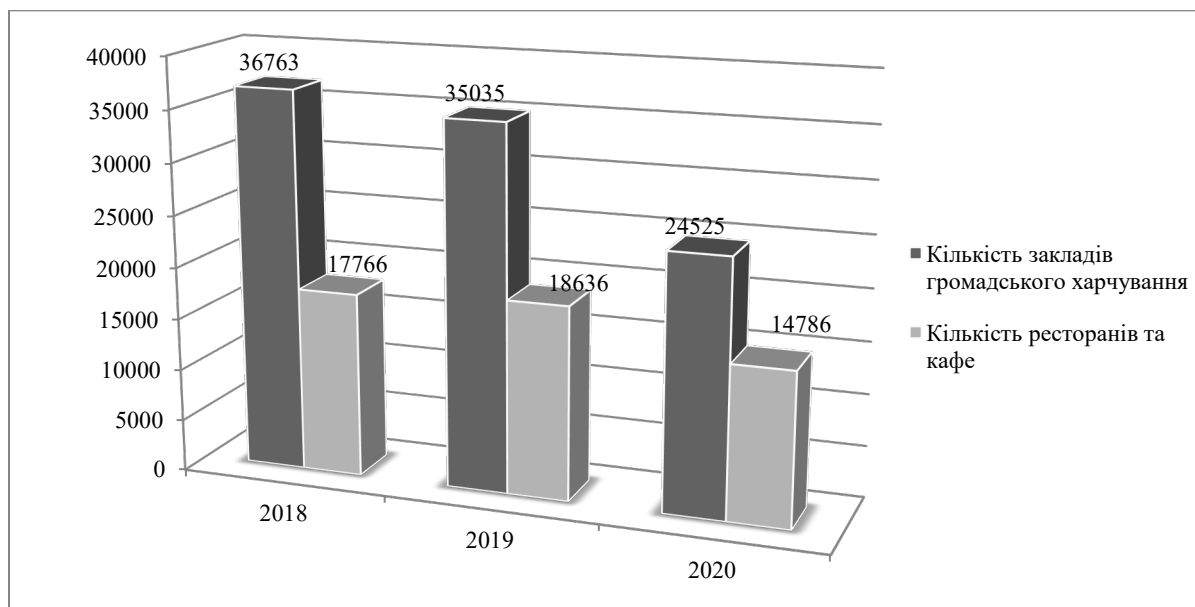

Рис. 1. Динаміка кількості закладів громадського харчування за 2018-2020 роки

Джерело: сформовано за даними Аналітичного центру «Ресторани України» та Державного реєстру потужностей операторів ринку України [2].

Як бачимо, за досліджуваний період спостерігалось скорочення кількості закладів громадського харчування на 12 238, що відповідно становить 33,29 %. Кількість ресторанів та кафе у 2019 році збільшилася на 870 (4,9 %), а вже у 2020 році на тлі кількох локдаунів спостерігається закриття 3850 закладів (20,66 %).

За оцінками експертів, протягом 2020 року ресторанний бізнес втратив приблизно 6 млрд грн.

Європейською Бізнес Асоціацією були проведені дослідження впливу пандемії на діяльність малих та мікропідприємств ресторанного бізнесу, результати яких систематизовані в таблиці.

Таблиця

Результати досліджень впливу карантинних обмежень на діяльність малих та мікропідприємств ресторанного бізнесу

Вплив карантинних обмежень на результати діяльності ресторанного бізнесу	% позитивних відповідей
Втрата доходів	78
Обсяг втрачених доходів	75
Зменшення кількості замовлень	58
Перегляд бізнес-моделі	18
Оптимізація чисельності персоналу	10
Збільшення продажів завдяки відкриттю нових ринків збуту	3
Не помітили впливу пандемії на результати діяльності	14
Скорочення оплати праці персоналу	30

Джерело: сформовано за результатами досліджень Європейської Бізнес Асоціації [6].

Результати дослідження показують, що завдяки використанню креативних методик у частині перегляду бізнес-моделі (18 %) та відкриття нових ринків збуту (3 %) підприємствам вдалося не втратити бізнес. Можливо, завдяки цьому 14 % підприємств і не помітили впливу пандемії на рівень доходу. Натомість 78 % відчули втрату доходів, а деякі з опитаних відмічають 75 % втрати доходів. Найчастіше найпростішими способами збереження бізнесу більшість підприємців вважали скорочення персоналу та зменшення оплати праці, втім досвід показав, що за умов вимушеного локдауну такі методи

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

неефективні, оскільки потрібно шукати більш креативні способи вирішення проблем та реагування на ризики, бо інакше не лише конкретний підприємець, а й економіка країни загалом зазнає колосальних збитків [6].

Це підкреслює потребу модернізації системи управління закладами ресторанного бізнесу, зокрема впровадження нових стандартів менеджменту сервісу, використання креативних підходів до просування бренду, залучення клієнтів та розширення спектра послуг, що забезпечать стабільність та ефективність функціонування.

Менеджмент сервісу покликаний поєднати найбільш прогресивні технології, зокрема: можна виділити антикризовий менеджмент та консалтинг, контролінг, сучасні інструменти маркетингу, раціональне використання ресурсів, бренд-менеджмент, ціноутворення, підтримку концепції «Lifelong learning», стимулювання ефективних комунікацій з клієнтами тощо.

Генезис креативних ідей для трансформації бізнес-моделі ведення ресторанного бізнесу покликаний допомогти зберегти його ринкові позиції. За таких умов вагоме місце посідає використання технологій соціального медіа-маркетингу (SMM), як комплексу заходів щодо використання соціальних медіа як каналів для просування компаній та вирішення інших бізнес-завдань [1].

Основна частина потенційних клієнтів зосереджена в соціальних мережах, тому використання соціальних медіа покликане зацікавити цільову аудиторію, дати змогу отримати зворотний зв'язок та визначити методи просування рекламного контенту.

На рис. 2 систематизуємо цілі, ключові акценти, завдання та контент-план соціального медіа-маркетингу.

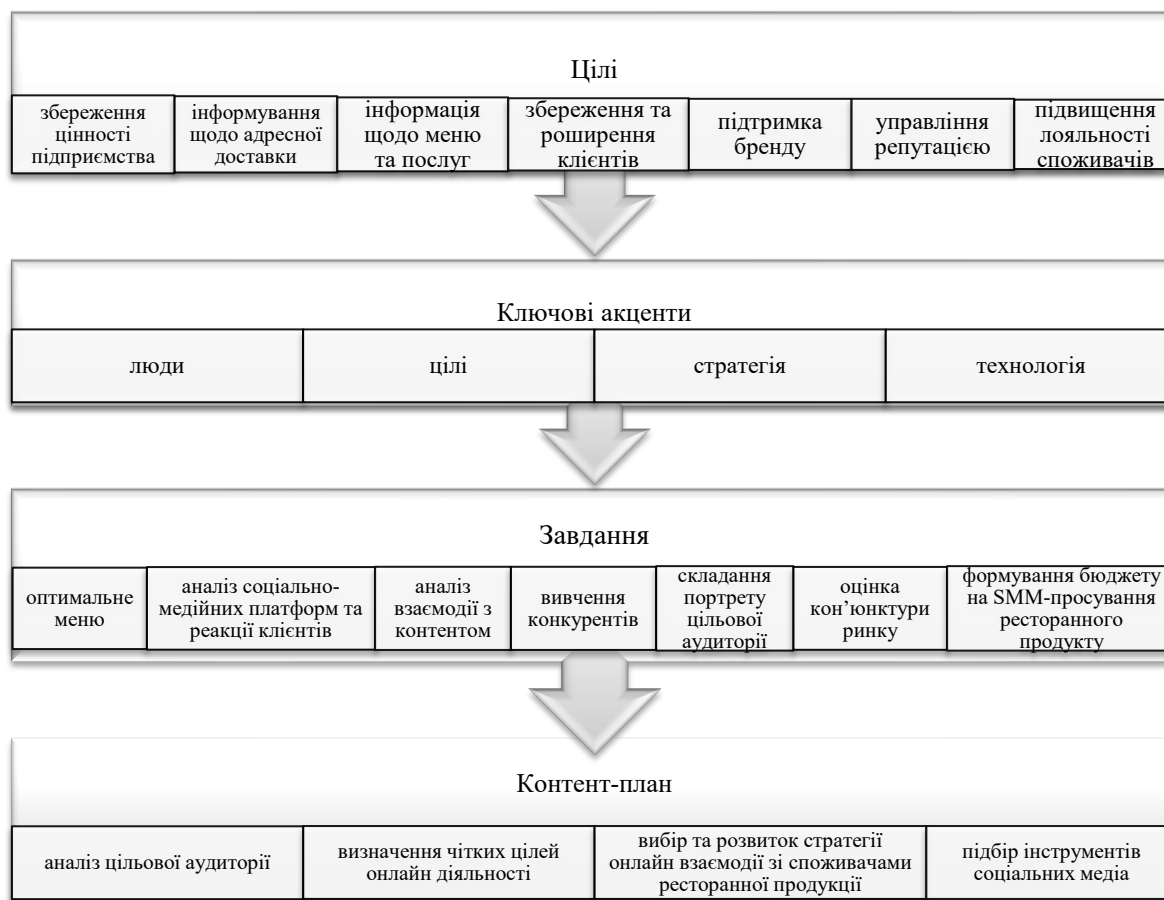

Рис. 2. Цілі, ключові акценти, завдання та контент-план соціального медіа-маркетингу
Джерело: складено авторами за [1, с. 120].

За умов мінливості ринку ключове місце відводиться споживачеві послуг, що, у свою чергу, вимагає від підприємств ресторанного бізнесу постійного моніторингу вимог клієнтів щодо якості й асортименту страв та послуг. Зважаючи на це, необхідно постійно вивчати соціально-психологічний портрет потенційного клієнта, його унікальність, а також потреби, цінності та спосіб життя. Це дає можливість не лише вивчити ціннісні орієнтири клієнтів, а й сформуванати правильний спектр послуг, доступних для них.

Особлива увага повинна приділятися концепції ресторану в частині креативності надання послуг і вражень, які заклад пропонує своїм клієнтам, та які повинні бути враховані при побудові бізнес-процесів. Крім того, варто враховувати, що формат ресторану обумовлюється соціальними та економічними потребами клієнта, моніторинг яких необхідно здійснювати постійно [7].

В умовах боротьби з пандемією більшість ресторанів, кафе та інших підприємств цієї сфери задля збереження іміджу, утримання постійних клієнтів поступово змінювали формат роботи з клієнтами. Більшість підприємств провели реінжиніринг ключових бізнес-процесів та віддали перевагу адресній доставці [1].

Альтернативою збереження бізнесу стала робота в режимі доставки та take away. Багато клієнтів готові забрати замовлення самостійно або зробити його онлайн, скориставшись сервісами доставки (Glovo, Uber Eats та ін.). Сервіси доставки набули великої популярності. Налагодження швидкого виконання замовлень дає змогу не втратити клієнтів, підтримувати рівень доходу та зберегти роботу частині персоналу в умовах пандемії.

Мережа ресторанів «Matamia!» запустили новий сервіс доставки «Cooking Box». Особливість його полягає в тому, що разом із замовленими продуктами клієнт отримує покроковий рецепт та відеоінструкцію приготування. Усі продукти для страви в ресторані попередньо очищують, нарізають, упаковують та лише потім відправляють.

За допомогою сервісів доставки та take away вдалось зберегти роботу працівникам кухні, натомість виникла нова проблема – зберегти роботу офіціантам [4]. Це стало можливим завдяки послугі онлайн-ресторан, особливістю якої є те, що при виборі страв клієнт спілкується через відеозв'язок з офіціантом закладу в реальному часі, що дає можливість відчути атмосферу закладу та скористатися невід'ємним етапом ресторанного обслуговування. У такий спосіб відвідувач отримує від офіціанта привітання, інформування щодо акційних пропозицій, поради щодо напоїв та страв [3].

Подібний формат обслуговування використала мережа ресторанів «Чорноморка», що дозволило їй збільшити кількість замовлень та підвищити рентабельність.

Створення спеціальних сетів для доставки дозволило керівництву ресторану Narisawa в Токіо надати можливість клієнтам насолодитись стравами високої кухні, не виходячи з дому, а ініціатива ресторану «Будь на зв'язку з фермером» дозволила клієнтам купувати найкращі продукти для приготування страв у фермерів, з якими він співпрацює [7].

В умовах карантинних обмежень COVID-19 доцільно використовувати модель «споживчої воронки», яка дає змогу визначати основні напрями оптимізації маркетингової діяльності. Це своєрідна карта, що відображає шлях клієнта, починаючи з огляду меню і завершуючи замовленням страв. Щоб забезпечити дієвість моделі доцільно на сайті закладу ретельно проаналізувати всі дії клієнта за такою схемою: «увага → інтерес → бажання → дія». Таку оцінку здійснюють на підставі аналізу специфічних індикаторів електронної комерції (трафік, конверсія, лід) [4]. Модель «споживчої воронки» доцільно використовувати і за звичайних умов ведення бізнесу, оскільки вона дозволяє своєчасно та якісно реагувати на запити споживачів, тим самим забезпечуючи стійку прибутковість закладу.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Підтримуючи ідею збереження навколишнього середовища, клієнти закладів ресторанного бізнесу стали більшої уваги надавати питанню екологічності, що також вплинуло і на вибір продуктів, які вони купують. При замовленні їжі з доставкою клієнти звертають увагу на пакування страв. Заклади поступово переходять на есо-friendly упаковку, що є одним із важливих кроків до збереження популярності, а й відповідального ставлення до природи.

Крім того, ресторани намагаються максимально використовувати можливості кожного продукту, працюючи за принципами zero waste. Вони сортують сміття; компостують органічні відходи; підтримують рухи щодо повноцінного використання туші тварини разом із нутрощами, вживання некондиційних фруктів та овочів, які такі ж смачні, як інші; використання у коктейлях кісточок та шкірки фруктів тощо [9].

Дедалі частіше заклади ресторанного бізнесу почали впроваджувати виїзний кейтеринг. Особливість такої послуги полягає в тому, що завдяки мобільності та професійності персоналу клієнт, крім типових ресторанних послуг, отримує можливість замовити оренду літака, яхти, пароплава, тролейбуса або іншого нетипового місця, унікальний стиль, декор чи флористику, креативне сервірування та презентацію страв, а також організацію безпеки проведення заходу.

Нові маркетингові можливості відкривають перед ресторанами крауд-технології. Через власні сайти/сторінки або популярні краудсорсингові платформи заклади можуть: систематизувати нові ідеї щодо меню, технологій приготування, додаткових послуг сервісу, проводити різноманітні онлайн-конкурси, які дозволяють отримати цікаві пропозиції з удосконалення роботи, наповнення меню, найменування страв тощо [8].

Якщо раніше лише незначна частина відвідувачів цікавилися місцем походження продуктів, з яких продуктів готують у закладі, то нині більшість із них хочуть досліджувати весь шлях руху продукту до тарілки, а також те, наскільки безпечно його споживання. Це стало поштовхом до виникнення нової тенденції Hyper local, яка передбачає використання в їжу того, що вирросло в найближчому радіусі розташування закладу, а не продуктам, що привезені здалеку. Ресторани, кафе та їдальні почали створювати та підтримувати власні грядки, поля, сади та ферми, тісно співпрацювати з місцевими виробниками [9]. Креативні технології, які дозволяють підтримувати успішність підприємств ресторанного бізнесу, наведено на рис. 3.

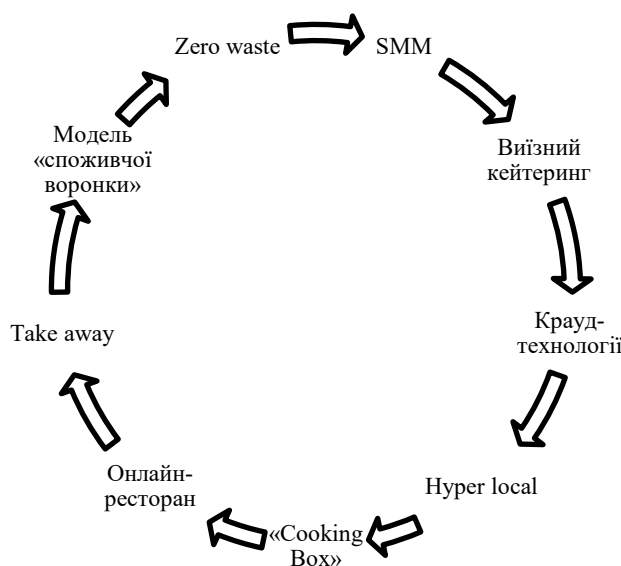

Рис. 3. Креативні технології, які дозволяють підтримувати успішність підприємств ресторанного бізнесу

Джерело: систематизовано авторами.

Враховуючи доцільність поступового запровадження концепції циркулярної економіки, необхідно забезпечувати імплементацію основних її положень у діяльність підприємств. Вищезазначені креативні способи збереження та розвитку ресторанного бізнесу, мають бути враховані при розробці рекомендацій зі впровадження циркулярних бізнес-моделей, які покликані стати джерелом інновацій. Перед підприємствами відкривається унікальна можливість впровадження креативних ідей у власні продукти, послуги чи процеси, організацію праці, комунікації, що забезпечить інноваційні підходи до успішного просування наявних продуктів та послуг.

Висновки і пропозиції. Упровадження в бізнес-практику вітчизняних підприємств ресторанного бізнесу креативних технологій допоможе забезпечити якісно новий рівень їхнього розвитку, поліпшити конкурентні позиції, а також створити можливість своєчасного та ефективного вирішення кризових ситуацій.

Для того щоб ефективно функціонувати в умовах невизначеності та протидіяти викликам, власники ресторанного бізнесу повинні відкинути звичні формати діяльності, натомість залучити всі можливі резерви та сили на пошуки нових креативних підходів до ведення бізнесу.

Зважаючи на це, заклади ресторанного бізнесу мають впроваджувати інновації, які дозволять максимально забезпечити безпеку відвідувачів, підвищити якість та розширити асортимент страв, збільшити обсяги додаткових послуг, у формі сучасних сервісів доставки, виготовлення та реалізації напівфабрикатів, оновлення меню, підвищення соціальної відповідальності бізнесу, провадження QR-кодів для відмови від паперового меню, мінімізації відходів, використання екологічної упаковки тощо.

Ключовими тенденціями та перспективами розвитку ресторанного бізнесу повинні стати оптимізація витрат, ефективний менеджмент сервісу, раціоналізація бізнес-процесів, пошук ідеального меню, концептуалізація бізнесу, а також високий ступінь еластичності та гнучкості, здатність швидко адаптуватися до змін ринку в умовах глобальної невизначеності.

Список використаних джерел

1. Балацька Н. Ю. Ресторанний бізнес в умовах пандемії коронавірусу: проблеми та напрями трансформації моделей розвитку / Н. Ю. Балацька // Інфраструктура ринку. – 2020. – № 42. – С. 117-122.
2. В Україні за рік карантинних обмежень закрилося 4 тисячі ресторанів та барів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hmarochos.kiev.ua/2021/03/30/v-ukrayini-za-rik-karantynnyh-obmezhen-zakrylosya-4-tysyachi-restoraniv-ta-bariv>.
3. В Україні розпочав свою роботу перший онлайн ресторан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lifestyle.segodnya.ua/ua/lifestyle/food/v-ukraine-nachal-svoyu-rabotu-pervyy-onlayn-restoran-1428714.html>.
4. Гросул В. А. Модель оцінки можливостей розвитку підприємств ресторанного бізнесу України в умовах пандемії COVID-2019 / В. А. Гросул, Н. Ю. Балацька // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. – 2020. – Т. 31(70), № 3. – С. 121–126.
5. Дерій Ж. Впровадження концепції циркулярної економіки: проблеми та перспективи / Ж. Дерій, Н. Бутенко, Т. Зосименко // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2021. – № 1(25). – С. 54-62.
6. Дослідження та аналітика – European Business Association [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analytika>.
7. Рябенька М. Перспективи розвитку нових форматів закладів ресторанного господарства [Електронний ресурс] / М. Рябенька // Економіка та суспільство. – 2021. – № 24. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-51>.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

8. Стратегічні напрями управління готельно-ресторанним бізнесом в умовах кризи / Т. Ю. Чаркіна, Л. В. Марценюк, В. О. Задоя, О. В. Пікуліна // *Економіка та держава*. – 2021. – № 2. – С. 19-23.

9. Тренди 2020: 20 прогнозів для ресторанного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://borysov.com.ua/uk/blog/biznes/trendy-2020-20-prognoziv-dlya-restorannogo-biznesu>.

10. Холодницька А. В. Актуальні тенденції розвитку креативних індустрій в Україні в умовах глобалізації / А. В. Холодницька // *Економіка та суспільство*. – 2018. – № 14. – С. 151-158.

References

1. Balatska, N.Iu. (2020). Restoranni biznes v umovakh pandemii koronavirusu: problemy ta napriamy transformatsii modelei rozvytku [Restaurant business in the condition of the coronavirus pandemic: problems and directions of transformation of development models]. *Infrastruktura rynku – Market Infrastructure*, (42), 117-122.

2. V Ukraini za rik karantynnykh obmezhen zakrylosia 4 tysiachi restoraniv ta bariv [In Ukraine, 4,000 restaurants and bars were closed during the year of quarantine restrictions]. <https://hmarochos.kiev.ua/2021/03/30/v-ukrayini-za-rik-karantynnykh-obmezhen-zakrylosya-4-tysyachi-restoraniv-ta-bariv>.

3. V Ukraini rozpochav svoiu robotu pershyi onlain restoran [The first online restaurant has started operating in Ukraine]. (n.d.). <https://lifestyle.segodnya.ua/ua/lifestyle/food/v-ukraine-nachal-svoyu-rabotu-pervyy-onlayn-restoran-1428714.html>.

4. Hrosul, V.A., & Balatska, N.Iu. (2020). Model otsinky mozhlyvostei rozvytku pidpriemstv restorannoho biznesu Ukrainy v umovakh pandemii COVID-2019 [Model of assessment of opportunities for development of the restaurant business enterprises of Ukraine in the conditions of the COVID-19 pandemic]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Ekonomika i upravlinnia – Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Series: Economics and Management*, 31(70)(3), 121–126.

5. Derii, Zh., Butenko, N., & Zosymenko, T. (2021). Vprovadzhennia kontseptsii tsyrkuliarnoi ekonomiky: problemy ta perspektyvy [Implementation of the concept of circular economy: problems and prospects]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, (1(25)), 54-62.

6. Doslidzhennia ta analytika – European Business Association [Research and analytics – European Business Association]. (n.d.). <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analytika>.

7. Riabenka, M. (2021). Perspektyvy rozvytku novykh formativ zakladiv restorannoho hospodarstva [Prospects for the development of new formats of restaurants]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, (24). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-51>.

8. Charkina, T.Yu., Martseniuk, L.V., Zadoia, V.O., & Pikulina, O.V. (2021). Stratehichni napriamy upravlinnia hotelno-restorannym biznesom v umovakh kryzy [Strategic directions of hotel and restaurant business management in the conditions of crisis]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, (2), 19-23.

9. Trendy 2020: 20 prohnoziv dlia restorannoho biznesu [Trends 2020: 20 forecasts for the restaurant business]. <https://borysov.com.ua/uk/blog/biznes/trendy-2020-20-prognoziv-dlya-restorannogo-biznesu>.

10. Kholodnytska, A.V. (2018). Aktualni tendentsii rozvytku kreatyvnykh industrii v Ukraini v umovakh hlobalizatsii [Current trends of creative industries development in Ukraine in the conditions of globalization]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, (14), 151-158.

Отримано 25.07.2021

UDC 658.64

Alla Kholodnytska

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Personnel Management and Labour Economics
National University Chernihiv Polytechnic (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: allakholodnytska@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-5563-3591>
ResearcherID: [G-9430-2014](https://orcid.org/G-9430-2014)

Inna Kostiyk

Student
National University Chernihiv Polytechnic (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: iiinnakostiyk@gmail.com

**CREATIVITY AS A DRIVER OF RESTAURANT BUSINESS DEVELOPMENT
IN THE CONDITIONS OF UNCERTAINTY OF BUSINESS ENVIRONMENT**

Within the article, problems and transformations in restaurant business formed on the background of quarantine limitations in the conditions of the COVID-19 pandemic are studied by the authors. The relevance of the research is confirmed by the fact that the restaurant industry was one of the first to be affected by this and took the brunt of quarantine restrictions, regardless of the level of the restaurant and financial results of its activity. The dynamics of the number of catering establishments for 2018-2020 has been studied. The authors systematized the results of the pandemic impact on the activities of small and micro enterprises of restaurant business. The emphasis is placed on the fact that only bold and creative business ideas have helped many not only to preserve their business, but also to significantly expand their customer base. And, given the state of the state of hospitality business now, it is safe to say that the ideas of some owners of restaurant business have become key ones to transform the culture of food consumption.

The authors paid special attention to the study of new creative business ideas, strategies and tactics of crisis management of anti-crisis management, outlined the importance of implementing the concept of circular economy, instead of traditional, linear economy. Within the article, effective ways to preserve restaurant business are described, which in turn emphasize the importance of involving Internet technologies and business partnerships in the struggle for the preservation and development of the hospitality industry. Based on the results of scientific research of domestic scientists, the goals, key points, objectives and content plan of social media marketing are systematized; new formats of customer service are studied; the importance of using the "consumer funnel" model, benefits of outbound catering, and the operation of catering establishments under "zero waste" principles is stressed.

Therefore, within the article, the main alternative ways to protect, revive and adapt business processes, focusing on Internet technologies, business partnerships and which provide opportunities to overcome challenges, avoid risks and retain customers, are highlighted.

Keywords: restaurant business; pandemic; business processes; social media marketing; delivery services; takeaway; online restaurant; outbound catering; zero waste; crowd-technologies.

Fig.: 3. Table: 1. References: 10.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-149-157

УДК 338.48:338.2

JEL Classification: O12; L83; H72

Олена Зеленська

кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри туризму,
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: elena_zelenska_5@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1000-2427>
ResearcherID: [H-1694-2014](https://orcid.org/0000-0002-1000-2427)

Наталія Алешугіна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аграрних технологій та лісового господарства,
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: aleshugina@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3042-8529>
ResearcherID: [M-7470-2016](https://orcid.org/0000-0003-3042-8529). SPIN-code: [6050-0670](https://orcid.org/0000-0003-3042-8529)

Владислав Зеленський

студент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: vzelentskiy@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5305-9482>

SWOT-АНАЛІЗ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЧЕРНІГІВЩИНИ ТА ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ РОЗВИТКУ ЗА РАХУНОК МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

У статті проведено SWOT-аналіз сучасного стану розвитку туристичної інфраструктури Чернігівщини. На його основі визначено та обґрунтовано перспективні стратегічні напрями її розвитку, метою реалізації яких є сприяння підвищенню туристичної привабливості Чернігівської області та збільшенню чисельності туристичного потоку до регіону. Здійснено комплексний аналіз планових і фактичних показників фінансування розвитку туристичної інфраструктури Чернігівської області за рахунок коштів обласного бюджету та бюджетів місцевого самоврядування, дано оцінку доцільності та результативності здійснених бюджетних асигнувань. Визначено важливі напрями фінансування, які залишилися поза увагою органів місцевого самоврядування і водночас здатні підняти рівень розвитку туристичної інфраструктури Чернігівщини на якісно новий рівень.

Ключові слова: SWOT-аналіз; туристична інфраструктура; регіон; обласний бюджет; бюджети місцевого самоврядування; програма розвитку туризму Чернігівської області.

Табл.: 4. Бібл.: 5.

Постановка проблеми. Рівень розвитку туристичної інфраструктури має важливе значення для формування туристичних дестинацій, підвищення туристичної привабливості територій, особливо з огляду на те, що очікування та вимоги сучасних туристів до рівня розвитку складових інфраструктури стають дедалі вищими. Крім того, розвиток туристичної інфраструктури означає створення великої кількості нових робочих місць для місцевого населення, а також покращення умов та якості життя в регіоні. З огляду на вищевикладене, важливим є наукове обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку туристичної інфраструктури регіону. Оскільки ця галузь є капіталомісткою, для досягнення помітного ефекту в її розвитку важливо сконцентрувати зусилля і фінансові ресурси на тих напрямках, які б сприяли усуненню слабких позицій, що демонструє SWOT-аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади розвитку туристичної інфраструктури досліджувалися такими вітчизняними авторами, як К. Кривега, Є. Долгопола, О. Сівакова, Я. Коробейникова, Г. Бернадська, А. Лебіч, А. Цибульська; туристична інфраструктура України – А. Польовою; туристична інфраструктура Волинської області – О. Гаталяк; туристична інфраструктура Львівської області – Б. Брунець тощо.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Вказані вище наукові дослідження виконані на теоретичному рівні або на прикладі України чи інших регіонів. Натомість кожна окрема область має свої специфічні проблеми, на вирішенні яких необхідно зосередитися. Зважаючи на велику кількість невирішених до цього часу про-

блем у розвитку туристичної інфраструктури саме Чернігівської області, а також з огляду на те, що сучасна політична, економічна ситуація є дуже нестабільною, змінною і непередбачуваною, що вимагає часом зміни стратегічних напрямів, а часом – корекції тактичних дій, вважаємо проведення цього дослідження доцільним і актуальним.

Метою статті є проведення SWOT-аналізу сучасного стану розвитку туристичної інфраструктури Чернігівщини і на його основі – визначення перспективних стратегічних напрямів її розвитку, які б сприяли підвищенню туристичної привабливості області та збільшенню чисельності туристичного потоку; здійснення комплексного аналізу планових і фактичних показників фінансування розвитку туристичної інфраструктури області за рахунок коштів місцевих бюджетів і оцінка доцільності та результативності здійснених бюджетних асигнувань, а також визначення важливих напрямів фінансування, які залишилися поза увагою органів місцевого самоврядування і водночас здатні підняти рівень розвитку туристичної інфраструктури Чернігівщини на якісно новий рівень.

Виклад основного матеріалу. Туристична інфраструктура є складовою туристичної привабливості території, що забезпечує можливість комфортно користуватися ресурсами, для яких здійснюється подорож. Стан туристичної інфраструктури – чи не найбільш вразливе місце туристичної привабливості України та її конкурентних позицій на європейському туристичному ринку [1].

Оцінка туристичної інфраструктури здійснювалася за її складовими елементами: мережами закладів харчування, гостинності, роздрібною торгівлі, торговельно-розважальних центрів; автомобільних та залізничних доріг; закладів, що забезпечують активний відпочинок туристів (лижних баз, кінних, пейнтбольних, парашутних клубів, ковзанок, скейт-парків, басейнів тощо). Бралася до уваги й транспортна доступність вищевказаних закладів, розвиненість громадського транспорту, якість доріг, наявність туристично-інформаційних центрів і т. ін.

Як показав проведений аналіз, *сильними сторонами* туристичної інфраструктури Чернігівської області на сьогодні, на наш погляд, є:

- добре розвинена мережа закладів роздрібною торгівлі у обласному, районних та центрах територіальних громад;
- прийнятний рівень розвитку мережі закладів харчування, особливо в найбільших населених пунктах області та Чернігові, де функціонує більше сотні кафе, барів, ресторанів та інших подібних закладів;
- досить розвинена, особливо в Чернігові, мережа закладів гостинності, яка пропонує різні варіанти розміщення, поява пропозиції розміщення від дрібних підприємців (гостьові будинки, апартаменти, мініготелі) у сільській місцевості;
- у зовнішніх зв'язках регіону чільне місце посідає автотранспорт (на другому місці за популярністю після авіаційного в туристичних перевезеннях), на другому місці – залізничний;
- порівняно висока якість автомобільних доріг;
- наявність у найбільших містах області сучасних торговельно-розважальних центрів (у Чернігові – «Голівуд», «ЦУМ», «Рояль», у Ніжині – «Ніжин-Сіті», «Ассолька», у Прилуках – «ГородОк», «Мадагаскар»);
- численні банні комплекси;
- наявність інфраструктури для активного відпочинку: у сфері водного туризму – «Сіверяни» (Новгород-Сіверський), «Сплави на плотах» (Короп), «Прохорів хутір» (с. Прохорів), «EcoTravel», «Мандрівки на плотах», «Касатка», «Дракон» (Чернігів); кінних прогулянок – кінні клуби «Казка», «Гармонія» (Чернігів), «Еліно» (с. Полуботки), парк природи «Беремицьке» (с. Беремицьке), «Седнівський кінний двір» (смт Седнів), туристично-готельний комплекс «Бреч» (с. Бреч); стрибків з парашутом – «SkyDiveAcademy» (Чернігів) та ДЗ «Прогрес» (с. Прогрес); польотів на мотопароплані – с. Снов'янка. Крім того, у Чернігові функціонує олімпійська лижна база; картинг-центр;

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

пейнтбольні клуби «Фенікс», «Arashe»; скейт-парк; два загальнодоступні басейни, в Центральному парку культури та відпочинку – ковзанка, прокат лиж та велосипедів; діють клуби активного та екстремального туризму «Адреналін», «Семаргл» та інші [2];

- наявність туристично-інформаційних центрів;
- оснащені екологічні стежки (дві – у регіональному ландшафтному парку «Ялівщина»: «Дивосвіт природи Ялівщини» та «Лісова казка»; дві – у ННП «Ічнянський»: «В долині Іченьки» та «Садове»; одна – в НПП «Мезинський»; дві – у РЛП «Міжрічинський»: «Журавлинна» та «Соколинний Луг»).

Слабкими сторонами є передусім якісні характеристики вказаних вище складових елементів наявної інфраструктури, зокрема:

- не в усіх закладах харчування та розміщення завжди дотримуються санітарних норм та стандартів обслуговування;
- заклади розміщення, що знаходяться в районних центрах та центрах територіальних громад, здебільшого є залишками фонду розміщення, що існував ще за часів СРСР;
- досить висока вартість розміщення в закладах гостинності, невисокий коефіцієнт використання номерного фонду;
- недостатня кількість закладів бюджетного розміщення європейського рівня;
- поганий зв'язок залізницею з іншими регіонами України;
- відсутність пасажирського авіаційного та водного сполучення;
- незадовільний технічний стан певної частини маршрутних транспортних засобів;
- складна транспортна доступність багатьох закладів, призначених для активного відпочинку туристів (кінних клубів, лижних баз тощо);
- незадовільна якість мобільного зв'язку та Інтернету у віддалених куточках Чернігівщини;
- невідповідність стандартам комфорту й естетики стану окремих об'єктів туристичної інфраструктури;
- недостатній рівень знакування та маркування туристичних маршрутів, екостежок.

З огляду на сучасні можливості для розвитку туристичної інфраструктури регіону, які впливають зі зростаючого попиту на безпечний відпочинок в Україні, високої популярності активного проведення дозвілля та ведення здорового способу життя, підвищеного інтересу до України з боку іноземців та діаспори, *стратегічними напрямками розвитку туристичної інфраструктури Чернігівщини*, на наше переконання, можуть бути:

- розвиток автентичних закладів харчування та розміщення з «регіональним обличчям», які б підтримували концепцію регіону як культурно-пізнавального туристичного напрямку;
- формування якіснішого та насиченого турпродукту;
- створення в регіоні тематичних парків і тематичних зон, наприклад, у Чернігові – язичницький Чернігів, давньоруський Чернігів, козацький Чернігів, губернський Чернігів, радянський Чернігів (ця тема дуже цікавить іноземців) з відповідними історичними реконструкціями, виставами, їжею, одягом відповідно до епохи, яку представляє тематична зона;
- підтримка та заохочення підприємців, які бажають працювати на розвиток місцевої туристичної інфраструктури;
- заохочення і підтримка ініціатив, спрямованих на створення оригінальних і цікавих об'єктів туристичної інфраструктури;
- заохочення створення бюджетних пропозицій розміщення;
- введення сертифіката і знака «Чернігів (або будь-яке місто) рекомендує», який би надавався кращим закладам туристичної інфраструктури міста з попереднім визначенням процедури отримання такого знаку;

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

– створення та реклама прямих рейсів із інших регіонів України до найбільш привабливих туристичних дестинацій Чернігівщини;

– проведення роботи з оновлення парку громадського транспорту.

У відповідь на загрози, що впливають із переважаючої орієнтації туроператорів на організацію виїзних турів, високих очікувань туристів, які звикли користуватись зарубіжними об'єктами туристичної інфраструктури, щодо якості місцевих об'єктів інфраструктури, існуючої практики розміщення у друзів і знайомих, або оренди апартаментів під час відвідування міста тощо, автори рекомендують наступні можливі стратегії: подальший розвиток екскурсійної справи, заохочення та підтримку екскурсійних бюро, туроператорів, які створюють місцевий туристичний продукт; цілеспрямовану діяльність, орієнтовану на покращення об'єктів туристичної інфраструктури регіону, заохочення створення та рекламу бюджетних пропозицій розміщення.

Проаналізуємо, які пріоритетні напрями розбудови туристичної інфраструктури регіону було визначено в цільових програмах розвитку туризму Чернігівської області на 2013-2020 рр. та 2021-2027 рр. та в яких розмірах було визначено орієнтовні обсяги фінансування відповідних заходів із місцевих бюджетів.

Планові витрати з місцевих бюджетів, передбачені на реалізацію заходів, спрямованих на розвиток туристичної інфраструктури Чернігівської області в Програмах 2013-2020 рр. та 2021-2027 рр., відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Планові витрати місцевих бюджетів на розвиток туристичної інфраструктури Чернігівської області на 2013-2020 рр. та 2021-2027 рр.

Програма 2013-2020 рр.			Програма 2021-2027 рр.		
Заходи	тис. грн	%	Заходи	тис. грн	%
1	2	3	4	5	6
1.1. Моніторинг стану автомобільних доріг, придорожньої інфраструктури за напрямками основних туристичних маршрутів. Організація роботи щодо встановлення нових та заміни в разі необхідності існуючих дорожніх знаків до туристично-екскурсійних об'єктів	363,00	11,6	1.1. Моніторинг стану туристичних ресурсів області (вивчення стану автомобільних доріг, придорожньої інфраструктури, стану популярних серед туристів культурно-історичних пам'яток, природних та археологічних об'єктів, оновлення інформаційної бази даних про туристичні об'єкти області тощо)	260,00	26,5
1.2. Моніторинг туристичних ресурсів області, вивчення стану популярних серед туристів культурно-історичних пам'яток, природних та археологічних об'єктів, сприяння їх збереженню, облаштуванню та використанню	38,00	1,2	1.2. Проведення ремонтно-реставраційних робіт стосовно пам'яток культурної спадщини місцевого значення, у тому числі будівель та приміщень музейних закладів для приведення їх у технологічну відповідність	Обсяги фінансування визначаються щорічно, зважаючи на фінансові можливості	
1.3. Визначення та сприяння облаштуванню місць для паркування туристичного автотранспорту, кемпінгів, санітарних місць при в'їзді в туристичні центри, поблизу основних туристично-екскурсійних об'єктів (з'їзди, вказівники об'єктів та режиму стоянок, пункти туристичної інформації, санітарно-гігієнічні вузли (туалети) тощо)	106,00	3,4	1.3. Знакування та маркування туристичних маршрутів, розробка та встановлення двомовних дорожніх вказівників, забезпечення інформаційного облаштування туристично-екскурсійних об'єктів, санітарних місць, закладів інфраструктури, туристично-інформаційних центрів і пунктів тощо	720,00	73,5

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6
1.4. Створення умов для розвитку мереж доступних засобів тимчасового розміщення, садиб зеленого туризму, баз відпочинку та кемпінгів на територіях, прилеглих до національної та регіональних мереж туристично-екскурсійних маршрутів	1535,00	48,8	1.4. Створення відпочинкових і сервісних зон на об'єктах історико-культурних пам'яток та інших туристично привабливих об'єктах (створення відповідних санітарно-гігієнічних умов, пікнікових зон, оснащення вебкамерами для трансляцій у режимі реального часу, з поширенням безкоштовної зони Wi-Fi, облаштування під'їздами тощо)	Обсяги фінансування визначаються щорічно, зважаючи на фінансові можливості	
1.5. Благоустрій території Цитаделі з відтворенням споруд, спорудженням меморіального комплексу та укріплення схилів НКЗ «Гетьманська столиця» в м. Батурині Бахмацького району Чернігівської області (коригування проектної документації з перерахунком залишку робіт у поточні ціни та виділенням черговості)	1100,24	35,0			
Усього	3142,24	100		980,00	100

Джерело: складено авторами за [3; 4].

Насамперед слід відзначити, що напрями фінансування об'єктів туристичної інфраструктури Чернігівської області, обрані обома програмами як пріоритетні, визначені відповідно до повноважень органів місцевої влади та самоврядування, та, на наше переконання, є всі підстави констатувати: спрямовані на усунення окремих слабких позицій зазначеної інфраструктури, що підтверджує проведений SWOT-аналіз.

Як видно з табл. 1, обсяг ресурсів, передбачених для фінансування розвитку туристичної інфраструктури регіону з місцевих бюджетів, був і залишається мізерним, крім того, заплановані витрати за вказаним напрямом у Програмі на 2021-2027 рр. скорочено в 3,2 рази порівняно з показниками, закладеними в попередню програму на 2013-2020 рр.

Беручи до уваги, що далеко не весь обсяг запланованих витрат буде фактично профінансований (про що свідчить подальший аналіз фактичних обсягів асигнувань, проведених у період 2015-2020 рр.), такі фінансові вливання абсолютно неспроможні підняти рівень розвитку туристичної інфраструктури Чернігівщини на якісно новий рівень.

Ситуація ускладнюється ще й тим, що невеликий загальний обсяг фінансових ресурсів планується розподілити між багатьма напрямами, від чого фінансування кожного конкретного визначеного програмою заходу стає ще меншим, і таке розпорошення коштів ще більше унеможливує реальне вирішення наявних проблем у розвитку туристичної інфраструктури Чернігівщини. Для прикладу: заплановані попередньою Програмою витрати в розмірі 106 тис. грн навряд чи серйозно посприяли облаштуванню місць для паркування туристичного автотранспорту, кемпінгів, санітарних місць при в'їзді в туристичні центри тощо; аналогічно: передбачені нинішньою Програмою витрати в обсязі 260 тис. грн неспроможні забезпечити якісне проведення моніторингу стану туристичних ресурсів області, тобто здійснення повноцінного дослідження стану автомобільних доріг і придорожньої інфраструктури, стану затребуваних туристами культурно-історичних пам'яток, природних та археологічних об'єктів, оновленню інформаційної бази даних про туристичні об'єкти області тощо.

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

Що стосується розподілу видатків між обласним бюджетом і бюджетами районів, міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад, то він був дуже нерівномірний як за частками їхньої участі, так і за напрямками фінансування видатків. Крім того, Програмою одразу передбачалося, що обсяг видатків бюджетів місцевого самоврядування на фінансування заходів 1.1; 1.3 та 1.4 у 2018-2020 рр. визначатиметься вже при затвердженні відповідного районного бюджету, бюджету міста обласного значення або бюджету ОТГ (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл видатків на реалізацію цільової програми розвитку туризму Чернігівської області на 2013-2020 рр. між обласним бюджетом і бюджетами районів, міст обласного значення, ОТГ

Заходи	Обласний бюджет	%	Бюджети районів, міст обласного значення, ОТГ	%
1.1. Моніторинг стану автомобільних доріг, придорожньої інфраструктури за напрямками основних туристичних маршрутів. Організація роботи щодо встановлення нових та заміни в разі необхідності існуючих дорожніх знаків до туристично-екскурсійних об'єктів	21,00	5,8	342,00*	94,2
1.2. Моніторинг туристичних ресурсів області, вивчення стану популярних серед туристів культурно-історичних пам'яток, природних та археологічних об'єктів, сприяння їх збереженню, облаштуванню та використанню в туристичних цілях	38,00	100,0		0,0
1.3. Визначення та сприяння облаштуванню місць для паркування туристичного автотранспорту, кемпінгів, санітарних місць при в'їзді в туристичні центри, біля основних туристично-екскурсійних об'єктів (з'їзди, вказівники об'єктів і режиму стоянок, пункти туристичної інформації, санітарно-гігієнічні вузли (туалети) тощо)	33,00	31,1	73,00*	68,9
1.4. Створення умов для розвитку мереж доступних засобів тимчасового розміщення, садіб зеленого туризму, баз відпочинку та кемпінгів на територіях, прилеглих до національної та регіональних мереж туристично-екскурсійних маршрутів	1500,00	97,7	35,00*	2,3
1.5. Благоустрій території Цитаделі з відтворенням споруд, спорудженням меморіального комплексу та укріплення схилів НІКЗ «Гетьманська столиця» в м. Батурині Бахмацького району Чернігівської області (коригування проектною документацією з перерахунком залишку робіт у поточні ціни та виділенням черговості)	1100,24	100,00		0,0
Усього	2692,24	85,7	450	14,3

* - обсяг видатків у 2018-2020 рр. визначався при затвердженні відповідного бюджету місцевого самоврядування.

Джерело: складено авторами за [3].

Складність та непередбачуваність сучасної ситуації з розвитком туризму у світі, державах та окремих регіонах (пандемія, періодичне загострення ситуації на україно-російському кордоні, нестабільність політичної і, відповідно, економічної ситуації у країні) помітно ускладнила планування фінансових показників, особливо в довгостроковому періоді. Тому при плануванні джерел фінансування заходів, передбачених обласною програмою розвитку туризму в 2021-2027 рр., повноваження щодо визначення обсягів фінансування більшості видатків було віддано на розгляд органів місцевого самоврядування і передбачено, що розміри відповідних бюджетних асигнувань визначатимуться щорічно, зважаючи на їхні фінансові можливості (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл видатків на реалізацію цільової програми розвитку туризму Чернігівської області на 2021-2027 рр. між обласним бюджетом і бюджетами місцевого самоврядування

Заходи	Обласний бюджет	%	Бюджети місцевого самоврядування	%
1.1. Моніторинг стану туристичних ресурсів області (вивчення стану автомобільних доріг, придорожньої інфраструктури, стану популярних серед туристів культурно-історичних пам'яток, природних та археологічних об'єктів, оновлення інформаційної бази даних про туристичні об'єкти області тощо)	260,00	100		0,0
1.2. Проведення ремонтно-реставраційних робіт стосовно пам'яток культурної спадщини місцевого значення, у тому числі будівель та приміщень музейних закладів для приведення їх у технологічну відповідність до сучасних потреб	Обсяги фінансування визначаються щорічно, зважаючи на фінансові можливості		Обсяги фінансування визначаються щорічно, зважаючи на фінансові можливості	
1.3. Знакування та маркування туристичних маршрутів, розробка та встановлення двомовних дорожніх вказівників, забезпечення інформаційного облаштування туристично-екскурсійних об'єктів, санітарних місць, закладів інфраструктури, туристично-інформаційних центрів й пунктів тощо	720,00		Обсяги фінансування визначаються щорічно, зважаючи на фінансові можливості	
1.4. Створення відпочинкових і сервісних зон на об'єктах історико-культурних пам'яток та інших туристично-привабливих об'єктах (створення відповідних санітарно-гігієнічних умов, пікнікових зон, оснащення вебкамерами для трансляцій у режимі реального часу, з поширенням безкоштовної зони Wi-Fi, облаштування під'їздами тощо)	-	0,0	Обсяги фінансування визначаються щорічно, зважаючи на фінансові можливості	100
Усього	980,00	-		-

Джерело: складено авторами за [4].

Наскільки вдалося досягти запланованих у цільовій програмі розвитку туризму Чернігівської області на 2013-2020 рр. обсягів фінансування розвитку інфраструктури Чернігівської області демонструють дані табл. 4.

Таблиця 4

Порівняння запланованих та фактичних показників фінансування розвитку інфраструктури Чернігівської області в період 2015-2020 рр., тис. грн

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020	За весь період
Плановий показник	103,50	105,50	112,00	811,00	1312,24	513,50	2957,74
Фактичний показник	2,00	-	3,30	499,76	572,11	308,71	1385,88
Абсолютне відхилення	-101,50	-105,50	-108,70	-311,24	-740,13	-204,79	-1571,86
Рівень виконання планових показників, %	1,9	0,0	2,9	61,6	43,6	60,1	46,9

Джерело: складено авторами за [5].

Дані таблиці 4 свідчать про те, що впродовж аналізованого періоду (загалом і за окремими роками реалізації програми) жодного разу заплановані видатки на розвиток туристичної інфраструктури Чернігівської області не були профінансовані в повному обсязі. За весь час реалізації Програми загалом план був виконаний лише на 46,9 %. Найбільш сприятливим у сенсі фактичного виконання запланованих показників був період 2018-2020 років, коли план виконувався на 61,6; 43,6 і 60,1 % відповідно. На перших етапах реалізації Програми видатки місцевих бюджетів на розвиток туристичної інфраструктури Чернігівської області практично дорівнювали нулю, що не в останню чергу було пов'язано з гео- та внутрішньополітичними обставинами 2014-2016 років.

Висновки і пропозиції Таким чином, напрями, якими опікуються Програми розвитку туризму Чернігівської області різних періодів, вибрані абсолютно логічно, як зважаючи на здійснений нами аналіз слабких місць у розвитку туристичної інфраструктури регіону, так і з огляду на розподіл бюджетних повноважень щодо фінансування розвитку окремих складових туристичної інфраструктури. Звичайно, місцеві бюджети не можуть і не повинні брати на себе відповідальності щодо фінансування побудови до-ріг загальнодержавного значення або розширення мережі приватних садиб як закладів гостинності (хоча в останньому випадку може йтися про стимулювання в межах повноважень органів місцевого самоврядування відповідної діяльності з боку приватних осіб). Разом із тим, на жаль, обсяги фінансування визначених програмою заходів не є достатніми для того, щоб підняти рівень розвитку туристичної інфраструктури Чернігівщини на якісно новий рівень. Крім того, поза увагою лишилися окремі важливі напрями в розвитку туристичної інфраструктури Чернігівщини, які б, на нашу думку, сприяли підвищенню туристичної привабливості регіону, зокрема розвиток автентичних закладів харчування та розміщення з «регіональним обличчям», які б підтримували концепцію регіону як культурно-пізнавального туристичного напрямку; створення в регіоні тематичних парків і тематичних зон; заохочення і підтримка ініціатив, спрямованих на створення оригінальних і цікавих об'єктів туристичної інфраструктури; введення сертифікату і знаку «Чернігів (або будь-яке місто) рекомендує», який би надавався кращим закладам туристичної інфраструктури тощо.

Приклад реальної та ефективної роботи місцевих органів влади щодо вдосконалення туристичної інфраструктури Чернігова, що забезпечила перехід на якісно новий рівень її розвитку (порівняно з недавнім періодом або з іншими містами України), а також можливі подальші стратегії розвитку інфраструктури, які впливають із проведеного аналізу і, на наш погляд, сприятимуть ефективному розвитку туристичної привабливості Чернігівської області, показують, що й надалі необхідні значні суми фінансових впливань у цю справу.

Список використаних джерел:

1. Алешугіна Н. О. Туристична привабливість України та фактори, що на неї впливають / Н. О. Алешугіна, О. О. Зеленська // Здобутки і проблеми євроінтеграційних зрушень в Україні на сучасному етапі / за заг. ред. Савченка В. Ф., Мекшун Л. М. – Чернігів : Чернігів. нац. технол. ун-т, 2018. – С. 310-326.
2. Чернігівщина туристична. Сайт Департаменту культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty>.
3. Обласна цільова програма розвитку туризму в Чернігівській області на 2013-2020 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://chor.gov.ua/normativni-dokumenty/item/126-prozatverdzhennya-oblasnoyi-tsilovoyi-programi-rozvitku-turizmu>.
4. Обласна цільова програма розвитку туризму в Чернігівській області на 2021-2027 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://chor.gov.ua/images/Razdely/Norm_docum/Rishennia/7_sklykannia/25_sesiya/Dodatok_46.pdf.
5. Офіційний сайт Чернігівської ОДА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cg.gov.ua/index.php?id=15239&tp=1>.

References

1. Alyeshuhina, N.O., Zelenska, O.O. (2018). Turystychna pryvablyvist Ukrainy ta faktory, shcho na neyi vplyvayut [Ukraine's tourist attractiveness and factors influencing it]. *Zdobutky i problemy yevro-intehratsiynykh zrushen' v Ukrayini na suchasnomu etapi – Achievements and problems of European integration changes in Ukraine at the present stage* (pp. 310-326). Chernihiv. nats. tekhnol. un-t.
2. Chernihivshchyna turystychna [Chernihiv region is tourist]. *Sayt Departamentu kultury i turyzmu, natsional'nostey ta relihiy Chernihivs'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi – Website of the Department of Culture and Tourism, Nationalities and Religions of the Chernihiv Regional State Administration*. <https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty>.

3. Oblasna tsilova prohrama rozvytku turyzmu v Chernihivskiy oblasti na 2013-2020 roky [Regional target program for tourism development in Chernihiv region for 2013-2020]. <https://chor.gov.ua/normativni-dokumenty/item/126-pro-zatverdzhennya-oblasnoyi-tsilovoyi-programi-rozvytku-turyzmu>.

4. Oblasna tsilova prohrama rozvytku turyzmu v Chernihivskiy oblasti na 2021-2027 roky [Regional target program for tourism development in Chernihiv region for 2021-2027]. [https://chor.gov.ua/images/Razdely/Norm docum/Rishennia/7 sklykannia/25 sesiya/Dodatok 46.pdf](https://chor.gov.ua/images/Razdely/Norm%20docum/Rishennia/7%20sklykannia/25%20sesiya/Dodatok%2046.pdf).

5. Ofitsiyniy sait Chernihivskoi ODA [Official website of Chernihiv Regional State Administration]. <https://cg.gov.ua/index.php?id=15239&tp=1>.

Отримано 12.08.2021

UDC 338.48:338.2

Olena Zelenska

PhD of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Tourism
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: elena_zelenska_5@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-1000-2427>

ResearcherID: [H-1694-2014](https://orcid.org/0000-0002-1000-2427)

Nataliya Aleshugina

PhD of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Agricultural Technologies and Forestry
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: aleshugina@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-3042-8529>

ResearcherID: [M-7470-2016](https://orcid.org/0000-0003-3042-8529). **SPIN-code:** [6050-0670](https://orcid.org/0000-0003-3042-8529)

Vladyslav Zelenskyi

Student of the Department of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5305-9482>. **E-mail:** vzelenskiy@ukr.net

SWOT-ANALYSIS OF THE TOURIST INFRASTRUCTURE OF CHERNIHIV REGION AND FINANCIAL SUPPORT OF ITS DEVELOPMENT AT THE EXPENSE OF LOCAL BUDGETS

Target setting. It is important to scientifically substantiate the priority directions of tourist infrastructure development in the region because it's significant for the formation of tourist destinations and tourist attractiveness of them.

Actual scientific researches and issues analysis. The native scientific literature substantiates the theoretical bases of the tourist infrastructure development and describes the features of its development in some regions (Volyn and Lviv).

Uninvestigated parts of general matters defining. However, each region has its own specific problems to address. That's why we consider this study appropriate and relevant.

The research objective is to conduct a SWOT-analysis of tourist infrastructure of Chernihiv region, to identify promising strategic directions for its development, to carry out of the complex analysis of tourist infrastructure development financing in the region and to estimate of budgetary allocations expediency and efficiency. Also it's identification of important areas of development funding.

The statement of basic materials. SWOT analysis of the tourist infrastructure of Chernihiv region revealed many strengths and weaknesses. Comparing them with opportunities and threats revealed possible strategic directions for further development of tourism infrastructure in the region. Comparison of planned and actual volumes and directions of financing of tourist infrastructure made it possible to determine their sufficiency and expediency.

Conclusions. Thus, the areas taken care by the Tourism Development Programs of the Chernihiv region are chosen quite logically. But the amount of funding for the measures identified by the program is not sufficient to raise the level of tourist infrastructure development in Chernihiv region to a qualitatively new level. Some important areas in the development of tourist infrastructure in Chernihiv region had been left out, in particular the development of authentic food and accommodation; creation of theme parks and theme zones in the region; encouragement and support of initiatives aimed at creating original and interesting objects of tourist infrastructure; introduction of the certificate and the sign "Chernihiv (or any city) recommends", etc.

Keywords: *SWOT analysis; tourist infrastructure; region; regional budget; local government budgets; tourism development program of Chernihiv region.*

Table: 4. References: 5.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-158-164

УДК 316.34:332.132(477)

JEL Classification: P36; R13

Юлія Харченко

кандидат наук з державного управління, докторант кафедри менеджменту та державної служби
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна).

E-mail: ycharhenkoyp@gmail.com **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-6181-548X>

СУЧАСНИЙ СТАН РІВНЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ ЯК КОМПОНЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У статті визначено роль соціальної стратифікації як ключового елементу забезпечення продуктивних сил регіону, яка досліджує розширення суспільства на страти, або прошарки, верстви, між якими існують структурні нерівності в доступі до матеріальних або символічних винагород та ресурсів. Соціальна стратифікація є науковою, політичною, правовою, освітньою універсальною, правовою, соціальною, адміністративною категорією.

Визначення соціального та гуманітарного простору регіону – це, з одного боку, доступність соціального середовища, що характеризується безперервністю поширення та, з іншого боку, окремими організаціями, що ведуть до стабільного функціонування пункту призначення. В Україні існує потреба у розробці та впровадженні нового соціально-гуманістичного підходу до людського та просторового розвитку, основою якого має бути передусім науково обґрунтоване та набагато більше, ніж існуючої ефективної гуманітарної політики.

У статті було розраховано рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління, проаналізувавши оціночні показники, які ми обрали, враховуючи їх соціальну значимість та науковий інтерес дослідження. Враховуючи аналіз: середньої тривалості здорового способу життя, коефіцієнт Джині, рівень бідності, стан соціогуманітарного простору, рівень інноваційної активності в регіональному вимірі.

Ключові слова: децентралізація; соціальна стратифікація; спадкоємність поколінь; розвиток продуктивних сил; регіон.

Табл.: 2. Бібл.: 9.

Постановка проблеми. Цілі, задекларовані в межах впровадження децентралізаційних перетворень, серед яких базовим є підвищення рівня життя населення, поліпшення доступу до публічних послуг незалежно від місця проживання та інші, можливо досягти, лише реалізуючи системне розуміння місця і ролі громад у розвитку держави. Тобто увага зосереджена на питаннях визначення меж споживання, рівня та купівельної можливості доходів, а добробут особи слугує показником національного багатства.

Друга концепція якості життя ґрунтується на визнанні потреби в задоволенні потреб людини не лише в матеріальних благах, а й у створенні умов для інклюзивного інтелектуального розвитку та належного рівня життя. Тобто частковий перехід від макроекономічного сприйняття до основ створення умов для якості життя та всебічного гармонійного розвитку людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників є представники наукового, освітнього, законодавчого та виконавчого рівнів, які вивчають соціально-класові проблеми та напрями їх вирішення. Ученими, які досліджують, аналізують та пропонують інноваційні рішення в питаннях соціальної безпеки та мають наукові праці з цих питань, є вітчизняні науковці, серед яких В. Антонюк, А. Баланда, З. Галушка, О. Іляш, А. Колот, І. Мансурова, І. Надрага, Л. Шевченко.

Вагомий внесок у дослідження різних аспектів соціальної нерівності на регіональному рівні зробили вітчизняні вчені, яких слід особливо виокремити праці О. Амоші, М. Бутка, В. Гейця, С. Вовканича, А. Грищенко, Б. Данилишина, М. Долішнього, Т. Пепи, С. Романюка, В. Сіденка, І. Сторонянської, Л. Чернюк, С. Шульц та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. У змістовних межах озвученої проблематики є потреба визначити рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління, проаналізувавши оціночні показники, що до цього не достатньою мірою були висвітлено в здобутках науковців, однак які мають соціальну значущість та науковий інтерес для дослідження.

© Харченко Ю. П., 2021

Метою статті є визначення ролі визначенні дефініцій «соціальна стратифікація» та дослідженні причин депопуляції і старіння регіонів в умовах переформатування владних повноважень.

Виклад основного матеріалу. Соціальна стратифікація (від лат. *Stratum* – прошарок і *facere* – робити, створювати) – це розподіл суспільства на класи, страти, прошарки, верстви, яким притаманна структурна нерівність у доступі до матеріальних або символічних винагород та наявних ресурсів. У межах статті вагомим критерієм інклюзивності просторового розвитку є стан соціальної стратифікації та спадкоємності покоління. Оціночні показники, на яких базується це дослідження, включають:

- середня тривалість здорового способу життя (у розрахунку в роках);
- коефіцієнт Джині (у розрахунку до кількості осіб);
- рівень бідності (у розрахунку у %);
- стан соціогуманітарного простору (у розрахунку грн на 1 особу);
- рівень інноваційної активності.

Згідно з дослідженням учених зі США, Великої Британії, Індії, Нідерландів та інших країн, у 2019 році показник здорового способу життя був найнижчим серед усіх європейських країн [8].

Особливістю вказаного дослідження є те, що для розрахунку здорового способу життя вагоме значення мають роки, коли людина мала інвалідність, тобто застосовувалась поправка на ті роки, де погіршувалась якість життя через стан здоров'я. (Disability-Adjusted Life Year, DALY). Загалом вказане дослідження показало, що варто орієнтуватись не на середню тривалість життя, а враховувати період хвороб, виражений кількістю років, втрачених через незадовільний стан здоров'я, наявну інвалідність.

Для України розрахунок DALY у 2019 році становив 61,7 р. Найближча європейська країна до України – Росія з показником 63,7. Найкращий показник DALY серед європейських країн – у Словенії (70,1), Албанії (68,7) та Чехії (68,5), а найвищий світовий показник – у Сінгапурі, там він становить 73,9 [8].

Цей показник DALY нижчий, ніж середня очікувана тривалість життя в інших країнах, оскільки він не враховує роки поганого здоров'я. Наприклад, очікувана тривалість життя в Україні становить 72,01 року, що приблизно на 10 років більше, ніж DALY [8].

За дослідженнями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, в Україні середня тривалість життя всього населення нижча за середньосвітову. Очікувана тривалість життя не тільки для чоловіків, а і для всього населення нижча, ніж у середньому по всьому світу: 63 роки для чоловіків і 73 для жінок [4].

Водночас проблеми старіння та скорочення населення в Україні не є найвищими в Європі. «Частка населення у віці 65 років і старше в ЄС становить у середньому 19 %, а в Україні – 17 %. Фактично працездатний вік в Україні (20-64 роки) становить – 27 %, а в ЄС – 31 %. Разом з тим скорочення населення спостерігається в багатьох країнах, де народжуваність менша, ніж смертність, зокрема в Японії, Німеччині, Італії, Португалії, Греції та інших [4].

Основною причиною скорочення населення та старіння є те, що коефіцієнт народжуваності зберігається протягом тривалого часу, що не гарантує заміни батьківського покоління дитячим. Чисельність населення – це наслідки, які закладені минулими демографічними процесами, а враховуючи те, що в Україні збільшується чисельність людей старшого віку і зменшується чисельність молодого покоління, зменшується народжуваність а відтак, є реальна загроза того, що покоління дітей не тільки не відтворить чисельність покоління батьків, а й стане значно меншим.

Науковці доводять, що проблема депопуляції пов'язана не просто із середньою тривалістю життя і смертністю, а з величезною дочасною смертністю (табл. 1). Наприклад, у 2019 році в Україні з тисячі 40-річних чоловіків в Україні до 65 років не доживає 343, тоді як у Швейцарії – 81, у Польщі – 210.

Таблиця 1

Динаміка середньої тривалості здорового способу життя

Регіон	Рік					Ранг, 2019 р.	2019 р. проти 2013 р., %
	2010	2013	2015	2017	2019		
АР Крим	70,5	-	-	-	-	-	-
Вінницька	71,5	71,93	72,01	72,7	72,69	5	+1,06
Волинська	70,6	71,35	71,51	71,94	71,94	10	+0,83
Дніпропетровська	69,2	69,97	69,92	70,91	71,07	17	+1,57
Донецька	69,9	-	-	-	-	-	-
Житомирська	69,1	69,31	69,61	70,4	70,28	22	+1,40
Закарпатська	69,2	71,16	70,66	71,31	71,04	18	-0,17
Запорізька	70,5	71,2	71,07	71,49	71,39	13	+0,27
Івано-Франківська	70,5	73,08	73,18	73,78	73,59	3	+0,70
Київська	72,5	70,01	69,99	70,46	70,46	21	+0,64
Кіровоградська	69,5	69,61	70,27	70,5	71,22	16	+2,31
Луганська	69,6	-	-	-	-	-	-
Львівська	72,6	73,08	73,33	73,49	73,45	4	+0,51
Миколаївська	68,7	69,96	70,32	71,33	71,32	15	+1,94
Одеська	69	70,33	70,36	71,09	71,35	14	+1,45
Полтавська	70,4	70,89	71,22	72,07	71,92	11	+1,45
Рівненська	70,8	71,16	71,35	71,62	71,99	9	+1,17
Сумська	72,8	71,15	71,23	72,3	72,43	7	+1,80
Тернопільська	71,2	73,23	73,35	73,58	73,69	2	+0,63
Україна	70,44	71,37	71,38	71,98	72,01		+0,90
Харківська	69,3	71,11	71,15	71,88	71,84	12	+1,03
Херсонська	71,4	70,03	69,95	70,8	70,77	19	+1,06
Хмельницька	70,9	71,73	71,77	72,18	72,64	6	+1,27
Черкаська	72,6	71,46	72,04	72,2	72,16	8	+0,98
Чернівецька	69,2	73,18	72,96	73,71	74,08	1	+1,23
Чернігівська	73,7	70,05	70,23	71,18	70,68	20	+0,90

Джерело: розроблено авторкою на підставі [4].

Аналіз засвідчує, що найвища середня тривалість здорового способу життя у 2019 р. була притаманна Чернівецькій області (74,08 р.), а найнижча – Житомирській області (70,28 р.).

Регіонами – лідерами за зазначеним показником у 2019 р. були також Тернопільська (73,69 р.), Івано-Франківська (73,59 р.), Львівська (73,45 р.), Вінницька (72,69 р.) області, які посіли перші п'ять місць у рейтингу.

Провідними регіонами можна назвати Хмельницьку (72,64 р.), Сумську (72,43 р.), Черкаську (72,16 р.), Рівненську (71,99 р.) та Волинську (71,94 р.) області, які посіли з 6-го по 10-е місця в рейтингу.

Регіони зі значенням показника рівня тривалості здорового способу життя нижче середнього характеризували більшість областей, серед яких: Полтавська (71,92 р.), Харківська (71,84 р.), Запорізька (71,39 р.), Одеська (71,35 р.), Миколаївська (71,32 р.), Кіровоградська (71,22 р.), Дніпропетровська (71,07 р.), Закарпатська (71,04 р.), Херсонська (70,77 р.), Чернігівська (70,68 р.), які посідали з 11-го по 20-е місця в рейтингу.

До групи регіонів-аутсайдерів потрапили Київська (70,46 р.) та Житомирська (70,28 р.) області, посідаючи з 21-го по 22-е місця в рейтингу.

Ще одним індикатором соціальної інклюзивності регіонального розвитку є коефіцієнт Джині.

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

Коефіцієнт Джині – розроблений італійським соціологом, демографом, статистом Джині Коррадо для вимірювання нерівності доходів у суспільстві ще на початку 1900-х років. Однак, враховуючи те, що і до сьогодні найбільшою і найсуперечливішою проблемою як для України, так і для світу загалом є економічна нерівність, то індекс концентрації доходів, індекс Джині є важливим показовим аналітичним методом оцінювання реального стану життя населення.

Загальноновизнаним фактом є те, що економічна нерівність гальмує людський розвиток, породжує соціальну напруженість, нестабільність, деградує економічні процеси на всіх рівнях.

Нинішній стан економічної нерівності в усьому світі є досить високим і має тенденцію до зростання. Наприклад, близько 70 % світового багатства належить 10 % населення.

У глобальному масштабі у 2017 році розподіл багатства в 1 % найбільших багатств припадало на 33 % від усього багатства, у порівнянні з 28 % у 1980 році. Нині 50 % населення в нижній частині цього розподілу володіє менш ніж 2 % світового багатства [9].

Як зазначає Європейська економічна комісія ООН, найбільша середньомісячна заробітна плата в Європі становить 7351 дол. США у Швейцарії. При цьому найменша середньомісячна заробітна плата у вказаний період – в Україні, і становить вона 267 дол. США, що в 27,5 рази менше за показники у Швейцарії [9].

Визначення соціогуманітарного простору регіону являє собою доступність суспільного середовища, для якого характерна, з одного боку, континуальність поширення, а з іншого – водночас дискретність організації, що призводить до стабільного функціонування дестинацій різного таксономічного рангу в напрямі нарощування людського потенціалу та його ринкової капіталізації [2].

Під соціальною інфраструктурою розуміється складна динамічна система, яка складається з функціонально пов'язаних і взаємодоповнюючих інфраструктурних складів (освіти, культури, медицини, мистецтва, спорту, дозвілля) [6].

Як зазначають вітчизняні науковці, в Україні є потреба розробки та впровадження нового соціогуманістичного підходу до людського і просторового розвитку, фундаментальною основою якого має бути передовсім науково обґрунтована, значно масштабніша за існуючу, ефективна гуманітарна політика.

Основними джерелами фінансування в Україні є розпорядники бюджетних коштів (центральні та регіональні/органи місцевого самоврядування), приватні підприємства та підприємства, домашні господарства [7].

Тому для здійснення оцінювання стану соціогуманітарного простору нами використані статистичні дані про обсяги реалізованих послуг за регіонами за видами діяльності, які, на наше переконання, об'єктивно охарактеризують доступність послуг для населення. Серед них послуги у сфері освіти, охорони здоров'я, надання соціальної допомоги, мистецтва, спорту, розваг відпочинку в розрахунку на кількість осіб у відповідному році.

На жаль, найнижчий рівень заробітної плати в Україні, яка посідає останнє місце серед країн Європи. Порівнюючи середню заробітну плату в Україні та Європейських країнах, то найближчою країною є Румунія, де показник становить 819 дол. США [5].

В Україні є унікальне явище, коли офіційна статистика свідчить про досить помірний ступінь нерівності, а населення та експерти впевнені, що суспільство є дуже розшарованим, оскільки в Україні досить великий відсоток тінізації економіки, яка заважає об'єктивно оцінити зазначений суспільно важливий показник [3, с. 47].

Це показує і розрахунок коефіцієнта Джині. За статичними даними Державної служби статистики України він має тенденцію до спаду, проте ці данні не є об'єктивними через те високу тінізацію національної економіки й небажання заможних людей оприлюднювати свої справжні доходи.

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

На переконання експертів, не враховуючи оптимістичні показники Державної служби статистики України, соціальна нерівність в Україні є найбільшою у світі. За дослідженнями науковців, значення коефіцієнта Джині для України знаходиться у межах від 0,3 до 0,6 [1, с. 14]. При цьому різниця в доходах між 10 % найбагатших і 10 % найбідніших, враховуючи тіньові доходи, сягає 40 разів [7, с. 117] (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка коефіцієнта Джині за 2010–2019 рр.

Регіон	Рік					Ранг, 2019 р.	2019 р. у порівнянні з 2010 р. (+/-)
	2010	2013	2015	2017	2019		
Україна	0,248	0,237	0,227	0,232	0,241		
АР Крим	0,247	0,238	-	-	-	-	-
Вінницька	0,250	0,241	0,252	0,264	0,212	23	-0,038
Волинська	0,192	0,183	0,189	0,209	0,254	6	+0,062
Дніпропетровська	0,227	0,216	0,226	0,243	0,254	7	+0,027
Донецька	0,234	0,223	0,233	0,261	0,225	20	-0,009
Житомирська	0,237	0,226	0,236	0,260	0,261	3	+0,024
Закарпатська	0,258	0,247	0,257	0,215	0,242	11	-0,016
Запорізька	0,209	0,198	0,206	0,252	0,216	22	+0,007
Івано-Франківська	0,156	0,144	0,153	0,239	0,258	4	+0,102
Київська	0,184	0,173	0,173	0,215	0,238	12	+0,054
Кіровоградська	0,228	0,217	0,226	0,247	0,264	2	+0,036
Луганська	0,239	0,228	0,237	0,237	0,233	14	-0,006
Львівська	0,214	0,219	0,208	0,236	0,230	19	+0,016
Миколаївська	0,224	0,213	0,222	0,220	0,232	17	+0,008
Одеська	0,249	0,240	0,249	0,247	0,258	5	+0,009
Полтавська	0,296	0,214	0,221	0,221	0,237	13	-0,059
Рівненська	0,242	0,224	0,195	0,233	0,244	10	+0,002
Сумська	0,198	0,189	0,197	0,213	0,201	24	+0,003
Тернопільська	0,190	0,179	0,187	0,302	0,233	15	+0,043
Харківська	0,210	0,201	0,211	0,206	0,219	21	+0,009
Херсонська	0,192	0,181	0,190	0,227	0,246	9	+0,054
Хмельницька	0,208	0,197	0,206	0,208	0,279	1	+0,071
Черкаська	0,206	0,195	0,204	0,265	0,233	16	+0,027
Чернівецька	0,234	0,214	0,209	0,207	0,231	18	-0,003
Чернігівська	0,213	0,232	0,183	0,237	0,253	8	+0,040

Джерело: розроблено авторкою на підставі [4].

У 2019 р. регіонами-лідерами за коефіцієнтом Джині були Хмельницька (0,279), Кіровоградська (0,264), Житомирська (0,261), Івано-Франківська (0,258) та Одеська (0,258) області, які посіли перші п'ять місць у рейтингу.

До середнього значення показника коефіцієнта Джині увійшли Волинська (0,254), Дніпропетровська (0,254), Чернігівська (0,253), Херсонська (0,246) та Рівненська (0,244) області, які посіли з 6 по 10 місце в рейтингу.

Регіонами, які демонстрували поглиблення розшарування населення, були: Закарпатська (0,242), Київська (0,238), Полтавська (0,237), Луганська (0,233), Тернопільська (0,233), Черкаська (0,233), Миколаївська (0,232), Чернівецька (0,231), Львівська (0,230) та Донецька (0,225) області.

Регіонами-аутсайдерами було визначено такі області: Харківська (0,219), Запорізька (0,216), Вінницька (0,212) та Сумська (0,201).

Упродовж останніх років в Україні спостерігаємо суттєве збільшення показників бідності за основними абсолютними критеріями. Так, рівень бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму збільшився з 40,9 % у I півріччі 2019 року до 51,0 %,

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

а за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму – з 25,5 до 28,3 %. Рівень абсолютної бідності, розрахований на основі законодавчо встановленого розміру прожиткового мінімуму, збільшився і становив 2,1 % проти 1,8 % за I півріччя 2019 року [1].

Таким чином, ми обчислили рівень соціальної стратифікації та спадкоємності покоління, проаналізувавши оціночні показники, які обрали, враховуючи їхню соціальну значущість та науковий інтерес дослідження. Враховуючи аналіз: середньої тривалості здорового способу життя, коефіцієнт Джині, рівень бідності, стан соціогуманітарного простору, рівень інноваційної активності у регіональному вимірі.

Висновки та пропозиції. Важливим індикатором успішності впровадження реформ, є рівень життя населення. Зазначений визначник є складним і багатоплановим поняттям, яке згуртовує строкату палітру соціально-економічних відносин, які залежні від стану та умов життєдіяльності людини у суспільстві. До того ж рівень життя, як одна з основних соціально-економічних категорій, що характеризують не лише добробут кожної конкретної людини, а і слугує маркером для визначення результатів державної політики загалом.

Дослідження рівня соціальної стратифікації та спадкоємності покоління на сучасному етапі ґрунтується на двох концептуальних трактуваннях: перша концепція розглядає рівень життя оцінюючи наявність матеріальних здобутків населення, певних матеріальних благ, для забезпечення життєво необхідних потреб, наявності нерухомості чи автомобіля.

Список використаних джерел

1. Бригадир В. О. Україна та Європейський союз: соціально-економічна стратифікація за доходами населення / В. О. Бригадир // Інтелект XXI. – 2017. – № 3. – С. 9-15.
2. Бутко М. П. Соціальна інфраструктура як каталізатор модернізації соціогуманітарного простору регіонів України / М. П. Бутко, А. М. Ревко // Регіональна економіка. – 2017. – № 4(86). – С. 28–37.
3. Коваль Н. В. Соціально-економічна нерівність в Україні та світі: проблеми оцінювання та шляхи їх вирішення / Н. В. Коваль // Економіка та держава. – 2016. – № 2. – С. 46–50.
4. Коментар демографа Елли Лібанової: «Тривалість життя українців нижча, ніж середня у світі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7947>.
5. Про рівень життя населення та рівень бідності [Електронний ресурс] / Федерація професійних спілок України. – Режим доступу: <https://fpsu.org.ua/materialy/19926-pro-riven-zhittya-naselennya-ta-riven-bidnosti.html>.
6. Ревко А. М. Освітня домінанта у парадигмальному вимірі соціогуманітарного простору регіону : монографія / А. М. Ревко. – Чернігів : видавець Брагинець О. В., 2019. – 354 с.
7. Україна: час вибору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/upload/Brochure_EU-CU-7-2013.pdf.
8. Шаріпов О. У 2019 році в Україні була найнижча серед європейських країн тривалість здорового життя – дослідження [Електронний ресурс] / О. Шаріпов. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/u-2019-roci-v-ukrayini-bula-najnizhcha-sered-yevropejskih-krayin-trivalist-zdorovogo-zhittya-doslidzhennya>.
9. The World Inequality Report [Electronic resource]. – Access mode: <http://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-reportenglish.pdf>.

References

1. Bryhadyr, V.O. (2017). Ukraina ta Yevropeyskyi soiuz: sotsialno-ekonomichna stratyfikatsiia za dokhodamy naseleennia [Ukraine and the European Union: socio-economic stratification of income]. *Intelekt XXI – Intelligence XXI*, (3), 9-15.
2. Butko, M.P., & Revko, A.M. (2017). Sotsialna infrastruktura yak katalizator modernizatsii sotsiohumanitarnoho prostoru rehioniv Ukrainy [Social infrastructure as a catalyst for modernization of the socio-humanitarian space of the regions of Ukraine]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, (4(86)), 28–37.

3. Koval, N.V. (2016). Sotsialno-ekonomichna nerivnist v Ukraini ta sviti: problemy otsiniuvannya ta shliakhy yikh vyrishennia [Social and economic inequality in Ukraine and in the world: problems of estimation and ways of solving them]. *Ekonomika ta derzhava – The economy and the state*, (2), 46–50.

4. Komentar demohrafa Elly Libanovoi: «Tryvalist zhyttia ukrainsiv nyzhcha, nizh serednia u sviti» [Commentary by demographer Ella Libanova: "Life expectancy of Ukrainians is lower than the world average"]. (2021). <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7947>.

5. Pro riven zhyttia naseleennia ta riven bidnosti [Elektronnyi resurs] / Federatsiia profesiinykh spilok Ukrainy [On the standard of living of the population and the level of poverty]. (2021). <https://fpsu.org.ua/materialy/19926-pro-riven-zhittya-naseleennya-ta-riven-bidnosti.html>.

6. Revko, A.M. (2019). Osvitnia dominanta u paradyhmalnomu vymiri sotsiohumanitarnoho prostoru rehionu [Educational dominant in the paradigmatic dimension of the socio-humanitarian space of the region]. Vydavets Brahynets O. V.

7. Ukraina: chas vyboru [Ukraine: time of choice]. (2013). http://razumkov.org.ua/upload/Brochure_EU-CU-7-2013.pdf.

8. Sharipov, O. (2020). U 2019 rotsi v Ukraini bula nainyzhcha sered yevropeiskykh krain tryvalist zdorovoho zhyttia – doslidzhennia [In 2019 in Ukraine was the lowest among European countries life expectancy - research]. <https://hromadske.ua/posts/u-2019-roci-v-ukrayini-bula-najnizhcha-sered-yevropejskih-krayin-trivalist-zdorovogo-zhittya-doslidzhennya>.

9. The World Inequality Report. <http://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-reportenglish.pdf>.

Отримано 21.08.2021

UDC 316.34:332.132(477)

Yuliia Kharchenko

PhD of Public Administration, Doctoral student of the Department of Management and Civil Service
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: ycharhenkoyp@gmail.com **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-6181-548X>

THE CURRENT STATE OF THE LEVEL OF SOCIAL STRATIFICATION AS COMPONENTS OF ENSURING THE PRODUCTIVE FORCES OF THE REGIONS OF UKRAINE

The article identifies the role of social stratification as a key element in ensuring the productive forces of the region, which explores the stratification of society into strata, or strata, layers between which there are structural inequalities in access to material or symbolic rewards and resources. Social stratification is a scientific, political, legal, educational universal, legal, social, administrative category. The study used the Gini coefficient to measure income inequality in society in the early 1900s. But to date, the biggest and most controversial problem, both for Ukraine and for the world as a whole, is economic inequality, the income concentration index, the Gini index is an important illustrative analytical method for assessing the real state of life. It is a well-known fact that economic inequality inhibits human development, creates social tensions, instability, and degrades economic processes at all levels.

Defining the social and humanitarian space of the region is, on the one hand, the accessibility of the social environment, which is characterized by continuity of distribution and, on the other hand, individual organizations that lead to the stable functioning of the destination. In Ukraine, there is a need to develop and implement a new socio-humanistic approach to human and spatial development, the basis of which should be primarily scientifically sound and much more than the existing effective humanitarian policy.

The article calculated the level of social stratification and succession of the generation, analyzing the evaluation indicators that we chose, taking into account their social significance and scientific interest in the study. Given the analysis: the average duration of a healthy lifestyle, the Gini coefficient, the level of poverty, the state of the socio-humanitarian space, the level of innovation activity in the regional dimension.

The study of the current stage of social stratification and the level of succession of generations is based on two conceptual interpretations. The first concept assesses material wealth, the availability of certain material goods, real estate or cars to meet basic needs, taking into account the standard of living.

Keywords: decentralization; social stratification; succession of generations; development of productive forces; region.

Table: 2. References: 9.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-165-175

УДК 336.77:330.567.22

JEL Classification: G21

Максим Дубина

доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: maksim-32@ukr.net. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0002-5305-7815>
ResearchID: [F-3291-2014](https://orcid.org/0000-0002-5305-7815)

Андрій Кравченко

аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: [kravchenko9746@gmail.com](mailto:kравченко9746@gmail.com)

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ РИСИ НЕЗАБЕЗПЕЧЕНОГО СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ

У статті досліджено сутність та основні риси незабезпеченого споживчого кредитування. Для цього було проаналізовано зміст категорії «споживчий кредит», виокремлено наукові підходи до розгляду її сутності. Також на основі аналізу окремих видів споживчих кредитів визначено місце незабезпеченого кредитування в системі таких видів, що дозволило конкретизувати особливості та відмінності цього виду кредитування від інших. Розгляд наявних концепцій розуміння природи незабезпеченого споживчого кредитування дозволило запропонувати авторський підхід до трактування цієї дефініції. Це дало можливість виокремити та обґрунтувати основні характерні риси цього виду кредитування.

Ключові слова: споживчий кредит; незабезпечений споживчий кредит; кредитування; забезпечення; кредитор; позичальник.

Табл.: 1. Рис.: 1. Бібл.: 34.

Постановка проблеми. Розвиток ринку кредитних послуг є одним з індикаторів економічного розвитку будь-якої країни. Такий ринок на сьогодні розвивається швидкими темпами в усьому світі, а послуги з кредитування є одними з найважливіших у формуванні доходів фінансових установ. Одним з основних видів кредитних послуг, які сьогодні найактивніше надаються населенню, є послуги зі споживчого кредитування, у тому числі надання незабезпечених споживчих кредитів.

Незабезпечені споживчі кредити є одними з найбільш популярних позик серед населення в усьому світі. Їхня простота отримання, зручність, доступність та цільове призначення є безумовними перевагами, що сприяє зростанню попиту на відповідні кредитні продукти. Також кредитні установи зацікавлені в розвитку цього виду кредитування, оскільки для них характерним є підвищений рівень доходності для кредитора порівняно з кредитуванням великих товаровиробників або галузей економіки. Відповідно до періодичних звітів Національного банку України банківські установи отримують третину від свого сукупного доходу саме від операцій споживчого кредитування. Фактор пандемії коронавірусу також є суттєвим чинником, який істотно вплинув і на розвиток сектору кредитування загалом, і на обсяги незабезпечених споживчих кредитів зокрема. З початком коронакризи попит домогосподарств на послуги споживчого кредитування почав зменшуватися, що було спричинено погіршенням їхнього фінансового стану. Окреслене лише підтверджує важливість розвитку цього виду кредитування та проведення досліджень у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання споживчого кредитування активно досліджуються науковцями, враховуючи його популярність та швидкі темпи розвитку. До науковців, які активно досліджують цей вид кредитування, варто віднести таких: С. Кудряшов, Н. Яковенко, М. Туган-Барановський, А. Дзюбенко, А. Мороз, С. Арбузов, О. Бондар, С. Мочерний, В. Сусіденко, О. Лаврушин, Р. Тиркало, Дж. Блек, К. Андерсон, Дж. Каган, К. Хіггінс, М. Грег Брасвелл. Також сутність та особливості розвитку незабезпеченого споживчого кредитування досліджуються в наукових роботах С. Нікастро, Е. Міллербернд, К. Акселтон та ін.

Виділення недосліджених частин загальної потреби. Проте в переважній більшості наукових робіт ученими основна увага фокусується на пізнанні особливостей розвитку саме споживчого кредитування. Водночас питання конкретизації сутності незабезпеченого споживчого кредитування, його види та теоретичні положення щодо функціонування і розвитку вивчені недостатньо.

Мета статті. Основною метою статті є поглиблення теоретичних положень незабезпеченого споживчого кредитування, особливостей його використання як фінансовими установами, так і їхніми клієнтами.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи загалом історію споживчого кредитування, можемо констатувати, що цей вид фінансових відносин виник нещодавно. До кінця ХІХ ст. єдиним можливим джерелом отримання споживчого кредиту для громадян, не враховуючи послуг лихварів та ломбардів, були заводські магазини з доволі завищеними цінами. У ті часи банківські установи активно видавали грошові ресурси привілейованим верствам населення, таким як дворяни або заможні купці, в той час як звичайні люди, які не мали дорогоцінних активів, практично не мали шансів отримати такі позики.

З початком ХХ ст. ситуація на кредитному ринку почала істотно змінюватися. Фінансові установи визнали цінність приватних позичальників та почали активно видавати позики звичайним громадянам. У той період активно формувалася нова культура споживання, а стабільна економічна ситуація сприяла зниженню рівня безробіття, забезпеченню населення стабільним доходом у довгостроковій перспективі. Саме це було одним із вирішальних чинників надання позик домогосподарствам, оскільки у фінансових установ були всі причини вважати, що у переважній більшості випадків їхні клієнти матимуть змогу повернути позики.

Першою в наданні споживчих кредитів населенню була американська фірма Зінгер, яка продавала свої швейні машинки в розстрочку. Зі зростанням фінансового добробуту населення дедалі більше різних фірм почали реалізовувати свою продукцію таким способом [13].

Сьогодні складно уявити функціонування ринку фінансових послуг без активного функціонування як ринку кредитних послуг, так і споживчого кредитування загалом. Більш того, у країнах, де розвиток інвестиційного ринку на недостатньому рівні, позики залишаються чи не єдиним способом залучити фінансові ресурси для підприємницької діяльності, задоволення власних споживчих потреб населення. У таких країнах цей вид кредитування також стає основним джерелом отримання доходу для фінансових установ, оскільки інші ринки фінансових послуг залишаються недостатньо розвинутими, а ресурси на них недоступними, особливо для домогосподарств та мікропідприємств. Також для споживчого кредитування притаманним є досить високий рівень вартості позикових коштів, що лише приваблює фінансові установи для надання таких позик та підвищує рівень конкуренції між банківськими і небанківськими установами за надійних позичальників.

Проте, з іншого боку, споживче кредитування за своєю природою є кредитуванням досить ризиковим і ймовірність втратити власні кошти для фінансових установ залишається на досить високому рівні. Саме тому для унеможливлення таких випадків у розвинутих країнах були створені та функціонують окремі інституції та інститути. До їх числа варто віднести, наприклад, бюро кредитних історій, колекторські компанії і т. ін. Таким чином, розвиток споживчого кредитування розпочався із формування насамперед сприятливої економічної ситуації в розвинутих країнах, що позитивно вплинуло на підвищення рівня соціально-економічного забезпечення населення, зростання їхньої купівельної спроможності та можливостей повернення позик вчасно та відповідно до умов кредитних договорів.

Отже, дослідження теоретичних положень незабезпеченого споживчого кредитування розпочнемо з розгляду сутності таких категорій як «споживчий кредит», «споживче кредитування». У таблиці представлено окремі наукові підходи до трактування цих дефініцій.

Таблиця

Наукові підходи до трактування категорії «споживчий кредит»

Автор	Сутність трактування
1	2
Ю. В. Алескерова, А. Д. Дзюбенко [2, с. 89]	Споживчий кредит є однією з форм кредиту і служить засобом задоволення різних споживчих потреб населення. Певною мірою він сприяє вирівнюванню споживання груп населення з різним рівнем доходу.
С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова [3, с. 413]	Споживчий кредит – це кошти, що надаються кредитором (банком) фізичним особам на придбання споживчих товарів або послуг у тимчасове користування під процент на умовах забезпечення, строковості, платності та цільової спрямованості.
О. П. Бондар [7, с. 5]	Споживчий кредит – це надання державою, підприємствами, кредитними інститутами і окремими громадянами позичкової вартості (у грошовій, товарній і натуральній формі) населенню для використання її на споживчі потреби на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотка.
Б. С. Івасів [12, с. 482]	Споживчий кредит – це вид позички, яка надається торговими компаніями, банками та іншими кредитно-фінансовими установами споживачеві для придбання товарів та оплати побутових послуг.
С. В. Кудряшов [15, с. 5]	Споживчий кредит – це один з видів банківського кредиту, що обслуговує фінансування особистих та господарських потреб домогосподарств як кінцевих споживачів валового внутрішнього продукту.
В. Д. Лагутін [14, с. 87]	Споживчий кредит – це кредит, який надається фізичним особам на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочку. Сутнісна ознака споживчого кредиту – кредитування кінцевого споживання. Споживчий кредит дає змогу населенню споживати товари і послуги до того, як споживачі спроможні їх оплатити.
І. М. Лазепко [8, с. 412]	Споживчий кредит – це кредит, який надається юридичним чи фізичним особам на споживчі потреби.
А. М. Мороз, М. І. Савлук [5, с. 113]	Споживчий кредит – це кредит, що спрямовується на задоволення особистих потреб людей, тобто обслуговує сферу особистого споживання.
С. В. Мочерний [17, с. 176]	Споживчий кредит – це кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам-резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору. Між банком та населенням може існувати й посередник, наприклад, торговельна організація, однак при цьому зміст споживчого кредиту не змінюється.
Т. Б. Стечишин, О. Л. Малахова [22, с. 345]	Споживчий кредит – це кредит, який надається фізичним особам на придбання споживчих товарів тривалого користування і який повертається в розстрочку.
В. Т. Сусіденко [23, с. 45]	Споживчий кредит – це кошти, які надаються комерційним банком громадянам України під процент у тимчасове користування на умовах забезпечення, повернення, строковості, платності та цільової спрямованості.
М. І. Туган-Барановський [24, с. 306]	Споживчий кредит – це кредит, який слугує споживчим потребам особи, що кредитується.
Н. В. Яковенко [26, с. 321-322]	Споживчий кредит – це кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці й тільки фізичним особам – резидентам на придбання споживчих товарів тривалого користування, вироблених в Україні, який повертається з розстрочкою платежу, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.
К. Андерсон [34]	Споживчий кредит – це вид кредиту, який передбачає фінансування особистих, сімейних або домашніх цілей. Такі кредити можна отримати з різних джерел, включаючи фінансові інститути або кредитні платформи.
Дж. Блек [6, с. 131-132]	Споживчий кредит – це кредит, що надається постачальниками товарів і послуг споживачам. Цей кредит може бути наданий самими постачальниками за допомогою продажу товару на виплат, або на умовах відстроченого платежу, або при використанні кредитних карток та інших платіжних систем, коли банківська кредитна установа повністю і негайно оплачує постачальнику вартість покупки, а потім протягом обумовленого терміну рівними частками стягує з споживача суму кредиту.

Закінчення табл.

1	2
М. Г. Брасвелл, Е. Чернов [28, с. 1]	Споживчий кредит – це кредит, який дозволяє споживачам запозичувати кошти або брати на себе борг, а також відстрочити виплату цих коштів з часом на купівлю товарів або активів без необхідності сплачувати за них готівкою під час купівлі.
Дж. Каган [33]	Споживчий кредит – це особиста заборгованість, отримана на купівлю товарів і послуг. Кредитна картка є однією з форм споживчого кредиту. Споживчий кредит може бути як незабезпеченим (на купівлю товарів і послуг щоденного попиту), так і забезпеченим (іпотека та автокредити).
К. Л. Хіггінс [29]	Споживчий кредит – це кредит, який включає поновлювану заборгованість (у т. ч. кредитні картки) і непоновлювальну заборгованість (для таких товарів як автомобілі, освіта, будинки).
Австрійське управління фінансового ринку [32]	Споживчий кредит – це заборгованість, яка отримується на фінансування повсякденної необхідності в споживчих товарах або таких товарах як меблі, електронні прилади або відпустка, для яких немає доступного кредитного балансу на банківському або ощадному рахунку.

Джерело: виокремлено та систематизовано авторами.

Отже, аналізуючи інформацію табл. 1, можна стверджувати, що нині існує значна кількість наукових підходів до розгляду сутності категорії «споживчий кредит». Також було проаналізовано трактування цієї дефініції, що надається у вітчизняному законодавстві. Так, у Законі України «Про споживче кредитування» наведено таке визначення: «споживчий кредит – грошові кошти, що надаються споживачу (позичальникові) на придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення потреб, не пов'язаних з підприємницькою, незалежною професійною діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника» [21]. Відповідно до норм Закону України «Про захист прав споживачів» споживчий кредит – кошти, що надаються кредитором (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві на придбання продукції [19]. У Законі України «Про банки і банківську діяльність» сформульовано таке трактування: споживчий кредит – це кредит, що надається споживачеві на придбання продукції для особистих потреб, які безпосередньо не пов'язані з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника [18].

Отже, враховуючи зміст окреслених наукових концепцій до розгляду сутності категорії «споживчий кредит», вважаємо, що зміст цієї дефініції доцільно розглядати таким чином: споживчий кредит – вид фінансових відносин, які відбуваються між кредитором (банк або інша кредитна установа) та позичальником (фізична особа резидент України) з приводу надання позики в національній грошовій одиниці на придбання споживчих товарів тривалого користування або на фінансування споживчих потреб позичальника на умовах, які зазначено у складеному в письмовій формі кредитному договорі, та з урахуванням дотримання принципів строковості, платності, забезпеченості, цільового використання та повернення.

Споживчі потреби людини є об'єктивними за своєю природою, оскільки формуються в результаті існування людини та необхідності її забезпечувати власну життєдіяльність та розвиток. Таким чином, індивіди формують попит на споживчі товари, окремі послуги в системі національної економіки, зокрема й на споживчі позики фінансових установ. При цьому попит формується і на товари тривалого користування та споживчі послуги.

Споживчими товарами тривалого користування можуть бути товари, які мають матеріально-речову форму і для яких переважно характерне багаторазове використання. Такі товари купуються суб'єктами господарювання з метою кінцевого споживання для задоволення власних потреб. Наприклад, побутова техніка та електроніка, автомобілі, нерухомість, меблі, одяг тощо. Споживчі послуги мають нематеріальну форму і характеризують діяльність, яка споживається прямо в момент виробництва. Такими послугами можуть виступати медичні, рекреаційні, освітні, консалтингові послуги, у тому числі й послуги фінансових установ тощо [11].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

У визначенні споживчого кредитування нами конкретизовано, що обов'язковою умовою здійснення такого кредитування є дотримання його базових принципів. Принцип як універсальна наукова категорія за своєю природою є обов'язковою, об'єктивно необхідною умовою для функціонування будь-якого явища, процесу, системи. Відповідно для споживчого кредитування такими принципами є такі:

- 1) строковість – повернення позикових коштів позичальником у встановлений у кредитному договорі термін;
- 2) платність – позичальник, крім основної суми боргу, має сплатити кредитору додатково визначену суму коштів за користування позиковим капіталом;
- 3) забезпеченість – наявність у позичальника майна, цінностей або гарантій, які необхідні для як отримання позики, так і впевненості кредитора в поверненні боргу;
- 4) цільове використання – надання позики виключно на заздалегідь визначені цілі, які зазначено в договорі кредитування;
- 5) повернення – після закінчення терміну позики грошові кошти мають бути обов'язково поверненні назад кредитору.

Глобалізаційні процеси, фінансіалізація світової економіки, стрімкий розвиток фінансових установ у всьому світі у ХХ-ХХІ ст. призвели до ускладнення кредитних відносин, розробки такими установами складних фінансових продуктів для різних категорій клієнтів. Зазначимо, що кредитування це один із класичних способів формування доходів фінансових установ, саме тому такі установи постійно зацікавлені в наданні позик різним економічним суб'єктам, що й обумовлює постійний розвиток ринку кредитних послуг, створення нових пропозицій кредитування і загалом позитивно впливає на рівень конкуренції у межах цього ринку між банківськими та небанківськими кредитними установами. Відповідно, така ситуація і призвела до виникнення різних видів кредитів, зокрема й до значної кількості типів споживчих кредитів. Окремі з таких видів споживчих позик представлені на рис. 1.

Таким чином аналіз інформації рис. 1 підтверджує складну систему споживчого кредитування, яка обумовлюється наявністю різних видів позик, різних суб'єктів господарювання, які мають потребу у кредитних ресурсах. Важливу роль сьогодні в розвитку споживчого кредитування відіграє саме незабезпечення споживче кредитування. Саме цей вид кредитування більшість людей ототожнює з поняттям споживчого кредитування, маючи на увазі кредити в торгових точках або отримання відносно невеликих сум грошових коштів для фінансування своїх поточних потреб. Розглянемо сутність цього виду позик більш детально.

Як уже зазначалося, на сьогодні існує незначна кількість наукових робіт, у яких досліджується сутність та особливості розвитку саме незабезпеченого споживчого кредитування. У переважній більшості наукових праць такий вид позик розглядається виключно в контексті дослідження споживчого кредитування населення. У Положенні Національного банку України «Про кредитування» зазначено, що незабезпечений (бланковий) кредит – це кредит, який надається комерційним банком тільки в межах наявних власних коштів (без застави майна чи інших видів забезпечення – тільки під зобов'язання повернути кредит) із застосуванням підвищеної відсоткової ставки надійним позичальникам, які мають стабільні джерела погашення кредиту і перевірений авторитет у банківських колах [20]. Проте є й інші підходи до розгляду сутності цього виду кредитів. С. Нікастро та Е. Міллербернд стверджують таке: незабезпечений споживчий кредит – це вид кредиту, отримання якого не потребує застави (наприклад, авто або нерухомості) і залежить лише від кредитної історії потенційного боржника, його доходу та поточної заборгованості [30]. У свою чергу, К. Акселтон зауважує, що незабезпечений споживчий кредит – це вид кредиту на виплат, який виплачується протягом фіксованого періоду часу, роблячи визначену кількість фіксованих щомісячних платежів [27]. Перший Банк Вірджинії США зазначає, що незабезпечений споживчий кредит – це вид кредиту, який видається та підтримується тільки кредитоспроможністю боржника, а не видом забезпечення [31].

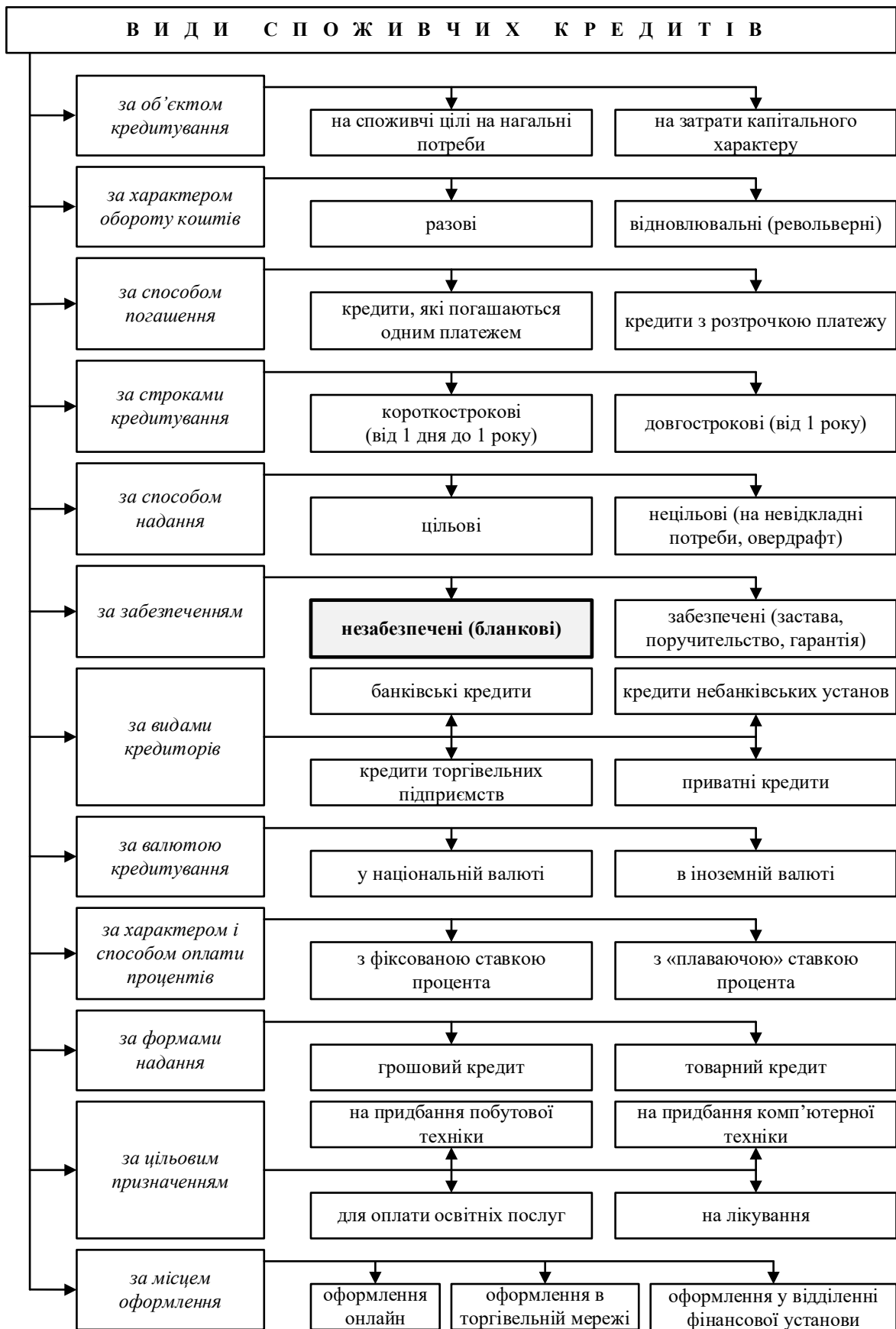

Рис. 1. Класифікація споживчих кредитів

Джерело: складено авторами на основі [1; 9, с. 14; 10; 22; 25, с. 405].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Враховуючи сутнісні характеристики незабезпеченого споживчого кредитування, які представлені в окреслених підходах, пропонуємо цей вид позик розглядати таким чином: незабезпечений споживчий кредит – один із видів споживчого кредиту, сукупність відносин між кредитною установою та фізичними особами щодо надання позики в національній грошовій одиниці на придбання споживчих товарів тривалого користування або на фінансування споживчих потреб позичальника на умовах, які зазначено у складеному в письмовій формі кредитному договорі, та з урахуванням дотримання принципів строковості, платності, цільового використання та повернення.

Отже, основними суб'єктами незабезпеченого споживчого кредитування, з одного боку, виступають кредитори (банки та небанківські фінансові установи), а з іншого – позичальники (фізичні особи). Об'єктами незабезпеченого споживчого кредитування можуть виступати:

- матеріальні товари: електроніка, побутова техніка, меблі, одяг, будівельні матеріали, устаткування та ін.;
- послуги: лікування та оздоровлення, оплата навчання та курсів підвищення кваліфікації, туристичні, будівельні, нотаріальні, консалтингові послуги та ін.;
- грошові кошти: на фінансування поточних потреб позичальника, поповнення його оборотного капіталу.

Зауважимо, що незабезпечене споживче кредитування сьогодні розвивається швидкими темпами в усьому світі, що зумовлено як високим попитом населення на такий позик, так і зацікавленістю фінансових установ у видачі таких кредитів, враховуючи їхню досить високий рівень дохідності. Таким чином, до особливостей досліджуваного виду кредитів можна віднести такі:

- 1) відсутність забезпечення – отримати кредит можна без надання позичальником будь-якого забезпечення (застави, гарантії, поручительства);
- 2) зручність, швидкість та простота оформлення – для отримання кредиту позичальнику необхідно надати мінімальний пакет документів (як правило паспорт та ідентифікаційний номер платника податків), а рішення про видачу позики приймається кредитором досить оперативно (від кількох хвилин до 1 доби);
- 3) невеликі суми кредиту – відсутність забезпечення обумовлює готовність фінансових установ видавати клієнтам відносно невеликі позики, які визначаються кредитором індивідуально для кожного позичальника;
- 4) надання безвідсоткових кредитів – такі види позик є поширеними на ринку фінансових послуг і передбачають надання позикового капіталу без сплати відсотків за користування кредитом протягом обумовленого терміну. Прибуток кредитора формується за рахунок сплати позичальником спеціальних платежів – щомісячного смс-інформування, платежі за договором страхування кредиту або за обслуговування банківського рахунку;
- 5) висока вартість позик – відсутність забезпечення за даним видом позик обумовлює підвищений ризик за такими операціями для фінансових установ, що, у свою чергу, впливає на вартість фінансових ресурсів.

Надання незабезпечених споживчих позик позичальникам вимагає від фінансових установ побудови ефективно функціонуючих систем оцінки ризиковості таких позик з метою формування належного рівня довіри до своїх клієнтів. Такий вид довіри формується з урахуванням результатів оцінки кредитоспроможності фізичних осіб на основі низки кількісних та якісних показників. Серед таких параметрів можна виокремити такі: 1) сума щомісячного доходу; 2) кредитна історія; 3) загальна сума поточної заборгованості; 4) вік та сфера діяльності; 5) сімейний стан та наявність дітей; 6) місце проживання; 7) наявність додаткових доходів тощо. Детальний аналіз вищевказаних характеристик дозволяє кредитору сформулювати комплексне уявлення про позичальника та його здатність повернути позиковий капітал у встановлений термін та в повному обсязі.

Висновки та пропозиції. У статті проведено дослідження сутності незабезпеченого споживчого кредитування, його основних характеристик. Результати проведеного дослідження дозволяють констатувати, що такий вид кредитування розвивається нині доволі швидкими темпами в усьому світі. Також досліджено сутність споживчого кредитування як окремого виду кредитних послуг, що надаються банківськими та іншими кредитними установами населенню. Встановлено, що в межах такого виду кредитування сьогодні існує велика кількість різних типів позик, у тому числі й незабезпечене споживче кредитування. Цей вид позики запропоновано розглядати таким чином: незабезпечений споживчий кредит – один із видів споживчого кредиту, сукупність відносин між кредитною установою та фізичними особами з приводу надання позики в національній грошовій одиниці на придбання споживчих товарів тривалого користування або на фінансування споживчих потреб позичальника на умовах, які зазначено у складеному в письмовій формі кредитному договорі, та з урахуванням дотримання принципів строковості, платності, цільового використання та повернення.

Аналіз сутності та особливостей надання незабезпечених споживчих кредитів дозволяє зробити висновок про важливість побудови ефективно діючої системи оцінки кредитоспроможності населення фінансовими установами. Саме наявність високого рівня довіри між економічними суб'єктами є об'єктивною умовою розвитку цього виду кредитування, особливо в країнах, у яких ринок фінансових послуг перебуває на етапі свого становлення.

З огляду на вищезазначене очевидним є те, що дослідження розвитку незабезпеченого споживчого кредитування, механізмів його надання залишаться актуальними й у подальшому. Особливо цікавими та малодослідженими є питання розвитку цього виду кредитування в епоху становлення цифрової економіки та активного використання цифрових технологій фінансовими установами.

Список використаних джерел

1. Актуальні питання цінової політики банку на ринку роздрібних банківських послуг : колективна монографія / М. Г. Марич, М. П. Федішин, А. В. Жаворонок, Н. О. Ковальчук. – Чернівці, 2019. – 131 с.
2. Алескерова Ю. В. Особливості розвитку споживчого кредитування в Україні / Ю. В. Алескерова, А. Д. Дзюбенко // Причорноморські економічні студії. – 2018. – № 27-2. – С. 87-92.
3. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. – К. : Центр наук. дослідж. Нац. банку України: Знання, 2011. – 504 с.
4. Банківська справа : навч. посіб. / Р. І. Тиркало, І. С. Гуцал, Я. І. Чайковський [та ін.] ; за ред. Р. І. Тиркала. – Тернопіль : Карт-бланш, 2001. – 318 с.
5. Банківські операції : підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна [та ін.] ; за ред. Д. М. Мороза. – К. : КНЕУ, 2000. – 384 с.
6. Блэк Дж. Экономика: толковый словарь: англо-русский. – М. : Весь Мир, 2000. – 840 с.
7. Бондар О. П. Кредитування населення на споживчі потреби : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси, кредит» / О. П. Бондарь. – К., 2007. – 19 с.
8. Гроші та кредит : [підручник] / [Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін.] ; за ред. М. І. Савлука. – [6-те вид.]. – К. : КНЕУ, 2011. – 589 с.
9. Дубина М. В. Наукові підходи до систематизації та класифікації кредитів [Електронний ресурс] / М. В. Дубина // Фінансові дослідження. – 2017. – № 1 (2). – Режим доступу: <https://fr.stu.cn.ua/tmp/pdf/58.pdf>.
10. Дубина М. В. Роль кредитної системи у забезпеченні фінансової безпеки держави / М. В. Дубина // Стратегія та механізми забезпечення фінансово-економічної безпеки : колективна монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В. П. Ільчука. – Чернігів : ЧНТУ, 2017. – С. 39-59.
11. Економічна теорія : курс лекцій / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича ; відп. ред. І. Ф. Комарницький. – Чернівці : Рута, 2006. – 334 с.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

12. Енциклопедія банківської справи України / [редкол.: В. С. Стельмах та ін.]. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
13. История потребительского кредитования [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.changes.biz/istoriya-potrebitel'skogo-kreditovaniya.html>.
14. Кредитування: теорія і практика : навч. посіб. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2002. – 215 с.
15. Кудряшов С. В. Споживчий банківський кредит в Україні: ресурсне забезпечення та ефективність : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси, кредит» / С. В. Кудряшов. – Ірпінь, 2007. – 19 с.
16. Лаврушин О. И. Деньги, кредит и банки : учебник / И. О. Лаврушин. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 448 с.
17. Мочерний С. В. Банківська система України / С. В. Мочерний, Л. С. Тришак. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 304 с.
18. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.2000 р. №2121-III. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.
19. Про захист прав споживачів [Електронний ресурс] : Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.
20. Про кредитування [Електронний ресурс] : Положення Національного банку України від 28.09.1995 р. № 246. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0246500-95#Text>.
21. Про споживче кредитування [Електронний ресурс] : Закон України від 15.11.2016 р. № 1734-VIII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>.
22. Стечишин Т. Б. Банківська справа: навчальний посібник / Т. Б. Стечишин, О. Л. Малахова. – Тернопіль : ТНЕУ, 2018. – 404 с.
23. Сусіденко В. Т. Стратегія управління кредитною діяльністю комерційного банку / В. Т. Сусіденко. – К. : КДТУ, 1998. – 345 с.
24. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії /автор пер. і вступ. статті С. М. Злупко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 628 с.
25. Шишкіна О. В. Гроші та кредит : навч. посіб. / О. В. Шишкіна, М. В. Дубина. – Чернігів : Видавець Брагінець О.В., 2016. – 692 с.
26. Яковенко Н. В. Актуальні аспекти теорії та практики кредитування населення в умовах ринкової економіки / Н. В. Яковенко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 2. – С. 313-323.
27. Are Unsecured Loans a Good Idea? [Electronic recourse]. – Access mode: <https://www.experian.com/blogs/ask-experian/are-unsecured-loans-a-good-idea>.
28. Consumer Credit Law & Practice in the U.S. [Electronic recourse]. – Access mode: https://www.ftc.gov/sites/default/files/attachments/training-materials/law_practice.pdf.
29. Karen L. Higgins Financial Whirlpools. A Systems Story of the Great Global Recession. – Oxford, 2013. – 400 p.
30. Unsecured Loans: What They Are and How They Work [Electronic recourse]. – Access mode: <https://www.nerdwallet.com/article/loans/personal-loans/unsecured-personal-loans-no-collateral>.
31. Unsecured vs. Secured Personal Loans [Electronic recourse]. – Access mode: <https://localfirstbank.com/article/what-is-an-unsecured-personal-loan/>.
32. What are consumer loans? [Electronic recourse]. – Access mode: <https://www.fma.gv.at/en/loans/consumer-loans/>.
33. What Is Consumer Credit? [Electronic recourse]. – Access mode: <https://www.investopedia.com/terms/c/consumercredit.asp>.
34. What is consumer lending? [Electronic recourse]. – Access mode: <https://www.bbva.com/en/what-is-consumer-lending/>.

References

1. Marych, M.H., Fedyshyn, M.P., Zhavoronok, A.V., & Kovalchuk, N.O. (2019). *Aktualni pytan- nia tsinovoї polityky banku na rynku rozdribnykh bankivskykh posluh [Actual issues of bank pricing policy in the market of retail banking services]*.

2. Aleskerova, Yu.V., & Dziubenko, A.D. (2018). Osoblyvosti rozvytku spozhyvchoho kredytuvannia v Ukraini [Features of consumer lending in Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, (27-2), 87-92.
3. Arbuzov, S.H., Kolobov, Yu.V., Mishchenko, V.I., & Naumenkova, S.V. (2011). *Bankivska entsyklopediia [Banking Encyclopedia]*. Tsentr nauk. doslidzh. Nats. banku Ukrainy: Znannia.
4. Tyrkalo, R.I. (Ed.). (2001). *Bankivska sprava [Banking]*. Kart-blansh.
5. Moroz, A.M. (Ed.). (2000). *Bankivski operatsii [Banking operations]*. KNEU.
6. Blek, Dzh. (2000). *Ekonomika: tolkovi slovar: anglo-russkii [Economics: explanatory dictionary: English-Russian]*. Ves Mir.
7. Bondar, O.P. (2007). *Kredytuvannia naseleння na spozhyvchi potreby [Lending to households for consumer needs]* [PhD dissertation, Kyiv National University of Economics].
8. Savluk, A. M. (Ed.). (2011). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]* (6th ed.). KNEU.
9. Dubyna, M.V. (2017). Naukovi pidkhody do systematyzatsii ta klasyfikatsii kreditiv [Scientific approaches to credits systematization and classification]. *Finansovi doslidzhennia – Financial Researcher*, (1(2)). <https://fr.stu.cn.ua/tmppdf/58.pdf>.
10. Dubyna, M.V. (2017). Rol kredytnoi systemy u zabezpechenni finansovoi bezpeky derzhavy [The role of the credit system in ensuring the financial security of the state]. In V.P. Ilchuk (Ed.), *Stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky [Strategy and mechanisms for ensuring financial and economic security]* (pp. 39-59). ChNTU.
11. Komarnytskyi, I.F. (Ed.). (2006). *Ekonomichna teoriia: kurs leksii [Economic theory: a course of lectures]*. Ruta.
12. Stelmakh, V.S. (2001). *Entsyklopediia bankivskoi spravy Ukrainy [Encyclopedia of Banking of Ukraine]*. Molod, In Yure.
13. Istoriiia potrebitelskogo kreditovaniia [History of consumer lending]. <http://www.changes.biz/istoriya-potrebitelskogo-kreditovaniya.html>.
14. *Kredytuvannia: teoriia i praktyka [Lending: theory and practice]* (2002). (3rd ed.). T-vo «Znannia», KOO.
15. Kudriashov, S.V. (2007). *Spozhyvchi bankivskiyi kredyt v Ukraini: resursne zabezpechennia ta efektyvnist [Consumer bank credit in Ukraine: resource provision and efficiency]* [PhD dissertation, National University of State Tax Service of Ukraine].
16. Lavrushyn, O.I. (1998). *Dengi, kredit i banki [Money, credit and banks]*. Finansy i statistika.
17. Mochernyi, S.V., & Tryshak, L.S. (2004). *Bankivska systema Ukrainy [Banking system of Ukraine]*. Triada plus.
18. Pro banky i bankivsku diialnist [On Banks and Banking], Law of Ukraine № 2121-III (on December 7, 2000). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.
19. Pro zakhyst prav spozhyvachiv [On Consumer Rights Protection], Law of Ukraine № 1023-XII (on May 12, 1991). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.
20. Pro kredytuvannia [On lending], Regulations of the National Bank of Ukraine № 246 (of 28.09.1995). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0246500-95#Text>.
21. Pro spozhyvche kredytuvannia [On consumer lending], Law of Ukraine № 1734-VIII (on November 15, 2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>.
22. Stechyshyn, T.B., & Malakhova, O.L. (2018). *Bankivska sprava [Banking]*. TNEU.
23. Susidenko, V.T. (1998). *Stratehiia upravlinnia kredytnoiu diialnistiu komertsiiinoho banku [Strategy of credit management of a commercial bank]*. KDTU.
24. Tuhan-Baranovskyi, M.I. (2003). *Osnovy politychnoi ekonomii [Fundamentals of political economy]*. LNU im. Ivana Franka.
25. Shyshkina, O.V., & Dubyna, M.V. (2016). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]*. Vydavets Brahnets O.V.
26. Yakovenko, N.V. (2011). Aktualni aspekty teorii ta praktyky kredytuvannia naseleння v umovakh rynkovoї ekonomiky [Actual aspects of the theory and practice of lending to the population in a market economy]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy – Collection of scientific works of the National University of State Tax Service of Ukraine*, (2), 313-323.

27. Are Unsecured Loans a Good Idea? <https://www.experian.com/blogs/ask-experian/are-unsecured-loans-a-good-idea>.
28. Consumer Credit Law & Practice in the U.S. https://www.ftc.gov/sites/default/files/attachments/training-materials/law_practice.pdf.
29. Karen L. (2013). *Higgins Financial Whirlpools. A Systems Story of the Great Global Recession*. Oxford.
30. Unsecured Loans: What They Are and How They Work. <https://www.nerdwallet.com/article/loans/personal-loans/unsecured-personal-loans-no-collateral>.
31. Unsecured vs. Secured Personal Loans. <https://localfirstbank.com/article/what-is-an-unsecured-personal-loan/>.
32. What are consumer loans? <https://www.fma.gv.at/en/loans/consumer-loans/>.
33. What Is Consumer Credit? <https://www.investopedia.com/terms/c/consumercredit.asp>.
34. What is consumer lending? <https://www.bbva.com/en/what-is-consumer-lending/>.

Отримано 25.08.2021

UDC 336.77:330.567.22

Maksym Dubyna

Doctor of Economics, Associate Professor, Head of Department of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: maksim-32@ukr.net. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0002-5305-7815>

ResearcherID: [F-3291-2014](https://orcid.org/0000-0002-5305-7815)

Andrii Kravchenko

PhD student of the Department of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: kravchenko9746@gmail.com

THE ESSENCE OF THE UNSECURED CONSUMER LENDING MARKET, ITS STRUCTURE AND MAIN SUBJECTS

The development of the credit services market is one of the indicators of economic development of any country. Today, this market is developing rapidly around the world, and lending services are among the most important in the income generation of financial institutions. One of the main types of lending is unsecured consumer lending.

The article examines the essence of this type of lending, identifies its main characteristics. For this purpose the content of the category was analyzed, scientific approaches to the consideration of its essence were singled out, the analysis of interpretations of this definition in normative-legal acts of the domestic legislation of Ukraine was carried out.

Defining the essence of the category "consumer credit" allowed to establish a complex system of types of such credit and specify the role of unsecured consumer lending in this system. As a result, the author's interpretation of this type of loan was formulated: unsecured consumer credit - one of the types of consumer credit, a set of relations between the credit institution and individuals on lending in the national currency to purchase consumer goods or to finance consumer needs on the borrower's needs, which are specified in the written loan agreement, and subject to compliance with the principles of maturity, payment, intended use and return.

The article specifies the main subjects of unsecured consumer lending, which include creditors (banks and non-bank financial institutions) and borrowers (individuals). The objects of this type of lending are tangible goods (electronics, household appliances, furniture, clothing, building materials, equipment, etc.); services (treatment and rehabilitation, payment for training and refresher courses, tourism, construction, notary, consulting services, etc.); cash (to finance the current needs of the borrower, replenish its working capital). The peculiarities of unsecured consumer lending include the following: lack of collateral; convenience, speed and simplicity of design; small loan amounts; interest-free loans; high cost of loans.

Keywords: consumer credit; unsecured consumer credit; lending; collateral; lender; borrower.

Table: 1. Fig.: 1. References: 34.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-176-189

УДК 336.77(477)

JEL Classification: G21

Валерій Ільчук

доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: ivp5@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-4844-1326>**ResearcherID:** [F-4864-2016/H-0](https://orcid.org/0000-0003-4844-1326)**Тетяна Шпомер**

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: tanya_shpomer@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-6680-5889>**ResearcherID:** [L-9323-2015](https://orcid.org/0000-0001-6680-5889)**ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ
ІНФРАСТРУКТУРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ
КРЕДИТНОГО РИНКУ УКРАЇНИ**

У статті реалізовано системний підхід до дослідження інституційної складової інфраструктурного забезпечення функціонування кредитного ринку, визначено його зміст, сутність та роль у підвищенні якості надання кредитних послуг. Виокремлено в системі інституційного забезпечення її складові підсистеми та елементи. Охарактеризовано діяльність державних інституцій та законодавчої бази як складових інституційної складової інфраструктури в забезпеченні функціонування кредитного ринку, визначено проблеми її розвитку. Запропоновано розширити та посилити функції окремих складових інституційного забезпечення з метою активізації діяльності суб'єктів кредитного ринку та підвищення якості надання кредитних послуг. Перспективою подальших досліджень за визначеною тематикою є розробка пропозицій та дієвого інструментарію, спрямованих на підвищення ефективності інституційного забезпечення функціонування і розвитку кредитного ринку України.

Ключові слова: інфраструктура; кредитний ринок; інституційне забезпечення; системний підхід; ефективність функціонування.

Рис.: 6. Табл.: 1. Бібл.: 15.

Постановка проблеми. Інституційне забезпечення, як досить потужна складова інфраструктури кредитного ринку, є важливим об'єктом дослідження, у межах якого здійснюється пошук ефективних методів, засобів та інструментів підвищення ефективності його функціонування.

Аналізуючи діяльність кредитного ринку, можна зазначити, що низька ефективність його роботи багато в чому визначається недосконалістю інституційного забезпечення процесу надання кредитних послуг.

Вирішення проблеми підвищення ефективності функціонування кредитного ринку зумовлює значущість та актуальність дослідження інституційної складової його інфраструктури, спрямованого на пошук шляхів її удосконалення з метою підвищення якості надання кредитних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інфраструктури кредитного ринку та окремих її складових, їхньої ролі в підвищенні ефективності функціонування ринку кредитних послуг присвятили свої праці відомі вітчизняні та закордонні вчені, а саме: А. Алчіан, М. Бунге, М. Вебер, О. Вільямсон, Д. Норт, Е. Остром, О. Войтик, О. Гриценко, В. Каспер, В. Сілін, О. Васюк, В. Вірченко, В. Железняк, В. Галуцка, Т. Кізим, О. Корсакова, О. Лучишин, І. Рекуненко, О. Назарова, С. Степаненко, І. Чупицька та ін., які зробили вагомий внесок у становлення теоретичних засад інституціональної економіки, у розвиток інфраструктури фінансових ринків, теорії та практики кредитування, підвищення ефективності надання кредитних послуг.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Віддаючи належне науковим здобуткам зазначених науковців у дослідженні інфраструктури кредитного ринку, слід зауважити, що невирішеними до цього часу залишаються проблеми, що стосуються розробки ефективних підходів щодо удосконалення її інституційної складової з метою

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

активізації надання кредитних послуг та підвищення їхньої якості. Отже, необхідним є опрацювання теоретичних засад розвитку кредитних відносин, функціонування кредитного ринку та розробка практичних рекомендацій стосовно удосконалення інституційного забезпечення процесу надання кредитних послуг.

Метою статті є виявлення проблем ефективного інституційного забезпечення функціонування кредитного ринку та розробка напрямів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Інфраструктура за своїм призначенням є базою і умовою функціонування і розвитку як окремих суб'єктів ринку, секторів економіки, так і країни загалом.

Інституційне забезпечення є потужним стрижнем ефективної підтримки функціонування і розвитку будь-якого виду економічної діяльності, зокрема і кредитного ринку, потенційні можливості якого дозволяють суттєво підвищити якість надання кредитних послуг.

Ефективне функціонування ринку кредитних послуг в Україні сприяє економічному розвитку суб'єктів господарювання, зростанню ділової активності, збільшенню доходів, що підвищує добробут та якість життя широких верств населення.

Інституційна інфраструктура кредитного ринку є особливим видом інфраструктурного забезпечення, яке покликане забезпечити сприятливі умови для його функціонування і розвитку.

Закордонні й вітчизняні вчені під інституційним забезпеченням розуміють переважно сукупність державних інституцій та громадських організацій, які обслуговують відповідну сферу економічної діяльності. Представники «нового» інституціоналізму вважають об'єктом свого дослідження інститути не тільки як культурні чи соціально-економічні феномени, а як набір формальних і неформальних норм («правил гри»), що скеровують економічну поведінку індивіда та організації в умовах ринкового господарства [1]. Тобто під інституційним забезпеченням розуміють не тільки спеціалізовані інститути (заклади, установи), а й певні норми поведінки, що визначаються нормативно-правовими актами. Таким чином, інституційна інфраструктура охоплює як сукупність певних установ, закладів чи організацій, так і нормативно-правові акти і закони, що спрямовані на регулювання ринку кредитних послуг.

Найбільш стисло інституційне забезпечення визначають як наявність з одного боку відповідних державних органів та громадських організацій, з іншого – закони, норми, правила, стандарти [15].

Схема інституційного забезпечення кредитного ринку (рис. 1) показує багатогранність його регулюючого та регламентуючого впливів на функціонування і розвиток ринку кредитних послуг.

Стислі характеристики основних складових інституційної інфраструктури, що стосуються фінансових інституцій, полягає в такому:

Бюро кредитних історій спрямоване на збір інформації, яка корисна як фінансовим установам (допомагає мінімізувати ризики), так і позичальникам (дозволяє швидко і на вигідних умовах отримати кредит). Послуги бюро кредитних історій корисні для кредиторів тому, що дає можливість виявлення шахраїв та мінімізувати кредитні ризики.

Основним завданням *колекторських компаній* є професійне стягнення проблемних заборгованостей. Розвиток колекторських компаній в Україні стримується відсутністю спільної роботи колекторів із розвитку технологій та стандартів якості, відсутністю кодексу етики колекторів, складнощами взаємодії з державними органами, відсутністю єдиного закону, який би регулював діяльність колекторських компаній [7].

Фінансові консультанти обслуговують позичальників на предмет пошуку найкращої кредитної пропозиції банку, беруть на себе переговори з банком, допомагають зібрати необхідні документи, слідкують за законністю кредитної угоди, прискорюють процедуру прийняття кредитного рішення, а також сприяють прийняттю позитивного рішення кредитної комісії [7].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Рис. 1. Схема інституційного забезпечення кредитного ринку

Джерело: складено авторами з урахуванням [3; 12].

Рейтингові агентства оцінюють загальну кредитоспроможність позичальників, а також якість окремих зобов'язань. Кредитний рейтинг є необхідною умовою для отримання об'єктивної оцінки стану та можливостей позичальника для ухвалення зважених рішень щодо укладання договорів кредитування. Це знижує кредитні ризики, витрати на їх дослідження та мінімізацію.

Кредитний брокер – це спеціалізована компанія, яка надає допомогу клієнту в отриманні кредиту, його обслуговуванні, а в разі необхідності – у реструктуризації і погашенні кредиту.

Страхові компанії, які спеціалізуються на банківському страхуванні, страхуванні ризиків, що виникають при проведенні кредитних операцій, теж можна віднести до суб'єктів інституційної інфраструктури. Страхуванню підлягають: заставне майно при кредитуванні юридичних осіб, предмети лізингу, а також життя і майно позичальника при іпотечному кредитуванні та споживчому кредитуванні фізичних осіб. Але страхування кредитних ризиків з інших напрямів кредитування ще не набуло належного розвитку.

Освітні заклади забезпечують попит кредитних установ у кваліфікованих кадрах шляхом підготовки та перепідготовки відповідних фахівців у межах основної і додаткової професійної освіти за цим напрямом професійної діяльності [3].

Нотаріуси на кредитному ринку мають певні функції, за якими виконуються рішення на користь певного суб'єкта кредитного ринку, переважно кредитора. Наприклад, виконавчий напис нотаріуса – це розпорядження щодо стягнення грошової суми від бо-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

ржника до кредитора, або повернення чи передачі майна кредитору, здійснене на документах, що підтверджують зобов'язання боржника. Нотаріус у цьому випадку здійснює захист цивільних або майнових прав кредитора шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі.

Консалтингові фірми. Кредитний консалтинг спеціалізується на наданні консультаційних послуг у сфері залучення кредитного або інвестиційного фінансування юридичним і фізичним особам. Кредитний консалтинг – це новий вид бізнесу, який сьогодні отримує активне поширення завдяки зростаючому інтересу клієнтів до кредитних коштів і необхідності одержати фахові консультації стосовно кредитів та умов їх отримання. Кредитний консалтинг дозволяє фахово підготувати комплект кредитної документації, у тому числі бізнес-плану та інших фінансових документів, які дозволяють фізичним і юридичним особам одержати кредит за умов складних ситуацій в умовах часових і фінансових обмежень [14].

Маркетингові організації можуть бути як сторонніми, зовнішніми щодо кредитних компаній установами, так і окремими підрозділами в їхніх структурах управління. Маркетингові організації покликані досліджувати кон'юнктуру кредитного ринку, вивчати попит споживачів на кредитні кошти, досліджувати конкуренцію на кредитному ринку, розробляти маркетингову стратегію виходу кредитної установи з новим кредитним продуктом на ринок кредитних послуг, організовувати заходи щодо просування нових кредитних продуктів, проводити сегментацію кредитного ринку з метою виявлення цільової аудиторії, яка є найбільш привабливою для кредитної компанії.

Всеукраїнська громадська організація захисту прав споживачів фінансових послуг та асоціація юридичних клінік України «Захист прав споживачів кредитних послуг» допомагають клієнтам фінансових установ у питаннях захисту своїх прав шляхом надання юридичних послуг, у тому числі й безкоштовних, у разі виникнення спірних питань у відносинах позичальника і кредитної установи.

У процесі кредитування споживачі кредитних послуг потерпають від загроз і наслідків протиправних дій банківських установ, що викликано недостатнім правовим регулюванням споживчого кредитування, яке зумовлює обхід чітко не визначених положень законів, а також від шахрайства банків із фінансовими ресурсами. Крім того, у банківських установах часто виникають суттєві невідповідності між рекламою та інформацією на сайтах і реальними умовами та наслідками отримання кредиту, у випадку невчасного його повернення, що порушує права споживача на інформацію про реальні послуги з кредитування. Діяльність зазначених організацій є дієвою підтримкою споживачам кредитних послуг, які отримують від них кваліфіковану юридичну допомогу та правову підтримку.

Інституційна інфраструктура кредитного ринку в Україні розвинена нерівномірно й негармонійно. Фінансові інститути за своїм складом як елементи інституційної інфраструктури більш розвинуті, ніж їхні функціональні можливості, які базуються на нормативно-правовій базі, яка є і недосконалою, і нестабільною.

Звідси виникає проблема в досягненні якісно нового рівня інфраструктурного забезпечення кредитного ринку, здатного до створення сприятливих умов для його ефективного функціонування і розвитку. Розрізнені на перший погляд складові інфраструктурного забезпечення кредитного ринку з їхніми функціональними елементами (інституціями) усе ж спрямовані на реалізацію спільної мети – створення належних умов функціонування суб'єктів кредитних відносин та ефективного розвитку ринку кредитних послуг. Саме спільна мета і функціональні зв'язки між складовими й елементами його інфраструктури дають підстави для розгляду та дослідження кредитного ринку як системи.

Для вирішення проблеми підвищення ефективності функціонування кредитного ринку застосовуємо системний підхід, який передбачає дослідження певного об'єкта, події, явища як окремої системи. Важливість застосування системного підходу пояснюється тим, що саме системний підхід є ефективним способом розгляду й інструментом пошуку шляхів вирішення зазначеної проблеми.

Найбільш складними і невизначеними у своїй поведінці є саме соціально-економічні системи, до яких належать: організації, колективи, фізичні особи, які на певних ступенях деталізації систем, що досліджуються, можна вважати підсистемами, елементами і можуть своєю поведінкою або сприяти, або гальмувати розвиток системи. Людський фактор робить системи менш прогнозованими та керованими порівняно з механічними аналогами [5].

Складну систему, якою є кредитний ринок, слід розглядати як одне ціле і як таку, що складається з частин.

Систему розуміють як комплекс взаємопов'язаних елементів, що утворюють цілісність. Система функціонує в певному середовищі і є складовою (підсистемою) більш потужної системи, або, як її називають, системи вищого порядку, або елементом підсистеми (рис. 2).

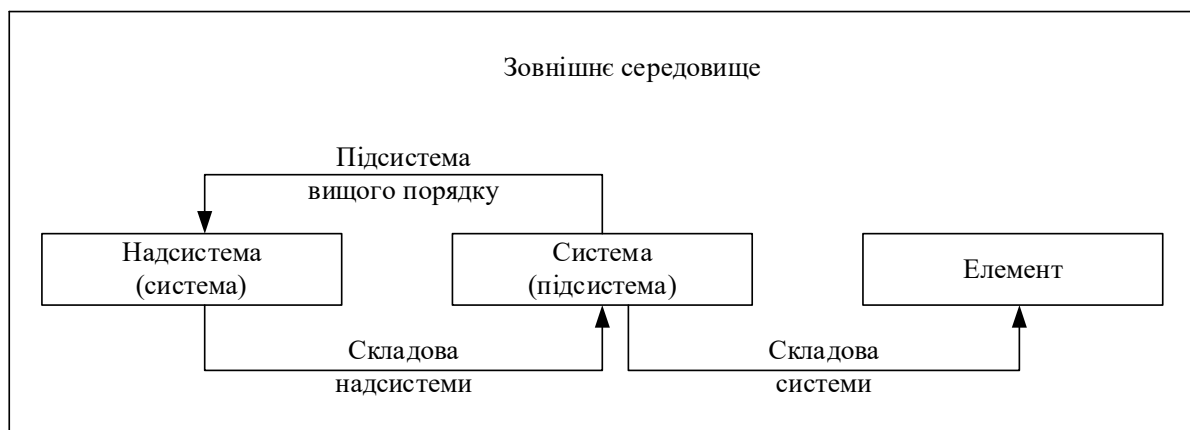

Рис. 2. Фрагмент декомпозиції в системному підході до об'єкта дослідження
Джерело: розроблено авторами.

Що стосується системи кредитного ринку, то він є складовою підсистемою, поряд з такими підсистемами, як грошовий ринок, валютний ринок, ринок капіталів, ринок цінних паперів тощо більшої системи, якою є фінансовий ринок. Фінансовий ринок є, у свою чергу, підсистемою більш потужної системи, якою є фінансова система країни і т. ін.

Зовнішнє середовище системи – це сукупність усіх явищ, об'єктів, які певним чином впливають на її поведінку. На кредитний ринок як систему, що включає всі сегменти забезпечення його функціонування і розвитку, впливають такі фактори: соціально-політична нестабільність в Україні; податкове навантаження на суб'єктів бізнесу і населення; інфляційні процеси, нестабільність валютного курсу; зниження доходів населення; зменшення ВВП; втрата довіри населення до банківських установ; недостатнє організаційне та законодавче захищення позичальників; відсутність прозорості функціонування банківських установ і т. ін. [10].

Аналізуючи кредитний ринок як систему слід зазначити, що тип її структури, беручи до уваги характер організації в системі елементів та їхніх зв'язків, є ієрархічний. З урахуванням того, що ієрархія – це структура з підпорядкованістю, тобто з нерівноправними зв'язками – дії в одному напрямку виявляють набагато більший вплив, аніж в оберненому, можна вважати, що ієрархія кредитного ринку саме і демонструє переважно обернений зв'язок (рис. 3).

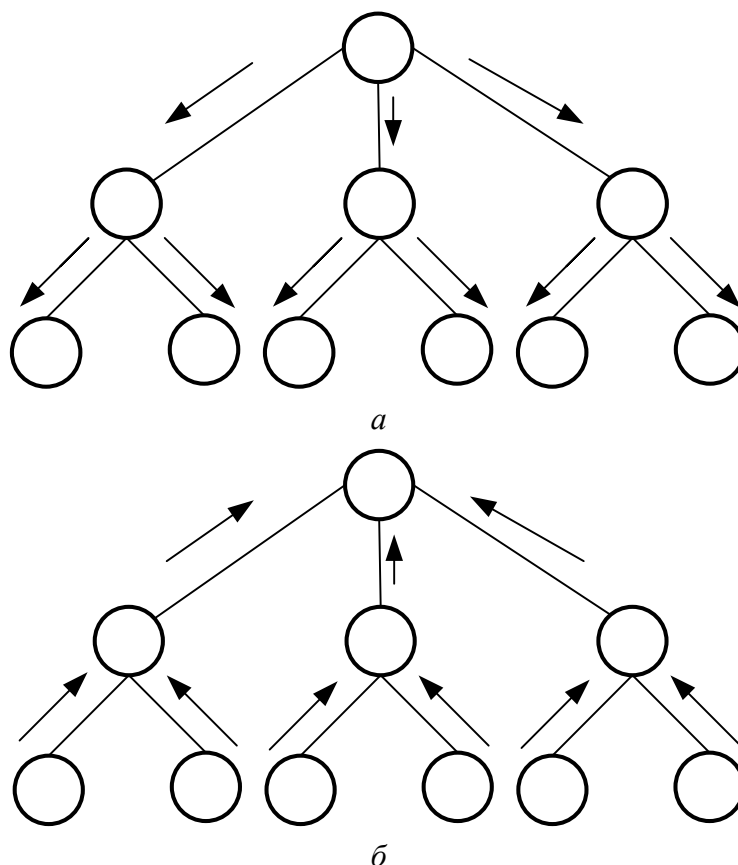

Рис. 3. Напрями зв'язків в ієрархічних типах структур:
а – прямий зв'язок; б – обернений зв'язок

Джерело: розроблено авторами.

Системи з прямими зв'язками – це такі системи, які функціонують шляхом управління з боку головного суб'єкта власними складовими – підсистемами та елементами. Прикладом таких систем є підприємства та інші структури, де запроваджене централізоване управління за ієрархічним принципом.

Системи з оберненими зв'язками – це системи, що функціонують під впливом власних складових. Прикладом таких систем є здебільшого великі складні системи, функціонування і розвиток яких визначається певним забезпеченням (ресурсним, інформаційним, кадровим і т. ін.), які, у свою чергу, перебувають під впливом власних складових (підсистем чи елементів), що впливають на ефективність відповідного забезпечення.

Слід зазначити, що кредитний ринок за своєю структурою і напрямом зв'язків належить до складної системи з оберненими зв'язками.

За такою схемою зв'язків кредитний ринок як система здатний повноцінно функціонувати за умов ефективних саме обернених зв'язків, які є підтримуючими (забезпечувальними) з боку відповідних сегментів, які входять у зазначену систему.

Це пояснює значущість усіх забезпечувальних сегментів і важливість їхнього впливу на ефективність функціонування кредитного ринку.

Для дослідження певних складових будь-якої системи застосовують таку операцію системного аналізу, як декомпозиція – поділ цілого на частини.

Певні складові системи можуть, за умов визначення їх як об'єктів дослідження, розглядатися як окремі системи, з відповідними підсистемами та елементами, які за ієрархією стоять на нижчих ступенях ієрархічної драбини (рис. 4).

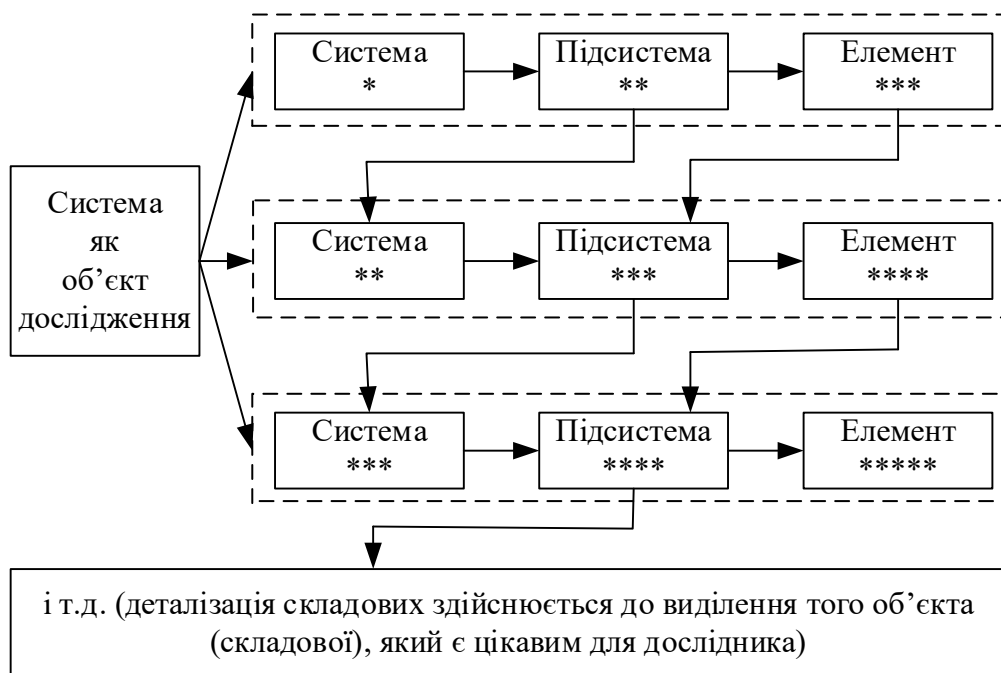

Рис. 4. Схема декомпозиції системи для вибору об'єкта дослідження

Джерело: розроблено авторами.

У таблиці показана глибина декомпозиції системи кредитного ринку до 4-го ступеня деталізації. За 0-й ступінь деталізації прийнято об'єкт дослідження – кредитний ринок загалом як система, підсистемою якої є інфраструктура, а елементи – окремі сегменти інфраструктури, які представляють такі види забезпечення: інформаційне, інституційне, технічне, розрахункове, кадрове та ін. [4].

Таблиця

Ступені деталізації в процесі декомпозиції кредитного ринку як системи

Ступінь деталізації	Обраний об'єкт дослідження кредитного ринку як системи	Підсистема (підсистеми)	Елементи
0	Кредитний ринок як система	Інфраструктура кредитного ринку	Сегменти інфраструктури кредитного ринку
1	Інфраструктура кредитного ринку	Сегменти інфраструктури кредитного ринку	Перелік структур, що належать до певного сегмента
2	Сегменти інфраструктури кредитного ринку	Перелік структур, що належать до певного сегмента	Перелік компонентів, що складають структуру певного сегмента
3	Структура, що належать до певного сегмента	Перелік компонентів, що складають структуру певного сегмента	Окремі складові компоненти, що складають структуру певного сегмента
4	Один із компонентів, що складають структуру певного сегмента	Окремі складові компоненти, що складають структуру певного сегмента	Складові складових компонентів, що складають структуру певного сегмента

Джерело: розроблено авторами.

Ефективна взаємодія визначених сегментів, сумісна діяльність яких спрямована на досягнення спільної кінцевої мети – ефективного забезпечення функціонування кредитного ринку, сприяє виникненню синергетичного ефекту в системі кредитного ринку. Під час дослідження складних систем, до яких належить кредитний ринок, глибина декомпозиції обмежується переважно 3-м і дуже рідко – 4-м ступенем деталізації. У процесі дослідження окремих сегментів інфраструктури кредитного ринку, в нашому випадку – інституційної інфраструктури, досить обмежитись 2-м ступенем деталізації (рис. 5).

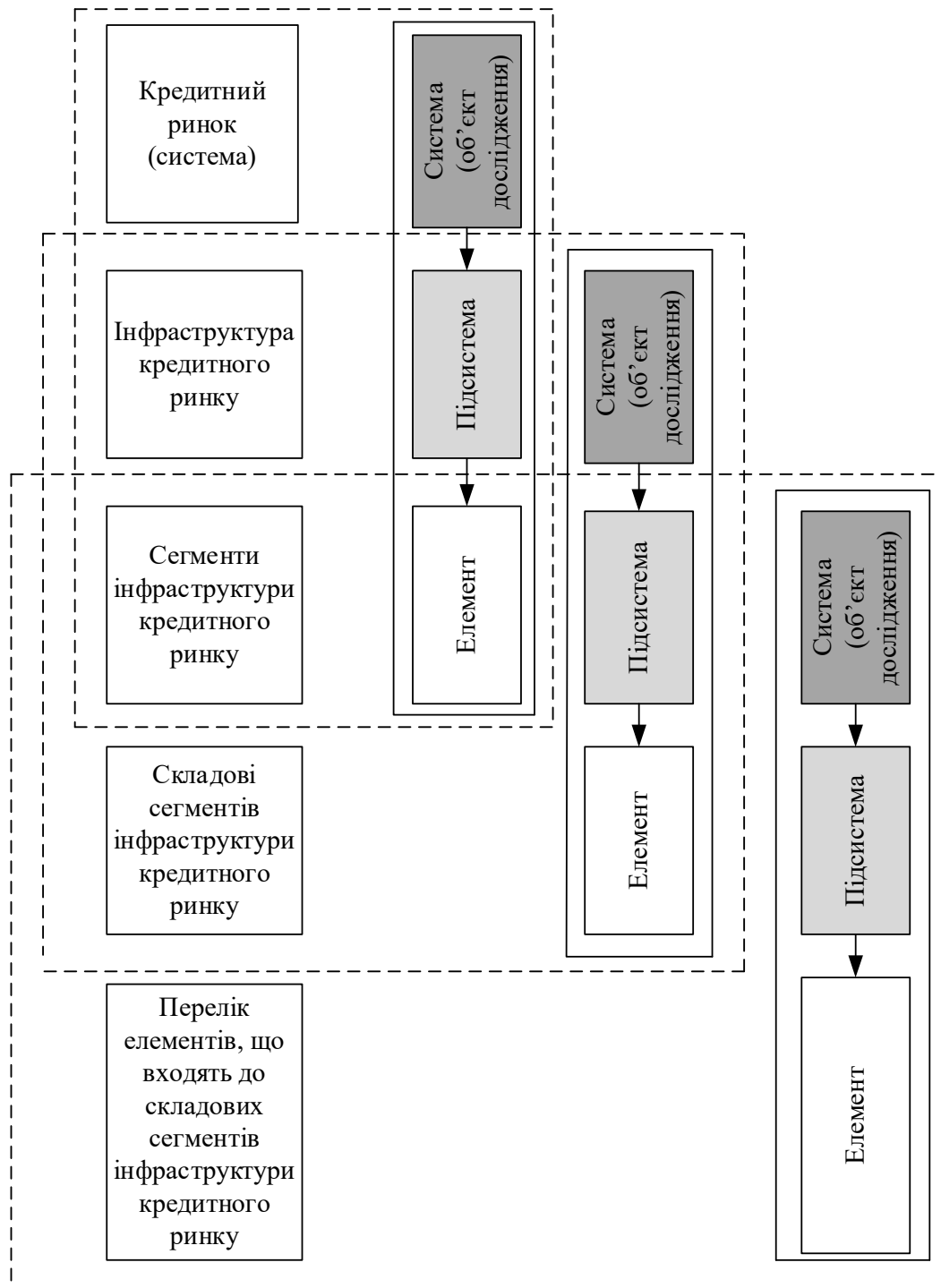

Рис. 5. Вибір об'єкта дослідження в процесі декомпозиції кредитного ринку як системи

Джерело: розроблено авторами.

Виокремлення об'єкту дослідження за 2-м ступенем деталізації в системі кредитного ринку показано на рис. 6.

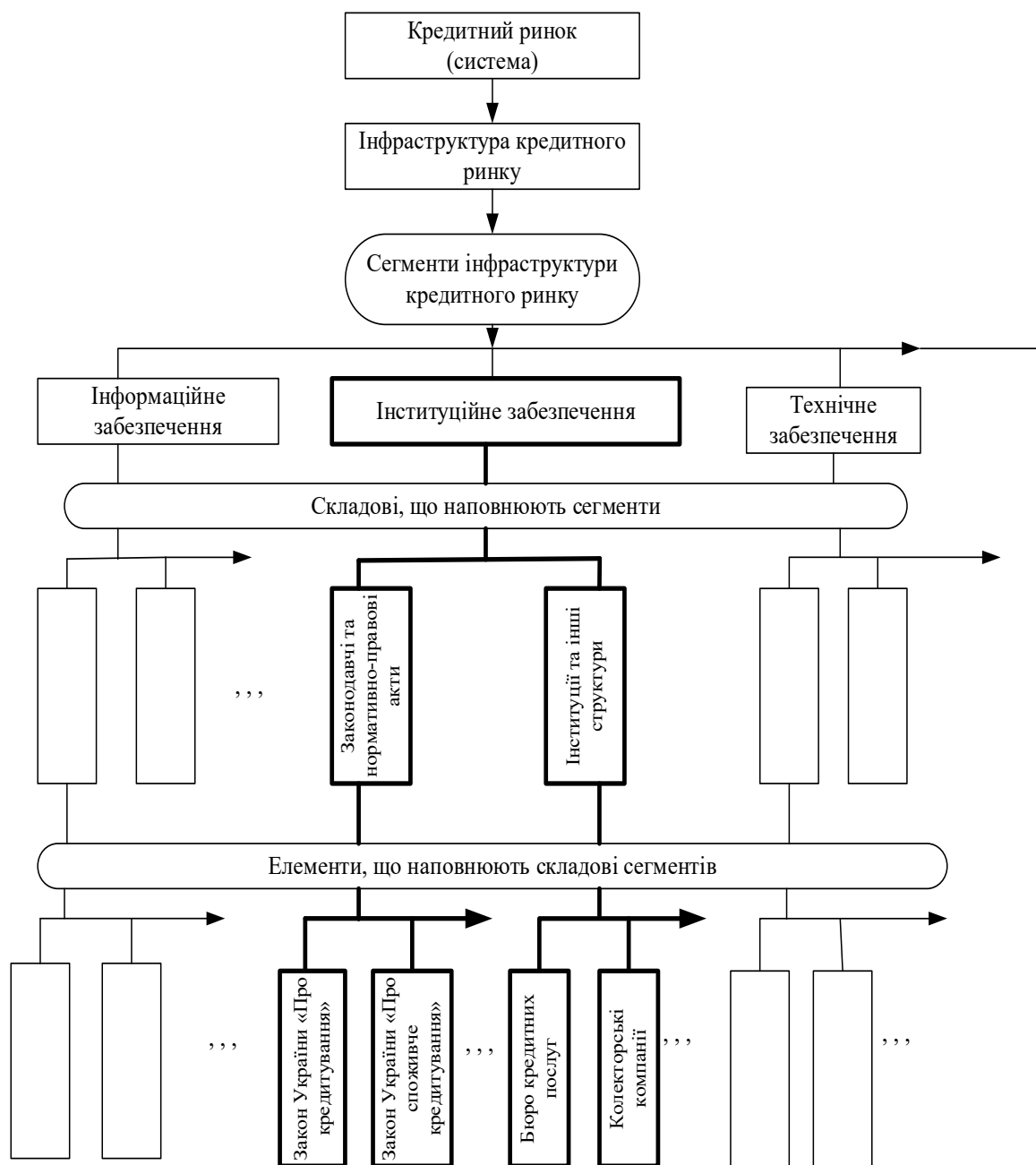

Рис. 6. Виокремлення об'єкта дослідження в системі кредитного ринку

Джерело: розроблено авторами.

Слід зазначити, що інституційна інфраструктура кредитного ринку базується на підтримці адміністративних структур та інститутів, а також на законодавчих і нормативно-правових актах, що спрямовані сприяти й забезпечувати ефективне функціонування кредитного ринку.

Саме держава відіграє ключову роль в інституційному забезпеченні функціонування кредитного ринку, оскільки розробляє законодавчі акти, правові норми і т. ін., які є орієнтиром у плануванні та використанні можливостей та потенціалу кредиторів у сфері своєї професійної діяльності. Держава також через свої інститути (НБУ, Мінфін тощо) реалізує фінансово-кредитну політику, встановлює правила гри суб'єктів кредитного ринку.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Аналізуючи діяльність кредитного ринку, можна зазначити, що низька ефективність його роботи багато в чому визначається не тільки фінансово-економічною кризою, викидами й загрозами зовнішнього середовища, а й недосконалістю інституційного забезпечення процесу надання кредитних послуг. Така ситуація на кредитному ринку призвела до таких негативних явищ, а саме:

- зниження довіри споживачів до фінансових, у тому числі і кредитних послуг, що призвело до зменшення попиту на кредити з боку населення та бізнесу;
- наявність жорстких умов надання кредитних коштів;
- сповільнення надходження коштів клієнтів до банківських установ, що зменшує їхні кредитні ресурси;
- зростання фінансових ризиків, у тому числі і кредитних;
- зниження якості кредитного портфеля банків;
- зростання кількості звернень позичальників щодо реструктуризації боргу за взятими кредитами;
- збільшення кількості непрацюючих кредитів, що призводять до зменшення їх кількості в портфелях банка;
- зменшення питомої ваги обсягів кредитування у ВВП;
- негативний вплив коронакризи, що зумовлює виникнення додаткових ризиків, які обмежують кредитно-інвестиційну активність суб'єктів бізнесу.

Такий стан речей вимагає застосування дієвих заходів щодо виправлення ситуацій на кредитному ринку. Одним зі шляхів виходу кредитного ринку з кризи є модернізація інституційної інфраструктури, яка багато в чому визначає ефективність його роботи.

Аналіз складових кредитного ринку як системи і зв'язків між його підсистемами й елементами показав:

1. Кредитний ринок є великою і складною, відкритою і динамічною соціально-економічною системою, яка має безліч стійких взаємозв'язків між його складовими підсистемами й елементами, а також зазнає впливу багатьох факторів зовнішнього середовища, які можуть як стимулювати, так і гальмувати її розвиток.

2. Кредитний ринок як система є однією з підсистем, як, наприклад, страховий ринок, валютний ринок, ринок капіталів і т. ін., більш потужної системи, якою є фінансовий ринок загалом. Функціонування вказаних ринків забезпечується відповідними законодавчими актами, які стосуються всіх складових зазначеної системи, наприклад: Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», Закон України «Про фінансові ринки» та ін.

3. Кредитний ринок є складною ієрархічною системою з переважно оберненими зв'язками, тобто імпульси впливу йдуть не зверху за ієрархією до низу, а навпаки, що пояснюється впливом забезпечувальних складових на функціонування і розвиток системи. За умови прямих зв'язків здійснюється вплив вихідної ланки системи на її складові – підсистеми і елементи за ієрархічним принципом підпорядкованості, що здійснюється в управлінській ієрархії звичайних підприємств.

Ця принципова відмінність у зазначених видах систем вимагає врахування специфіки складових інституційного забезпечення і їх зв'язків при розробці заходів щодо поліпшення умов їх функціонування і розвитку кредитного ринку.

4. Для пошуку першопричин регулюючого впливу певного виду забезпечення функціонування і розвитку кредитного ринку необхідно застосувати таку процедуру системного аналізу як декомпозиція (поділ цілого на частини), що за певним ступенем деталізації (глибиною декомпозиції) можна виявити ті елементи системи, вплив яких

суттєво відбивається на її поведінці. Це дозволяє виявити найбільш дієві чинники, здійснення яких може забезпечити найвищу ефективність управлінського впливу на функціонування і розвиток кредитного ринку як системи.

5. Ефективна взаємодія складових підсистем будь-якого сегмента інфраструктурного забезпечення кредитного ринку – інформаційного, інституційного, кадрового і т. ін. приводить до виникнення синергетичного ефекту, який посилює позитивний вплив зазначених складових і створює сприятливі умови для його ефективного функціонування і розвитку.

6. Сукупність елементів інституційного забезпечення функціонування і розвитку кредитного ринку, що відносяться до нормативно-правового забезпечення, можна розділити на дві групи за ознакою захисту інтересів двох головних учасників кредитного ринку – кредитних компаній і отримувачів кредитних коштів, які за певних умов виступають сторонами конфлікту.

Гармонізація законодавства, що визначає «правила гри» основних учасників кредитного ринку – кредиторів і позичальників, дозволить уникнути конфліктів і покращити умови надання кредитних послуг.

7. Різноспрямованість та різноплановість за своєю сутністю та змістом складові інституційного забезпечення, що охоплюють фінансові інститути, як окремі структури, і нормативно-законодавчу базу мають дотримуватись спільної, виваженої та узгодженої стратегії регулюючого впливу та різнобічної підтримки учасників кредитних відносин, що забезпечить ефективне функціонування і розвиток кредитного ринку.

8. Аналіз нормативно-законодавчої бази як складової інституційного забезпечення функціонування кредитного ринку показав певну розмежованість їх за ознакою захисту прав основних його суб'єктів – кредиторів і позичальників. При цьому виявляються більш захищеними саме кредитори, інтереси яких відстоюються в більшості законодавчих актах. Значна кількість спірних питань взаємовідносин банків і кредиторів вирішуються на користь банківської установи. Це викликає необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування кредитного ринку шляхом внесення змін у чинне законодавство з метою посилення гарантії прав споживачів фінансових послуг на всі кредитні послуги, що надаються фінансовими установами.

9. З метою підвищення якості надання кредитних послуг доцільно було б враховувати при визначенні рейтингу банківської установи критерій добросовісності їх діяльності шляхом кількісного і якісного (наслідків незаконних дій кредиторів) аналізу випадків шахрайських схем та інших випадків недобросовісної поведінки банків щодо позичальників – фізичних і юридичних осіб.

Серед основних заходів, спрямованих на модернізацію інституційної інфраструктури, слід відзначити такі:

- подальша розбудова існуючих регуляторів (НБУ, національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері кредитних послуг, національної комісії цінних паперів та фондового ринку) в напрямі посилення їхнього впливу на забезпечення прозорості діяльності суб'єктів кредитного ринку, посилення відповідальності за взяті зобов'язання, спрямованості на дотримання збалансованості інтересів учасників кредитного ринку;

- створення спеціалізованої страхової компанії щодо страхування кредитних ризиків банківських установ для компенсації кредиторам збитків у випадках виникнення проблемних кредитів;

- удосконалення законодавчих та нормативно-правових актів з метою їх приведення до міжнародного фінансового права та підвищення ефективності практичної діяльності суб'єктів кредитного ринку;

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

- використання фінансових технологій провідних компаній, які допомагають покращити ефективність фінансових послуг, зокрема кредитних, забезпечують позичальників необхідною інформацією і аналітичними матеріалами та сприяють фінансовій інклюзивності в умовах зростання недовіри до банківської системи;

- удосконалення діяльності спеціалізованих структур щодо аналізу кредитоспроможності потенційних позичальників для запобігання появі поточних та можливих у майбутньому загроз та системних ризиків у процесі кредитної діяльності банків.

Висновки та пропозиції. Нині інституційну інфраструктуру кредитного ринку за формальною ознакою щодо кількості установ з відповідною спеціалізацією своєї діяльності можна вважати більш-менш розвиненою, але за функціональним призначенням та ефективністю своєї роботи не відповідає сучасним вимогам стосовно якісного забезпечення розвитку кредитного ринку, що потребує її модернізації. Особливо це стосується законодавчого і нормативно-правового забезпечення, яке багато в чому визначає ефективність функціонування кредитного ринку.

За умов прийняття інноваційних рішень, спрямованих на позитивні зміни в інституційній інфраструктурі шляхом її модернізації, можна суттєво покращити функціонування кредитного ринку і вийти на якісно новий рівень надання кредитних послуг.

Список використаних джерел

1. Глущенко С. В. Кредитний ринок: інститути та інструменти : навч. посіб. / С. В. Глущенко. – К. : НаУКМА, 2009. – 153 с.
2. Даниленко А. І. Грошово-кредитний ринок України: кризові уроки та короткострокові перспективи / А. І. Даниленко, Н. П. Шелудько // Економіка та прогнозування. – 2010. – № 9. – С. 9-19.
3. Дроб'язко А. Інфраструктура банківського сектору: питання визначення, структуризації та розвитку / А. Дроб'язко // Вісник національного банку України. – 2012. – № 7. – С. 14-17.
4. Дубина М. В. Сутність та система інфраструктури кредитного ринку України / М. В. Дубина, О. В. Шишкіна // Наукові записи Інститут законодавства Верховної Ради України. – 2017. – № 4. – С. 80-86.
5. Катренко А. В. Системний аналіз об'єктів та процесів комп'ютеризації : навчальний посібник / А. В. Катренко. – Львів : Новий світ-2000, 2003. – 424 с.
6. Кичко І. І. Ретроспективний аналіз бюджетної політики у контексті бюджетного регулювання особистих потреб населення / І. І. Кичко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2009. – Т. 35. – С. 36-40.
7. Коваленко Ю. М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки / Ю. М. Коваленко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 1 (23). – С. 92-97.
8. Луняков О. Ендогенна природа циклічності кредитного ринку / О. Луняков // Вісник національного банку України. – 2012. – № 11. – С. 43-47.
9. Макконнелл Кемпбелл Р. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика : пер. з англ. / Р. Макконнелл Кемпбелл, С. Л. Брю. – Львів : Просвіта, 1997. – 671 с.
10. Павлов К. В. Інституційне забезпечення конкуренції на регіональних ринках житлової нерухомості / К. В. Павлов // Вісник наукових праць Мукачівського державного університету. – 2017. – Вип. 13. – С. 887-890.
11. Федосов В. М. Інституційна фінансова інфраструктура України: сучасний стан та проблеми розвитку / В. М. Федосов, В. М. Опарін, С. В. Львовичкин // Фінанси України. – 2008. – № 12. – С. 3-21.
12. Ходакевич С. І. Банківська інфраструктура України на сучасному етапі / С. І. Ходакевич // Вчені записки. – 2013. – № 15. – С. 134-141.
13. Шевцова О. Й. Кредитна система України: розвиток інституційної структури / О. Й. Шевцова, А. Д. Потій // Вісник Української академії банківської справи. – 2014. – № 2 (37). – С. 3-6.

14. Шевчук Д. А. Організація і фінансування інвестицій / Д. А. Шевчук. – Ростов-на-Дону : Фенікс, 2006. – 272 с.

15. Яремко Л. Проблеми інституційного забезпечення інноваційного розвитку регіону / Л. Яремко // Наукові праці ДонНТУ. – 2006. – Вип. 103-3. – С. 164-169.

References

1. Hlushchenko, S.V. (2009). *Kredytnyi rynek: instituty ta instrumenty [Credit market: institutions and instruments]*. NUKMA.

2. Danylenko, A.I., & Sheludko, N.M. (2010). Hroshovo-kredytnyi rynek Ukrainy: kryzovi uroky ta korotkostrokovyi perspektyvy [Monetary market of Ukraine: crisis lessons and short-term prospects]. *Ekonomika i prohnozuvannya – Economics and Forecasting*, (9), 9-19.

3. Drobyazko, A. (2012). Infrastruktura bankivskoho sektoru: pytannya vyznachennya, strukturyzatsiyi ta rozvytku [Infrastructure of the banking sector: issues of definition, structuring and development]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 7, 14–17.

4. Dubyna, M., & Shyshkina, O. (2017). Sutnist ta systema infrastruktury kredytnoho rynku Ukrainy [The essence and system of credit market infrastructure of Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific Records of Institute of Law of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (4), 80–86.

5. Katrenko, A.V. (2003). *Systemnyi analiz obektiv ta protsesiv kompiuterizatsii [System analysis objects and processes of computerization]*. Novyi svit-2000 Publ.

6. Kychko, I.I. (2009). Retrospektyvnyi analiz biudzhethnoi polityky u konteksti biudzhethnoho rehuliuвання osobystykh potreb naselennia [Retrospective analysis of budget policy in the context of budget regulation of personal needs of the population]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu – Bulletin of Chernihiv State Technological University*, (35), 36-40.

7. Kovalenko, Yu.M. (2011). Sutnist instytutitsiinoho seredovyshcha finansovoho sektora ekonomiky [The essence of the institutional environment of the financial sector of the economy]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbass*, (1(23)), 92-97.

8. Luniakov, O. (2012). Endohenna pryroda tsyklichnosti kredytnoho rynku [Endogenous nature of credit market cyclicity]. *Visnyk natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, (11), 43-47.

9. Makkonnell Kempbell, R., & Briu, S.L. (1997). *Analitichna ekonomii: pryntsyipy, problemy i polityka [Analytical economics: principles, problems and policies]*. Prosvita.

10. Pavlov, K.V. (2017). Instytutitsiine zabezpechennia konkurentsii na rehionalnykh rynekakh zhytlovoi nerukhomosti [Institutional support of competition in regional residential real estate markets]. *Visnyk naukovykh prats Mukachivskoho derzhavnogo universytetu – Bulletin of scientific works of Mukachevo State University*, 13, 887-890.

11. Fedosov, V.M., Oparin, V.M., & Lovochkyn, S.V. (2008). Instytutitsiina finansova infrastruktura Ukrainy: suchasnyi stan ta problemy rozvytku [Institutional financial infrastructure of Ukraine: current state and development problems]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, (12), 3-21.

12. Khodakevych, S.I. (2013). Bankivska infrastruktura Ukrainy na suchasnomu etapi [Banking infrastructure of Ukraine at the present stage]. *Vcheni zapysky – Scientific notes*, (15), 134-141.

13. Shevtsova, O. Y., & Potii, A.D. (2014). Kredytna systema Ukrainy: rozvytok instytutitsiinoi struktury [Credit system of Ukraine: development of institutional structure]. *Visnyk Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy – Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*, (2(37)), 3-6.

14. Shevchuk, D.A. (2006). *Orhanizatsiia i finansuvannya investysii [Organization and financing of investments]*. Feniks.

15. Yaremko, L. (2006). Problemy instytutitsiinoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku rehionu [Problems of institutional support of innovative development of the region]. *Naukovi pratsi DonNTU – Scientific works of DonNTU*, 103-3, 164-169.

Отримано 12.08.2021

UDC 336.77(477)

Valerii Ilchuk

Doctor of Economics, Professor, Professor Department of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: ivp5@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-4844-1326>

ResearcherID: [F-4864-2016/H-0](https://orcid.org/0000-0003-4844-1326)

Tetiana Shpomer

PhD in Economics, Senior Lecturer Department of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: tanya_shpomer@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-6680-5889>

ResearcherID: [L-9323-2015](https://orcid.org/0000-0001-6680-5889)

PROBLEMS OF INSTITUTIONAL COMPONENT'S DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE SUPPORT OF CREDIT MARKET FUNCTIONING OF UKRAINE

The article implements a systematic approach to the study of the institutional component of resource support of the functioning and development of the credit market. The essence, role and importance of infrastructure provision in improving of the efficiency of the main entities of the credit market – creditors, borrowers and the quality of credit services are identified. The main components of the credit market infrastructure support - subsystems and elements are revealed and characterized. It is shown that in the credit market as a system that can be attributed to hierarchical types of structures, the direction of functional relationships is mostly reversed, which is determined by the influence of lower levels of the hierarchical structure of the system on its performance efficiency. The expediency of credit market decomposition as a system in the study of its individual components - subsystems and elements is considered. As the detail of these components deepens, it is possible to identify the factors and the nature of their impact on the credit market. It is shown that the degree of detail in the process of decomposition is determined by the depth of research, which implements the task of finding those negative factors that are the root causes of threats to the effective functioning of the credit market. It is noted that the activity of the credit market is affected not only by segments of its infrastructure supply (informational, institutional, technical, etc.), but also by the financial and economic crisis and a number of other macroeconomic factors. It is shown that the state plays a key role in institutional support of the credit market's functioning through its institutions (NBU, Ministry of Finance, etc.). Factors that negatively affect the credit relations of creditors and borrowers are revealed, which requires the development of effective measures to remedy the situation in the credit market.

A systematic approach to the study of the credit market, the analysis of its components, the relationships between its subsystems and elements allowed to elaborate a number of measures to improve the efficiency of its operation and development.

In the process of studying the credit market it was found that the most developed component of its infrastructure supply is a set of different specialized institutions. However, there are a number of issues that need to be solved regarding the effectiveness of the implementation of their functions and the quality of the regulatory impact of regulatory and legal provision for the functioning of the credit market. The prospect of further research on certain topic is the development of proposals and effective tools aimed at improving the efficiency of institutional support for the functioning and development of the credit market of Ukraine.

Keywords: *infrastructure; credit market; institutional support; system approach; efficiency of functioning.*

Fig.: 6. Table: 1. References: 15.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-190-199

УДК 336.1(477)

JEL Classification: E62; E20

Юлія Коваленко

доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансових ринків та технологій
Державний податковий університет (Ірпінь, Україна)

E-mail: kovalenko0202@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-5678-3185>

ResearcherID: [H-4742-2018](https://orcid.org/0000-0002-5678-3185)

Марина Лещенко

здобувач вищої освіти

Державний податковий університет (Ірпінь, Україна)

E-mail: marynaleschenko11@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-4289-7210>

**НЕДЕРЖАВНІ ПЕНСІЙНІ ФОНДИ ЯК ПРОФЕСІЙНІ УЧАСНИКИ
ІНВЕСТИЦІЙНОГО РИНКУ УКРАЇНИ**

У статті визначено особливості системи недержавного пенсійного забезпечення України. Проаналізовано основні показники провадження інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів. Визначено основні функції системи недержавного пенсійного забезпечення, зокрема соціальну, інвестиційну та мобілізуючу. Проведено аналіз динаміки прибутку від інвестиційної діяльності. Аналіз структури інвестиційного портфеля показав, що пенсійні фонди у своїй діяльності дотримуються поміркованої інвестиційної стратегії. Визначено основні чинники, що негативно впливають на функціонування недержавних пенсійних фондів на інвестиційному ринку України. Запропоновано напрями активізації інвестиційної діяльності національних пенсійних фондів.

Ключові слова: недержавні пенсійні фонди; інвестиційний ринок; система недержавного пенсійного забезпечення; фінансові інструменти; інвестиційний портфель.

Рис.: 2. Табл.: 3. Бібл.: 17.

Постановка проблеми. За кризових умов сьогодення, спричинених пандемією, постає проблема мобілізації додаткових фінансових ресурсів. Одним із найголовніших способів залучення грошових коштів населення є інвестування. Вихід з економічної кризи та подальший сталий розвиток національної економіки неможливий без забезпечення ефективного функціонування інвестиційного ринку України. Закордонний досвід свідчить про те, що саме недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ) провадять активну інвестиційну політику на ринку, тим самим не тільки забезпечують соціальний захист населення, шляхом виплат додаткових пенсій вкладникам, а ще й активізують роботу фондового ринку.

НПФ України є професійними учасниками інвестиційного ринку, проте інвестиційна діяльність фондів залишається на досить невеликому рівні в порівнянні з іншими країнами. Існує низка чинників, через які ефективність управління фінансовими активами НПФ залишається низькою, серед яких: низький рівень фінансової культури населення, недовіра населення до фінансових інституцій, недостатній рівень капіталізації НПФ та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню основних тенденцій провадження інвестиційної політики недержавними пенсійними фондами присвячено багато праць західних учених, зокрема: М. Бабірада, Д. Вітаса, Р. Делла-Кроче, Л. Допіреата, Д. Еванса, А. Кларк, Е. Ковача, М. Мосіонек-Шведа, Ю. Фаму та інші. Серед вітчизняних авторів, які у своїх працях розглядали особливості інвестиційної політики НПФ, варто виокремити таких економістів, як Р. Бойчук, С. Борса, Д. Леонов, С. Онишко, М. Ріппа, А. Свиридовська, В. Федина, В. Федосов, С. Юрій та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Попри таку велику кількість проведених раніше досліджень на тему інвестиційної політики НПФ, вивчення основних сучасних тенденцій та аспектів інвестиційної діяльності фондів досі є актуальним. Зокрема, необхідно подальше дослідження місця НПФ у формуванні національного інвестиційного ринку, проведення аналізу новітніх підходів в управлінні активами НПФ.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Головною метою цієї роботи є дослідження основних тенденцій інвестиційної політики, яку провадять НПФ, встановлення основних проблем, з якими стикаються фонди в ході проведення інвестиційної політики, а також визначення основних перспектив активізації інвестиційної діяльності НПФ.

Виклад основного матеріалу. Ефективне функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення невід’ємна складова розвиненої держави. Вона виконує 3 важливі функції: 1) мобілізуючу – полягає в акумуляції грошових ресурсів; 2) соціальну – полягає в додатковій допомозі вкладникам, яку надає фонд у вигляді додаткових пенсійних виплат; 3) інвестиційну – інвестування фінансових ресурсів у різні сфери економіки. До того ж слід зазначити, що якісна робота системи НПЗ здатна не лише дати поштовх до розвитку економіки країни, а й допомогти державі знизити податкове навантаження на працююче населення, тим самим забезпечити вкладникам пенсійні виплати в тому розмірі, який вони забажали.

Недержавні пенсійні фонди – важлива частина фінансового сектору економіки, зокрема й інвестиційного ринку. У своїй діяльності НПФ керуються нормативно-правовою базою, а саме Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [11]. Інвестиційну діяльність НПФ проводить за рахунок активів вкладників, які фонд отримує у формі пенсійних внесків, і далі вже збільшує вартість цих активів на користь вкладника, шляхом інвестування вкладених коштів у фінансові інструменти різного виду. Отже, від ефективності проведення інвестиційної політики НПФ залежить рівень прибутку від їх здійснення, а отже, і розмір пенсії, яку вкладник отримує.

Під інвестиційною політикою НПФ слід розуміти професійну діяльність, яку провадять інститути системи НПЗ з управління фінансовими активами для того, щоб забезпечити виконання взятих на себе фінансових зобов’язань перед вкладниками в межах чинного законодавства. Головною метою здійснення інвестиційної діяльності є збільшення вартості активів вкладників шляхом формування довгострокового інвестиційного портфелю, який забезпечує фонду виконання взятих на себе фінансових зобов’язань перед учасниками. Чинним законодавством визначені головні вимоги до управління активами учасників НПФ (табл. 1).

Таблиця 1

Обмеження щодо управління активами недержавними пенсійними фондами

№ п/п	Склад активів	Частка у портфелі не більше, %
1	Банківські депозитні рахунки у грошових коштах та ощадні сертифікати банків	50
2	Цінні папери одного емітента (крім цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано КМУ)	5
3	Цінні папери, доходи за якими гарантовано КМУ	50
4	Цінні папери, доходи за якими гарантовано Радою міністрів АР Крим, та облігації місцевих позик	20
5	Облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України	40
6	Акції українських емітентів	40
6 ¹	Акції українських емітентів, що не допущені до торгів на фондовій біржі	10
7	Цінні папери іноземних емітентів	20
8	Іпотечні облігації	40
9	Об’єкти нерухомості	10
10	Банківські метали, у тому числі шляхом відкриття поточних та депозитних рахунків в установах банків у банківських металах	10
11	Інші активи, що можуть бути оцінені за ринковою вартістю та не заборонені законодавством України, включаючи акції, набуті внаслідок перетворення юридичної особи, корпоративні права якої перебували в активах пенсійного фонду, в акціонерне товариство	5
11	Зобов’язання однієї юридичної особи	10
12	Цінні папери (корпоративні права) одного емітента	10

Джерело: складено на основі [1].

За своєю інвестиційною політикою НПФ можуть бути агресивними, поміркованими і консервативними. Вважається, що професійні і корпоративні фонди в інтересах своїх учасників не повинні проводити агресивну інвестиційну політику, оскільки це пов'язано з підвищеним ризиком при розміщенні та управлінні пенсійними активами. Разом з тим, якщо НПФ тривалий час проводить активну інвестиційну політику, оперує коштами великої кількості пенсіонерів і має гарантоване надходження внесків, такому фонду доцільно розширити інвестиційний портфель за рахунок залучення нових високодохідних фінансових інструментів. Для новостворених НПФ, які не мають достатніх ресурсів, потрібно обмежитися пасивною інвестиційною політикою [6, с. 282].

НПФ у ході ведення інвестиційної політики мають право на укладання договорів із фінансовими інституціями, що в подальшому розміщують активи пенсійних фондів у різноманітні фінансові інструменти. Головним суб'єктом, що провадить інвестиційну політику НПФ, є компанії з управління активами (далі – КУА). Діяльність таких компаній спрямована на зменшення ступеня ризиковості інвестиційної діяльності шляхом формування надійного інвестиційного портфеля. Щоб оцінити місце та роль НПФ на інвестиційному ринку України, слід проаналізувати динаміку зміни активів компаній з управління активами в розрізі найбільших фінансових установ (рис. 1).

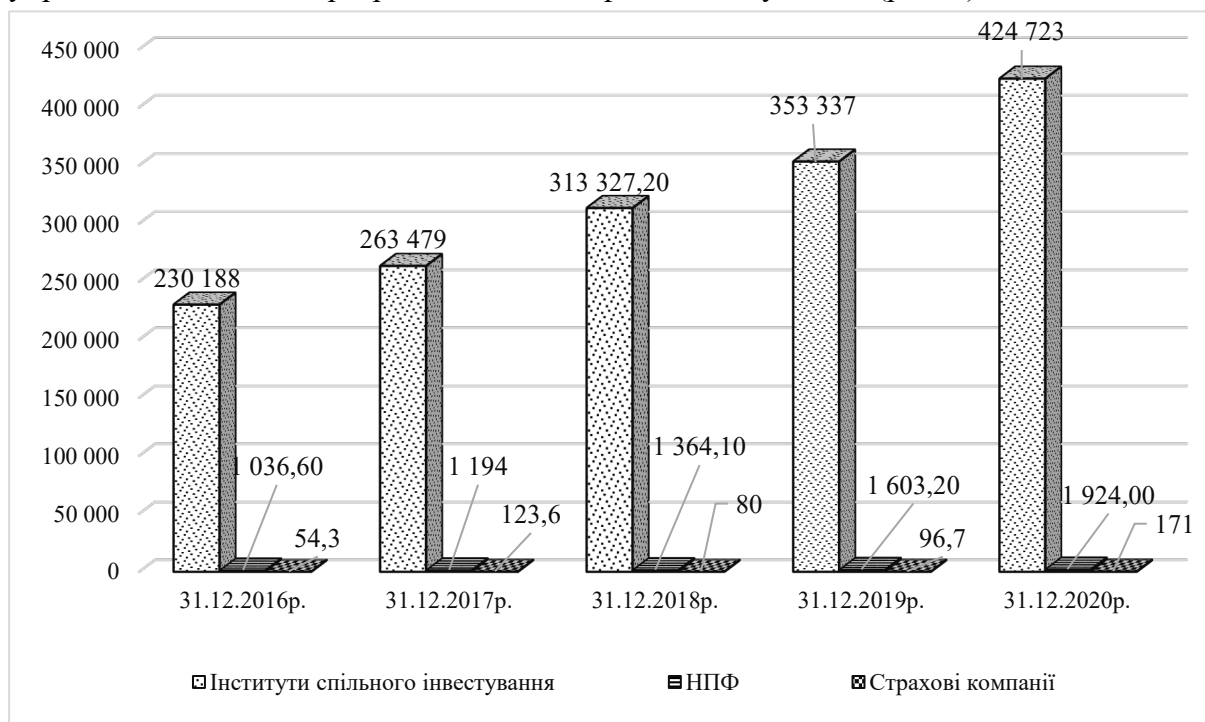

Рис. 1. Динаміка зміни активів фінансових компаній в управлінні КУА у 2016–2020 рр., млн грн

Джерело: побудовано на основі [4].

Аналіз даних, що наведені на рис. 1 доводить, що загалом на ринку управління активами прослідковується позитивна тенденція, активи всіх установ зросли. Станом на кінець 2020 р. головними вкладниками активів, що знаходяться в розпорядженні КУА, є: інститути спільного інвестування, страхові компанії та недержавні пенсійні фонди. Станом на кінець 2020 р. найбільша кількість активів для інвестування була передана з інститутів спільного інвестування – 424 723 млн грн, що більше на 71 386 млн грн за попередній рік. Найменшу кількість активів на інвестиційну діяльність було передано зі страхових компаній – 171 млн грн, що на 74, 3 млн грн більше, ніж у

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

2019 р. Недержавні пенсійні фонди займають друге місце за питомою вагою активів у розпорядженні КУА, протягом проаналізованих років їхній обсяг зріс майже удвічі – на 887,4 млн грн. Отже, як бачимо, НПФ дійсно посідають важливе місце на інвестиційному ринку України, проте кількість грошових активів для інвестування в порівнянні з інститутами спільного інвестування досить невелика, що можна пояснити низкою чинників, серед яких низький рівень інформованості населення, щодо діяльності НПФ, низький рівень добробуту населення та інші.

Для того щоб визначити основні тенденції інвестиційної політики, яку провадять НПФ на інвестиційному ринку, необхідно дати оцінку структурі їх інвестиційного портфелю (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка структури інвестиційного портфелю НПФ у 2016–2020 рр., млн грн

Вид активу	31.12.2016 р.	31.12.2017 р.	31.12.2018 р.	31.12.2019 р.	31.12. 2020 р.
Державні цінні папери	875,8	1004,9	1263,5	1443,5	1686,2
Грошові кошти	884,2	1083,3	985,5	1221,6	1383,8
Облігації підприємств	200,8	202,4	298,6	236,7	192,5
Об'єкти нерухомості	86,0	62,6	47,3	86,8	90,0
Дебіторська заборгованість	26,2	41,8	48,3	66,1	39,8
Акції	16,2	14,3	47,5	45,7	50,4
Інші інвестиції	18,5	24,0	18,5	26,3	15,2
Облігації внутрішніх місцевих позик	22,3	24,0	26,2	11,6	94,8
Банківські метали	8,7	10,1	9,8	5,0	11,0
Всього:	2138,7	2465,6	2745,2	3143,3	3563,7

Джерело: складено на основі [1; 9; 12].

Отже, аналіз табл. 2 показав, що головним джерелом інвестування НПФ залишаються державні цінні папери (далі – ОВДП), що становлять майже $\frac{1}{2}$ частину інвестиційного портфелю, за досліджуваний період їхня вартість зросла майже вдвічі – на 810,4 млн грн. Друге місце в структурі портфелю за обсягом вкладень посідають грошові кошти, їхній середній обсяг становив 1118,8 млн грн. Облігації підприємств також займають значну частку інвестиційного портфелю НПФ, хоча станом на кінець 2020 р. їхня вартість зменшилась на 44,2 млн грн у порівнянні з минулим роком. Найменшу кількість активів НПФ вкладають у банківські метали та в інші активи, їхня загальна вартість у середньому становить 14,7 млн грн. Оцінка структури інвестиційного портфелю НПФ показала, що загальна вартість пенсійних активів зросла на 1425 млн грн, що загалом є позитивним явищем, недержавні пенсійні фонди проводять свою діяльність у межах чинного законодавства, усі значення відповідають нормативним обмеженням, встановленим державою. Слід зазначити, що структура інвестиційного портфелю НПФ свідчить про те, що пенсійні фонди за здійснення інвестиційної діяльності дотримуються помірної інвестиційної стратегії (майже 40 % загальної вартості портфелю – грошові активи).

Одним із найголовніших показників, який характеризує ефективність ведення інвестиційної діяльності пенсійних фондів в Україні, є динаміка прибутку НПФ від інвестиційної діяльності (рис. 2).

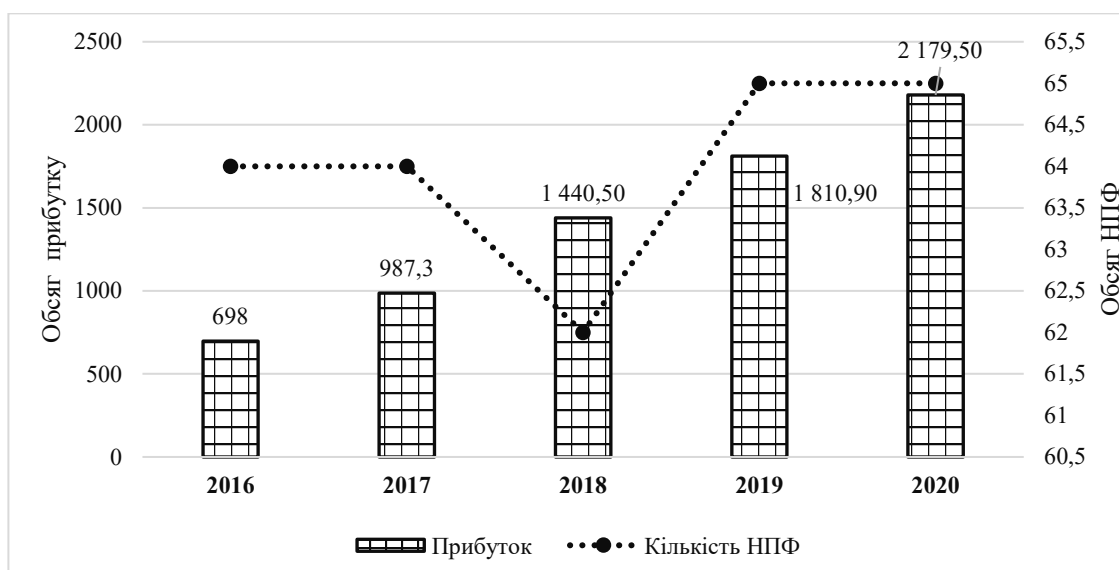

Рис. 2. Динаміка зміни прибутку НПФ від інвестиційної діяльності у 2016–2020 рр., млн грн

Джерело: побудовано на основі [4; 5].

Аналіз даних на рис. 2 показав, що обсяг прибутку від інвестиційної діяльності збільшився на 1481,5 млн грн, а середній обсяг прибутку становив 1423,24 млн грн, що також можна пояснити збільшенням кількості діючих НПФ до 65. Найбільший приріст прибутку був зафіксований у 2018 році і становив 453,2 млн грн, хоча і кількість НПФ скоротилась до 62 установ. Слід зазначити, що загалом динаміка показників прибутку від інвестування має позитивний характер, проте під час здійснення інвестиційної політики НПФ стикаються з низкою проблем, зокрема низьким рівнем капіталізації фондів, інфляційні процеси в економіці, нерозвиненістю фінансового ринку України, обмеженістю фінансових інструментів для інвестування, через великі ризики та незахищеність інвестованих коштів на державному рівні.

Так, К. Штепенко до основних проблем пов'язаних зі здійсненням інвестиційної діяльності НПФ відносить: недостатню розвиненість національного фондового ринку, що не дозволяє в повному обсязі реалізовувати усі потенційні можливості використання заощаджень населення (втілених у формі пенсійних активів) в інвестиційних процесах; низький рівень довіри населення до недержавного пенсійного забезпечення, банківської системи та інших фінансових установ; низький фінансовий рівень спроможності громадян для участі в системі недержавного пенсійного забезпечення [15, с. 1009].

Зі свого боку, І. Приймак визначає такі негативні фактори впливу на інвестиційну політику НПФ: відсутність державної кампанії щодо популяризації приватних пенсійних схем; неспроможність НПФ досягнути довгострокового чистого інвестиційного доходу; великі витрати НПФ, що негативно впливають на вартість пенсійних активів у довгостроковому періоді [10, с. 85].

До головних проблем, з якими стикаються НПФ у ході проведення інвестиційної політики, можна віднести: 1) незначні обсяги залучення фінансових ресурсів для інвестування; 2) низька активність щодо реалізації інноваційних проєктів через венчурні фонди; 3) низький рівень фінансової довіри з боку потенційних учасників та інвесторів; 4) дефіцит привабливого інвестиційного інструментарію; 5) призупинення пенсійної реформи в частині запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи та персоналізованого обліку її учасників; 6) недостатня інформаційна прозорість діяльності НПФ [7, с. 59].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Отже, до основних проблем з якими стикаються НПФ у ході проведення інвестиційної діяльності в Україні загалом, слід віднести: 1) інфляційні процеси в економіці знижують вартість вкладених активів; 2) недосконалість нормативно-правового законодавства – відсутність можливості вкладення учасниками коштів в інших валютах; 3) низький рівень загально-економічних показників, що мають негативний вплив на рівень платоспроможності населення; 4) відсутність фінансової культури населення; 5) невеликий вибір захищених на рівні держави фінансових інструментів для інвестування НПФ; 6) неможливість керувати активами вкладниками самостійно, без участі КУА; 7) нерозвиненість фінансового ринку, через що існує вузький вибору фінансових інструментів для інвестування.

Щодо зарубіжної практики, то «світовий досвід організації національних пенсійних систем показує, що додаткові недержавні пенсії займають істотну частку в загальному рівні пенсійного забезпечення. Недержавні пенсійні фонди в усіх країнах світу визнані важливими соціальними інститутами щодо поліпшення матеріального становища непрацездатних членів суспільства і мають високий рівень довіри громадян до пенсійної накопичувальної системи» [8].

У країнах Європи пенсійні внески є головним джерелом здійснення інвестиційної діяльності. Як стверджує Ю. Владика, «досвід зарубіжних країн свідчить про те що, економічному зростанню сприяє довгострокове інвестування недержавних пенсійних фондів, крім цього система НПЗ здатна мінімізувати негативний вплив демографічних ризиків та ризиків, пов'язаних із погіршенням загальноекономічної ситуації, а також виступає передумовою збереження високого рівня життя за досягнення пенсійного віку» [2, с. 383].

Отже, у країнах з високим рівнем економічного розвитку НПФ активно провадять інвестиційну політику, що сприяє не тільки розвитку інфраструктури, збільшенню грошового обороту країн, а й забезпечує вкладникам досить високі пенсійні виплати. Для того щоб оцінити головні тенденції провадження зарубіжними пенсійними фондами інвестиційної політики, варто розглянути основні напрями інвестування НПФ провідних країн світу у 2016 – 2020 рр. (табл. 3).

Аналіз табл. 3 показав, що серед більшості країн світу головним інструментом інвестування виступають саме акції – станом на 2020 рік середнє значення за усіма країнами становило половину загальних інвестицій – 50 %, а найбільше коштів було вкладено у Польщі та Китаї. Друге місце за питомою вагою в структурі інвестицій НПФ світу станом на 31.12.2020 р. належить саме вкладенням в облігації та векселі, найбільшу частку активів було вкладено канадськими пенсійними фондами 31,9 % від загальної вартості інвестицій. Окремо слід відзначити інвестиційну політику, що провадять пенсійні фонди Польщі – найбільшу частину активів вони вкладають в акції, середня вартість активів вкладених в акції становила 83,5 %. Слід зазначити, що інвестиційна політика пенсійних фондів Сполучених штатів Америки, а також Канади, дещо відрізняється від політики інших країн, вони вкладають кошти за принципом диверсифікованості, тому в кожен напрям вкладають приблизно однакові частки, хоча й намагаються уникати вкладень у готівку та депозити.

Досвід провадження зарубіжними НПФ інвестиційної політики показав, що кожен пенсійний фонд по-різному вкладає кошти, хоча існують певні закономірності – країни, що мають близьке географічне положення провадять схожу інвестиційну політику, наприклад Канада і США. Тому, як бачимо, для підвищення ефективності провадження інвестиційної політики НПФ України слід ретельно вивчати досвід зарубіжних фондів, а також систематично досліджувати інформацію вітчизняних учених щодо цього питання.

Таблиця 3

Основні напрями розміщення інвестиційних активів пенсійних фондів зарубіжних країн станом у 2016 – 2020 рр., %

	31.12.2016	31.12.2017	31.12.2018	31.12.2019	31.12.2020
Акції					
Австралія	51,1	58,3	44,9	42,5	43,5
США	44,7	50,9	31,6	33,5	33,1
Канада	27,8	52,5	30,2	28,2	27,3
Китай	59,1	70,0	57,5	59,5	60,5
Польща	82,7	85,2	85,0	82,5	82,4
Векселі та облигації					
Австралія	10,2	4,8	15,3	13,0	15,2
США	36,8	24,9	28,1	26,9	22,3
Канада	35,0	32,3	31,3	32,6	31,9
Китай	22,4	17,9	24,2	24,7	23,5
Польща	8,8	8,8	9,2	10,2	8,3
Готівка та депозити					
Австралія	16,7	11,2	14,2	13,0	12,4
США	1,0	0,7	0,5	0,5	2,1
Канада	4,5	4,5	4,1	3,6	4,0
Китай	12,0	12,0	13,6	13,3	13,1
Польща	7,3	5,9	5,2	7,2	7,2
Інше					
Австралія	22,1	25,7	25,6	25,7	28,9
США	17,5	39,6	39,9	39,1	42,6
Канада	32,7	34,7	34,4	35,6	36,9
Китай	6,2	0,0	4,7	2,5	2,9
Польща	1	0,1	0,1	0,1	2,1

Джерело: складено на основі [14; 16; 17].

На думку А. Свиридовської, «до нових способів активізації інвестиційної політики НПФ слід віднести: 1) ширше інформування про збільшення чисельності вкладників, обґрунтування відповідних переваг НПФ у пенсійній системі України; 2) поступове зменшення податкового навантаження щодо активів фондів, зокрема інвестованих в економіку України; 3) розширення діапазону інвестиційних вкладень через моніторинг об'єктів інвестування з підвищенням прибутковості інвестицій; 4) поліпшення інвестиційних обмежень шляхом удосконалення законодавства, що регулює цю діяльність; 5) забезпечення штатної чисельності працівників НПФ кваліфікованими фахівцями, зокрема фінансистами та юристами; 6) подальший розвиток ринку цінних паперів загалом, адже ліквідний, надійний і прозорий фондовий ринок має забезпечити створення сприятливих умов для розвитку НПФ» [13, с. 155].

Доцільним для підвищення ефективності інвестиційної діяльності НПФ стало б запровадження так званих «пенсійних облигацій» – нових державних цінних паперів, емітентом яких виступив би Національний банк України. Дохідність за даними цінними паперами має бути «позитивною» тобто вона має бути дещо більшою ніж темп інфляції [5, с. 98]. Це запровадження дасть змогу не тільки розширити спектр надійних фінансових інструментів, а і зберегти вкладені кошти від ризиків пов'язаних з інфляційними процесами в економіці.

Ще одним способом збільшення капіталізації пенсійних фондів, а значить і обсягу інвестиційних ресурсів НПФ стало б запровадження нових автоматизованих технологій в діяльності фондів. Так, розроблення відповідних додатків НПФ дало б змогу не тільки зменшити час на оброблення нових договорів, скоротити витрати пов'язані з діяльністю, а й залучити нових клієнтів. Ефективним було б відображення у даному додатку рі-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

зних програм інвестування, який містив би перелік фінансових інструментів та умов, за якими НПФ може вкласти кошти. Відповідно вкладник міг би сам за своїм бажанням обирати напрями інвестування, або ж надати це право фонду. Дане нововведення дало б змогу не тільки зробити прозорою систему інвестиційної діяльності НПЗ, а й підвищити рівень фінансової грамотності населення щодо ринку цінних паперів.

Висновки та пропозиції. Отже, НПФ – це професійні учасники інвестиційного ринку України, які ведуть свою інвестиційну діяльність на користь учасника фонду з метою збільшення вартості вкладених активів для того аби забезпечити виконання фінансових обов'язків. Так, у процесі аналізу було визначено, що сьогодні НПФ дотримуються поміркованої інвестиційної стратегії. Визначено, що НПФ посідають друге місце за питомою вагою активів на інвестиційному ринку України. До основних проблем, з якими стикаються пенсійні фонди під час проведення інвестиційної діяльності належить: відсутність фінансової культури громадян; низький рівень капіталізації установ; інфляційні процеси в економіці підривають довіру населення до НПФ; неможливість самостійно управляти фінансовими активами та інші. До основних способів активізації інвестиційної діяльності пенсійних фондів слід віднести: гармонізацію законодавства до міжнародних та європейських стандартів; проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів у вигляді реклами, проведення безкоштовних лекцій на тему діяльності НПФ; надання прав НПФ на автономне управління фінансовими активами, розширення спектру фінансових інструментів, впровадженням так званих «пенсійних облігацій»; розробку та впровадження автоматизованих систем і додатків.

Список використаних джерел

1. Аналітичні дані щодо ринку накопичувального пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. – Режим доступу: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5>.
2. Владика Ю. П. Напрями розвитку недержавного пенсійного забезпечення / Ю. П. Владика // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Вип. 19. – С. 382–386.
3. Інвестування: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Пересада А. А., О. О. Смірнова, С. В. Онікієнко, О. О. Ляхова. – К. : КНЕУ, 2001. – 251 с.
4. Квартальні та річні огляди ринку [Електронний ресурс] / Українська асоціація інвестиційного бізнесу : вебсайт. – Режим доступу: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart>.
5. Коваленко Ю. М. Інвестиційна політика недержавних пенсійних фондів / Ю. М. Коваленко // Фінанси України. – 2004. – Вип. 8. – С. 91–96.
6. Коваленко Ю. М. Управління фінансовими активами : навч. посіб. у 2 ч. / Ю. М. Коваленко. – Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. – 498 с.
7. Коваленко Ю. М., Коваленко І. І. Еволюційні тренди в системі інвестиційних і пенсійних фондів України / Ю. М. Коваленко // Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування. – 2020. – Вип. 4. – С. 53–62.
8. Пенсійні фонди у світі [Електронний ресурс] / Національний банк України: вебсайт. – Режим доступу: https://knpf.bank.gov.ua/uchasnykam/baza_znan/pensiini_fondy_u_sviti.html.
9. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення у 2018 році [Електронний ресурс] / Українська соціальна медіа-група. – Режим доступу: <https://usmg.com.ua/ridsumky-rozvytku-systemy-nederzhavn>.
10. Приймак І. Роль недержавних пенсійних фондів у формуванні пенсійних заощаджень громадян України / І. Приймак, В. Мацькова // Причорноморські економічні студії. – 2020. – Вип. 55-2. – С. 80–86.
11. Про недержавне пенсійне забезпечення [Електронний ресурс] : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.
12. Ріппа М. Б. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні / М. Б. Ріппа, Н. В. Шамун // Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. – 2018. – Вип. 2. – С. 319–337.

13. Свиридовська А. О. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів України / А. О. Свиридовська // Наукові праці НДФІ. – 2016. – Вип. 4 (77). – С. 148–157.
14. Федина В. В. Управління активами недержавних пенсійних фондів: зарубіжний досвід та вітчизняна практика / В. В. Федина // Економіка та держава. – 2019. – Вип. 5. – С. 118–123.
15. Штепенко К. Аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні / К. Штепенко, А. Деркач // Молодий вчений. – 2016. – Вип. 12.1 (40). – С. 1006–1010.
16. Pension funds: total investments 2020 [Electronic resource] / Eurostat. – Access mode: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/pensions/overview>.
17. Pension Markets in Focus [Electronic resource] / OECD. – Access mode: <https://www.oecd.org/pensions/private-pensions/pensionmarketsinfocus.htm>.

References

1. Analytychni dani shchodo rynku nakopychualnogo pensiinoho zabezpechennia. Natsionalna komisiia z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku [Analytical data on the funded pension market. National Securities and Stock Market Commission]. <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5>.
2. Vladyka, Yu.P. (2017). Napriamy rozvytku nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia [Directions of development of non-state pension provision]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, 19, 382–386.
3. Peresada, A.A., Smirnova, O.O., Onikiienko, S.V., & Liakhova, O.O. (2001). *Investuvannia [Investing]*. KNEU.
4. *Ukrainska asotsiatsiia investytsiinoho biznesu [Ukrainian Investment Business Association]* (n.d.). Kvartalni ta richni ohliady rynku [Quarterly and annual market reviews.]. <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart>.
5. Kovalenko, Yu.M. (2004). Investytsiina polityka nederzhavnykh pensiinykh fondiv [Investment policy of non-government pension funds]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 8, 91–96.
6. Kovalenko, Yu.M. (2019). *Upravlinnia finansovymy aktyvamy [Management of financial assets]*. Universytet DFS Ukrainy.
7. Kovalenko, Yu.M., & Kovalenko, I.I. (2020). Evoliutsiini trendy v systemi investytsiinykh i pensiinykh fondiv Ukrainy [Evolutionary trends in the system of investment and pension funds of Ukraine]. *Ekonomichniy visnyk. Seriya: finansy, oblik, opodatkuvannia – Economic Bulletin. Series: finance, accounting, taxation*, 4, 53–62.
8. *Natsionalnyi bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]*. (n.d.). Pensiini fondy u sviti [Pension funds in the world]. https://knpf.bank.gov.ua/uchasnykam/baza_znan/pensiini_fondy_u_sviti.html.
9. *Ukrainska sotsialna media-hrupa [Ukrainian social media group]*. (n.d.). Pidsumky rozvytku systemy nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia u 2018 rotsi [Results of the development of the non-government pension system in 2018]. <https://usmg.com.ua/pidsumky-rozvytku-systemy-nederzhavn>.
10. Pryimak, I., & Matskova, V. (2020). Rol nederzhavnykh pensiinykh fondiv u formuvanni pensiinykh zaoshchadzhen hromadian Ukrainy [The role of non-government pension funds in the formation of pension savings of citizens of Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 55-2, 80–86.
11. Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia [On non-government pension provision], Law of Ukraine № 1057-IV (of July 9, 2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.
12. Rippa, M.B., Shamun, N.V. (2018). Investytsiina diialnist nederzhavnykh pensiinykh fondiv v Ukraini [Investment activity of non-government pension funds in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Universytetu derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy – Collection of scientific works of the University of the State Fiscal Service of Ukraine*, 2, 319–337.
13. Svyrydovska, A.O. (2016). Investytsiina diialnist nederzhavnykh pensiinykh fondiv Ukrainy [Investment activity of non-government pension funds of Ukraine]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of NDFI*, 4(77), 148–157.
14. Fedyna, V.V. (2019). Upravlinnia aktyvamy nederzhavnykh pensiinykh fondiv: zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniana praktyka [Asset management of non-government pension funds: foreign experience and domestic practice]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 5, 118–123.

15. Shtepenko, K., & Derkach, A. (2016). Analiz diialnosti nederzhavnykh pensiinykh fondiv v Ukraini [Analysis of the activities of non-government pension funds in Ukraine]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 12.1(40), 1006–1010.

16. Eurostat. (n.d.). Pension funds: total investments 2020. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/pensions/overview>.

17. OECD. (n.d.). Pension Markets in Focus. <https://www.oecd.org/pensions/non-government-pensions/pensionmarketsinfocus.htm>.

Отримано 29.08.2021

UDC 336.1 (477)

Yuliia Kovalenko

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Financial Markets and Technologies
State Tax University (Irpın, Ukraine)

E-mail: kovalenko0202@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-5678-3185>

ResearcherID: [H-4742-2018](https://orcid.org/0000-0002-5678-3185)

Maryna Leschenko

higher education seeker, State Tax University (Irpın, Ukraine)

E-mail: marynaleschenko11@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-4289-7210>

NON-GOVERNMENT PENSION FUNDS AS PROFESSIONAL PARTICIPANTS IN THE INVESTMENT MARKET OF UKRAINE

In today's crisis caused by the pandemic, there is a problem of mobilization of additional financial resources. One of the most important ways to raise money is to invest. Exit from the economic crisis and further sustainable development of the national economy is impossible without ensuring the effective functioning of the investment market of Ukraine. Foreign experience shows that it is non-state pension funds that pursue an active investment policy in the market, thus not only providing social protection to the population by paying additional pensions to depositors, but also intensify the work of the stock market.

The purpose of the article is to study the main trends of investment policy pursued by NPFs, to identify the main problems faced by funds in the course of investment policy, as well as to identify the main prospects for intensifying investment activities of non-government pension funds.

The following research methods are used in the article: comparison, induction, analysis, generalization and etc.

The main directions of investment policy pursued by non-state pension funds of Ukraine and the world are analyzed. It is determined that Non-government pension funds of Ukraine pursue a moderate investment policy, as a significant part of investment resources are monetary resources. Identified the main problems facing Non-government pension funds: inflation in the economy reduces the value of invested assets; imperfection of regulatory legislation - the lack of opportunity for participants to invest in other currencies; low level of general economic indicators that have a negative impact on the level of solvency of the population; lack of financial culture of the population; a small selection of state-protected financial instruments for NPF investment.

The main ways to intensify the investment activities of pension funds include: harmonization of legislation with international and European standards; conducting informational and explanatory events in the form of advertising, holding free lectures on the activities of NPF; granting NPF rights to autonomous management of financial assets, expanding the range of financial instruments, introduction of so-called «pension bonds», development and implementation of automated systems and applications.

Keywords: non-government pension funds; investment market; non-government pension system; financial instruments; investment portfolio.

Fig.: 2. Table: 3. References: 17.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-200-210

УДК 336.77(477)

JEL Classification: G14

Ірина Садчикова

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: aspirant_chstu@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-5144-1306>**Researcher ID:** [F-4936-2014](https://orcid.org/0000-0001-5144-1306)**Інна Хоменко**

доктор економічних наук, професор, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: innakhomenko28@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-0839-4636>**Researcher ID:** [F-3881-2014](https://orcid.org/0000-0002-0839-4636)**Анастасія Онопрієнко**

студентка 1 курсу магістратури спеціальності фінанси, банківська справа та страхування

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: onoprienko.anastasia.che@gmail.com**Анастасія Корицька**

студентка 1 курсу магістратури спеціальності фінанси, банківська справа та страхування

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: koritskaya78@gmail.com**ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗБУДОВИ КРЕДИТНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ**

У статті здійснено ґрунтовний аналіз сутності поняття «кредитний ринок», виділено його структурні складові, визначено суб'єкти, що взаємодіють на ньому. Авторами наведено аналіз основних показників діяльності кредитного ринку України, а саме надавачів кредитних послуг: банків, кредитних спілок, фінансових компаній, лізингодавців та ломбардів. До таких показників відносяться: кількість діючих кредитних установ, їхні сумарні активи, кількість наданих та погашених кредитів та позик, частка простроченої заборгованості тощо. Також після аналізу було виділено основні проблеми розвитку кредитного ринку України та окреслені майбутні кроки для розбудови міцної, стійкої до різноманітних чинників системи, покращення взаємодії між всіма її елементами.

Ключові слова: кредитний ринок; кредитна система; стійкість та платоспроможність; кредитування; фінансові установи.

Рис.: 3. Табл.: 5. Бібл.: 19.

Постановка проблеми. Сталий розвиток фінансового ринку будь-якої країни залежить від усіх її структурних складових, однією з яких виступає кредитний ринок. Він відіграє важливу роль в акумулюванні та розподілі тимчасово вільних ресурсів для неперервності розвитку економіки. Ефективний розвиток кредитного ринку уможливорює стрімке зростання виробництва, прискорює рух капіталів, є рушійною силою науково-технічного прогресу та оновлення основного капіталу.

Стабільний розвиток економічних відносин у державі неможливий без постійної мобілізації, розподілу та перерозподілу тимчасово вільних грошових ресурсів різних суб'єктів господарювання, між іншими сферами та секторами економіки на принципах платності, поверненості та прибутковості. Тому актуальним питанням виступає дослідження основ функціонування кредитного ринку як найбільшого сектору фінансового ринку та напрямків подальшого його розвитку в сучасних умовах господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика розбудови та розвитку кредитного ринку досліджувалася багатьма вітчизняними науковцями, зокрема значний внесок було зроблено: Я. Белинською [3], О. Дзюблюк [5], О. Заруцькою [8] – у питанні формування кредитного ринку України; В. Міщенко [11], Ю. Потійка [18], М. Савлука [16] – у питанні організації кредитних відносин між банківськими установами та підприємствами тощо.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на численні дослідження вчених у сфері основ формування та розбудови кредитного ринку та організації кредитних відносин, об'єктивно актуалізується значення вивчення організаційно-економічних базисів стабільного розвитку кредитного ринку в Україні для формування напрямів його подальшого розвитку.

Мета статті. Метою цієї статті є визначення сутності поняття «кредитний ринок» та його основних складових, аналіз основних показників розвитку цього ринку в Україні, виділення основних проблем, що унеможливають ефективну розбудову кредитних відносин та надання рекомендацій подальшого розвитку українського кредитного ринку.

Виклад основного матеріалу. Кредитний ринок є базовою складовою фінансового ринку, необхідною умовою функціонування якого є наявність кредиторів та позичальників, між якими і здійснюється перерозподіл «вільних» грошових ресурсів. Надаючи ресурси в позику, кредитор має на меті отримання доходу, а позичальник має можливість розширити виробництво або здійснити інвестування коштів в інші активи.

Для з'ясування основних характеристик та сутності кредитного ринку, спочатку необхідно дати визначення цій дефініції. Сутність кредитного ринку розумілася кожним дослідником по-своєму. Наведемо декілька визначень «кредитного ринку» (табл. 1).

Таблиця 1

Сутність дефініції «кредитний ринок»

Автор	Визначення
І. В. Алексеев	Кредит розглядають, як універсальний інструмент розподілу й перерозподілу національного доходу, фінансових, матеріальних і трудових ресурсів, вирівнювання рівнів рентабельності підприємств на основі переливання капіталів, що сприяє прогресивним структурним зрушенням у народному господарстві.
В. П. Ходаковська	Кредитний ринок – це механізм, за допомогою якого встановлюються взаємозв'язки між підприємствами, громадянами, що потребують грошових коштів, і організаціями та громадянами, що можуть їх надати (позичити) на певних умовах.
С. О. Маслова	Кредитний ринок – це механізм, за допомогою якого встановлюються відносини між підприємствами і громадянами, які мають потребу у фінансових ресурсах, та організаціями і громадянами, які можуть надати необхідні кошти на певних умовах.
М. І. Савлук	... як різновид грошового (фінансового) ринку, на якому формується попит і пропозиція на гроші, що надаються у позичку.
В. М. Шелудько	Кредитний ринок характеризують як специфічну складову ринку інструментів позики, які відображають відносини між емітентом та інвестором і, як правило, пов'язані з виплатою доходу інвестору за надану емітентові позику.

Джерело: сформовано авторами на основі [1; 10; 16; 17; 18].

Отже, можна зробити висновок, що кредитний ринок – це сукупність взаємопов'язаних факторів, а саме кредитних відносин та самої кредитної системи. Ринок не може існувати без суб'єкта та об'єкта, і тому без однієї з частин кредитний ринок не існує (рис. 1).

Як видно з рис. 1, кредитний ринок складається з таких головних елементів, як кредитні відносини і кредитна система. При цьому кредитні відносини розглядаються як відносини між усіма суб'єктами господарювання (фізичні та юридичні особи, населення та держава), які виникають, коли одні суб'єкти мають у своїм розродженні вільні кошти, а інші суб'єкти їх потребують. У свою чергу, кредитна система складається з фінансово-кредитних інститутів та нормативно-правових норм, які діють у державі та за її межами.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

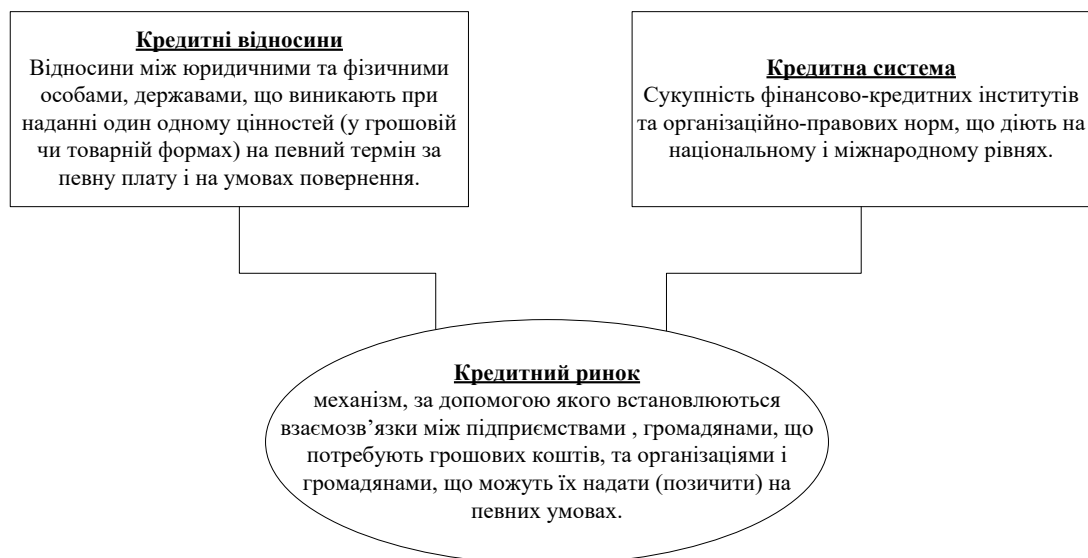

Рис. 1. Кредитний ринок та його елементи

Джерело: складено авторами на основі [4].

Розглянемо структуру кредитного ринку за основними його суб'єктами (рис. 2). Кредитна система складається з центрального банку, ряду комерційних банків та інших фінансово-кредитних інститутів. Вона має значний вплив на економічні процеси, тому держава регламентує та контролює процеси на кредитному ринку.

Рис. 2. Суб'єкти відносин кредитної системи

Джерело: складено авторами на основі [18].

Як видно з рис. 2, велика кількість суб'єктів вступає у відносини позики на кредитному ринку. Позичальниками на кредитному ринку є юридичні, фізичні особи й держава. Системно-кредитний ринок включає населення, невеликі підприємства, корпорації, фінансові інститути (у тому числі комерційні банки), сільськогосподарські підприємства, державні установи та громадські організації. Кредиторами виступають комерційні банки, інші фінансово-кредитні установи та іноземні кредитори – національні й міжнародні фінансові інститути. Також до кредиторів належать нефінансові інститути, які дають змогу отримання коштів визначений період.

За основними показниками діяльності банків в Україні, можна зазначити, що за аналізований період кількість діючих банків значно зменшилася та становить 41,7 % показника 2011 року. Така тенденція викликана подіями 2014 року, які призвели до стрімкої інфляції, вилучення банківських вкладів їхніми власниками та подальшим банкрутством банків у країні. Так само і кількість банків з іноземним капіталом зменши-

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

лася, оскільки знизилася інвестиційна привабливість країни загалом. Тому іноземні інвестори вже менш охочекладаються в українські банки. Проте, якщо говорити про банки зі 100 % іноземного капіталу, то їх кількість змінюється не такими швидкими темпами в порівнянні із загальною кількістю банків.

Щодо загальних активів банків України, то незважаючи на зменшення кількості банків, цей показник зростає. Це означає, що дедалі більша кількість активів зосереджується в руках кожного з банків, що є гарною тенденцією. Активи в іноземній валюті за аналізований період були більш-менш стабільні, проте їх максимальне значення було досягнуто у 2015 році – 800 млрд грн, після чого показник пішов на спад (табл. 2).

Із табл. 2 видно, що строкові вклади в інших банках та кредити, надані іншим банкам до 2020 року, поступово зростають. Це означає, що банк для коригування своєї фінансової стійкості та платоспроможності дедалі частіше використовують кошти інших банківських установ.

Таблиця 2

Основні показники діяльності банків в Україні, млрд грн

Назва показника	Рік									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
К-сть діючих банків	176	176	180	163	117	96	82	77	75	73
з них з іноземним капіталом	53	53	49	51	41	38	38	37	35	33
у т.ч. зі 100 % іноземним капіталом	22	22	19	19	17	17	18	23	23	23
Загальні активи	1212	1264	1409	1477	1571	1737	1840	1911	1982	2206
активи в іноземній валюті	492	503	513	667	800	519	507	495	492	586
Строкові вклади в інших банках та кредити, надані іншим банкам*	-	-	-	-	23,5	23,1	28,4	33,7	34,9	50,4
Кредити надані клієнтам:	825	815	911	1006	1008	1006	1037	1119	1033	961
органам державної влади*	-	-	-	-	3,4	1,4	1,5	2,9	4,7	11,6
суб'єктам господарювання	580,9	609,2	698,8	802,6	830,6	847,1	864,4	919,1	821,9	749,3
фізичним особам	174,7	161,8	167,8	179,04	175,7	157,4	170,8	196,9	206,7	199,6
небанківським фінансовим установам*	-	-	-	-	0,07	0,02	0,04	0,07	0,03	0,06

* за 2011-2014 рр. дані показники не обліковувалися у статистичних довідниках та офіційних джерелах.

Джерело: складено авторами на основі [13; 14].

Серед наданих банками кредитів вагому частку мають кредити, що надані суб'єктам господарювання та фізичним особам. Так, за період 2011-2020 рр. обсяг кредитів, що надані суб'єктам господарювання, значно перевищує показник кредитування населення, що свідчить про послаблення кредитування банками останніх і орієнтацію кредитної політики на співпрацю із суб'єктами господарювання. Проте за останні 10 років показник наданих кредитів органам державної влади значно зріс.

Частка непрацюючих кредитів за період 2011-2020 рр. значно зросла. Найменшого значення цей показник досяг у 2013 році – 7,7 % наданих кредитів, а найбільшого у 2017 та 2019 рр. – 54,5 %. У 2020 році маємо зниження на 6,1 % (рис. 3). Така ситуація відбулась унаслідок кризових та інфляційних процесів, що спричинили банкрутство суб'єктів господарювання та неспроможність фізичних осіб виплатити борги. Загалом, статистика стану банківського кредитування в Україні свідчить про недостатню увагу до управління кредитними ризиками, відсутність нових ефективних методів їх ідентифікації та мінімізації.

Проте кредитний ринок не обмежується банківськими установами. Як бачимо з рис. 2, суб'єктами кредитної системи також є інші фінансово-кредитні установи, до яких належать: кредитні спілки, фінансові компанії та лізингодавці, ломбарди. Для формування повної картини, щодо впливу цих суб'єктів кредитної системи на розвиток та розбудову кредитного ринку нами було проаналізовано відповідні статистичні показники.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

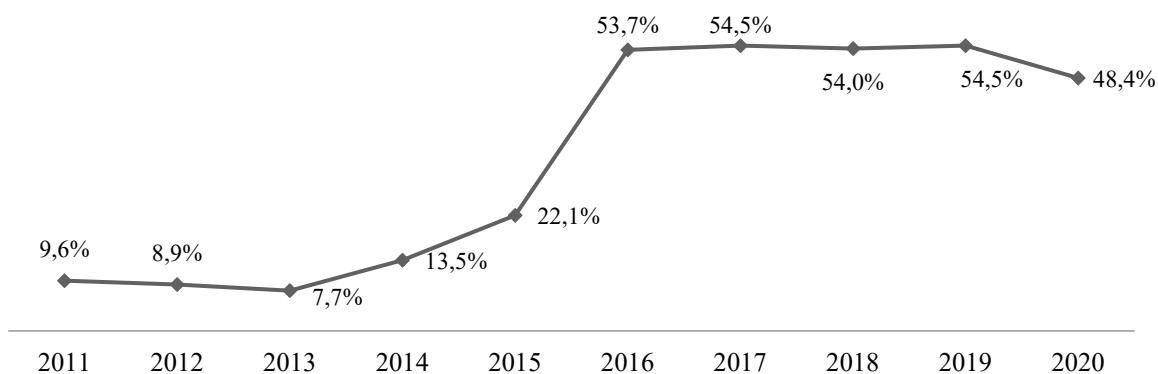

Рис. 3. Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %

Джерело: складено авторами на основі [13; 14].

Створення кредитних спілок (КС) дає змогу сформувати резерв коштів на основі власних внесків та використовувати його для надання кредитів учасникам цієї спілки. Основні показники діяльності кредитних спілок в Україні за період 2011-2020 рр. наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Основні показники системи кредитних спілок в Україні за період 2011-2020 рр., млн грн

Назва показника	Рік									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
К-сть зареєстрованих кредитних спілок	613	617	624	589	588	462	378	358	337	322
Активи	2386,5	2656,9	2598,8	2338,7	2064,3	2032,5	2169,8	2218,4	2502,5	2317,0
Продуктивні	2026,1	2354,1	2261,1	1879,0	1607,3	1696,6	1801,0	1870,4	2145,9	2014,2
Непродуктивні	360,4	302,8	337,7	459,7	457,0	335,9	368,8	351,3	356,6	302,9
Обсяг кредитів, наданих членам КС	2237,4	2665,7	2576,2	2150,6	1929,6	2064,2	2167,7	2326,4	2670,4	2500,0
Внески членів КС на депозитні рахунки	1185,5	1750,7	1772,4	1500,3	1094,9	1035,2	1123,8	1304,5	1641,5	1921,0
Заборгованість за неповерненими та простроченими кредитами (залишок на кінець періоду)	410,6	407,6	412,9	454,0	451,8	368,7	345,8	352,2	334,0	787,1

Джерело: складено авторами на основі [2; 12; 14; 15; 19].

Як видно із табл. 3, кількість кредитних спілок в Україні до 2020 року зменшилася майже вдвічі. Показник обсягу наданих кредитів членам КС за період 2011-2015 рр. зменшився на 736,1 млн грн, водночас за період 2016-2020 рр. цей показник зріс з 2064,2 до 2500,0 млн грн. Причому внески членів КС на депозитні рахунки мають таку ж саму тенденцію змін. Заборгованість за неповерненими та простроченими кредитами, тобто їх залишки на кінець періоду обернено пропорційні до вищезазначених показників. Тобто в періоди, коли внески та обсяг наданих кредитів зростають, знижується заборгованість за кредитами і навпаки. Проте заборгованість по кредитах у 2020 році різко зросла та становила 787,1 млн грн. Здебільшого це пов'язано з кризовим станом економіки після настання пандемії COVID-19, що негативно позначилось на всіх секторах економіки України та світу.

Що стосується фінансових компаній та лізингодавців, то їх кількість щороку зростає, про це свідчать дані табл. 4.

Таблиця 4

*Основні показники діяльності фінансових компаній та лізингодавців
за період 2011-2020 рр., млн грн*

Назва показника	Рік									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
К-сть зареєстрованих фінансових компаній, од.	251	312	377	415	571	650	818	940	986	1020
Активи фінансових компаній	17578,0	36402,5	39781,2	51264,8	95825,0	97332,0	107533,9	125322,3	162197,0	186501,1
Надання фінансових кредитів за рахунок власних коштів*	830,2	2440,5	4462,4	3540,3	5521,4	3392,2	26940,6	47856,9	-	-
Надання позик	206,6	1152,4	2555,7	3444,2	1849,3	2390,9	27382,6	51909,1	79176,2	28567,3
Надання порук (поручителств)	1,0	39,1	211,2	52,0	88,3	523,8	5455,0	9474,9	2433,3	559,0
Вартість укладених договорів фінансового лізингу фінансовими компаніями	9,7	1,7	16,5	257,4	20,2	67,3	153,4	673,8	1596,8	519,0
у тому числі юридичними особами-лізингодавцями	-	9634,4	31536,6	7181,0	6241,4	9754,4	12814,2	21519,3	24647,8	8728,4
Факторинг	6845,2	11702,9	10039,5	23525,7	16555,9	16887,5	31363,4	48105,0	56469,4	22562,1

* за 2019-2020 дані показники не обліковувалися у статистичних довідниках та офіційних джерелах.

Джерело: складено авторами на основі [7; 12; 14; 15].

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

У 2020 р. кількість зареєстрованих фінансових компаній становила 1020 од., що говорить про створення 769 нових компаній у порівнянні з 2011 р., що своєю чергою привело й до зростання їхніх активів. Це говорить про бурхливий розвиток цих фінансових установ, які надають позики, поруки та гарантії своїм клієнтам. Вартість наданих компаніями позик зростала в період з 2011 по 2019 рік і становила 79176,2 млн грн, однак у 2020 р. цей показник знизився до рівня 2857,3 млн грн, що на 50608,9 млн грн менше за показник у 2019 році. Щодо надання поручительств, то їхня вартість також мала тенденцію до зростання і в 2018 році становила 9474,9 млн грн, після чого спостерігається різке зниження показника.

Факторинг є вагомою часткою послуг фінансових компаній, проте тенденції зміни цього показника мало відрізняються від попередніх. Також, варто зазначити, що укласти договори з лізингу мають право не тільки юридичні особи – лізингодавці, а й інші фінансові компанії, що мають на це ліценцію. Тож, можна зробити підкреслити, що кількість фінансових компаній зростає, проте ефективність їх знизилася.

За показниками системи ломбардів в Україні їхню діяльність можна охарактеризувати як більш ефективну, ніж фінансових компаній та лізингодавців. Основні показники діяльності ломбардів в Україні за період 2011-2020 рр. наведено в табл. 5.

Таблиця 5

Основні показники діяльності ломбардів в Україні за період 2011-2020 рр.

Назва показника	Рік									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
К-сть ломбардів, од.	456	473	479	477	482	456	415	359	324	302
Активи за балансом, млн грн	1203,8	1558,4	1518,6	1710,3	2218,6	3317,7	3763,7	3721,3	4264,8	3866,8
Сума наданих фінансових кредитів під заставу, млн грн	7325,1	2338,2	8368,2	8410,8	12459,7	16718,0	16389,0	16442,3	18178,5	16571,0
Сума погашених фінансових кредитів, млн грн	7261,4	2325,5	8347,8	8202,3	12155,3	16414,7	16395,9	16139,7	17840,8	16629,9

Джерело: складено авторами на основі [7; 12; 14; 15; 19].

Згідно з табл. 5 за аналізований період спостерігається тенденція, що характеризується зменшення кількості ломбардів, якщо порівняти 2020 р. з 2011-м, то кількість зменшилась на 154 од. (або на 33,8 %), проте за аналогічний період активи за балансом збільшилися на 2663 млн грн (або на 2,2 %). Якщо подивитись на показники наданих фінансових кредитів під заставу (у 2020 р. він збільшився на 9245,9 млн грн у порівнянні з 2011 р.), то цей показник має тенденцію до зростання, таке збільшення обсягу ломбардного кредитування під заставу зумовленим тим, що підвищується рівень попиту на додаткові ресурси та недоступністю кредитів з інших джерел для людей із низьким рівнем доходів.

Проаналізувавши основні показники діяльності окремих суб'єктів, що діють на кредитному ринку України, можна виділити такі проблеми його функціонування:

- «банкоцентрованість» кредитної системи та кредитного ринку;
- недосконала законодавча база у сфері регулювання небанківських фінансових установ;

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

- висока частка простроченої заборгованості по кредиту;
- кризові явища в економіці;
- низька частка кредитування банками органів державної влади та небанківських фінансових установ;
- висока вартість грошових коштів;
- відсутність ефективних методів та інструментів управління кредитними ризиками;
- висока частка резервів за активними операціями банків;
- регіональні диспропорції розподілу кредитних коштів;
- значна валютизація кредитного ринку тощо.

Для вдосконалення функціонування та підвищення темпів розвитку кредитного ринку України, необхідно вжити заходи [6; 9]:

1. Удосконалення нормативно-правової бази у сфері регулювання кредитного ринку, посилення державного нагляду за фінансово-кредитними установами.
2. Стимулювання розвитку інструментів кредитного ринку.
3. Підвищення державних вимог щодо кваліфікації робітників фінансово-кредитних установ.
4. Розбудова ринкової інфраструктури, зокрема допоміжних інституцій, таких як кредитні бюро.
5. Пошук нових методів ідентифікації та управління кредитними ризиками.
6. Відновлення довіри населення до банківських та небанківських установ, оприлюднення публічної інформації у легкій та доступній для всього населення формі.
7. Розроблення загальнонаціональної концепції (стратегії) розбудови кредитного ринку в Україні.

Висновки та пропозиції. У межах цієї статті нами був здійснений аналіз основних показників діяльності різних суб'єктів кредитного ринку, а саме: банків, фінансових компаній, лізингодавців, кредитних спілок та ломбардів. Визначено та надано характеристику основних тенденцій їхнього розвитку, виділено проблеми, які гальмують функціонування цих суб'єктів кредитного ринку, що дозволило сформулювати основні напрями для подальшого розвитку та ефективного їх функціонування. З урахуванням вивченого, напрямом подальших досліджень вбачаємо аналіз закордонного досвіду в частині розбудови кредитного ринку.

Список використаних джерел

1. Алексєєв І. В. Гроші та кредит : навч. посіб. / І. В. Алексєєв, М. К. Колісник. – К. : Знання, 2009. – 253 с.
2. Аналіз показників діяльності кредитних спілок-членів ВАКС за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.vaks.org.ua/images/finanalitika_vaks/VAKS_2011_onovleno.pdf.
3. Белинська Я. В. Переваги кредитування інвестиційно-інноваційної діяльності на засадах державно-приватного партнерства в умовах глобалізації в Україні / Я. В. Белинська, Т. А. Калита // Економіка та держава. – 2018. – № 8. – С. 4–8.
4. Глущенко С. В. Гроші. Кредит. Кредитний ринок / С. В. Глущенко. – К. : НаУКМА, 2015. – 204 с.
5. Дзюблюк О. Грошово-кредитна політика в період кризових явищ на світових фінансових ринках / О. Дзюблюк // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 5. – С. 20–30.
6. Дубина М. В. Концептуальні підходи до підвищення рівня безпечності банківського платіжного середовища України / М. В. Дубина, І. В. Садчикова, І. О. Середюк // Бізнес Інформ. – 2020. – № 3. – С. 349–359.
7. Жигало І. І. Статистичне оцінювання розвитку фінансових Компаній в Україні / І. І. Жигало // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. – 2019. – № 2-3 (70-71). – С. 145–156.

8. Заруцька О. П. Міжнародний досвід та вітчизняна практика розвитку платформ Р2Р кредитування: проблеми та перспективи / О. П. Заруцька, А. О. Синюк // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2017. – Вип. 11(1). – С. 118–123.
9. Кичко І. І. Захист депозитів населення / І. І. Кичко, Н. В. Шаркаді // Фінанси України. – 2006. – № 2. – С. 122-127.
10. Маслова С. О. Фінансовий ринок: навч. посіб. / С. О. Маслова, О. А. Опалов. – Львів : Новий світ, 2002. – 304 с.
11. Міщенко С. Розвиток кредитування в посткризових умовах / С. Міщенко // Банківська справа. – 2013. – № 1. – С. 3–19.
12. Огляд ринків фінансових послуг та підсумки діяльності небанківських фінансових установ за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://forinsurer.com/files/file00425.pdf>.
13. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minfin.com.ua>.
14. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>.
15. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nfp.gov.ua>.
16. Савлук М. І. Гроші та кредит: підручник / М. І. Савлук. – К. : КНЕУ, 2006. – 744 с.
17. Ходаковська В. П. Ринок фінансових послуг: Теорія і практика : навч. посіб. / В. П. Ходаковська, В. В. Беляєв. – К.: ЦУЛ, 2002. – 616 с.
18. Шелудько В. М. Фінансовий ринок: підручник / В. М. Шелудько. – К. : Знання, 2015. – 535 с.
19. Шкварчук Л. О. Аналіз діяльності кредитних спілок на ринку фінансових послуг України [Електронний ресурс] / Л. О. Шкварчук, М. А. Цікайло // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2014. – № 811: Логістика. – С. 422–425. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/29576/1/062_422_425.pdf.

References

1. Aliksieiev, I.V., & Kolisnyk, M.K. (2009). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]*. Znannia.
2. *Analiz pokaznykiv diialnosti kredytnykh spilok-chleniv VAKS za 2011 rik [Analysis of performance indicators of credit unions-members of WACS for 2011]*. (n.d.). www.vaks.org.ua. https://www.vaks.org.ua/images/finanalitika_vaks/VAKS_2011_onovleno.pdf.
3. Belynska, Ya.V., & Kalyta, T.A. (2018). *Perevahy kredytuvannya investytsiino-innovatsiinoi diialnosti na zasadakh derzhavno-pryvatnoho partnerstva v umovakh hlobalizatsii v Ukraini [Benefits of crediting investment-innovative activity on the basis of the state-private partnership in globalization conditions in Ukraine]*. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, (8), 4–8.
4. Hlushchenko, S.V. (2015). *Hroshi. Kredyt. Kredytnyi rynek [Money. Credit. Credit market]*. NaUKMA.
5. Dziubliuk, O. (2009). *Hroshovo-kredytna polityka v period kryzovykh yavlyshch na svitovykh finansovykh rynkakh [Monetary policy in the period of the crisis on world financial markets]*. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, (5), 20-30.
6. Dubyna, M.V., Sadchykova, I.V., & Serediuk, I.O. (2020). *Kontseptualni pidkhody do pidvyshchennia rinvnia bezpechnosti bankivskoho platizhnoho seredovyshcha Ukrainy [The Conceptual Approaches to Improving the Security of the Banking Payment Environment of Ukraine]*. *Biznes Inform – Business Inform*, (3), 349–359.
7. Zhyhalo, I.I. (2019). *Statystychne otsiniuvannya rozvytku finansovykh Kompanii v Ukraini [Statistical evaluation of the financial companies development in Ukraine]*. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen – Bulletin of socio-economic research*, (2-3(70-71)), 145–156.
8. Zarutska, O.P., & Syniuk, A.O. (2017). *Mizhnarodnyi dosvid ta vitchyzniana praktyka rozvytku platform R2R kredytuvannya: problemy ta perspektyvy [International experience and domestic practice of development of P2P lending platforms: problems and prospects]*. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii «Ekonomika» – Visnyk of Dnipropetrovsk University. Economics series*, 11(1), 118–123.
9. Kychko, I.I., & Sharkadi, N.V. (2006). *Zakhyst depozytiv naseleennia [Protection of household deposits]*. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, (2), 122-127.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

10. Maslova, S.O., & Opalov, O.A. (2002). *Finansovyi rynek [Financial market]*. Novyi svit.
11. Mishchenko, S. (2013). Rozvytok kredytuvannia v postkryzovykh umovakh [Development of lending in post-crisis conditions]. *Bankivska sprava – Banking*, (1), 3–19.
11. Ohliad rynkiv finansovykh posluh ta pidsumky diialnosti nebankivskykh finansovykh ustanov za 2011 rik [Review of financial services markets and results of non-banking financial institutions for 2011]. (n.d.). <https://forinsurer.com/files/file00425.pdf>.
13. Ofitsiyni sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. (n.d.). <https://minfin.com.ua>.
14. Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official site of the National Bank of Ukraine]. (n.d.). <https://bank.gov.ua>.
15. Ofitsiyni sait Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh [Official site of the National Commission for State Regulation of Financial Services Markets]. (n.d.). <https://www.nfp.gov.ua>.
16. Savluk, M.I. (2006). *Hroshi ta kredyt [Money and credit]*. KNEU.
17. Khodakovska, V.P., & Bieliaiev, V.V. (2002). *Rynek finansovykh posluh: Teoriia i praktyka [Financial services market: Theory and practice]*. TsUL.
18. Sheludko, V.M. (2015). *Finansovyi rynek [Financial market]*. Znannia.
19. Shkvarchuk, L.O., & Tsikailo, M.A. (2014). Analiz diialnosti kredytnykh spilok na rynku finansovykh posluh Ukrainy [The analysis of credit union at the financial services market of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika» – Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»*, (811), 422–425. http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/29576/1/062_422_425.pdf.

Отримано 18.08.2021

UDC 336.77(477)

Iryna Sadchykova

PhD in Economics, Associate Professor of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: aspirant_chstu@ukr.net. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-5144-1306>

Researcher ID: [F-4936-2014](https://orcid.org/0000-0001-5144-1306)

Inna Khomenko

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: innakhomenko28@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-0839-4636>

Researcher ID: [F-3881-2014](https://orcid.org/0000-0002-0839-4636)

Anastasia Onoprienko

1st year Master's Student of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: onoprienko.anastasia.che@gmail.com

Anastasia Korytska

1st year Master's Student of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: koritskaya78@gmail.com

DETERMINANTS OF CREDIT MARKET DEVELOPMENT IN UKRAINE

Rapid economic growth in the country is impossible without the effective development of the credit market. Its key role is in attracting deposits and lending to borrowers, which in turn contributes to rapid growth of production, allows rapid renewal of fixed capital and is the driving force of the investment and innovation development.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

The urgency of studying the conditions of the credit market development in Ukraine is due to the fact that the entire financial market as a whole is bank-centered, and the stock market infrastructure at this stage of development is almost absent. Therefore, the main task of banking and non-banking institutions in this aspect is to find new effective approaches to investment and innovation support of all sectors of economy. It is important to thoroughly investigate how the credit market in Ukraine works in modern conditions, which will allow us to assess the impact of banks and other financial intermediaries on the economy development as a whole.

The purpose of this article is to determine the essence of the concept of "credit market" and its main components, analysis of key indicators of the development of institutions providing credit services in Ukraine (banks, credit unions, financial companies, lessors and pawnshops), highlighting the main problems that prevent effective building credit relations and providing recommendations for further development of the Ukrainian credit market.

In the course of the research, the essence of the concept of "credit market" was analyzed, its structural components were identified, and the subjects interacting in it were identified. The characteristics of the main tendencies of their development are determined and given, a number of problems that slow down the functioning of these credit market entities are identified, which allowed to form the main directions for their further development and effective functioning. Taking into account the studied materials, the direction of further research, we see the analysis of foreign experience in terms of the credit market development.

Keywords: credit market; credit system; stability and solvency; crediting; financial institutions.

Fig.: 3. Table: 5. References: 19.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)-211-217

УДК 334.736:336.72

JEL Classification: D14

Іван Колобердянко

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки,
природних ресурсів та економіки міжнародного туризму
Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

E-mail: koloberdjanko@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9339-3450>**Христина Золотова**

студентка

Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

E-mail: zolovaxa@ukr.net**ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ
ЯК ЧИННИК СТІЙКОСТІ ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ**

У статті розглянуто різні методологічні підходи вчених-економістів до визначення категорії «заощадження» й виділені провідні та ключові компоненти поняття; з'ясовано основні мотиваційні підходи й поведінкові концепції, що стимулюють домогосподарств заощаджувати. Продемонстровано обсяг та динаміку сукупних заощаджень у доходах населення України, а також обґрунтовано роль заощаджень у моделі сукупного грошового обороту та їхні форми розміщення. Досліджено сучасний стан та виконано аналіз динаміки депозитів резидентів України; виявлено причини, що спричиняють недостатню кількість депозитів домогосподарств. Надано рекомендації щодо засобів покращення рівня заощаджень серед громадян України.

Ключові слова: заощадження; домогосподарства; мотиви заощадження; поведінкова економіка; класифікація заощаджень; інвестиційні ресурси; депозит.

Рис.: 2. Табл.: 2. Бібл.: 11.

Постановка проблеми. Основним завданням сучасної внутрішньої політики держави є підвищення добробуту населення. Нині наслідком державної політики України є відсутність стійкого економічного зростання, яке позначається на доходах її громадян. У грошовому кругообігу дохід домогосподарств витрачається на споживання та заощадження. Певну частину заощаджень населення вкладає у фінансові активи, які трансформуються в інвестиції реального сектору економіки, що стимулює фінансово-кредитну систему. Тому аналіз сучасного стану обсягів заощаджень домогосподарств є необхідним для запобігання стагнації економіки в країні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Заощадження домашніх господарств завжди були й залишаються об'єктом досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців. Дослідження еволюції теорії заощаджень було розглянуто в роботі О. Косточки. Поведінку та роль домогосподарств у сфері заощадження вивчали такі закордонні вчені, як: П. Міштал, Е. Аврамова, Дж. Кейнс, Т. Крослі, К. Еммерсон, А. Лестер. Серед вітчизняних науковців, які присвятили свої роботи проблемі заощаджень, слід виділити О. Ватаманюка, Л. Примостку

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Попри велику кількість публікацій, існує необхідність у єдиному підході розуміння сутності заощаджень домогосподарств та їхній ролі в економіці країни з урахуванням сучасних реалій.

Метою статті є узагальнення поглядів учених-економістів щодо визначення «заощадження»; з'ясування основних мотивів до заощаджень; роль заощаджень у грошовому обороті та їхні форми розміщення; дослідження сучасного стану та аналіз динаміки заощаджень у доходах населення; пошук рішень щодо підвищення рівня заощаджень серед домогосподарств.

Виклад основного матеріалу. Заощадження посідають вагомe місце в економіці будь-якої держави. Унаслідок вивчення реальних економічних процесів теорія заощадження перебуває в постійному розвитку й уточненні. Еволюція визначення терміну різними економістами та школами «заощадження» наведено на рис. 1.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

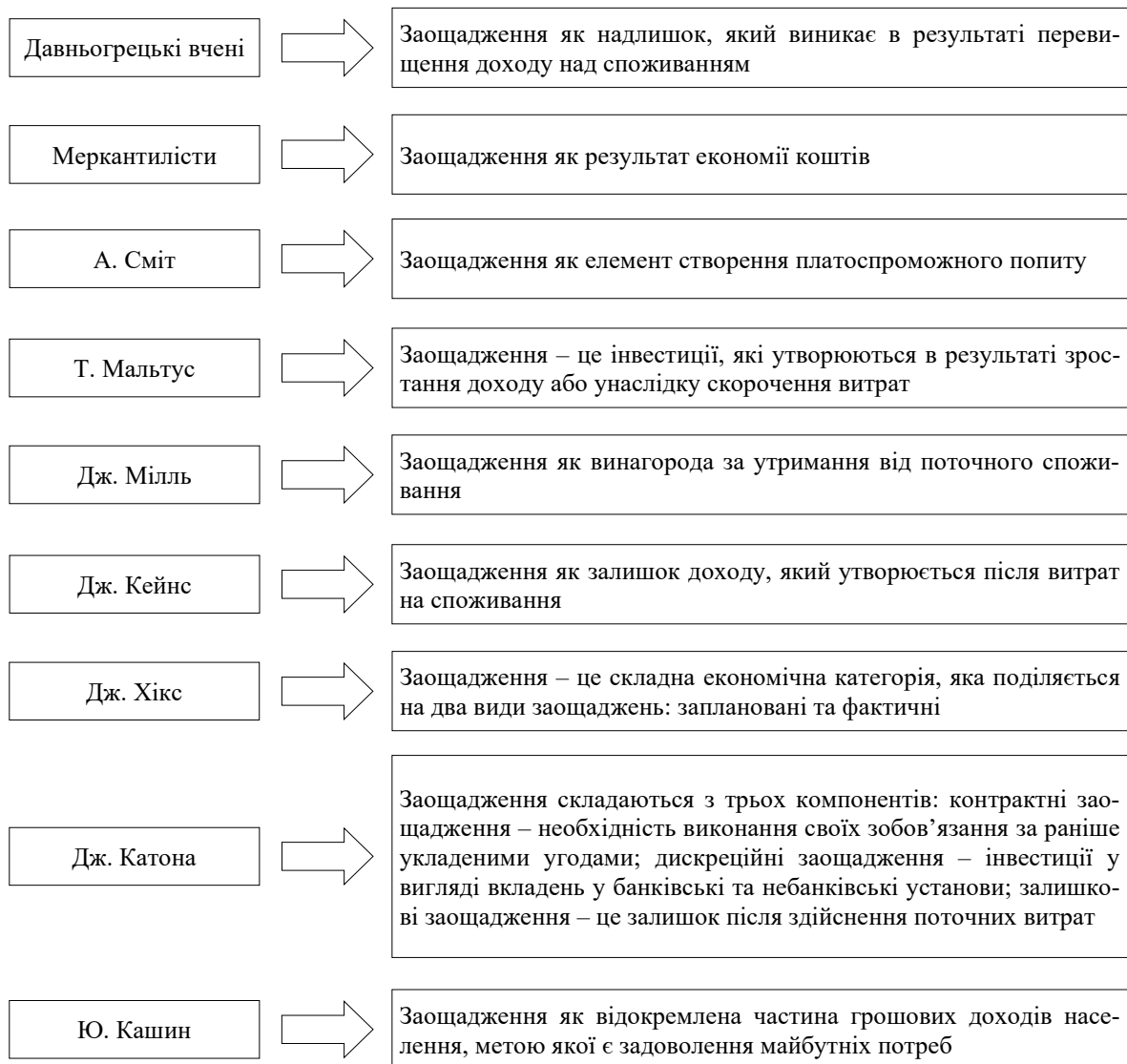

Рис. 1. Еволюція терміна «заощадження»

Джерело: складено авторами за [1].

Узагальнюючи викладене вище, можна дійти до висновку, що заощадження – це відокремлена частина грошових доходів економічних суб'єктів, яка спрямовується на майбутнє споживання та/або створення поточних інвестицій, для зростання доходів у майбутньому.

Основним джерелом інвестиційних ресурсів, які сприяють становлення фінансових відносин із різноманітними суб'єктами економіки, є домогосподарства. Згідно із Законом України № 2058-III, домогосподарство – сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти [2].

Існує взаємозв'язок між валовими внутрішніми заощадженнями й валовим внутрішнім продуктом. З іншого боку, зростання валового внутрішнього продукту не є причиною збільшення заощаджень [3].

Поштовхом до заощадження домогосподарств слугує мотив. Тобто є мотиваційний підхід до заощадження домогосподарств. Мотив залежить як від внутрішніх факторів, так і від зовнішніх. Але в економічній теорії відокремлюють причини, які частково залежать від цих факторів.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Основні мотиви до заощадження було визначено Дж. Кейнсом:

1. Застережливий мотив. Створення резерву на випадок непередбачених обставин;
2. Мотив життєвого циклу. Забезпечення майбутнього;
3. Мотив міжчасового заміщення. Забезпечення доходів у вигляді процента і використання ефекту зростання вартості майна, оскільки більшому реальному споживанню у майбутньому віддають перевагу над меншим поточним споживанням;
4. Мотив поліпшення. Можливість збільшувати свої видатки у майбутньому;
5. Мотив незалежності. Формування почуття незалежності і свободи дій;
6. Мотив підприємництва. Можливість здійснювати ризикові ділові операції;
7. Мотив спадку. Залишити спадок;
8. Мотив жадібності. Формування почуття скарності [4].

Аналізуючи мотиви, можна зауважити, що їхня спільна риса – це прагнення населення до стабільності в майбутньому, тому є необхідність звернути увагу на психологічний (поведінковий) чинник схильності до заощадження.

Останнім часом поведінкова економіка вплинула на міркування щодо заощаджень. Поведінкова економіка – це галузь економічної науки, що вивчає поведінкові аспекти прийняття економічних рішень, найважливішого етапу управління економічними процесами [5]. Найважливіші поведінкові концепції для заощаджень включають:

- Обмежена раціональність: зіткнувшись зі складним вибором, люди не беруться повноцінно аналізувати витрат та вигід для визначення оптимального рішення вони скоріше обирають варіант задовільний до їхніх потреб (наприклад, заощаджувати фіксовану суму щомісяця або фіксовану частку доходу).

- Теорія раціональних розрахунків: вважається, що люди можуть заощаджувати деякі форми доходу, якщо вони складають бюджет і категоризують витрати.

- Неприйняття втрат і реферні точки: якщо добробут залежить не від абсолютної суми, яку ми споживаємо, а від того, як змінюється споживання в порівнянні з якоюсь «реферною точкою», і якщо втрати призводять до більших витрат на добробут, ніж вигоди від еквівалентних прибутків, тоді заощадження можна розглядати як втрату купівельної спроможності, яка не компенсується вартістю майбутніх витрат.

- Непослідовність у часі та самоконтроль: дані лабораторних і польових експериментів свідчать про те, що люди можуть бути більш терплячими в майбутньому, ніж у сьогоденні, тобто вони значно знижують найближче майбутнє, але менше віддаляються від віддалених періодів. Люди можуть споживати сьогодні і мало заощаджувати, думаючи, що заощаджують у майбутньому. Але коли настає майбутнє, вони знову відкладають заощадження. У цьому сенсі низькі заощадження є проблемою самоконтролю – короткострокове бажання витратити долає довгострокове бажання заощаджувати. Причина, яка може допомогти пояснити низькі показники заощаджень, – це спокуса, оскільки люди хотіли б заощаджувати, але їм було б важко протистояти витратам накопичених активів [6].

Нині через вторгнення російських військ та COVID-19 обсяги заощаджень населення України перебувають на недостатньому рівні. У табл. 1 наведено обсяги й динаміка заощаджень населення України з 2016 по 2021 рр. Показник заощадження знаходився за допомогою різниці обсягу доходів і витрат населення. Державна служба статистики України не наводить показнику обсягу заощаджень домогосподарств.

Аналізуючи дані з табл. 1, спостерігаємо, що з 2016 відбувається поступове падіння обсягів заощаджень населення. У 2019-2021 рр. витрати населення перевищують доходи та фінансуються за рахунок заощаджень.

Таблиця 1

Обсяги доходів і заощаджень населення України у 2016-2021 рр.

Показник	Рік					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021 в I кварт.
Заощадження, млрд грн	12,6	30,6	31,5	-116,2	-17	-83,4
Частка заощаджень у доходах, %	0,6	1,2	1	-3,1	-0,43	-8,48
Доходи, млрд грн	2051,3	2652	3248,7	3699,3	3972,4	983,7

Джерело: складено авторами за [7].

Важливу роль у рівновазі попиту та пропозиції на фінансовому ринку відіграють заощадження та інвестиції. Аналізуючи рис. 2 можна дійти згоди, що заощадження домогосподарств – єдине джерело надходження коштів у фінансовий ринок, а чисті інвестиції фірм – це результат вкладів населення у фінансові активи. Таким чином, через розширення заощаджень збільшується розмах інвестиційного попиту і навпаки.

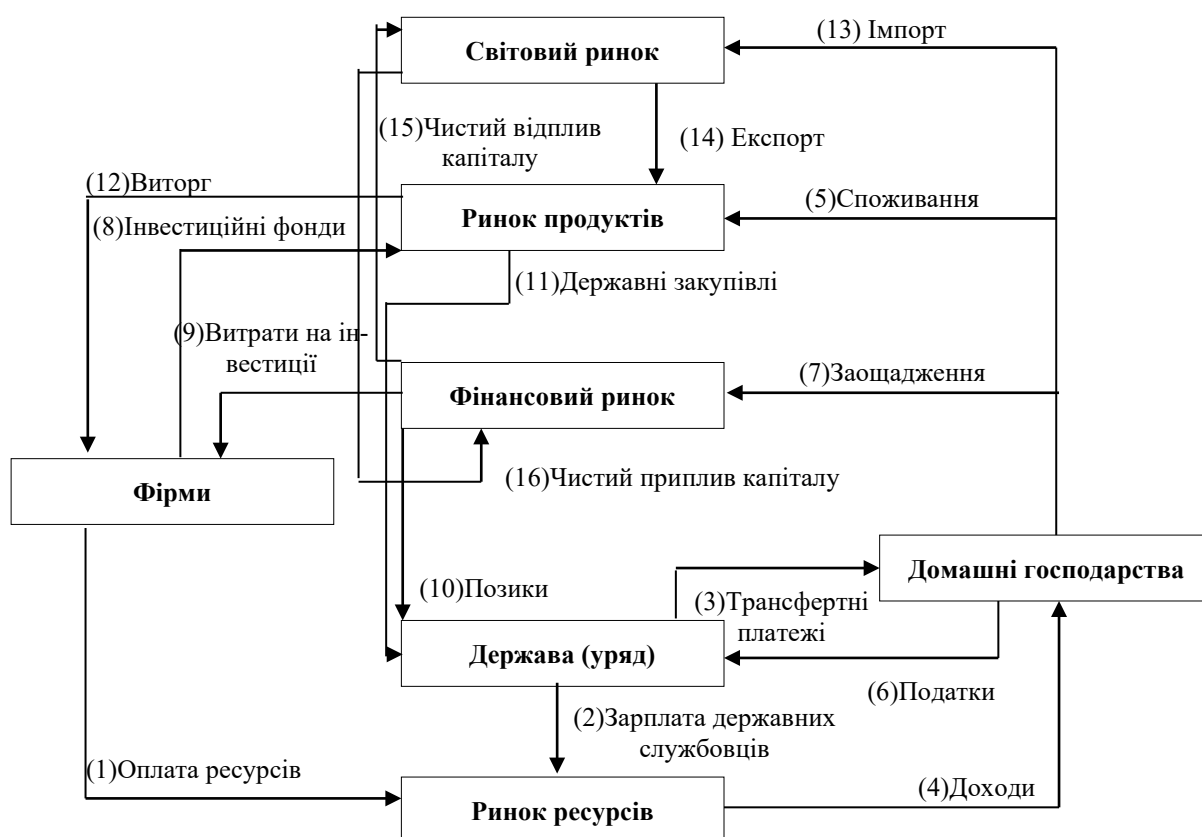

Рис. 2. Модель сукупного грошового обороту

Джерело: складено авторами за [8].

Розміщення заощаджень населення значною мірою залежить від довіри до фінансових установ та фінансової грамотності населення, економічного стану країни. У 2014 через обвал економіки, високу інфляцію й скорочення значної кількості банківських установ призвело до того, що кількість грошових вкладів скоротилась та поширювалась недовіра серед домогосподарств до фінансових установ. Нині завдяки започаткування стабілізаційних процесів довіра до фінансових установ повертається, як наслідок, банки знову наповнюються депозитами населення. Але аналізуючи зміну обсягу депозитів домогосподарств 2017-2021 рр. (табл. 2) спостерігаємо, що незважаючи на зростання загального обсягу депозитів частка депозитів домогосподарств має тенденцію до зниження.

Таблиця 2

Обсяги та динаміка депозитів резидентів України у 2017-2021 рр.

Показники	2017	2018	2019	2020	2021 (вересень)
Загальний обсяг депозитів млрд грн	89,88	93,3	107,16	134,81	141,46
Депозити домогосподарств млрд грн	47,22	50,17	54,23	67,47	68,06
Частка депозитів домогосподарств у загальному обсязі, %	52,5	53,7	50,6	50,05	48,11

Джерело: складено авторами за [9].

За результатами опитування населення за 2019 рік щодо його обізнаності у фінансових послугах України виявлені такі дані:

- 58 % громадян зацікавлені фінансовими послугами;
- 22 % – не мають банківських рахунків;
- 6 % – мають строковий рахунок;
- 13 % – зберігають значну частину коштів у банку;
- Для розміщення депозиту в банківських установах, українці зважають на такі чинники: наявність гарантії повернення вкладу (57 %), відгуки родичів та знайомих (52 %) і відсоткову ставку за вкладом (51 %);
- Зростає важливість інтернету й інтернет-майданчиків як джерела достовірної інформації про фінансові послуги тим самим зменшує важливість телебачення серед міського населення;
- Жителі сільської місцевості менше обізнані з нюансами функціонування фінансової системи. Це пояснюється меншим проникненням фінансових послуг серед цієї категорії українців. Серед каналів комунікації, які варті їхньої довіри, жителі сіл частіше вибирають телебачення (45 %) [10].

Висновки і пропозиції. Таким чином, теорія заощадження досліджувалась з того часу, коли зародилась економіка й автори з різних шкіл по-своєму інтерпретували поняття «заощадження». Спонуванням до заощадження слугує мотив, основну типологію було запропоновано ще Дж. Кейнсом, але нині поведінкова економіка надала нові концепції для розгляду цього питання. При перетворенні заощаджень у фінансовий актив зрештою може привезти до підвищення ВВП. На сучасному етапі заощаджувана поведінка домогосподарств України перебуває у недостатньому рівні, в основному це пов'язане з недовірою населення до фінансових установ і розвитком тіньової економіки (витрати перевищують доходи). Для підвищення рівня заощаджень серед домогосподарств авторами наведено такі основні пропозиції.

По-перше, необхідно надати більш надійний захист клієнтів фінансових установ, наприклад, збільшити суму відшкодування вкладів. Згідно зі статтею 26 закону № 4452-VI сума граничного розміру відшкодування коштів за вкладами не може бути меншою за 200 000 гривень [11]. Тобто при ліквідації банку максимальна сума відшкодування клієнтам дорівнює 200 000 гривень і вкладники з мільйонними депозитами можуть лише розраховувати на суму, що вказана вище.

По-друге, належна основа для дій визначається знаннями населення про те, як складати бюджет, виділяти витрати та інвестувати. Таку інформацію слід доводити до населення в таких формах, які відповідають їхній місцевій культурі, віку і статті. Важливу роль у наданні впливу на поведінку відіграють навчальні заклади, підприємства, неурядові організації, а також засоби масової інформації. Більшу увагу треба акцентувати на дітей і молодь, бо саме вони – майбутнє країни.

По-третє, проаналізувавши джерело [6], необхідно звернути увагу на такий інструмент, як «соціальний маркетинг». Соціальний маркетинг – це маркетинг, який створений для підтримки чи зміни поведінки людей для покращення добробуту населення загалом. Тобто для вирішення проблеми необхідно розробити соціальні опитування серед дорослого населення для визначення факторів, що впливають на їхню спроможність до заощадження у фінансові активи, щоб у подальшому розвитку розробити концепцію для просування соціально бажаної поведінки.

Список використаних джерел

1. Косточка О. О. Генезис та еволюція теорії заощаджень / О. О. Косточка // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – № 11. – С. 117-120.
2. Про Всеукраїнський перепис населення [Електронний ресурс] : Закон України від 19.11.2000 р. № 2058-III. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14>.
3. Misztal P. The Relationship between Savings and Economic Growth in Countries with Different Level of Economic Development / P. Misztal // Financial Internet Quarterly. – 2011. – Vol. 7, Is. 2. – Pp. 17-29.
4. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / пер. с англ. А. Г. Милейковского, И. М. Осадчей. – М. : Прогресс, 1978. – 494 с.
5. Вегера С. А. Поведінкова економіка – особлива галузь економічної теорії / С. А. Вегера // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 2. – С. 4-16.
6. Crossley T. Raising household saving / T. Crossley, C. Emmerson, A. Leicester. – London : The British Academy, 2012.
7. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Ватаманюк О. В. Заощадження в економіці України: макроекономічний аналіз : монографія / О. В. Ватаманюк. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 536 с.
9. Дані статистики фінансового сектору. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial>.
10. Звіт за результатами дослідження «Обізнаність споживачів фінансових послуг України про систему гарантування вкладів – 2019». Травень 2020. Київ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.fg.gov.ua/storage/editor/files/dgf-survey-18may2020-ua-covers_1594302558.pdf.
11. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.

References

1. Kostochka, O.O. (2015). Henezys ta evoliutsiia teorii zaoshchadzen [Genesis and evolution of the theory of savings]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 11, 117-120.
2. Pro Vseukrainskyi perepys naseleння [On the all-Ukrainian population census], Law of Ukraine № 2058-III (on October 19, 2000). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14>.
3. Misztal, P. (2011). The Relationship between Savings and Economic Growth in Countries with Different Level of Economic Development. *Financial Internet Quarterly*, 7(2), 17–29.
4. Kejns, Dzh. M. (1978). *Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta i deneg [General theory of employment, interest and money]*. Progress.
5. Vegera, S.A. (2004). Povedinkova ekonomika – osoblyva haluz ekonomichnoi teorii [Behavioral economics is a particular area of economic theory]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, (2), 4–16 [in Ukrainian].
6. Crossley, T. F., Emmerson, C., & Leicester, A. (2012). *Raising household saving*. British Academy Policy Centre, Institute for Policy Studies.
7. State Statistics Service of Ukraine. <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Vatamaniuk, O.V. (2007). *Zaoshchadzhennia v ekonomitsi Ukrainy: makroekonomichnyi analiz [Savings in the economy of Ukraine: macroeconomic analysis]*. LNU im. I. Franka.
9. Dani statystyky finansovoho sektoru [Financial sector statistics]. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial>.

10. Report on the results of the study "Awareness of consumers of financial services of Ukraine about the deposit guarantee system – 2019". (May 2020). https://www.fg.gov.ua/storage/editor/files/dgf-survey-18may2020-ua-covers_1594302558.pdf.

11. Pro systemu harantuvannia vkladiv fizychnykh osib [On the System of Guaranteeing Natural Person Deposits], Law of Ukraine № 4452-VI (on February 23, 2012). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.

Отримано 14.08.2021

UDC 334.736:336.72

Ivan Koloberdyanko

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Economics,
Natural Resources and Economics of International Tourism
Zaporizhzhia National University (Zaporozhzhia, Ukraine)
E-mail: koloberdjanko@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9339-3450>

Khrystyna Zolotova

Student
Zaporizhzhia National University (Zaporozhzhia, Ukraine)
E-mail: zolovaxa@ukr.net

HOUSEHOLD SAVINGS AS AN ELEMENT OF A SUSTAINABLE STATE ECONOMY

The household savings was, and still remains, the object of research by foreign and local scientists. However, despite the large number of research, there is a need for a more detailed consideration of the household savings in modern realities and review of factors that influence it. In circular flow of income, households act rationally, they do not spend all their income on consumption, which is why part of their income they save. The household invests a certain part of its savings in financial assets, which are transformed into investments of the real sector of the economy, which stimulates the financial and credit system. Currently, the consequence of Ukraine's state policy is the lack of sustainable economic growth, which affects the income of its citizens. Therefore, the analysis of the current state of household savings is necessary to prevent stagnation of the economy in the country. The objective of the article is to summarize economists' views of on the definition of "savings"; finding out the main motives for savings; the role of savings in money turnover and their forms of placement; research of the current state and analysis of the dynamics of savings in household incomes; finding solutions to increase savings among households. The theory of savings has been studied since the beginning of economics, and authors from different schools have interpreted the concept of "savings" in their own way. The motivation to save is a motive, the main typology was proposed by John Maynard Keynes, but now behavioral economics has provided new concepts to address this issue. When converting savings into a financial asset, it can lead to an increase in GDP. At the present stage, the saving behavior of Ukrainian households is insufficient, mainly due to public distrust in financial institutions and the development of the shadow economy (expenditures exceed incomes). To increase the level of savings among households, the authors present the following main proposals: providing more reliable protection for clients of financial institutions; developing financial literacy among all segments of the population; developing a concept to promote socially desirable behavior.

Keywords: savings; households; savings motives; behavioral economics; classification of savings; investment resources; deposit.

Fig.: 2. Table: 2. References: 11.

DOI: 10.25140/2411-5215-2021-3(27)218-228

UDC 657.6

JEL Classification: M40, M49

Kateryna Hnedina

PhD in Economics, Assistant Professor,
Assistant Professor of the Department of Accounting, Taxation and Audit
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: gkv2015oa@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9471-0932>
ResearcherID: [AAF-2985-2019](https://orcid.org/0000-0001-9471-0932)

Anastasia Shelest

Master's Degree Student
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)
E-mail: shelestanastasiia60@gmail.com

SYSTEM OF INTERNAL QUALITY CONTROL OF AUDIT SERVICES: FEATURES OF FORMATION AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT IN AUDIT FIRMS

The article focuses on the research of the peculiarities of formation of the internal quality control system of audit services. The approaches to the interpretation of the term "quality of audit services" are reviewed. The legal framework that regulates the quality control of audit services is systematized. The requirements of international standards are described and the key stages of formation of the system of internal quality control of audit services are outlined. The necessity of defining the internal policies and procedures, formation of internal standards for ensuring the quality of audit services is substantiated. The directions of improvement of the system of internal quality control in the audit firms of Ukraine are determined.

Keywords: audit; quality of audit services; quality control; internal quality control system; audit firm.

Fig.: 2. Table: 3. References: 24.

Target setting. The issue of quality assurance plays a key role in building trust in the performance of audit firms and maintaining their reputation in the audit market. The quality of audit services depends on an effectively built system of internal control at the level of audit firms, as well as the performance of audit tasks by all employees of the audit firm within the approved quality policy of the audit firm. The research of the features of the internal quality control system of audit services will identify “bottlenecks” and allow to define areas for improvement of such systems.

Actual scientific research and issues analysis. The investigation of the quality control policy in the audit sphere is the core issue in the scientific works of such national scientists as: B. Burkynskyi, L. Rybalko-Rak, I. Markina, Yu. Makohon, V. Momot, O. Cherneha, O. Horlenko, O. Koshonko, I. Mazur, T. Sokolska, as well as foreign scientists: E. Deminh, D. Dzhuran, K. Isikavy, M. Koul, T. Konti, F. Krosbi, A. Feyhenbaum, Yu. Adler, V. Versan, O. Hlychev, O. Hludkin, S. Pankova, V. Lapidus. Improvements in the quality management mechanism of audit services and quality control were carried out in the research works of such scientists, as: O. Redko, N. Proskurina, I. Pylypenko, F. Butynets, N. Dorosh, O. Lubenchenko, M. Azarskaya, A. Hlushchenko, D. Yeremenko and many others.

Uninvestigated parts of general matters defining. Despite the essential scientific achievements in the field of quality management of audit services, internal quality control systems of Ukrainian audit firms need to be improved. It cases the relevance and timeliness of this research.

The purpose of the article is to research the peculiarities of the formation of the system of internal quality control of audit services and identify directions for improvement of this system.

The **tasks** of the research, that were set and solved, are:

- to review the approaches to the definition of the category “quality of audit services”;
- to systematize the normative documents that regulate the issues of audit quality control;

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

- to analyze the conceptual approaches to the formation of a system of internal quality control of audit services;
- to define the directions of improvement of the quality control system at Ukrainian audit firms.

The statement of basic materials. According to the International Standard on Quality Control 1 “Quality Control for Firms that Perform Audits and Reviews of Financial Statements, and Other Assurance and Related Services Engagements” (ISQC 1) [1; 2] the purpose of quality assurance of audit services is “to establish and maintain a quality control system that would provide it with sufficient confidence that: the firm and its personnel operate in accordance with professional standards, legal and regulatory requirements; and the reports provided by the firm or the engagement partners are appropriate” [1; 2].

Approaches to the interpretation of the term “quality of audit services” by national scientists are presented in table 1.

Table 1

Approaches to the interpretation of the term “quality of audit services”

№	Authors	Interpretation of the term* / Source
1.	O. Redko	“The quality of audit services is the systematic observance of real professional independence, the requirements of current legislation and requirements of auditing standards, compliance with the code of professional ethics” [3]
2.	F. Butynets, N. Malyuha, N. Petrenko	“Quality in audit practice should be understood as the maximum satisfaction of information needs of users by the results of work performed by the auditor, services and related audits in accordance with the interests of the owner, society and specific customer within the requirements of current legislation of Ukraine, audit standards and Code of Professional Ethics of Auditors” [4]
3.	O. Sukha and O. Marchuk	“The quality of services guarantees public confidence in the work of auditors, who, in turn, must demonstrate to the supervisory authorities the adequacy of their duties” [5]
4.	D. Yeremenko	“Qualitative audit is an audit that is fully compliant with the requirements of auditing standards, because only through quality can ensure” accounting and other rules (internal regulations) of business entities in accordance with the requirements of users to the actual level of their reliability” [6]
5.	N.M. Proskurina, V.P. Kovalenko	“The main criterion for the quality of audits is compliance with auditing standards, but the presence of one criterion does not allow a full assessment of its quality. The quality of the audit must be considered in terms of, firstly, whether the audit services provided are "audited" and, secondly, whether the customer's needs to establish the objectivity of the financial information are met” [7]
6.	V.V. Ryadska	“Fundamental quality of audit - independence is manifested through the fact that audit services can reduce the information risks of users of financial statements by providing the latter with a certain level of confidence (sufficient or limited)” [8]

* it is translated by the authors.

Source: it is systematized by the authors based on [3-8].

Analyzing the interpretations of the term, we can conclude that the quality of audit services is a system of measures and procedures, which ensure that the needs of the audit client are met by the auditor's compliance with applicable law, auditing standards and professional ethics. The quality of the conducted audit procedures builds trust in the auditor and the audit firm.

According to ISA 220 “Quality Control for an Audit of Financial Statements” [9], the quality of audit services is formed from ethical, organizational, and methodological components. Audit firms should implement quality control policies and procedures to ensure that users are confident in their professional standards for the provision of audit services. The nature, scope of policies and procedures for quality control of the firm depend on factors such as the size and peculiarities of its practice, geographical branching, organizational structure, and considerations of the cost of services [10]. ISA 220 [9] recommends that audit entities apply those control procedures that are appropriate for each particular entity that is the

customer of the audit services. The very concept of “quality control” is a system of control of external and internal management in order to prevent auditors and audit firms from violating current legislation and audit ethics [11; 12]. ISQC1 defines the firm’s responsibility for its quality control system for financial audits and reviews. The quality control system consists of policies designed to achieve the following objectives of establishing and maintaining a quality control system that provides it with sufficient confidence that: 1) the firm itself and its staff act in accordance with professional standards, legal and regulatory requirements; 2) the reports provided by the firm or task partners are appropriate to the circumstances [2].

Quality control of audit services includes two components: control of the organization of the audit company and control of the order. The first component assumes the presence of a certain structure that meets the established requirements. The quality control policy in the audit firm provides for certain areas of organization of the process of providing services and quality control [13]. Therefore, let's generalize the regulation of quality control system of audit services in Ukraine (Table 2). First of all, the internal quality control system of audit services is regulated in accordance with International Standards on Auditing [14].

Table 2

Legal requirements for quality control of audit services in Ukraine

Standards and legal documents	Basic regulations for quality assurance
<i>International Standard on Quality Control (ISQC) 1, “Quality Control for Firms that Perform Audits and Reviews of Financial Statements, and Other Assurance and Related Services Engagements”</i>	The Standard defines the firm's responsibility for its quality control system for audits and reviews of financial statements, as well as other assurance and related services [2]
<i>International Standard on Auditing (ISA) 220, “Quality Control for an Audit of Financial Statements”</i>	The Standard describes the overall responsibility of the independent auditor when auditing the financial statements. Describes the common objectives of the independent auditor, as well as the nature and scope of the audit, contains requirements that establish the general responsibilities of the independent auditor in relation to all audits, including the obligation to follow the ISA [9]
<i>Handbook of the International Code of Ethics for Professional Accountants (including International Independence Standards)</i>	The Code establishes five fundamental principles to be complied with by all professional accountants, the high-quality ethics standards are defined [15]
<i>Law of Ukraine "On Audit of Financial Statements and Audit Activities"</i>	The Law defines the legal basis for the audit of financial statements in Ukraine and regulates the relations arising from its implementation [16]
<i>Regulations on national practice of quality control of audit services I "Organization of audit quality control systems by audit firms and auditors"</i>	The Regulations establish requirements for the organization of quality control systems for audit services and provide recommendations for effective implementation of such quality control systems in audit practice [17]
<i>Conceptual basis of audit control in Ukraine</i>	The document defines the key area of audit control in Ukraine and measures to ensure the quality of audit services [18]

Sources: [2; 9; 15-18].

The purpose of ISA 220 is to establish standards for quality control procedures at the level of tasks that provide reasonable assurance, the auditor's responsibility for quality control procedures for auditing financial statements [9]. The purpose of ISQC 1 is to set standards and provide guidance on a firm's responsibility for its quality control system for audits and reviews of financial statements, as well as other assurance engagements and related services [2]. That is, the fundamental difference between ISA 220 and ISQC 1 is that the former governs the responsibilities of staff and determines the application of quality control procedures for assurance engagements, and the latter regulates the responsibilities of the audit

firm and determines the application of not only audit quality control procedures, but also, the provision of related services. In both standards, the object of management is internal quality control, which should provide a division of functions, responsibilities, and areas of activity of audit staff, which would achieve the highest quality in the provision of services [1; 14].

It is to be noted, that quality control of audit services is implemented at two levels: external and internal. In accordance with the Law of Ukraine “On Audit of Financial Statements and Audit Activities”, external quality control of audit services is carried out by auditing the quality of audit services of audit entities regarding their compliance with international auditing standards, the principle of independence, efficiency of internal audit quality control system, requirements of this Law [16]. Internal quality control involves the formation of a quality assurance system at the level of the audit firm, responsible for its organization.

According to Regulations on national practice of quality control of audit services 1 “Organization of audit quality control systems by audit firms and auditors” [17], when appointing persons who will conduct a review of quality control of the task, the audit firm should consider [17]: their professional qualifications required to perform such an examination, including the necessary experience and authority; to what level such a person can be involved in consultations on the task without violating its objectivity.

In order to ensure the relevant quality level of audit services, the audit firms also form internal standards. These include the policies and procedures for ensuring the independence and internal quality control of services provided by the audit firm. This document defines a quality control system that ensures that the firm and its personnel act in accordance with professional standards, regulatory and legal requirements, and that the reports provided by the firm or partner on assignment to existing customers are appropriate [19].

An internal standard of an audit firm is a document that specifies the algorithm for conducting an audit and registration of audit results. Such standards should be established to ensure the effectiveness of the firm's provision of audit services. “Internal standards are a set of internal instructions of considerable volume, which are constantly adjusted in order to improve and change the environment of their application” [20]. The formation of internal standards should take into account such features as [20]: 1) standards may not contradict international auditing standards and legislative and regulatory documents of Ukraine; 2) the requirements of internal standards may not be lower than the requirements of international auditing standards and legislative and regulatory documents of Ukraine. Internal standards should complement, specify, and clarify the provisions of International Standards on Auditing. Internal audit standards are the part of the organizational and administrative documentation and internal control system of the audit firm [21].

One of the most important principles of auditing is the principle of independence [15], strict adherence to which speaks of the professionalism of the auditor and his high competitiveness in the market of audit services. Therefore, the firm should obtain written confirmation from all members of the audit team of compliance with the principle of independence from potential clients, namely “Assessment of independence of the firm from potential clients”, which contains a list of threats to independence, the possibility of their presence and precautions to eliminate threats independence from potential customers to perform the task of providing confidence. To ensure the independence of the auditor, we propose to form and implement a “Questionnaire for compliance with policies and procedures regarding the independence of audit staff” (Figure 1). Such a questionnaire will allow to verify the auditor's compliance with the staff's independence policies and procedures.

QUESTIONNAIRE

Adherence to fundamental ethical principles, policies, and procedures regarding the independence of audit firm employees

1. Name and surname.
2. Position
3. Do you have a direct family relationship with members of the governing bodies of business entities - clients of the firm? (If so, specify which ones) have /don't have
4. Do you have personal property interests of the company's business entities? (If so, specify which ones) have /don't have
5. Are you a member of the governing bodies, founder, or owner of business entities - clients of the firm? (If so, specify which ones) yes/no
6. Do you work part-time for business entities - clients of the firm? (If so, specify which ones) yes/no
7. Do you have other grounds (specify which) that do not allow you to perform audit tasks in accordance with the ethical requirements of the Code of Ethics for Professional Accountants? have / don't have

I _____ certify that during the audit task I will follow the ethical principles regulated by the Code of Ethics for Professional Accountants [15]

Date _____

Signature _____

Fig. 1. Questionnaire on the analysis of ensuring compliance with ethical principles and the principle of independence of the staff of the audit firm
Source: it is formed by the authors.

One of the main criteria for audit quality is the auditor's compliance with regulatory requirements. In European countries a quality audit is recognized that meets the standards and principles of auditing. It should be noted, that "audit quality criteria should be determined depending on the terms of the contract for audit in accordance with the requirements of the audit client" [22].

The results of research of the requirements for the quality of audit services allows to identify areas for improving quality management in Ukrainian audit firms. Directions for improving the system of internal quality control in audit firms are summarized in Table 3.

Table 3

Directions for improving the system of internal quality control in Ukrainian audit firms

<i>Directions</i>	<i>Complex of actions</i>	<i>Results</i>
1	2	3
<i>Improving the internal control in general</i>	Rational distribution of responsibilities to the members of the task group and time to complete the task	Rational use of time and improving the quality of certain audit procedures
	Customer order planning	Quality improvement of task performance
	Consideration of complaints and suggestions from their customers	Error diagnostics and identifying areas for service quality growth
	Professional training of persons responsible for internal control and periodic redistribution of responsibilities between them	High level of professionalism of the staff, avoidance of abuse and improving the efficiency of the internal control system
	Regulation of functioning of internal control system on the basis of special schemes of sequence of operations	Division of responsibilities, definition of methods, control procedures and rules that determine the order of the internal control
	Diagnosis and forecasting of threats of ethical principles	Timely elimination or reduction of the risk of threats, ensuring the provision of audit services in compliance with fundamental ethical principles

The end of table 3

1	2	3
<i>Formation and improvement of internal policies and regulations</i>	Formation and use of a “Questionnaire for compliance with policies and procedures regarding employee independence” (Figure 1)	Ensuring the absence of threats to ethical principles in the performance of the audit engagement and assurance of the independence of auditors
	Formation and implementation of “Auditor's (Assistant Auditor's) Memorandum on Fundamental Ethical Principles” (Figure 2)	Formation of the culture of quality in the audit firm, ensuring the independence of auditors
	Formation of a general working document on the acceptance and continuation of the relationship with the client	Defining the clear regulation of the relationship with the client, avoiding misunderstandings in further audit cooperation
<i>Improving personnel management</i>	Leasing of personnel or provision of personnel for temporary lease	Cost savings; concentration of personnel service efforts; obtaining special knowledge
	Definition of a clear procedure for hiring staff, testing knowledge, and assessing skills, adherence to this procedure when hiring in the firm	Hiring the highly qualified staff with excellent skills and knowledge, who are focused on the quality of services and protect the company's reputation in the audit market
	Implementation of sanctions aimed at those auditors who perform audit tasks in violation of quality requirements	Increasing the responsibility of individuals during the task, achieving the effectiveness of the audit procedures, ensuring the quality of audit services

Source: it is formed by the authors.

Adherence to ethical principles should be a priority for the audit firm, so work with a particular client or its continuation should be analyzed for violations of ethical principles. In order to disseminate ethical principles among the employees of the audit firm, it is also advisable to form a “Memorandum to the auditor (assistant auditor) on fundamental ethical principles” (Figure 2). The implementation of this document in the audit firm will remind each member of the team of the obligation to adhere to the principles of ethics and independence during the audit tasks.

In order to ensure the quality of audit services it is necessary to form a culture of quality by conducting training seminars for employees of the audit firm, discussion of situations that pose a threat to the quality and which auditors encounter in practice. Great attention should be paid to the selection procedure of the staff, defining a system of criteria for assessing their knowledge and skills, as well as emphasizing the importance of self-control during the audit services [23].

It is to be noted, that the International Auditing and Assurance Standards Board has set the new requirements for quality management of audit services. The current standards (International Standard on Quality Control 1 and International Standard on Auditing 220) will be replaced by new standards from December 15, 2022 [24]. These new quality management standards include: 1) International Standard on Quality Management 1, Quality Management for Firms that Perform Audits or Reviews of Financial Statements, or Other Assurance or Related Services Engagements; 2) International Standard on Quality Management 2, Engagement Quality Reviews; 3) International Standard on Auditing 220 (Revised), Quality Management for an Audit of Financial Statements; 4) Conforming Amendments to ISAs and Related Materials Arising from the Quality Management Projects [24]. It causes the necessity and relevance of the future investigations in the sphere of quality management of audit services.

The auditor (auditor's assistant), the staff of the audit firm must be honest and frank, objective, competent, adhere to the requirements of confidentiality, of the principles of independence and professional conduct, to improve their knowledge and skills, to provide audit services in compliance with ISA, legal regulations, internal standards, and policies of the firm, to perform audit tasks in compliance with the principles of professional skepticism.

A professional accountant must adhere to the following fundamental ethical principles [15]

<i>Ethical principles</i>	<i>The essence of the principles</i>
<i>Integrity</i>	Be straightforward and honest in all professional and business relationships.
<i>Objectivity</i>	Do not compromise in professional or business judgments due to bias, conflict of interest or excessive influence from others.
<i>Professional Competence and Due Care</i>	Achieve and maintain professional knowledge and skills at the level necessary to ensure that the client or organization receives competent professional services based on knowledge of modern technical and professional standards, current legislation. Act diligently and in accordance with current technical and professional standards.
<i>Confidentiality</i>	Respect the confidentiality of information obtained as a result of professional and business relationships.
<i>Professional Behavior</i>	Comply with applicable laws and regulations and avoid any conduct that, as a professional accountant knows or should know, could discredit the profession.

*I _____ get acquainted with all guidelines and regulations of Handbook of the International Code of Ethics for Professional Accountants (including International Independence Standards).
Date _____ Signature _____*

Fig. 2. Auditor's (Assistant Auditor's) Memorandum on Fundamental Ethical Principles

Source: it is formed by the authors based on [15].

Conclusions and recommendations. The research of the peculiarities of the organization of internal quality control of audit services allows to form the following conclusions:

1. The quality of audit services is a system of procedures to meet the needs of the customer of such services with appropriate compliance with the auditor of legal regulations. The quality control of audit services is performed in accordance with such international standards, as ISQC 1 and ISA 220. The ISQC 1 is designed to review the firm's responsibility for its quality control system for audits and review of financial statements, as well as other assurance engagements and related services. The ISA 220 defines the auditor's special responsibility for quality control procedures for auditing financial statements during the audit task. The Law of Ukraine "On Audit of Financial Statements and Audit Activities" describes the features of ensuring the quality control of audit services in Ukraine.

2. In addition to the audit firm's compliance with international standards and Ukrainian legislation, it is important to document the independence and internal control over the quality of services, as well as staff selection, to ensure the auditor's independence, resolve differences of opinion during the task, to monitor the compliance of quality control policies and procedures. The formation of such internal standards ensures the effectiveness of the firm's provision of audit services.

3. Adherence to ethical principles by the auditor in the performance of core duties is a priority. The auditor must be disinterested in forming opinion during audit services. In order to exclude the fact of interest, it is necessary to check the auditor and the audit client before

starting work to eliminate the threat to independence. It is important that such control procedures should be regular and should be conducted not only immediately before working with the client. Such regularity can not only identify violations, but also prevent them, identify, and eliminate the causes and find opportunities to improve the work of auditors, methods and procedures, increase the quality of audit services and ensure the confidence of external and internal users in audit opinion.

References

1. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh. Vydannia 2016–2017 rokiv. Chastyna 1 [Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements. 2016–2017 Edition. Vol. 1]. [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%201\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%201(1).pdf).
2. International Standard on Quality Control (ISQC) 1, “Quality Control for Firms that Perform Audits and Reviews of Financial Statements, and Other Assurance and Related Services Engagements”. <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2020-Handbook-Volume-1.pdf>.
3. Redko, O. (2009). Yakist audytorskykh posluh: filosofiya ta mifolohiya [Quality of audit services: philosophy and mythology]. *Accounting and audit*, (1), 46-54.
4. Butynets, F.F. (Ed.), Malyuha, N.M., & Petrenko, N.I. (2004). Audyt: stan i tendentsii rozvytku v Ukraini [Audit: the state and trends in Ukraine]. ZhSTU.
5. Sukha, O.R., & Marchuk, O.V. (2007). Problemy i perspektyvy kontrolyu yakosti audytu v Ukraini [Problems and prospects of audit quality control in Ukraine]. *Bulletin of the National University of Water Management and Environmental Sciences. Collection of scientific works*, (3(39)), 290-297.
6. Yeremenko, D.V. (2010). Yakist audytorskykh posluh v Ukraini [Quality of audit services in Ukraine]. *Accounting and Finance of AIC: International scientific and production journal*, (2), 94-96.
7. Proskurina, N.M., & Kovalenko, V.P. (2010). Yakist audytorskykh posluh v Ukraini: realiyi ta perspektyvy [Quality of audit services in Ukraine: realities and prospects]. *Economic Journal XXI*, (9–10), 53–57.
8. Ryadska, V.V. (2012). Hnoseolohichnyi analiz katehorii yakosti audytorskykh posluh [Epistemological analysis of the category of quality of audit services]. *Formation of market economy*, (28), 422-432.
9. International Standard on Auditing (ISA) 220, “Quality Control for an Audit of Financial Statements”. <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2020-Handbook-Volume-1.pdf>.
10. Honcharuk, S.M., & Shot A.P. (2011). Kontrol yakosti audytorskykh posluh [Quality control of audit services]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, 21.9, 156-160.
11. Butynets, F.F. (2006). *Audyt: pidruchnyk dlya studentiv spetsialnosti “Oblik ta audyt” vyshchykh navchal'nykh zakladiv [Audit: a textbook for students majoring in “Accounting and Auditing” in higher education]*. 3rd ed. Ruta.
12. Kozak, V.Ye., & Ponomarov, A.A. (2010). Kontrol yakosti audytorskykh posluh [Quality control of audit services]. *Bulletin of Khmelnytsky National University*, 3(5), 220-223.
13. Hutsalenko, L., & Pryshlyak, N. (2010). Kontrol yakosti audytu u vitchyznyanykh ta zarubizhnykh praktykakh [Audit quality control in domestic and foreign practices]. *Economic analysis*, (6). https://econa.at.ua/Vypusk_6/gutsalenko-pryshlyak.pdf.
14. Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements (2020). Vol. 1. April 2021 by IFAC. <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2020-Handbook-Volume-1.pdf>.
15. Handbook of the International Code of Ethics for Professional Accountants (including International Independence Standards). 2021 Edition. September 2021 by IFAC. https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IESBA-English-2021-IESBA-Handbook_Web.pdf.
16. Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytorsku diialnist [On audit of financial statements and auditing activities]. Law of Ukraine № 2258-VIII (on December 21, 2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>.

17. Polozhennia z natsionalnoi praktyky kontroliu yakosti audytorskykh posluh 1 “Orhanizatsiia audytorskymy firmamy ta audytoramy systemy kontroliu yakosti audytorskykh posluh” [Regulations on national practice of quality control of audit services 1 “Organization of audit quality control systems by audit firms and auditors”]. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr2_4230-07#Text.

18. Kontseptualna osnova kontroliu audytorskoï diialnosti v Ukraini [Conceptual basis of audit control in Ukraine]. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr2_3230-07#Text.

19. Shelest, A.S. (2021). *The system of internal quality control of audit services: features of formation. Stratehichni oriientyry staloho rozvytku v Ukraini ta sviti: zbirnyk tez dopovidei I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh uchenykh [Strategic guidelines for sustainable development in Ukraine and the world: a collection of abstracts of the First International Scientific and Practical Conference of Young Scientists]*. (pp. 139-141). Chernihiv Polytechnic National University.

20. Shalimova, N.S. (n.d.). *Vnutrishni standarty audytorskoho pidpryyemstva: sutnist ta neobkhdnist rozrobky [Internal standards of the audit company: the essence and need for development]*. <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/3547/3/Ch1.pdf>.

21. Pushkar, M.S. (2014). *Audyt [Audit]*. Kart-blansh.

22. Bondar, V.P. (2017). Yakist audytu ta faktory yii pidvyshchennia [Audit quality and factors for its improvement]. *Visnyk ZhDTU: Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia – Bulletin of ZhSTU: Economics, Management and Administration*, (4(46)), 22–27.

23. Hnedina, K.V. (2020). Orhanizatsiia kontroliu yakosti audytorskykh posluh [Organization of quality control of audit services]. *Yunist nauky – 2020: sotsialno-ekonomichni ta humanitarni aspekty rozvytku suspilstva: zbirnyk tez dopovidei X Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv i molodykh vchenykh – Youth of Science - 2020: socio-economic and humanitarian aspects of society development: collection of abstracts of the X International Scientific and Practical Conference of Students, Postgraduate Students and Young Scientists* (pp. 181-182). Chernihiv Polytechnic National University.

24. Quality Management. Official website of the International Auditing and Assurance Standards Board. <https://www.iaasb.org/focus-areas/quality-management>.

References (in language original)

1. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016–2017 років. Ч. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%201\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%201(1).pdf).

2. International Standard on Quality Control (ISQC) 1, “Quality Control for Firms that Perform Audits and Reviews of Financial Statements, and Other Assurance and Related Services Engagements” [Electronic resource]. – Режим доступу: <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2020-Handbook-Volume-1.pdf>.

3. Редько О. Якість аудиторських послуг: філософія та міфологія / О. Редько // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 1. – С. 46-54.

4. Бутинець Ф. Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні : монографія / Ф. Ф. Бутинець, Н. М. Малюга, Н. І. Петренко ; за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : ЖДТУ, 2004. – 479 с.

5. Суха О. Р. Проблеми і перспективи контролю якості аудиту в Україні. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування / О. Р. Суха, О. В. Марчук // Збірник наукових праць. – 2007. – Вип. 3 (39). – С. 290-297.

6. Єременко Д. В. Якість аудиторських послуг в Україні / Д. В. Єременко // Бухгалтерський облік та фінанси АПК. – 2010. – № 2. – С. 94-96.

7. Проскуріна Н. М. Якість аудиторських послуг в Україні: реалії та перспективи / Н. М. Проскуріна, В. П. Коваленко // Економічний журнал XXI. – 2010. – № 9–10. – С. 53–57.

8. Рядська В. В. Гносеологічний аналіз категорії якості аудиторських послуг / В. В. Рядська // Становлення ринкової економіки. – 2012. – № 28. – С. 422-432.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

9. International Standard on Auditing (ISA) 220, “Quality Control for an Audit of Financial Statements” [Electronic resource]. – Accessed mode: <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2020-Handbook-Volume-1.pdf>.
10. Гончарук С. М. Контроль якості аудиторських послуг / С. М. Гончарук, А. П. Гончарук, А. П. Шот // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.9. – С. 156-160.
11. Бутинець Ф. Ф. Аудит : підручник для студентів спеціальності «Облік та аудит» вищих навчальних закладів / Ф. Ф. Бутинець. – 3-є видання, доп. та змін. – Житомир : Рута, 2006. – 512 с.
12. Козак В. Є. Контроль якості аудиторських послуг / В. Є. Козак, А. А. Пономарьов // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 5, т. 3. – С. 220-223.
13. Гуцаленко Л. Контроль якості аудиту у вітчизняних та зарубіжних практиках [Електронний ресурс] / Л. Гуцаленко, Н. Пришляк // Економічний аналіз. – 2010. – № 6. – Режим доступу: https://econa.at.ua/Vypusk_6/gutsalenko-pryshlyak.pdf.
14. Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements. 2020 Edition. Vol. 1. April 2021 by IFAC [Electronic resource]. – Accessed mode: <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2020-Handbook-Volume-1.pdf>.
15. Handbook of the International Code of Ethics for Professional Accountants (including International Independence Standards). 2021 Edition. September 2021 by IFAC [Electronic resource]. – Accessed mode: https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IESBA-English-2021-IESBA-Handbook_Web.pdf.
16. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>.
17. Положення з національної практики контролю якості аудиторських послуг 1 «Організація аудиторськими фірмами та аудиторами системи контролю якості аудиторських послуг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr2_4230-07#Text.
18. Концептуальна основа контролю аудиторської діяльності в Україні [Електронний ресурс]: затв. Рішення АПУ від 27.09.2007. № 182/3. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr2_3230-07#Text.
19. Shelest A. The system of internal quality control of audit services: features of formation / A. Shelest // *Стратегічні орієнтири сталого розвитку в Україні та світі* : збірник тез доповідей І Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (м. Чернігів, 14 травня 2021 р.). – Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. – С. 139-141.
20. Шамілова Н. С. Внутрішні стандарти аудиторського підприємства: сутність та необхідність розвитку [Електронний ресурс] / Н. С. Шамілова. – Режим доступу: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/3547/3/Ch1.pdf>.
21. Пушкар М. С. Аудит : навчальний посібник / М. С. Пушкар. – Тернопіль : Карт-бланш, 2014. – 275 с.
22. Бондар В. П. Якість аудиту та фактори її підвищення / В. П. Бондар // Вісник ЖДТУ: Економіка, управління та адміністрування. – 2017. – № 4(46). – С. 22–27.
23. Гнедіна К. В. Організація контролю якості аудиторських послуг / К. В. Гнедіна // Юність науки – 2020: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства : збірник тез доповідей X Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 23-24 квітня 2020 р.). – Чернігів : Національний університет «Чернігівська політехніка», 2020. С. 181-182.
24. Quality Management. Official website of the International Auditing and Assurance Standards Board [Electronic resource]. – Accessed mode: <https://www.iaasb.org/focus-areas/quality-management>.

Отримано 15.09.2021

УДК 657.6

Катерина Гнедіна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: gky2015oa@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9471-0932>
ResearcherID: [AAAF-2985-2019](https://orcid.org/AAAF-2985-2019)

Анастасія Шелест

магістрантка
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: shelestanastasiia60@gmail.com

**СИСТЕМА ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ
АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ В АУДИТОРСЬКИХ ФІРМАХ**

Стаття присвячена дослідженню особливостей формування системи внутрішнього контролю якості аудиторських послуг. Здійснено огляд підходів до трактування поняття «якість аудиторських послуг». Визначено, що якість аудиторських послуг досягається через систему заходів і процедур, які забезпечують задоволення потреб клієнта аудиторської фірми шляхом дотримання аудиторами чинного законодавства, Міжнародних стандартів аудиту, принципів професійної етики та формують довіру до результатів аудиторської перевірки. Систематизовано нормативно-правову базу, яка регулює питання контролю якості аудиторських послуг. Розглянуто вимоги міжнародних стандартів та окреслено ключові етапи формування системи внутрішнього контролю якості аудиторських послуг відповідно до їх вимог. Обґрунтовано необхідність визначення внутрішніх політик та процедур, формування внутрішніх стандартів для забезпечення якості аудиторських послуг. Доведено необхідність дотримання аудитором етичних принципів та принципу незалежності під час виконання основних обов'язків. Перед початком роботи необхідно виключити факт зацікавленості аудитора у результатах перевірки та усунути загрози незалежності, при цьому такі контрольні процедури мають бути регулярними. Для забезпечення незалежності аудитора розроблено «Анкету для дотримання політики та процедур щодо незалежності аудиторського персоналу», яка дозволить перевірити дотримання аудитором принципу незалежності під час надання аудиторських послуг. Визначено комплекс заходів для забезпечення якості послуг вітчизняних аудиторських фірм, які сприятимуть раціональному використанню часу та підвищенню якості окремих аудиторських процедур, зростанню рівня професіоналізму персоналу, уникненню зловживань та підвищенню ефективності системи внутрішнього контролю, забезпеченню відсутності загроз порушення етичних принципів при виконанні аудиторського завдання та дотриманню аудиторами принципу незалежності. Розроблено «Пам'ятку аудитору (помічнику аудитора) про фундаментальні етичні принципи» з метою поширення етичних принципів серед працівників аудиторської фірми, оскільки дотримання етичних принципів має бути пріоритетом для співробітників аудиторської фірми.

Ключові слова: аудит; якість аудиторських послуг; контроль якості; система внутрішнього контролю якості; аудиторська фірма.

Рис.: 2. Табл.: 3. Бібл.: 24.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДО НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ»

Науковий журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління» внесено до переліку наукових фахових видань України, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.05.2019 р. № 612, відповідно до якого журналу надано категорію «Б».

Журнал розміщено у таких базах даних: НБУ ім. Вернадського, eLIBRARY.RU, українська науково-освітня мережа «УРАН», реферативна база даних «Україніка наукова», USJ (Ukrainian scientific journals), Index Copernicus; BASE (Bielefeld Academic Search Engine).

Процедура подачі рукописів:

1. Для публікації статті в науковому виданні «Проблеми і перспективи економіки та управління» необхідно спочатку в обов'язковому порядку подати:

- електронний варіант статті, оформленої за зразком (Додаток А);
- довідку про авторів, заповнену за наведеним бланком (Додаток Б).

Звертаємо Вашу увагу, що ім'я та по батькові автора (ів) подаються повністю.

2. Розгляд статті складається з **таких етапів:**

- технічна перевірка статті на відповідність основним вимогам щодо її оформлення;

Зверніть увагу: у кінці статті обов'язково подається інформація про ID автора (у системі наукової ідентифікації) у ORCID, ResearchID або у SCOPUS.

Наприклад: ORCID: <http://orcid.org/xxxx-xxxx-xxxx-xxxx>

ResearcherID:

Scopus Author ID:

- наукове рецензування статті;
- перевірка статті на відсутність плагіату.

У разі позитивного висновку стаття приймається до друку.

3. Після прийняття статті до друку автор повинен:

- надіслати згоду на обробку персональних даних (Додаток В)
- надіслати розширену структуровану анотацію (вимоги наведені нижче);
- підготувати проєкт рецензії на статтю (без підписів рецензентів у довільній формі);
- сплатити вартість публікації.

Основні вимоги до оформлення рукописів:

1. Вимоги до наукової статті. Статтю можна подавати двома мовами: українська, англійська. Обсяг статті повинен бути таким: мінімум – 7 сторінок, максимум – 15 сторінок (остання сторінка має бути заповнена не менш ніж на $\frac{3}{4}$).

Стаття надсилається електронною поштою на адресу: **maksim-32@ukr.net**. Текст статті набирається з використанням комп'ютерних текстових редакторів Word for Windows 97/2000/XP.

За потреби редакція надає послуги з **перекладу анотацій, статей.**

2. Вимоги до анотації та ключових слів

Стаття повинна містити анотацію мовою статті (обсягом не менше 600 знаків), а також розширену анотацію англійською (якщо мова статті українська) або українською (якщо мова статті англійська) мовою, обсягом не менше 1800 знаків (з пробілами).

Ключових слів та словосполучень має бути не менше п'яти.

3. Параметри сторінки повинні бути такими:

Формат А4 (210×297 мм).

Поля: верхнє, нижнє та бокові – 25 мм.

Верхній і нижній колонтитули, а також номери сторінок не вводити. Текст повинен бути вирівняний по ширині аркуша.

КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ У СТАТТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЧНОЇ РОЗСТАНОВКИ ПЕРЕНОСІВ ТА АВТОМАТИЧНИХ СПИСКІВ. УСІ СПИСКИ ПРОСТАВЛЯЮТЬСЯ В РУЧНОМУ РЕЖИМІ!

4. Структура статті. Вимоги до оформлення структурних елементів статті.

4.1. УДК – шрифт Times New Roman (кегель 12), курсив, вирівнювання по лівому краю без абзацу.

4.2. JEL Classification – шрифт Times New Roman (кегель 12), вирівнювання по ширині, без абзацного відступу, одинарний інтервал. За необхідності редакція може самостійно визначати JEL Classification.

4.3. Ім'я та прізвище автора (ів) – шрифт Times New Roman (кегель 12), напівжирний, курсив, розміщення по центру, без абзацного відступу.

Після ім'я та прізвище автора (з нового рядка) подаються такі дані:

- науковий ступінь, вчене звання, посада автора (ів) – кегель 11;
- місце роботи автора (ів) – кегель 11;
- електронна адреса автора (ів) – кегель 11.
- ID (у системі наукової ідентифікації) у **ORCID, ResearcherID** або у **SCOPUS**.

Наприклад: ORCID: <http://orcid.org/xxxx-xxxx-xxxx-xxxx>

ResearcherID:

Scopus Author ID:

Після відомостей про першого автора аналогічно подаються дані про співавторів.

4.4. Назва статті – шрифт Times New Roman (кегель 12). Подається прописними напівжирними літерами, вирівнювання по центру без абзацу.

4.5. Анотація – шрифт Times New Roman (кегель 9), курсив, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,75 см, одинарний інтервал. В анотації має бути чітко сформульована головна ідея статті та коротко обґрунтована її актуальність (**обсяг не менше 600 знаків з пробілами**).

4.6. Ключові слова – шрифт Times New Roman (кегель 9), вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,75 см, одинарний інтервал. Кількість ключових слів – не менше п'яти, які пишуться через крапку з комою. Після ключових слів необхідно вказати загальну кількість таблиць, рисунків та використаних джерел (Додаток А).

4.7. Основний текст – шрифт Times New Roman (кегель 12), абзац 0,75 см, вирівнювання по ширині, одинарний інтервал.

Основний текст статті обов'язково повинен містити такі необхідні елементи – розділи (Times New Roman, кегель 12, напівжирний):

- Постановка проблеми.
- Аналіз останніх досліджень і публікацій.
- Виділення недосліджених частин загальної проблеми (**обов'язково!!!**).
- Мета статті.
- Виклад основного матеріалу.
- Висновки і пропозиції.
- Список використаних джерел.

Після назви розділів ставиться крапка і продовжується текст самої статті.

Цитати, таблиці, статистичні дані, цифрові показники, що підвищують рівень аналітичних матеріалів, подаються з посиланням на джерела. Відповідальність за наведені показники несе автор.

Рисунки і таблиці необхідно подавати у статті безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці.

Ілюстрації (рисунки та чорно-білі фотографії)

Під час виконання рисунків рекомендується використання Microsoft Visio 2007 (2003). За умови використання закладеної графіки Microsoft Word рисунки повинні бути згрупованими.

Рисунки не повинні виходити за межі текстового блока.

Рисунки позначають словом «Рис.» і нумерують послідовно в межах статті, якщо у статті є лише один рисунок, він не нумерується. Пояснювальні підписи, номер рисунка, його назву розміщують послідовно під ілюстрацією.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

Назва рисунку – шрифт Times New Roman, кегель 12, курсив, вирівнювання по центру без абзацу. Пояснювальні підписи (експлікація) – шрифт Times New Roman, кегель 10, курсив, вирівнювання по центру без абзацу.

Наприклад:

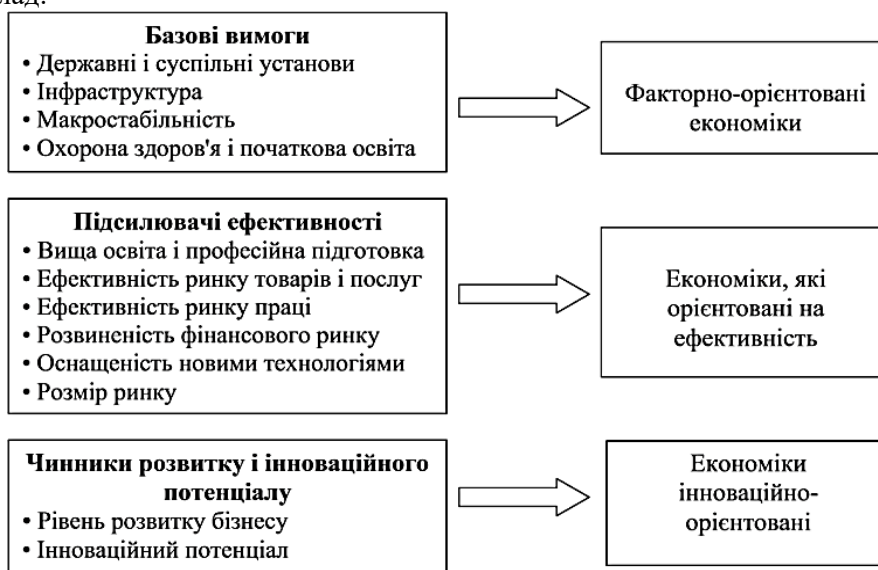

Рис. 1. Складові конкурентоспроможності на відповідній стадії розвитку економіки

Таблиці

Цифровий матеріал, що наводиться у статті, повинен оформлятися у вигляді таблиць.

Розмір тексту таблиць – кегель 10. Усі таблиці мають бути пронумеровані й мати заголовок. Нумераційний заголовок таблиць (кегель 12) вирівнюють по правому краю таблиці, тематичний заголовок таблиці – по центру (кегель 12, курсив). **Усі графи таблиць повинні мати назву.**

Наприклад:

Таблиця 1

Аналіз показників діяльності підприємства

Показники	Формула розрахунку	Фактори, що впливають на показник	Напрями поліпшення показників
1.			
...			

Якщо таблиця не вміщується на одній сторінці, всі її колонки нумерують, а над перенесеною частиною таблиці справа надписують: «Закінчення табл. 1».

Формули

Використовуючи формули, необхідно дотримуватися певних правил.

Великі, довгі та громіздкі формули, які мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках. Це стосується також і всіх нумерованих формул. Для економії місця кілька коротких однотипних формул, відокремлених від тексту, можна подати в одному рядку, а не одну під одною. Невеликі й нескладні формули, що не мають самостійного значення, вписують усередині рядків тексту.

Формули, на які є посилання, нумерують арабськими цифрами в круглих дужках праворуч, не виходячи за поле. Формули необхідно вирівнювати по лівому краю сторінки. Між ними та текстом витримують інтервал в один рядок. Обов'язково подають розшифрування літерних позначень величин у формулах. Для набору позначень фізичних величин використовують редактор формул Microsoft Equation для WINDOWS.

Наприклад:

Ефективна ставка процента для позичальника визначається за формулою (1)

$$Rt = \frac{SK}{z - h} \cdot 360, \quad (1)$$

де SK – величина знижки (%);

h – період дії знижки (днів);

z – тривалість відстрочки платежу (днів).

4.8. Список використаних джерел необхідно складати за вимогами ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, розміщувати бібліографічні записи за алфавітом чи в послідовності їхніх перших згадувань в основному тексті статті. Список літератури повинен містити не менше 7 джерел.

Посилання на матеріали з інтернет-енциклопедії Вікіпедія не прийнятне для наукових статей, оскільки це джерело неперевірене і не має наукового підґрунтя.

Зверніть увагу! Посилання на власні статті дозволяється в кількості не більше 15–20 % від загальної сукупності найменувань літературних джерел (1-2 з 10 джерел)!!!

4.9. Після списку використаних джерел подається його транслітерація латиницею (з підзаголовком **References**) відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27.01.2010 р. (зі змінами від 23.12.2015 р.).

References повинен бути оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>).

Примітка. Після транслітерованої назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою в квадратних дужках. Назви журналу, газети тощо повинні бути надані (крім транслітерації) також у перекладі англ. мовою.

Для транслітерування літератури (References) пропонуємо скористатися online-конвекторами:

- для української мови: <http://ukrlit.org/transliteratsiia> та ін.;

- для російської мови: <http://translit-online.ru/pasport.html>

<http://translit.net/ru/>

<http://www.transliteratsiia.ru/transliteraciya-imeni-i-familii-dlya-zagranpasporta>.

Приклади оформлення транслітерованого списку використаних джерел наведено у Додатку Г.

У разі необхідності редакція **надає послуги з підготовки References**.

4.10. У кінці статті необхідно подати **англійською мовою** такі дані:

- **ім'я та прізвище автора (ів)** – шрифт Times New Roman (кегель 12), напівжирний, курсив, розміщення по центру, без абзацного відступу.

Після ім'я та прізвище автора (з нового рядка) подаються такі дані:

– науковий ступінь, вчене звання, посада автора (ів) – кегель 11;

– місце роботи автора (ів) – кегель 11;

– електронна адреса автора (ів) – кегель 11.

– ID (у системі наукової ідентифікації) у **ORCID**, **ResearcherID** або у **SCOPUS**.

Наприклад: ORCID: <http://orcid.org/xxxx-xxxx-xxxx-xxxx>

ResearcherID:

Scopus Author ID:

- **назва статті** – шрифт Times New Roman (кегель 12). Подається прописними напівжирними літерами, вирівнювання по центру без абзацу.

- **анотація** – шрифт Times New Roman (кегель 9), курсив, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,75 см, одинарний інтервал. В анотації має бути чітко сформульована головна ідея статті та коротко обґрунтована її актуальність (**обсяг не менше 1800 знаків з пробілами**).

- **ключові слова** – шрифт Times New Roman (кегель 9), вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,75 см, одинарний інтервал. Кількість ключових слів – не менше п'яти, які пишуться через крапку з комою. Після ключових слів необхідно вказати загальну кількість таблиць, рисунків та використаних джерел (Додаток А).

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

5. Оплата публікації. Опублікування наукових статей у науковому журналі «Проблеми і перспективи економіки та управління» є платним. Вартість публікації однієї сторінки наукової статті становить **60 грн** (прохання обов'язково уточнювати вартість публікації). Оплата підтверджується квитанцією.

Реквізити для оплати можна знайти за посиланням:

<https://www.stu.cn.ua/staticpages/fahovividannya>

Реквізити для оплати:

14035, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Національний університет «Чернігівська політехніка».

банк ДКСУ у м. Київ, МФО 820172.

Код ЗКПО: 05460798.

Номер рахунку: UA728201720313271002201006996

Призначення платежу: за публікацію статті в журналі _____ автор _____ ПІБ

До переліку документів додати квитанцію

7. Контактна інформація.

Матеріали необхідно надсилати на електронну адресу: **maksim-32@ukr.net**

Контактна особа: *Дубина Максим Вікторович.*

Моб. тел.: +38 (099) 376-32-87

Viber: +38 (099) 376-32-87

*Науковий журнал «Проблеми і перспективи економіки та управління»
розміщено на сайті Національного університету «Чернігівська політехніка»,
де можна переглянути останні номери видання:
<http://ppeu.stu.cn.ua>*

**Відповідальність за матеріали, наведені у статті, несе автор.
Неправильно оформлені автором стаття та супровідні документи,
що не відповідають зазначеним вимогам, розглядатися не будуть.**

*Редакція розглядає надходження публікації та супровідних документів (рецензії, довідки про авторів тощо) як згоду дописувача (ів) щодо передачі авторського права на використання твору (тиражування, розповсюдження т. ін.).
Редакція журналу залишає за собою право на розповсюдження в електронній або паперовій формах журналу «Проблеми і перспективи економіки та управління» цілком або лише окремих статей, що вже опубліковані у ньому, без повідомлення про ці дії авторів статей із збереженням їх авторських прав згідно із Законами України «Про інформацію» № 2657-XI та «Про науково-технічну інформацію» № 3322-XII.*

Примітка. Редакція може не поділяти світоглядних переконань і концептуальних позицій авторів. Відповідальність за зміст статті покладається на автора.

Редакція залишає за собою право:

- вносити редакційні правки, які не впливають на зміст статті (узгоджуються з автором);
- повертати матеріали авторам на доопрацювання.

Додаток А

Приклад оформлення статті

УДК 332.12

JEL Classification: G00

Максим Дубина

доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування

Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)

E-mail: maksim-32@ukr.net. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5305-7815>ResearchID: [F-3291-2014](https://orcid.org/0000-0002-5305-7815)**СУТНІСТЬ ТА КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД
ТРАНСКОРДОННОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

У статті через синтез таких понять, як «транскордонний», «економічна безпека» визначено сутність транскордонної економічної безпеки, яку запропоновано розглядати як свободу від негативного зовнішнього та внутрішнього впливів на будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення співпраці між територіальними громадами або владою, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, у сфері економічних відносин, а саме: виробництва товарів та послуг, розподілу матеріальних благ, обміну, що супроводжується за опосередкованої ролі грошей, та споживання фізичними та юридичними особами виробленої продукції. Також з'ясовано компонентний склад транскордонної економічної безпеки, серед основних елементів якої виділено такі: транскордонна зовнішньоекономічна безпека, транскордонна виробнича безпека, транскордонна продовольча безпека, транскордонна енергетична безпека, транскордонна інвестиційна безпека.

Не менше
600 знаків із
пробілами!!!

Ключові слова: транскордонне співробітництво; безпека; транскордонний регіон; економічна безпека; економічна безпека регіону; транскордонна економічна безпека.

Рис.: 2. Табл.: 1. Бібл.: 8.

Постановка проблеми. ...**Аналіз останніх досліджень і публікацій. ...****Виділення недосліджених частин загальної проблеми. ... (обов'язково!!!!)****Мета статті. Головною метою цієї роботи є ...****Виклад основного матеріалу. ...****Висновки і пропозиції. ...****Список використаних джерел**

1. Дерій Ж. В. Роль домашніх господарств у циркулярній економіці / Ж. В. Дерій // Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал. – 2017. – № 3. – С. 39–45.
2. Маляренко Т. А. Економічна безпека : навчально-методичний посібник / Т. А. Маляренко. – Донецьк : ДонДУУ, 2009. – 129 с.
3. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія / Н. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
4. Науменко С. В. Розвиток транскордонного співробітництва в системі забезпечення економічної безпеки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / С. В. Науменко ; Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2007. – 21 с.
5. Про транскордонне співробітництво [Електронний ресурс] : Закон України від 24 червня 2004 року № 1861-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>.
6. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки / Г. О. Пухтаєвич. – К. : КНЕУ, 2005. 254 с.
7. Реутов В. Є. Транскордонне співробітництво регіонів України: теоретико-практичні аспекти розвитку [Електронний ресурс] / В. Є. Реутов // Ефективна економіка. 2011. № 12. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=912>.
8. Старостенко Г. Г. Національна економіка : навчальний посібник / Г. Г. Старостенко, С. В. Онишко, Т. В. Поснова. – К. : Ліра-К, 2011. – 432 с.
9. Чучка І. М. Транскордонне співробітництво в контексті економічної безпеки України / І. М. Чучка, Р. І. Молдавчук // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 9 (111). – С. 92–98.

References

1. Derii, Zh.V. (2017). Rol domashnikh gospodarstv u tsyrkuliarnii ekonomitsi [Households role in the circular economy]. *Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economic and management*, (3), 39–45.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

2. Maliarenko, T.A. (2009). *Ekonomichna bezpeka [Economic security]*. DonDUU.
3. Mikula, N. (2004). *Mizhterytorialne ta transkordonne spivrobitnytstvo [Inter-territorial and cross-border cooperation]*. IRD NAN Ukraine.
4. Naumenko, S. V. (2007). *Rozvytok transkordonnoho spivrobitnytstva v systemi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Development of cross-border cooperation in the system of providing the economic security of Ukraine]* [Abstract PhD dissertation, National Institute for Strategic Studies].
5. Pro transkordonne spivrobitnytstvo [On Cross-Border Cooperation], Law № 1861–IV (June 24, 2004). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>.
6. Pukhtaievych, H.O. (2005). *Analiz natsionalnoi ekonomiky [Analysis of the national economy]*. Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.
7. Reutov, V.Ye. (2011). Transkordonne spivrobitnytstvo rehioniv Ukrainy: teoretyko-praktychni aspekty rozvytku [Cross-border cooperation of the regions of Ukraine: theoretical and practical aspects of the development]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 4, 55–66. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=912>.
8. Starostenko, H.H., Onyshko, S.V., & Posnova, T.V. (2011). *Natsionalna ekonomika [National economy]*. Lira-K.
9. Chuchka, I.M., & Moldavchuk, R.I. (2010). Transkordonne spivrobitnytstvo v konteksti ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Cross-border cooperation in the context of economic security of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, 9(111), 92–98.

UDC 332.12

Maksym Dubyna

Doctor of Economics, Associate Professor, Head of Department of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: maksim-32@ukr.net. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5305-7815>

ResearcherID: F-3291-2014

**ESSENCE AND COMPONENT COMPOSITION
OF CROSS-BORDER ECONOMIC SECURITY**

Credit by its nature is a classic economic category which has been already researched in considerable number of scientific works. However, multi aspects character of credit and credit relations in general, its constant transformation in society lead to increased interest concerning cognition of this definition by scientists, Credit relations , as well as money relations, as of today penetrate the whole society and its economic sphere. Actually, credit is one of the movable forces of the country's economic development. Importance of money-credit relations within economic system of the state and its further functioning stipulates increase of scientific interest of peculiarities arise study and credit development as an economic category. Objective of the article is defining types of credits, their systematization and classification by definite peculiarities. Within the article, main types of credits were analyzed, which can be defined as of today by analyzing of the peculiarities of credit relation functioning and development. Classification of all types of credits was implemented on account of the main peculiarities identification, to the number of which the following were related: under the order of provision, under creditor character, or by the character of the borrowers and by the terms depending on the crediting object, under percentage rate, by means of funds issue and by branch direction of credit, under risk level, by means of credit remuneration and credit payment, at presence of collateral. Combined, all defined peculiarities and relevant types of credit, shall create integrated system of credits classification, which at the present moment comprises the most known and distributed their types. As any other object, system of credits types is constantly in the process of its dynamic development. Transformation of the state's economic state, change of political configuration of the society development and other exogenous factors stipulate as well continuous change of credit system itself, search and creation of new mechanisms of credits submission by different types of credit institutions, etc. As it is presented by experience of credit market development of Ukraine, it is in continuous state of its dynamic development, and difficulties arise in development of some financial institutions is being changed by activation and rapid development of other credit institutions. Thus, system of credits types classification is constantly being added by new types of credits and relevant peculiarities, under which they can be studied and separated as a single group.

Keywords: credit; classification; bank; credit institution; credit company; financial intermediary; financial institution; borrower; creditor.

Fig.: 2. Table: 1. References: 8.

1800 знаків із
пробілами!!!

Додаток Б
Бланк для оформлення
довідки про автора

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Дані про авторів	Українською мовою	Російською мовою	Англійською мовою
Прізвище			
Ім'я			
По батькові			
Науковий ступінь			
Вчене звання			
Почесне звання			
Місце роботи			
Посада			
Назва статті			
Мова, якою буде друкуватися стаття			
Обсяг статті			
Поштова адреса, на яку необхідно надсилати примірник збірника			
Наукові профілі	ORCID		
	ResearcherID		
	Scopus Author ID		
Контактна інформація	роб. тел.		
	дом. тел.		
	моб. тел.		
	e-mail		

Додаток В

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Ми (Я), _____
(прізвище, ім'я та по батькові)

Автор (и) наукової статті « _____

_____».
(назва статті)

у журналі:
«Проблеми і перспективи економіки та управління» № _____ за 20 _____ р.

ознайомлені з:

- організацією збору, обліку, обробки та захисту персональних даних відповідно до Закону України «Про захист персональних даних»;
- законодавчим актом України щодо відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних».

З умовами та вартістю оплати за публікацію ознайомлений (на)

« _____ » _____ 2020 р.

(підпис)

(підпис)

(підпис)

Додаток Г

Приклади оформлення транслітерованого
списку використаних джерелПриклади оформлення бібліографічних посилань
у списку використаних джерел згідно з АРА (7th ed.)**Книга**

Не наводять у бібліографічному посиланні такі параметри:

- кількість сторінок;
- місто видання;
- номер ISBN.

Книга з автором (авторами)

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги*. Видавництво.

Приклади оформлення:

Кормишкін, Ю. А. (2018). *Бізнес-інфраструктура аграрного підприємництва*. МНАУ.

Врублевська, О. О., Катеруша, Г. П., & Гончарова, Л. Д. (2013). *Кліматологія*. Екологія.

Книга з автором (авторами) і редактором

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги* (Дані редактора, Ред.). Видавництво.

Приклади оформлення:

Вихованець, І. Р., & Городенська, К. Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови* (І. Р. Вихованець, Ред.). Університетське видавництво «Пульсари».

Книга без автора (з редактором)

Базовий шаблон оформлення:

Дані редактора (редакторів) (Ред.). (Рік). *Назва книги*. Видавництво.

Приклади оформлення:

Роговий, Ю. А. (Ред.). (2014). *Енциклопедія українознавства*. Проспект-К.

Перекладена книга

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги* (Дані перекладача, Пер.). Видавництво. (Оригінал опубліковано рік опублікування оригіналу)

Приклади оформлення:

Мандзоні, А. (2009). *Заручені* (П. Соколовський, Пер.). Фоліо. (Оригінал опубліковано 1823 р.)

Перевидання книги

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги* (номер видання). Видавництво.

Приклади оформлення:

Лукашевич, В. М. (2007). *Глобалістика* (2-ге вид.). Новий Світ-2000.

Книга – частина багатотомного видання

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва книги* (Т. номер тому). Видавництво.

Приклади оформлення:

Комарницька, Т. К., & Комісаров, К. Ю. (2012). *Сучасна японська літературна мова* (Т. 2). Видавничий дім Дмитра Бураго.

Частина книги

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). Назва частини книги. В Дані редактора, Ред., *Назва книги* (сторінки). Видавництво.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ**Приклади оформлення**

Іваненко, О. М. (2016). Особливості міжнародного морського права. В О. Г. Артюх, Ред., *Міжнародне право* (с. 24–26). Правнича спілка.

Woll, B., & Adam, R. (2012). Sign language and the politics of deafness. In M. Martin-Jones, A. Blackledge, & A. Creese, Eds., *The Routledge Handbook of Multilingualism* (pp. 100–115). Routledge.

Сайт

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Дата опублікування). *Назва матеріалу або сторінки*. Назва сайту. Адреса URL

Зверніть увагу: якщо дані автора та назва сайту збігаються, у позатекстовому посиланні наводять лише дані автора.

Якщо на сайті не зазначений автор матеріалу, оформлювати посилання слід за таким шаблоном:

Назва матеріалу або сторінки. (Дата опублікування). Назва сайту. Взято дата звернення з Адреса URL

Приклади оформлення

Kyiv Dictionary. (2020, 10 березня). «Міккі Маус» чи «Мікі Маус»? <https://www.kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/consulenza-linguistica/vypusk3/mickey-mouse/>

Ben Khemis, S. (2020, June 1). *Is Deno the Node.JS killer?* Medium. <https://medium.com/javascript-in-plain-english/is-deno-the-nodejs-killer-5fdf903191f7>

Наукова робота. (б. д.). Бердянський державний педагогічний університет. Взято 11 червня 2020 р. з <http://bdpu.org/naukova-robota/>

Стаття в журналі

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). Назва статті. *Назва журналу, номер тому* (номер випуску), с. сторінки. Адреса DOI або URL.

Зверніть увагу: номер тому й номер випуску наводять без пропуску між ними.

Приклади оформлення

Повх, В. Л., Черешнюк, І. Л., Ходаківський, О. А., & Ходаківський, М. А. (2016). Аналіз впливу деяких модуляторів активності NMDA-рецепторів: мемантину, амантадину або магнію сульфату та адемоу на коливання внутрішньоочного тиску в нормі, за умов гострої модельної офтальмогіпертензії та конузійної травми зорового аналізатора. *Вісник Вінницького національного медичного університету*, 20(2), с. 352–357.

Харченко, С. В. (2019). Мовне оформлення реєстрів зелених насаджень (цінних рослин) парків і скверів як різновиду довідкових видань. *Міжнародний філологічний часопис*, 10(3), с. 52–60. <https://doi.org/10.31548/philolog2019.03.052>

Стародубцев, А. А., & Стебелєв, А. М. (2019). Теоретико-правовий аналіз етичних засад адвокатської діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, (28), с. 90–96. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-28-11>

Стаття в газеті

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік, дата випуску). Назва статті. *Назва газети*, (номер випуску), сторінки.

Приклади оформлення

Мороз, В. (2017, 21 лютого). Закрите небо, або чому в Україні не розвивається ринок авіаперевезень. *Юридична газета*, (8), 18–19.

Чорний, А., & Бурнацький, М. (2016, 11 березня). До роковин смерті Тарас Шевченка. *Канівська газета*, (16), 2.

Матеріали конференцій (тези)

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). Назва доповіді. В Дані редактора (Ред.), *Назва збірника конференції* (сторінки). Видавництво. Адреса URL

Приклади оформлення

Кінджибала, О. С. (2018). Сучасний стан дослідження корейської міфології, її мовне відображення. В *Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (с. 103–107). Класичний приватний університет.

Мартинюк, Д. (2020). Вихід біетанолу з урожаю зерна сортів пшениці озимої залежно від видів, норм і строків застосування азотних добрив. В П. Ясній, Б. Андрушків, О. Ляшук, І. Стадник, А. Довгань, А. Криськов, В. Андрійчук, А. Лупенко, С. Лупенко, І. Луців, М. Михайлишин, М. Пилипець, В. Ніконенко, Р. Рогатинський, П. Стухляк, М. Паламар, Н. Кирич, М. Підгурський, М. Приймак, . . . М. Петрик, Ред., *Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання: матеріали міжнародної студентської науково-практичної конференції* (с. 67–68). Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя.
http://tntu.edu.ua/storage/pages/00000808/zbirnyk_2020.pdf

Дисертація**Опублікована дисертація або дипломна робота**

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора. (Рік). *Назва роботи* [Тип роботи, Університет]. База даних. Адреса URL

Зверніть увагу: для параметра «Тип роботи» слід зазначати назву типу й ступінь (наприклад, «Doctoral Dissertation», «Master's Thesis»; для українських дисертацій слід наводити скорочено ступінь і галузь наук (наприклад, «Дис. канд. фіз.-мат. наук»).

Неопублікована дисертація або дипломна робота

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора. (Рік). *Назва роботи* [Неопублікована тип роботи]. Університет. База даних. Адреса URL

Приклади оформлення**Опублікована дисертація або дипломна робота**

Місячна, Н. М. (2019). *Соціально-психологічні чинники готовності безробітних до зміни професії та перенавчання* [Дис. канд. психол. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка].

Назаренко, К. Г. (2016). *Циклічні амідини, енаміни та похідні 2-хлор-1,4-бензотіазин-3-ону в синтезі поліядерних гетероциклічних систем і ω -гетероарилалкіламінів* [Дис. д-ра хім. наук, Інститут органічної хімії Національної академії наук України].

Moss, C. L. (2015). *Expanded Internet Art and the Informational Milieu* [PhD dissertation, New York University]. ProQuest. <https://pqdtopen.proquest.com/doc/1753118023.html?FMT=AI>

Неопублікована дисертація або дипломна робота

Lowly, J. (2018). *Hibernation of Mammals in Botanical Gardens* [Unpublished doctoral thesis]. University of Missouri.

Автореферат

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора. (Рік). *Назва роботи* [Автореф. тип роботи, Університет]. База даних. Адреса URL

Зверніть увагу: в параметрі «тип роботи», якщо йдеться про український автореферат, слід зазначати скорочено ступінь і галузь знань.

Приклади оформлення

Заїнчківська, І. П. (2020). *Етнорелігійні виміри творчої спадщини І. Огієнка* [Автореф. дис. канд. філос. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова].

Зварич, І. Я. (2020). *Парадигма глобальної інклюзивної циркулярної економіки* [Автореф. дис. д-ра екон. наук, Тернопільський національний економічний університет]. <https://www.tneu.edu.ua/index.php?do=download&id=8737>

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ

Стандарт

Базовий шаблон оформлення:

Організація, що розробила стандарт. (Рік). *Назва стандарту* (Код і номер стандарту). Видавництво (організація, що видала стандарт).

Зверніть увагу: якщо назва організації, що видала стандарт, та видавництва, у якому відповідний стандарт надруковано, збігаються, в бібліографічному записі назви видавництва не наводять.

Приклади оформлення

НВФ «Інпроект». (2013). *Настанова щодо визначення загальнопромислових і адміністративних витрат та прибутку у вартості будівництва* (ДСТУ-Н Б Д.1.1-3:2013). Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

International Organization for Standardization. (2013). *Information technology — Security techniques — Information security management systems — Requirements* (ISO/IEC 27001:2013).

Закон (акт)

Базовий шаблон оформлення з урахування вимог «The Bluebook»:

Назва акта, тип акта № номер акта (Рік) (Країна або юрисдикція). Реквізити джерела, в якому опубліковано акт.

Приклади оформлення

Про відпустки, Закон України № 504/96-ВР (2020) (Україна).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою підвищення спроможності системи охорони здоров'я України протидіяти поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), Закон України № 587-IX (2020) (Україна). *Відомості Верховної Ради України*, (22), с. 19.

Патент

Базовий шаблон оформлення:

Дані автора (авторів). (Рік). *Назва патенту* (Країна патент № номер патенту). Орган, що видав патент.

Приклади оформлення

Васильєв, О. М., Поважний, В. А., & Хан, В. Є.-І. (2018). *Адсорбент для видалення цезію з води* (Український патент № 122396). Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.

Осипенко, В. І., Некоз, О. І., Хандюк, М. В., & Батраченко, О. В. (2015). *Вузол екструдера для нагрівання сировини* (Український патент № 116022). Державна служба інтелектуальної власності України. <http://uapatents.com/5-101661-vuzol-ekstrudera-dlya-nagrivannya-sirovini.html>

Примітки:

1. Не наводять у бібліографічному посиланні таких параметрів:
 - загальну кількість сторінок;
 - місто видання;
 - номер ISBN.
2. Назви книг, журналів зазначаються без скорочень.
3. Назви книги, статті, журналу, газети тощо повинні бути надані (крім транслітерації) у перекладі англійською мовою.

Звертаємо Вашу увагу!

**Комп'ютерний переклад анотації та ключових слів
англійською мовою категорично заборонено!!!**

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

***ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ
ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ***

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3(27)

Відповідальні за випуск
Редактор
Технічний редактор

М. П. Бутко, В. П. Ільчук
О. С. Смілова
І. М. Мекшун

Підписано до друку 28.09.2021. Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. – 28,13.
Тираж 100 пр. Замовлення № 01/22.

Редакційно-видавничий відділ Національного університету «Чернігівська політехніка»
14035, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 7128 від 18.08.2020 р.